Madách Imre

Az ember tragédiája

Madách Könyvtár — Új folyam 84.

Sorozatszerkesztő: Andor Csaba

Madách Imre művei V.

Drámák 5.

A Madách összkiadás sorozatszerkesztője: Bene Kálmán

A sorozat eddig megjelent köteteit lásd az utolsó lapokon!

Madách Imre

Az ember tragédiája

DRÁMAI KÖLTEMÉNY

Madách Irodalmi Társaság
Szeged
2014

A könyv megjelenését támogatták:

Magnet Magyar Közössegi Bank Zrt.
Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Pedagógusképző Főiskolai Kar
Tanítóképző Intézete
Blaskó Gábor
Czellér András

Sajtó alá rendezte és a kommentárokat összeállította:

BENE KÁLMÁN

Készült Budapesten, 2014-ben. Felelős kiadó:
Bene Zoltán, műszaki szerkesztő,
borító: Andor Csaba

ISBN 978-615-5462-02-3
ISSN 1219–4042

BEVEZETÉS

Szövegközlési elveink

Madách Imre összes drámáinak kiadásában eljutottunk a főműhöz, a drámák utolsó kötetéhez. Az ember tragédiája általunk gondozott második, javított kiadását nyújtjuk át az Olvasónak, ám nem az 1999. évi kétkötetes Tragédia-kiadásunk (Madách Könyvtár 13. és 14. kötet) változatlan utánnyomását. Ez a mostani új szöveg is *Az ember tragédiája* kézirata, első két kiadása (1861, 1863), Tolnai Vilmos kritikai kiadása (1924) és Kerényi Ferenc kritikai igényű kiadása (1989) tanulságaiból indul ki, de felhasználjuk munkánkban még a Madách Imre által előkészített 1869-es harmadik Tragédia-kiadást éppúgy, mint Striker Sándor „érintetlen változatát" (1996), és a szinoptikus kritikai kiadást (2005) is. Korrekciók ott kerültek az új „főszöveg"-be, ahol meggyőzött bennünket a 2005. évi kritikai kiadás érvelése a változtatás szükségességéről, vagy ahol 1999-es szövegünkben hibát, bármilyen szövegtévesztést vettünk észre. A változtatások és eltérések a főszöveg („megállapított" szöveg, általunk gondozott Tragédia-korpusz) után szerepelnek, *Kommentárok* címmel.

Ezekben a *Jegyzetek* helyére került *Kommentárok*ban újra közöljük 1999-es kiadásunkból (MK 14) a szövegvátozatokat, a régi szövegapparátus egésze viszont (tehát a szövegmagyarázatok is) csak a Digitális Madách Archívumban (DMA) és a honapunkon (www.madach.hu) olvasható. Honlapunknak lesz egy *ET 2014* című (= Az ember tragédiája 2014. évi kiadásához csatolt pdf dokumentumok) rovata is. Ugyanakkor szükségesnek látjuk újrafogalmazni némileg módosított *szövegközlési elveinket*. A jelenlegi kötethez ajánlott szakirodalom és egyéb Tragédia-kiadások bibliográfiája a könyv végére került. Ez és a bibliográfiában felsorolt művek szövege kiadásunk 2014-es megjelenése után terveink szerint elérhető lesz majd (részben) a Madách Irodalmi Társaság (MIT) honlapján és (teljes egészében) a DMA-ban is.

Itt jegyezzük meg, hogy új Tragédia-szövegünk nem csak tartalmában, de külső formájában is megváltozott. Az új szerkesztésben ügyeltünk az esztétikus, áttekinthető, „szellős" tördelésre. Ezért ebben a

kötetben minden megszólalás elkülönül a következőtől, minden szerzői utasítás új sorba kerül. Egységesítettük ez utóbbiak írásmódját: a *dőlt betűs, zárójeles forma* mellett döntöttünk, valamint minden utasítást nagy betűvel kezdtünk és ponttal zártunk, hiszen az egyszavasok – mint pl. a *Félre.* vagy az *El.* – is hiányos mondatok a dráma kontextusában. A „szellős", áttekinthető tördelés azt is jelenti, hogy a megszólalások között mindenütt lett sorhézag, s külön ügyeltünk arra is, hogy a dialógusokon belüli (dalok, kórusok, rövid, epigrammatikus betétek) „versszakai" és sorkezdetei is elkülönüljenek egymástól.[1] A különböző kiadások szövegképe igen változatos, már-már kaotikus látványt eredményezett, főleg a Tragédia szövegtípusainak elkülönítése terén. (E téren a 2005-ös „szinoptikus" kritikai kiadás sem minősíthető példaértékűnek, kiválónak.) Ezért drámakiadásaink hagyományait folytatva és továbbfejlesztve a következő betűtípusokat használjuk: normál betűvel jelennek meg a párbeszédek, *zárójelben dőlt betűvel* a szerzői utasítások és a színek bevezető „helyszínrajzai", normál nagy betűkkel a szereplőnevek (ÁDÁM, ÉVA stb.), de *csak* a dialógusok előtt,[2] az utasításokban nem, végül félkövérrel és végig nagy betűkkel szedjük a címeket (a főcímet és a színek „címeit"). Szigorúan ügyeltünk a mű ketté vagy akár több részre bontott verssorainak szedésére is: egy-egy ilyen sor esetében a 2. (vagy 3.) sor-résznek mindig ott kell kezdődnie, ahol az előző töredéksor abbamaradt. (A dráma első ilyen „kettétört" sora az Úr és Lucifer vitájának kezdetén:

[1]Mint pl. a római kurtizánok dalai (1182–1195. és 1197–1220. sor), a londoni (2574–2594. sor) és az utolsó szín (4118–4137. sor) karénekei, vagy Lucifer „imája" az elemekhez (272–275. sor) a 2. színben.

[2]Tehát nem folytatjuk a korábbi kiadások hagyományát, miszerint a szerzői utasításokban is nagy betűkkel jelennének meg a szereplők nevei. (Persze eléggé következetlenül, Párizsban pl. csak egyszer lesz csupa nagybetűs a SANSCULOTTE és a MARQUIS.) E „hagyomány" folytatása különösen a szövegek számítógépes feldolgozásánál jelentene ma nagy hátrányt. A kiadások bibliográfiáját lásd a kötet végén!

144. sor Követelem.

AZ ÚR
(Gúnnyal.)
Legyen, amint kívánod.)

A tört sorok pontos megjelenítése felveti a „hány soros a Tragédia” régóta vitatott kérdését. A szinte kiadásonként másképpen sorszámozott drámaszöveg Madách vázlatlapjának sajátkezű összegzése szerint 4080 soros, Alexander Bernát 1909. évi magyarázatos kiadása 4139, Tolnai Vilmos 1924-es kritikai kiadása és Striker Sándor fent említett „rekonstrukciója” 4140, Kerényi Ferenc 1989. évi kiadása alapján 4117, a mi 1999-es kiadásunk főszövegében 4141 sor, a 2005-ös krit. kiadás „szövegállapotok” oldalán 4079, a „megállapított” szövegnél 4117.[3]

Miért? Véleményünk szerint *minden sor, melyet a drámában a szereplők mondanak, számozandó a kiadásban, miképp ezt Tolnai kritikai kiadása, vagy korábban Alexander Bernát magyarázatos kiadása is tette.* (Ez a kritikai kiadások előírása is.) Így a verses dráma eltérő verselésű betétdalai, vagy lírai betétei éppúgy nem hagyhatók ki a sorszámozásból, mint a prózai betétek (zsoltárok). Ez utóbbi 24 sort tesz ki Tolnainál és az 1. kiadásban, ezt a hagyományt folytatva a *mi szövegünk számozása is 24 sorral bővül a 7. színben*. Ezek a zsoltárszövegek így az 1583–1594. – 12 sor –, az 1830–1836. – 7 sor – és az 1841–1845. – 5 sor – sorszámmal vannak jelölve. Így a Tragédia 4141 sorból áll. Kerényi 1989-es sorainak összege is tulajdonképpen 4141 sor (4117 + 24).

A Tolnai-féle kritikai kiadás a 4140. sorral végződik, ám Tolnai nem számozta külön a párizsi színből minden addigi kiadásból kimaradt két sort: nála ezek a sorok a szövegben b-vel jelöltek: 2165.b és 2237.b – így az ő számozásának két sorral kellett volna rövidebbnek

[3]A szinoptikus kiadás különös sorszámozása egyetlen prekoncepciót volt hivatott bizonyítani: a vázlatlapon közölt sorszámozás megegyezik a kézirat sorainak számával. (Mindezek mellett a szinoptikus kiadás újítása, hogy színenként újrakezdi a sorszámozást, végtelenül megnehezítve ezzel a sorszámozott kiadások összehasonlítását.)

lenni, mint a mi 1999. évi kiadásunk számozása. Ám a londoni színben eggyel elszámolta a sorokat, a 2695. után 4 sorral írta a 2700. sort. Így itt „nyert" egy sort, s a Tragédia szövege ezért lett nála 4140 sor.

Madách kéziratának készítésével párhuzamosan egy vázlatlapon, a *Tragédia* egyetlen fennmaradt vázlatlapján összegezte a Tragédia sorait. Érdemes összevetni e vázlatlap sorösszegeit kiadásunk egyes színeinek sorszámával – s láthatjuk, hogy már az 1., 1861 évi kiadásban is a mai sorszámhoz (4131) áll közelebb a Tragédia terjedelme, a 2. (1863. évi) kiadásban pedig csak 6 további sorral bővült.

Az első kiadás 51 sorral több, mint a vázlatlap összesítése. (Persze a vázlatlap is több 24 sorral, hisz a zsoltárokat nem számolta be Madách sem. Így a tényleges növekedés 51 – 24 = 27 sor. Ebből 23 sor, mint Madách kimutatható toldása már megjelenik a kéziraton, 3 pedig Arany toldása. A kézirat sorösszege így nem azonos a vázlatlapéval, nem 4080 + 24, hanem 4109 + 24 soros. Miután az adott vázlaton a sorokat Madách megszámolta, még egyszer átjavíthatta, kiegészíthette szövegét. A vázlatlapra írt befejezési időpont így megkérdőjelezhető – Madách-javítások 1860 márc. 26-a után is születhettek még a K-on is.)

1861 4131 sorához a 2. kiadás 1863-ban 8 sort tett, melyeket főleg Szász kritikája alapján írt hozzá Madách a szöveghez. Ugyanakkor a 663. sor kimaradt az 1863-as kiadásból. Itt a gyarapodás: 58, illetve 58 – 24 = 34 sor. Főszövegünk[4] további két sorral, a Tolnai kritikai kiadásá-

[4]Kiadásunk tehát Tolnai Vilmos első kritikai kiadásának eljárását fogadta el. A szinoptikus kiadás szerint a vázlatlapon közölt sorszámozás megegyezik a kézirat sorainak számával, noha ez a bizánci zsoltárok számozatlanul hagyásával, az 1861-es Arany-javítások és az 1863-ban Szász nyomán bekerült új Madách-sorok levonásával is csak megközelíti a 4080-at. A „toldások" lajstroma, főszövegünk sorszámozása alapján:

– *Madách kimutatható toldásai* a kéziraton: 93, 147, 159, 169, 170, 171, 172, 187, 325, 619, 620, 757, 762, 768, 987, 1002, 1030, 1499, 2086, 2087, 2490, 2516, 2517 (23 sor*). Arany toldásai* (más esetekben Madách meglévő sorait javította): 623, 2286, 3932 (3 sor).

– *Madách toldásai az 1863-as kiadásban, Szász Károly bírálata alapján*: 1605, 1615, 2293, 2294, 2428, 3356, 3793, 3794 (8 sor).

– A kéziratban szereplő, ki nem húzott 2 sor, melyeket T 1924, KF 1989 és főszövegünk is a Tragédia érvényes, hiteles szövegébe számított, betoldott: 2165, 2239.

ban b-vel jelölt, a Kerényi jegyezte 1989-es kiadásban szabályosan számozott sorokkal a párizsi színből is bővült, Madách vázlatlap-összegzéséhez képest 61 – 24 = 37 sorral. (A *Tragédia* sorainak számáról kialakult vita könnyebb megértése érdekében a Bevezetés utolsó oldalát követő táblázatokkal igyekeztünk segíteni.)

Újragondoltuk a helyesírási javításokat és korszerűsítéseket – így is szeretnénk a széles olvasóközönség szövegértését segíteni. Ezért 1999-ben és 2014-ben is Kerényi Ferenc 1989-es kiadásának megoldását követtük, *amennyiben mindenütt mai helyesírású szöveget közöljük, ahol a változtatás nem módosítja a ritmikát*, nem rontja a versmértéket. Tehát csak ott térünk el a ma érvényes helyesírástól, ahol a *Tragédia* időmértékes ritmusa miatt szükséges a dráma eredeti szóalakját megtartani. Nem alkalmaztuk a kritikai kiadások szabályzatát, amely az 1832 és 1904 között keletkezett szövegek közlésében csak a technikai természetű módosításokat (mint pl. a *cz* helyén a *c*) engedi meg, de változatlanul kell hagyni az eredeti helyesírást, rögzítve a szerző nyelvállapotát és írásgyakorlatát. Nem alkalmaztuk Tolnai 1924-es és Kerényi 2005-ös megoldásait, s nem tértünk vissza az 1863-as kiadás helyesírásához sem. Így 2014-es kiadásunkban sem lesz *cz* a *c* helyén, *a ki* aki helyett, *roszsz* a rossz helyett. Bár Striker Sándor „érintetlen szövegű" kiadása tetszetősen érvelt[5] a hagyomány szigorú követése mellett, az 1623 óta változatlan Shakespeare-kiadásokra hivatkozva: *„Azóta alaposan megváltozott az angol helyesírás, sőt a mondattan is, ám ez senkit sem jogosít fel arra, hogy átírja a mindenkori »mai« íráskép szerint a műveket."* – ez a tekintélyre apelláló érvelés nem győzött meg bennünket az új kiadás elkészítésénél. Ugyanis minél régibb keletkezésű szövegeket akarunk a ma közönségének átadni, annál inkább szükségesnek látjuk, hogy korszerűsítsük a helyesírást. A kódexek szövegét, a Halotti Beszédet ma már nem betűhív eredetijében adják közre a legtöbb esetben, hiszen a közönség nagy része így semmit sem értene belőle, hanem a közvetítők olvasatában a megjelenés korának írásmódjával.

[5]Striker Sándor: *Az ember tragédiája rekonstrukcója*. Tanulmány a helyreállított szöveg közlésével. Bp., 1996. I. kötet 297 l., II. kötet (az „érintetlen változat")

Helyesírási modernizálásunk mértékének csak a verselés szabott határt. Felmerült a kérdés, milyen következetességgel hajtandó végre ez a korszerűsítés? Változtassunk-e minden esetben mai helyesírásra, amikor az adott szó hosszú és rövid szótagjai nem változnak (pl. *tisztúlt* és *tisztult* írásképű szóalak egyaránt spondeus), vagy a „jövőbeli színházi felhasználókra" gondolva, az ejtésbeli szövegromlást megakadályozandó, őrizzük meg néhol Madách nyelvállapotát? Kerényi Ferenc érvelése az általa gondozott 1989-es kötetben számos helyen ezért hagyta meg a hagyományosan, régiesen írt alakot: a *megsemmisűlt, elsilányúlt, korlátúl*-típusú szóalakok igen gyakran hosszú magánhangzósak maradtak – holott a magyar időmértékes verset nem kell segíteni zárt szótag esetén a magánhangzó megnyújtásával, valamint a verssor utolsó szótagja esetében a rövid szótag is kaphat pótlónyúlást, ha a verstani helyzet úgy kívánja. Ezért már 1999-es főszövegünkben is emendáltuk mai helyesírásúra ezeket a szóalakokat – az 1989-es szöveghez képest 263 szóban változtattunk. A változtatások háromnegyede az itt említett típusba tartozott. Minden szövegváltoztatásunkat, mint újonnan létrehozott szövegváltozatot, a jegyzetekben indokoltunk.

Jelenlegi kiadásunk tehát 1999-es első Tragédia-szövegünk „javított kiadása". Felvetődik a kérdés: miért nem másoltuk át változatlanul az új edícióba a szinoptikus kiadás megállapított szövegét? Hiszen azt azért kellett elkészíteni, írja Kerényi Ferenc,[6] „*mert* – reménye szerint – *a krk. az alapszövege a népszerű, iskolai, szemelvényes kiadásoknak, a színházi előadásoknak."*

Nos, ez a reménye nem jött be sem a Jankovics Marcell rajzfilmjének képeivel illusztrált díszes kötetben, sem az Európa Könyvkiadó 2010-es szép kötete[7] esetében – sem jelen kiadásunkban. A rajzfilm képeivel illusztrált kiadásban a dráma szövegének tördelése botrányos,

[6]*Az ember tragédiája*. Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte és szerkesztette, a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta: Kerényi Ferenc. A mű kéziratának írásszakértői vizsgálatát végezte Wohlrab József. Argumentum. 2005 – 8. l.

[7]Madách Imre*: Az ember tragédiája Jankovics Marcell animációs filmváltozatának képeivel.* Akadémiai Kiadó Bp. 2011 és Madách Imre*: Az ember tragédiája.* Európa Könyvkiadó, Bp. 2010

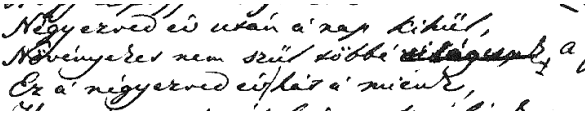
a szöveg pontatlan volt. Jobb lett volna, ha a Jankovics Marcell filmjében elhangzott rövidített, „meghúzott” szöveget közlik. Ezzel legalább mintát adhatott volna ez a kötet arra: hogyan kell és hogyan lehet a *Tragédiá*t úgy lerövidíteni, hogy azért az még Madách maradjon. Ám a szépen illusztrált könyv az Európa Kiadó *Turcsányi Márta* által gondozott szövegű kiadását másolta le. Csak egy formai különbség volt, az is az Európa kiadványa javára: míg abban a szerzői utasítások, helyszínmegjelölések a drámakiadásokban megszokott kurziválással különültek el a szereplők neveitől és a mondott szövegtől, addig az Akadémiai Kiadó rosszabb megoldást talált: ezeket a szövegrészeket itt ugyanúgy végig nagy betűkkel szedték, mint a szereplők neveit.

Ennél is nagyobb baj, hogy az „újító” Európa és a „másoló” Akadémiai Kiadó tördelője egyformán nem ismeri a drámai verssorok kiadásának szabályait. Madách ötös és hatodfeles jambusi sorokban írta a *Tragédia* szövegének nagy részét. Gyakran csak két (néha három) töredéksor tesz ki egy verssort. Ahol egy sort két szereplő mond, a második szereplő szövege ott kezdődik, ahol az előző beszélő abbahagyta, így lesz teljes egy verssor. A bírált kiadások ezt egy tabulátornyi bekezdéssel oldották meg, így a szöveg telis-tele lett rövid sorokkal, erősítve a jámbor olvasóban a tévhitet: Madách Imre hanyag, rossz verselő volt, hisz ha ezeket a töredéksorokat új soroknak gondoljuk, gyakran megfordul a sor „lejtése”: az első félsor még jambikus, a második, már új sornak látszó rész viszont trochaikus ritmikájú sorrá válhat.[8]

A legnagyobb gond azonban a pontatlan, százéves sajtóhibákat tovább örökítő szöveggel van mindkét kiadásban. A helyesírási modernizálás olykor az értelmezést is segíti. Ilyen pl. a *négy ezredév* esete, amikor a falanszterben a tudós szövegében kétszer is elemeire bontva, majd még egyszer az űrjelenetben Lucifer érvelésében szintén három szóban íródott Madách kéziratában. Igaz, olykor közel álltak a szavak egymáshoz, de sohasem kötötte össze az előző szó kezdőbetűjét a következő szó első betűjével. Emiatt a kis szóköz miatt lehetett, hogy a kiadások

[8]Ld. pl. a 269. sort: *Jaj neked, világ,* – ∪/ – ∪/ – Ezek trocheusok, holott a teljes sor jambikus: *De hátha megcsalsz? // Jaj neked, világ,* ∪– / ∪– / – – / ∪– / ∪– (így ötös jambusi a sor).

a huszadik század végéig egy sajtóhibás változatot örökítettek tovább: *négyezred év*-et írtak *négy ezredév* helyett.

1999. évi kiadásunk szövegváltozataiban a MIT tette helyre a tévedést.[9] A szinoptikus kiadás visszatért a falanszterben a három elemes írásmódhoz (négy ezred év), az űrjelenetben, hogy még „pontosabb és logikusabb" legyen, a három elemet egybeírta (négyezredév). A két fentebb bírált kiadás a falanszterben a százötven éves hibás megoldást (négyezred év) választotta, az űrjelenetben a kritikai kiadás hibás megoldását (négyezredév).[10]

Noha a 2005-ös Kerényi-féle kritikai kiadás után olyan véleményeket olvashattunk, hogy az abban szereplő „megállapított szöveg" után nem lehet több szövegprobléma Madách főművének kiadásával – ez a vélekedés sajnos alapvetően téves volt. A szövegállapotokat rögzítő bonyolult jelzésrendszerű „kínai" szöveg dekódolása a könyv bal oldali lapjain igen komoly felkészülést és koncentrálást igénylő feladat, s felhasználása az eljövendő kiadásokban csak illúzió. A jobb oldali „megállapított szövegre" támaszkodni sem jelent sokkal többet a *Tragédia* első két kiadása szövegének felhasználásánál. Azt hisszük: Madách *Tragédiá*jának szövegét nem bebalzsamozni kell, nem múzeumi tárgyként nagyítóval vizsgálgatni, hanem olyan formában, olyan írásképpel és helyesírással átadni a ma művelt olvasóinak, ahogy azt korunkban talán maga Madách és Arany János is tenné.

[9]K: *Négy ezred év* után 1861-től: *Négyezred* év, [Mivel a kiadások a szóösszetétel határait mindeddig alaposan összezavarták, az eddigi szövegekben 0,004 évről, azaz közel másfél napról volt szó, amennyi még ennek a „kiváló" falanszteri tudósnak is túl kevés idő lenne a föld végzetének megakadályozásához. Ezért kénytelenek voltunk egy új szövegváltozatot létrehozni, hiszen Madách szándéka szerint inkább négyszer ezer évről van szó, mint négyezred évről. A szöveg helyesen:] *Négy ezredév.*

[10]Ld. ET2005 – 499. és 549. lap, továbbá . Európa 162. és 176. l., Akadémiai 263. és 289. l.!

A drámai költemény sorainak száma a kiadásokban:

Madách vázlatlapja	**1861**	**1863**	**1999**	**2005 szövegv.**	**krk megáll. szöv.**
1. szín – 151	153	153	153	151	153
2. – 181	188	188	188	181	188
3. – 214	214	214	214	214	214
4. – 252	261	260	261	252	261
5. – 266	270	270	270	266	270
6. – 296	296	296	296	296	296
7. – 487	512	514	514	487	490*
8. – 242	244	244	244	242	244
9. – 248	246	248	250	247	250
10. – 179	182	183	183	179	183
11. – 592	592	592	592	592	592
12. – 444	444	445	445	444	445
13. – 150	150	150	150	150	150
14. – 176	177	179	179	176	179
15. – 202	202	202	202	202	202
össz.: 4080	**4131**	**4138**	**4141**	**4079**	**4117**

*A legtöbb hagyományos kiadásban a zsoltárok + 24 sort tesznek ki.

	Eltérések a vázlatlaptól				krk 2005 megáll. sz.
	1861	**1863**	**1999**	**krk 2005 szv.**	
1.	+ 2	+ 2	+ 2	0	+ 2
2.	+ 7	+ 7	+ 7	0	+ 7
3.	–	–	–	–	–
4.	+ 9	+ 8	+ 9	0	+ 9
5.	+ 4	+ 4	+ 4	0	+ 4
6.	–	–	–	–	–
7.	+ 25	+ 27	+ 27	0	+ 3
8.	+ 2	+ 2	+ 2	0	+ 2
9.	– 2	0	+ 2	– 1	+ 2
10.	+ 3	+ 4	+ 4	0	+ 4
11.	–	–	–	–	–
12.	0	+ 1	+ 1	0	+ 1
13.	–	–	–	–	–
14.	+ 1	+ 3	+ 3	0	+ 3
15.	–	–	–	–	–
össz.:	**+ 51**	**+ 58**	**+ 61**	**– 1**	**+ 37**

Madách Imre

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA

DRÁMAI KÖLTEMÉNY

ELSŐ SZÍN

(A mennyekben. Az Úr dicstől környezetten trónján. Angyalok serege térden. A négy főangyal a trón mellett áll. Nagy fényesség.)

ANGYALOK KARA

Dicsőség a magasban Istenünknek,
Dicsérje őt a föld és a nagy ég,
Ki egy szavával híva létre mindent,
S pillantásától függ ismét a vég.
Ő az erő, tudás, gyönyör egésze,
Részünk csak az árny, mellyet ránk vetett,
Imádjuk őt a végtelen kegyért, hogy
Fényében illy osztályrészt engedett.
Megtestesült az örökös nagy eszme,
Im, a teremtés befejezve már,
S az Úr mindentől, mit lehelni enged,
Méltó adót szent zsámolyára vár.

AZ ÚR

Be van fejezve a nagy mű, igen.
A gép forog, az alkotó pihen.
Évmilliókig eljár tengelyén,
Mig egy kerékfogát ujítni kell.
Fel hát, világim véd-nemtői, fel,
Kezdjétek végtelen pályátokat.
Gyönyörködjem még egyszer bennetek,
Amint elzúgtok lábaim alatt.

(A csillagok védszellemei különböző nagyságú, színű, egyes, kettes csillaggömböket, üstökösöket és ködcsillagokat görgetve rohannak el a trón előtt. Szférák zenéje halkan.)

ANGYALOK KARA

Milyen büszke láng-golyó jő
Önfényében elbizottan,
S egy szerény csillagcsoportnak

Épp ő szolgál öntudatlan. –
Pislog e parányi csillag,
Azt hinnéd, egy gyönge lámpa,
S mégis millió teremtés
Mérhetetlen nagy világa. –
Két golyó küzd egymás ellen
Összehullni, szétsietni:
S e küzdés a nagyszerű fék,
Pályáján továbbvezetni. –
Mennydörögve zúg amaz le,
Távulnan rettegve nézed:
S kebelében milljó lény lel
Boldogságot, enyhe béket. –
Mily szerény ott – egykor majdan
Csillaga a szerelemnek,
Óvja őt meg ápoló kéz,
Vígaszúl a földi nemnek. –
Ott születendő világok,
Itt enyészők koporsója:
Intő szózat a hiúnak,
Csüggedőnek biztatója. –
Rendzavarva jő amott az
Üstökös rettentő képe:
S ím, az Úr szavát meghallva,
Rend lesz útja ferdesége. –
Jössz te, kedves ifju szellem,
Változó világgömböddel,
Aki gyászt és fénypalástot,
Zöld s fehér mezt váltogatsz fel.
A nagy ég áldása rajtad!
Csak előre csüggedetlen;
Kis határodon nagy eszmék
Fognak lenni küzdelemben.
S bár a szép s rút, a mosoly s könny,
Mint tavasz s tél, kört vesz rajta,

Fénye, árnya lészen együtt:
Az Úr kedve és haragja.
(A csillagok védszellemei elvonultak.)

GÁBOR FŐANGYAL
Ki a végetlen űrt kimérted,
Anyagot alkotván beléje,
Mely a nagyságot s messzeséget
Egyetlen szódra hozta létre:
Hozsána néked, Eszme!
(Leborul.)

MIHÁLY FŐANGYAL
Ki az örökké változandót,
S a változatlant egyesíted,
Végetlent és időt alkotva,
Egyéneket és nemzedéket:
Hozsána néked, Erő!
(Leborul.)

RÁFAEL FŐANGYAL
Ki boldogságot árjadoztatsz,
A testet öntudatra hozva,
És bölcseséged részesévé
Egész világot felavatva:
Hozsána néked, Jóság!
(Leborul.)

(Szünet.)

AZ ÚR
S te, Lúcifer, hallgatsz, önhitten állsz,
Dicséretemre nem találsz-e szót,
Vagy nem tetszik tán, amit alkoték?

LUCIFER
S mi tessék rajta? Hogy nehány anyag
Más-más tulajdonokkal felruházva,

Miket előbb, hogysem nyilatkozának,
Nem is sejtettél bennök, úgy lehet,
Vagy, ha igen, másítni nincs erőd,
Nehány golyóba összevissza gyúrva,
Most vonzza, űzi és taszítja egymást,
Nehány féregben öntudatra kél,
Míg minden megtelt, míg minden kihűlt,
És megmarad a semleges salak. –
Az ember ezt, ha egykor ellesi,
Vegykonyhájában szintén megteszi. –
Te nagy konyhádba helyzéd embered,
S elnézed néki, hogy kontárkodik,
Kotyvaszt, s magát Istennek képzeli.
De hogyha elfecsérli s rontja majd
A főztet, akkor gyúlsz késő haragra.
Pedig mit vársz mást egy mükedvelőtől? –
Aztán mivégre az egész teremtés?
Dicsőségedre írtál költeményt,
Beléhelyezted egy rossz gépezetbe,
És meg nem únod véges végtelen,
Hogy az a nóta mindig úgy megyen.
Méltó-e illyen aggastyánhoz e
Játék, melyen csak gyermekszív hevülhet?
Hol sárba gyúrt kis szikra mímeli
Urát, de torzalak csak, képe nem;
Végzet, szabadság egymást üldözi,
S hiányzik az összhangzó értelem. –

AZ ÚR
Csak hódolat illet meg, nem birálat.

LUCIFER
Nem adhatok mást, csak mi lényegem.
(Az angyalokra mutatva.)
Dicsér eléggé e hitvány sereg,
És illik is, hogy ők dicsérjenek.

Te szülted őket, mint árnyát a fény,
De mindöröktől fogva élek én.

AZ ÚR
Hah, szemtelen! nem szült-e az anyag,
Hol volt köröd, hol volt erőd előbb?

LUCIFER
Ezt tőled én is szintúgy kérdhetem.

AZ ÚR
Én végtelen időtől tervezem,
S már bennem élt, mi mostan létesült.

LUCIFER
S nem érzéd-é eszméid közt az űrt,
Mely minden létnek gátjaul vala
S teremtni kényszerültél általa?
Lucifer volt e gátnak a neve,
Ki a tagadás ősi szelleme. –
Győztél felettem, mert az végzetem,
Hogy harcaimban bukjam szüntelen,
De új erővel felkeljek megint.
Te anyagot szültél, én tért nyerék,
Az élet mellett ott van a halál,
A boldogságnál a lehangolás,
A fénynél árnyék, kétség és remény. –
Ott állok, látod, hol te, mindenütt,
S ki így ösmérlek, még hódoljak-e?

AZ ÚR
Hah, pártos szellem! el előlem, el,
Megsemmíthetnélek, de nem teszem,
Száműzve minden szellemkapcsolatból
Küzdj a salak közt, gyűlölt, ídegen.
S rideg magányod fájó érzetében
Gyötörjön a végetlen gondolat:

Hogy hasztalan rázod porláncodat,
Csatád hiú, az Úrnak ellenében.

LUCIFER
Nem úgy, ily könnyen nem löksz el magadtól,
Mint hitvány eszközt, mely felesleges lett. –
Együtt teremténk: osztályrészemet
Követelem.

AZ ÚR
(Gúnnyal.)
Legyen, amint kivánod.
Tekints a földre, Éden fái közt
E két sudar fát a kellő középen
Megátkozom, aztán tiéd legyen.

LUCIFER
Fukar kezekkel mérsz, de hisz nagy úr vagy,
S egy talpalatnyi föld elég nekem,
Hol a tagadás lábát megveti,
Világodat meg fogja dönteni.
(Indul.)

ANGYALOK KARA
El Isten színétől, megátkozott,
Hozsán' az Úrnak, ki törvényt hozott. –

MÁSODIK SZÍN

(A paradicsomban. Középen a tudás és az örökélet fái. Ádám és Éva jőnek, különféle állatok szelíd bizalommal környezik őket. Az ég nyílt kapuján dics [glória] sugárzik elő, s angyali karok halk harmóniája hallik. Verőfényes nap.)

ÉVA
Ah, élni, élni: milly édes, mi szép!

ÁDÁM
És úrnak lenni mindenek felett.

ÉVA
Érezni, hogy gondoskodnak felőlünk,
És mindezért csupán hálát rebegnünk
Ahhoz, ki nyújtja mind e kéjeket.

ÁDÁM
A függés, látom, életelv neked. –
Szomjúzom, Éva, nézd, mi csábosan
Néz e gyümölcs ránk.

ÉVA
Majd szakítok egyet.

AZ ÚR SZAVA
Megállj, megállj, egész földet neked
Adám, csak e két fát kerüld, kerüld,
Más szellem óvja csábgyümölcseit,
S halállal hal meg, aki élvezi. –
Amott piroslik a szőlőgerezd,
Ott enyhe árnyék kínál nyúgalommal,
Ragyogó délnek tikkasztó hevében.

ÁDÁM
Csodás parancs, de úgy látszik, komoly.

ÉVA

Mért szebb e két fa, mint más; vagy miért
Épp ez tilalmas?

ÁDÁM

Hát mért kék az ég,
Miért zöld a liget – elég, hogy úgy van. –
Kövessük a szót, jőj utánam, Éva.
(Letelepednek egy lugosban.)

ÉVA

Hajolj keblemre, én meg majd legyezlek.
(Nagy szélroham, Lucifer a lombok között megjelenik.)

ÁDÁM

Hah, nő! mi ez, nem hallék még hasonlót.
Miként ha ellenséges idegen
Erő tört volna rajtunk.

ÉVA

Reszketek.
Az égi zengzet is elhallgatott.

ÁDÁM

Itt kebleden, úgy tetszik, hallom azt még.

ÉVA

Én meg, ha ott fen a dics elborul,
Itt lenn találom azt szemedben, Ádám.
Hol is lelhetném másutt kívüled,
Kit létre is csak hő vágyad hozott,
Mint – fényárjában a fejdelmi nap –
A mindenségben árván hogy ne álljon –
A víz szinére festi önmagát
S enyelg vele, örül, hogy társa van,
Nagylelküen felejtvén, hogy csupán
Saját tüzének halvány mása az,
Mely véle együtt semmivé borulna.

ÁDÁM
Ne szólj igy, Éva, meg ne szégyeníts.
Mi a hang, hogy ha nincs, ki értené?
Mi a sugár, ha szív nem fogja fel?
Mi volnék én, ha mint visszhang- s virágban,
Benned szebb létre nem feselne létem,
Melyben saját magam szerethetem?

LUCIFER
E lágy enyelgést mért is hallgatom? –
Elfordulok, másképp oly szégyen ér még,
Hogy a hideg számító értelem
Megírigylendi a gyermekkedélyt.
(Egy madárka énekelni kezd egy közel ágon.)

ÉVA
Hallgasd csak, Ádám, óh, mondd, érted-é
E kis bohó szerelmes énekét?

ÁDÁM
Én a patak zugását hallgatám,
És azt találom, szintén így dalolt.

ÉVA
Minő csodás összhang ez, kedvesem,
E sokszerű szó és egy értelem. –

LUCIFER
Mit késem ennyit? fel munkára, fel,
Megesküvém vesztökre, veszniök kell.
S kétkedve állok mégis újra meg,
Nem küzdök-é hiába a tudás,
A nagyravágyás csábos fegyverével
Őellenek, kik közt, mint menhely áll,
Mely lankadástól óvja szívöket,
Emelve a bukót: az érzelem.
De mit töprengek. Az nyer, aki mer.

(Új szélroham. Lucifer a megrettenő emberpár előtt megjelenik. A dics elborul. Lucifer kacag.)
Mit álmélkodtok? –
(Évához, ki futásnak indul.)
Óh, megállj, kecses hölgy!
Engedd egy percre, hogy csodáljalak.
(Éva megáll s lassanként felbátorodik.)
(Félre.)
E mintakép milljószor újuland meg.
(Fent.)
Ádám, te félsz?

ÁDÁM
Tőled, hitvány alak?

LUCIFER
(Félre.)
Ez is jó ős a büszke férfinemnek.
(Fent.)
Üdvöz légy, szellem-testvér!

ÁDÁM
Mondd, ki vagy?
Alulról jössz-e hozzánk, vagy felülről?

LUCIFER
Amint tetszik, nálunk az egyre megy.

ÁDÁM
Nem tudtam, hogy van ember még kivűlünk.

LUCIFER
Hohó! nagyon sok van még, mit te nem tudsz,
S nem is fogsz tudni. Vagy a jámbor agg
Azért teremtett volna-é porondból,
Hogy a világot ossza meg veled?
Te őt dicséred, ő téged kitart,
Megmondja, végy ebből és félj amattól,

Óv és vezet, mint gyapjas állatot;
Hogy eszmélj, szükséged nem is lehet.

ÁDÁM
Hogy eszméljek? – S nem eszmélnék-e hát:
Nem érzem-é az áldó napsugárt,
A létezésnek édes örömét
És Istenemnek végtelen kegyét,
Ki engemet tőn e föld istenévé?

LUCIFER
Ezt tartja tán az a kis féreg is,
Mely a gyümölcsöt eszi el előled,
Meg a sas, melly a kis madárra csap.
Avagy mi tesz nemesbbé tégedet?
Egy szikra az, mely bennetek dereng,
Egy végtelen erőnek mozzanása;
S mint a pataknak egyes habjai,
Egy percre felcsillogva visszahullnak
Közös medröknek szürke mélyibe. –
Igen, tán volna egy, a gondolat,
Mely öntudatlan szűdben dermedez,
Ez nagykorúvá tenne, önerődre
Bízván, hogy válassz jó és rossz között,
Hogy önmagad intézzed sorsodat,
S a gondviselettől felmentene.
De trágyaféregül tán jobb neked
Tenyészni kis körödnek lágy ölében,
S tudás nélkűl elfogyni életeddel. –
Nagy kényelem a megnyugvás hitünkben;
Nemes, de terhes, önlábunkon állni. –

ÁDÁM
Nagy dolgokat mondsz, szédülök belé.

ÉVA
Én lelkesűlök, szép s új dolgokat mondsz.

LUCIFER

De a tudás sem volna még elég;
Hogy testesüljön nagyszerű müvekben,
A halhatatlanság is kellene.
Mit képes tenni az arasznyi lét?
E két fa rejti mind e birtokot,
S ettől tiltott el, aki alkotott.
Tudsz mint az Isten, azt ha élvezed,
Ettől örök ifjú marad kecsed.

ÉVA

Mégis kegyetlen a mi alkotónk!

ÁDÁM

De hátha megcsalsz?
(A dics kissé kitisztul.)

ÉGI KAR

Jaj neked, világ,
Az ős tagadás kisért.

AZ ÚR SZAVA

Ember, vigyázz!

ÁDÁM

Mi hang ez ismét?

LUCIFER

A szél gallyakat ráz.

Segítsetek
Ti elemek,
Az embert nektek
Szerezni meg. –
(Szélroham, a dics elborul.)
E két fa az enyém!

ÁDÁM

Ki vagy tehát te?
Hisz ollyannak tűnsz fel, mint mí vagyunk.

LUCIFER
Nézd ott a sast, mely felhők közt kovályg,
Nézd e vakondot, földet túrva lenn,
Mindkettőt más-más láthatár övedzi.
A szellemország látköröd-kivül van,
És ember az, mi legmagasb neked.
Az ebnek is eb legfőbb ídeálja
S megtisztel, hogyha társaul fogad.
De éppen úgy, miként te őt lenézed,
És állsz felette végzete gyanánt,
Áldást vagy átkot szórva istenül rá,
Épp úgy tekintünk rátok mí alá,
A szellemország büszke részesi.

ÁDÁM
S azoknak volnál hát te egyike?

LUCIFER
Igen, erősek közt a leghatalmasb,
Ki ottan álltam az Úr trónja mellett,
S legszebb dicséből osztályom kijárt.

ÁDÁM
Mért nem maradtál hát a fényes égben,
E porvilágra mért jövél közénk?

LUCIFER
Megúntam ott a második helyet,
Az egyhangú, szabályos életet,
Éretlen gyermek-hangu égi kart,
Mely mindég dícsér, rossznak mit se tart.
Küzdést kivánok, diszharmóniát,
Mely új erőt szül, új világot ád,
Hol a lélek magában nagy lehet,
Hová, ki bátor, az velem jöhet.

ÁDÁM
Megmondta Isten, hogy büntetni fog,
Ha más utat választunk, mint kitűzött.

ÉVA
Miért büntetne? – Hisz, ha az utat
Kitűzte, mellyen hogy menjünk, kívánja,
Egyúttal ollyanná is alkotott,
Hogy vétkes hajlam másfelé ne vonjon.
Vagy mért állított mély örvény fölé,
Szédelgő fejjel, kárhozatra szánva. –
Ha meg a bűn szintén tervében áll,
Mint a vihar verőfényes napok közt,
Ki mondja azt vétkesbnek, mert zajong,
Mint ezt, mivel éltetve melegít?

LUCIFER
Lám, megjelent az első bölcselő!
Nagy sor jövend utánad, szép hugom,
Mely milljó úton ezt vitatja újra;
A tébolydába téved sok közűlök,
Sok visszaretten, révbe egy sem ér.
Hát hagyjatok fel az okoskodással,
Minden dolognak oly sok színe van,
Hogy aki mindazt végigészleli,
Kevesbet tud, mint első pillanatra,
S határozatra jőni rá nem ér.
A tett halála az okoskodás. –

ÉVA
Én hát szakítok egyet a gyümölcsből.

ÁDÁM
Megátkozá az Úr.
(Lucifer kacag.)
De csak szakíts.
Jőjön reánk, minek ránk jőni kell,

Legyünk tudók, mint Isten.
(A tudás almáját előbb Éva, aztán Ádám megízleli.)

ÉVA

S e felett

Örökké ifjak. –

LUCIFER

Erre, erre csak.

A halhatatlanságnak fája ez.
Siessetek hát!
(A másik fa felé vonja őket, egy Kerub lángoló karddal útjokat állja.)

KERUB

Félre, bűnösök.

AZ ÚR SZAVA

Ádám, Ádám! elhagytál engemet,
Elhagylak én is, lásd, mit érsz magadban.

ÉVA

Végünk van.

LUCIFER

Csüggedtek?

ÁDÁM

Korántse hidd.

Csak ébredésem borzongása ez. –
El innen, hölgyem, bárhová – el, el!
Idegen már s kietlen ez a hely.

ÉGI KAR

Ah, sírjatok testvéri könnyeket,
Győz a hazugság – a föld elveszett. –

HARMADIK SZÍN

(Pálmafás vidék a paradicsomon kívül. Kis durva fakaliba. Ádám cövekeket ver le kerítésül. Éva lugost alkot. Lucifer.)

ÁDÁM
Ez az enyém. A nagy világ helyett
E tér lesz otthonom. Birok vele,
Megvédem azt a kártevő vadaktól,
És kényszerítem nékem termeni.

ÉVA
Én meg lugost csinálok, éppen ollyat,
Mint az előbbi, s így körénk varázslom
A vesztett Édent.

LUCIFER
Vajh, mi nagy szavat
Mondottatok ki. A család s tulajdon
Lesz a világnak kettes mozgatója,
Melytől minden kéj s kín születni fog.
És e két eszme nő majd szüntelen,
Amíg belőle hon lesz és ipar,
Szülője minden nagynak és nemesnek,
És felfalója önnön gyermekének.

ÁDÁM
Rejtélyeket beszélsz. Igérted a
Tudást, az ösztön kéjéről lemondtam
Érette, hogy, bár küzdve, nagy legyek.
S mi az eredmény.

LUCIFER
Hát nem érzed-e?

ÁDÁM
Érzem, hogy Isten amint elhagyott,

Üres kézzel taszítván a magányba,
Elhagytam én is. Önmagam levék
Enistenemmé, és amit kivívok,
Méltán enyém. Erőm ez, s büszkeségem.

LUCIFER
(Félre.)
Hiú báb, mostan fittyet hánysz az égnek,
Meglátjuk szíved, villámok ha égnek.

ÉVA
Nekem meg büszkeségem az csupán,
Hogy a világnak anyja én leszek.

LUCIFER
(Félre.)
Dicső eszmény, mit a nő szíve hord,
Megörökítni a bűnös nyomort.

ÁDÁM
Mit is köszönjek néki? puszta létem?
Hisz ez a lét, ha érdemes leszen
Terhére, csak fáradságom gyümölcse.
A kéjet, amit egy ital viz ád,
Szomjam hevével kell kiérdemelnem,
A csók mézének ára ott vagyon –
Amely nyomán jár – a lehangolásban.
De hogyha a hálának csatja mind
Le is hullt rólam, bár szabad levék
Alkotni sorsom és újból lerontni,
Tapogatózva, amit tervezék –
Ahhoz segélyed sem kellett talán,
Megbírta volna azt saját erőm.
S te nem mentél meg a súlyos bilincstől,
Mellyel testem por földéhez csatol.
Érzem, bár nem tudom nevét, mi az,
Talán egy hajszál – annál szégyenebb, –

Mi korlátozza büszke lelkemet.
Nézd, ugranám, és testem visszahull,
Szemem, fülem lemond szolgálatáról,
Ha a távolnak kémlem titkait;
S ha képzetem magasb körökbe von,
Az éhség kényszerít, hunyászkodottan
Leszállni ismét a tiprott anyaghoz.

LUCIFER
Ezen kötél erősb, mint én vagyok.

ÁDÁM
Ah, úgy te gyönge szellem vagy igen,
Ha e láthatlan pókháló, e semmi,
Mit százezer lény észre sem veszen,
S hálója közt szabadság érzetével
Fickándozik, mit csak nehány kivált
Magasb szellem sejt, még dacol veled.

LUCIFER
S csakis ez az, mi velem bír dacolni,
Mert szellem, mint én. Vagy tán azt hiszed,
Hogy, mert elrejtve munkál s zajtalan,
Nem is erős? – Ne hidd, homályban ül,
Mi egy világot rendít és teremt,
Mert látásától megszédülne a fej.
Csak ember műve csillog és zörög,
Melynek határa egy arasznyi lét.

ÁDÁM
Hagyd megtekintnem hát e működést
– Egy percre csak, keblem, tudod, erős –,
Mely rám befolyhat, aki enmagamban
Olyan különvált és egész vagyok.

LUCIFER
„Vagyok” – bolond szó. Voltál és leszesz.
Örök levés s enyészet minden élet.

De nézz körűl és láss szellem-szemekkel. –

ÁDÁM
(Amit a következőkben mond, mind láthatóvá is lesz.)
Mi áradat buzog fel így körűlem
Magasba törve szakadatlanul
Hol kétfelé vál, s a földsarkokig
Vihar gyanánt rohan.

LUCIFER
Az a melegség,
Mely életet visz a jegek honába.

ÁDÁM
Hát e két lángfolyam, mely zúgva fut
Mellettem el, hogy félek, elsodor,
És mégis érzem éltető hatását:
Mi az, mi az? elkábulok belé.

LUCIFER
Ez a delej.

ÁDÁM
Alattam ing a föld.
Amit szilárdnak és alaktalannak
Tartottam eddig, forrongó anyag lőn,
Ellentállhatlan, melly alak után tör,
Életre küzd. Amarra mint jegec,
Emerre mint rügy. Óh, e zűr között
Hová lesz énem zárt egyénisége,
Mivé leszesz testem, melyben szilárd
Eszköz gyanánt oly dőrén megbizám
Nagy terveimben és nagy vágyaimban.
Te elkényeztetett gyermek, ki bajt
S gyönyört szerezsz számomra egyiránt,
Nehány marok porrá sülyedsz-e csak,
Míg többi lényed víz és tünde lég,
Mely még imént piroslott és örült,

S legott voltammal a felhőbe gőzölt.
Minden szavam, agyamban minden eszme
Lényemnek egy-egy részét költi el,
Elégek! – és a vészhozó tüzet
Talán rejtélyes szellem szítogatja,
Hogy melegedjék hamvadásomon. –
El e látással, mert megőrülök.
Ily harcban állni száz elem között
Az elhagyottság kínos érzetével,
Mi szörnyü, szörnyü! – Óh, miért lökém el
Magamtól azt a gondviseletet,
Mit ösztönöm sejtett, de nem becsült,
S tudásom óhajt – óh, de hasztalan.

ÉVA
Úgy-é, úgy-é, hasonlót érzek én is.
Ha majd te harcolsz a fenevadakkal,
Vagy én lankadva kertünk ápolom,
Körültekintek a széles világon,
És égen-földön nem lesz egy rokon,
Nem egy barát, ki biztasson vagy óvjon.
Nem így volt ám ez egykor, szebb időben.

LUCIFER
(Gúnyosan.)
Hiszen, ha oly kicsínyes lelketek,
Hogy fáztok ápoló gond s kéz ne'kűl,
S alárendeltség oly szükségetek:
Idézek én fel Istent számotokra,
Ki nyájasabb lesz, mint a zord öreg:
E földnek szellemét, ismérem őt
Az égi karból, szép szerény fiú. –

Jelenjél meg szellem,
Látod, nem bírsz velem,
Az ősi tagadás
Hív, hisz nem merne más.

(A földből lángok csapnak föl, tömör fekete felhő képződik szivárvánnyal, iszonyúan mennydörögve.)

LUCIFER
(Hátralépve.)
Ki vagy te, rém – nem téged hívtalak,
A föld nemtője gyönge és szelíd.

A FÖLD SZELLEMÉNEK SZAVA
Mit gyöngeül látál az égi karban,
Az önkörében végtelen, erős. –
Im, itt vagyok, mert a szellem szavának
Engednem kelle, ámde megjegyezd,
Hogy fölzaklatni s kormányozni más.
Ha felveszem saját képem, leroskadsz,
S eme két féreg itt megsemmisül.

LUCIFER
Mondd hát, hogyan fér büszke közeledbe
Az ember, hogyha istenül fogad?

A FÖLD SZELLEMÉNEK SZAVA
Elrészletezve vízben, fellegekben,
Ligetben, mindenütt, hová benéz
Erős vágyakkal és emelt kebellel.
(Eltűnik.)

(A ligetet, forrást tünde játszi nimfák népesítik.)

ÉVA
Ah, nézd e kedves testvér-arcokat,
Nézd, nézd, mi bájosan köszöntenek,
Nincs többé elhagyottság, rengeteg,
A boldogság szállott közénk velek.
Ők adnak búnkban biztató szavat,
A kétkedésben jó tanácsokat.

LUCIFER
Nem is kérhettek jobb helyütt tanácsot –

Kik, amint kértek, már határozátok –
Mint épp e kedves tünde alakoktól,
Kik úgy felelnek, mint kérdésetek szól:
A tiszta szívre mosolyogva néznek,
Ijesztő rémül a kétségbesőnek;
Ők kísérendnek végig száz alakban,
Százféleképpen átalváltozottan,
A fürkésző bölcsésznek üde árnya
S örökifjú sziveknek ideálja.

ÁDÁM
Mit ér, mit ér e játék csillogása,
Előttem mely foly, nem hatok belé. –
S nekem csak egy rejtéllyel több jutott. –
Ne hitegess, Lucifer, ne tovább,
Hagyj tudnom mindent, úgy, mint megfogadtad.

LUCIFER
(Félre.)
Keserves lesz még egykor e tudásod,
S tudatlanságért fogsz epedni vissza.
(Fent.)
De tűrelem. Tudod, hogy a gyönyör
Percét is harccal kell kiérdemelned;
Sok iskolát kell még addig kijárnod,
Sokat csalódnod, míg mindent megértesz.

ÁDÁM
Könnyű neked beszélni tűrelemről,
Előtted egy öröklét van kitárva,
De én az élet fájából nem ettem,
Arasznyi lét, mi sietésre int.

LUCIFER
Minden, mi él, az egyenlő soká él,
A százados fa s egynapos rovar.
Eszmél, örül, szeret és elbukik,

Midőn napszámát s vágyait betölté.
Nem az idő halad: *mi* változunk,
Egy század, egy nap szinte egyre megy.
Ne félj, betöltöd célodat te is,
Csak azt ne hidd, hogy e sártestbe van
Szorítva az ember egyénisége.
Látád a hangyát és a méherajt:
Ezer munkás jár dőrén össze-vissza
Vakon cselekszik, téved, elbukik,
De az egész, mint állandó egyén,
Együttleges szellemben él, cselekszik,
Kitűzött tervét bizton létesíti,
Mig eljön a vég, s az egész eláll. –
Portested is széthulland így, igaz,
De száz alakban újolag felélsz,
És nem kell újra semmit kezdened:
Ha vétkezél, fiadban bűnhödöl,
Köszvényedet őbenne folytatod,
Amit tapasztalsz, érzesz és tanulsz,
Évmilliókra lesz tulajdonod.

ÁDÁM

Ez visszapillantása az öregnek.
De ifju keblem forró vágya más:
Jövőmbe vetni egy tekintetet.
Hadd lássam, mért küzdök, mit szenvedek.

ÉVA

Hadd lássam én is, e sok újulásban
Nem lankad-é el, nem veszít-e bájam.

LUCIFER

Legyen. Bübájat szállítok reátok,
És a jövőnek végeig beláttok
Tünékeny álom képei alatt;
De hogyha látjátok, mi dőre a cél,
Mi súlyos a harc, melybe útatok tér;

Hogy csüggedés ne érjen emiatt,
És a csatától meg ne fussatok:
Egére egy kicsiny sugárt adok,
Mely biztatand, hogy csalfa tünemény
Egész látás – s e súgár a remény. –

(Ezalatt Ádámot és Évát a kalibába vezeti, kik ott elszunnyadnak.)

NEGYEDIK SZÍN

(Egyiptomban. Elöl nyílt csarnok. Ádám mint fáraó, fiatalon, trónon ülve. Lucifer mint minisztere; tiszteletteljes távolban fényes kíséret. A háttérben rabszolgák egy gúla építésén dolgoznak, korbáccsal rendet tartó felügyelők alatt. Tiszta nap.)

LUCIFER
Felséges úr! aggódva kérdi néped,
Mely elvérezni boldog lenne érted,
Vajon mi az, mi a nagy fáraót
Nem hagyja trónja vánkosán pihenni?
Mért áldozod fel a nap kéjeit,
Az éjnek édes álomképeit,
És nem bizod gondját nagy terveidnek
A rabszolgára, akit az megillet,
Midőn már úgyis a széles világon
Minden dicsőség, úralom tiéd
S a kéj, mit ember elviselni bír. –
Száz tartomány bő kincse mond urának,
Neked nyit kelyhet illatos virága,
S édes gyümölcsöt csak neked növel.
Ezer hölgy keble sóhajtoz feléd:
A szőke szépség, lankadó szemével,
Finom, gyöngéd, mint játszi tünemény,
A barna lányka, lihegő ajakkal,
Égő szemében őrült szenvedéllyel –
Mind a tiéid. Sorsuk egy szeszélyed,
Mind érzi, hogy betölté hivatását,
Ha néhány perced fűszerezni tudta.

ÁDÁM
Mindennek nincsen szűmre ingere.
Mint kénytelen adó jő, nem csatázok
Érette, nem köszönhetem magamnak.

De itt e művel, mellyet alkotok,
Azt tartom, hogy megleltem az utat,
Mely a valódi nagysághoz vezet.
Művészetét a természet csodálja
S évezredekre hirdeti nevem.
Nincs földindúlás, nincs vész, mely ledöntse:
Erősebb lett az ember, mint az Isten.

LUCIFER
S óh, fáraó, mégis boldog vagy-é
E képzeletben? tedd kezed szivedre.

ÁDÁM
Nem én. Űrt érzek, mondhatatlan űrt.
De mindegy, hisz nem boldogságot esdtem,
Dicsőséget csak, s az megnyílt előttem.
Csak a tömeg ne sejtse kínomat –
Ha sajnálhatna, nem imádna többé.

LUCIFER
Hát hogyha egykor átlátod magad,
Hogy a dicsőség percnyi dőre játék?

ÁDÁM
Az nem lehet.

LUCIFER
S ha mégis?

ÁDÁM
Halni térnék,
Megátkozván utánam a világot.

LUCIFER
Nem fogsz meghalni, bár átlátod egyszer,
Sőt újra kezdesz, régi sikereddel.
(A dolgozó rabszolgák közül egyet a felügyelők annyira vernek, hogy ez jajveszékelve és üldözötten egész a nyílt csarnokba fut, s a trón előtt összerogy.)

A RABSZOLGA
Uram, segíts!
(A munkások közül Éva, mint a rabszolga neje, kibontakozik, s fájdalmas sikoltással férjére borul.)

ÉVA
Hiába kéred azt,
Ki kínjainknak nem volt részese,
Nem ért, nem ért! – Halk a jajnak szava,
S a trón magas. Mért nem hívsz engemet,
Ki eltakarlak, s testemmel fogok fel
Minden csapást.

ÁDÁM
(A betóduló felügyelőkhöz, kik a rabszolgát s nejét ki akarják hurcolni.)
Hagyjátok ott. El innét.
(A felügyelők el.)
Mi ismeretlen érzés száll szivembe,
Ki e nő, és mi bűve-bája van,
Mellyel, mint lánccal, a nagy fáraót
Lerántja porban fetrengő magához? –
(Felkél.)

LUCIFER
Ez ismét a szálaknak egyike,
Melyekkel gúnyul vett körűl urad,
Eszedbe hozni hernyó voltodat,
Ha önhitedben lepkeként csapongsz.
E vékony szál, láttad már, milly erős,
Kisiklik ujjainkból, és azért
Nem téphetem szét.

ÁDÁM
(Lejőve a trón lépcsőin.)
Azt ne is müveld.
Amillyen sértő, éppoly kellemes.

LUCIFER
De illetlen, hogy egy bölcs és király
Alatta nyögjön.

ÁDÁM
Mit tegyek hát?

LUCIFER
(Gúnnyal.)
Nincsen más hátra, mint hogy a tudás
Tagadja létét e rejtett fonálnak:
S kacagja durván az erő s anyag.

ÁDÁM
Én nem birom kacagni, sem tagadni.

ÉVA
Ah, kedvesem, véred csorogva foly,
Megállítom; fáj, úgyebár, nagyon?

A RABSZOLGA
Az élet fáj csak, már nem fáj soká.

ÉVA
Nem úgy, nem úgy, mért éltél volna eddig,
Ha most halnál meg, amint föllelél.

A RABSZOLGA
Mért él a pór? – a gúlához követ
Hord az erősnek, s állítván utódot
Jármába, meghal. – Milljók egy miatt.

ÁDÁM
Ah, Lucifer, mi rettentő beszéd ez!

LUCIFER
A haldokló hagymázos őrülése.

ÁDÁM
Mit is beszélt?

LUCIFER

Nagy fáraó, mi bánt?
No, mondhatom, hogy nagyszerű dolog:
Egy rabszolgával a földön kevesb van.

ÉVA

Neked silány szám, nékem egy világ,
Óh, jaj, ki fog majd engemet szeretni? –

A RABSZOLGA

Én többé nem. – Felejts el, nő, örökre.
(Meghal.)

ÁDÁM

Majd foglak én. El innen a halottal.
(A hullát felveszik.)
Fel, hölgyem, e trón pamlagán helyed:
A bájnak éppen úgy fejdelme vagy,
Mint az erőnek én – meg kelle lelnünk
Egymást akárhol.

ÉVA

Óh, nagy fáraó,
Tudom, parancsod a pór végzete,
Nem is szabódom, csak kevés időt
Engedj magamnak, azután parancsolj.

ÁDÁM

Ne többször e szót. Óh, hát bírodalmam
Sohsem megy-é túl a parancs szaván?

ÉVA

Elég, ha egyelőre a parancs
Nem illet fájva – óh, ne írigyeld
Ez első percben könnyem a halottól. –
Mi szép halott, óh, Istenem, mi szép!
(Ráborul.)

ÁDÁM

Szép és halott; mi ellentétel ez:
Törekvésünkre gúny e nyúgalom,
Vagy hívságukra szánalmas mosoly.

LUCIFER

Szökött rabszolga, ki veled dacol,
Mondván: erősebb lettem láncaidnál.

ÁDÁM

A holtnak béke, az élőnek üdv.
Amaz könyed nem érzi, mosolyod
Nélkülöznöm kín.
(A halottat kiviszik, Ádám Évát a trónra vezeti.)
Oldalomra, nő!
Ah, millyen édes kebleden pihenni.
(Jajveszékelés a munkások közt; Éva összerezzen.)
Mi lelt, szerelmem?

ÉVA

Óh, nem hallod-e
A nép jaját?

ÁDÁM

Először vettem észre.
Nem szép zene, igaz: de ne ügyelj rá,
Csókolj meg, és feledd el a világot.
Te meg némítsd el azt a jajgatást.

LUCIFER

Azt nem birom, ez már a nép joga,
Együtt öröklé az igával azt.
(Ismét jajszó. Éva felsikolt, Ádám fölemelkedik.)

ÁDÁM

Hölgyem, te szenvedsz, s nem tudom, miként
Segítsek rajta. Szíveden keresztül

A jajszó, mint villám, fejembe csap
S úgy érzem, a világ kiált segélyt.

ÉVA

Óh, fáraó, zúzz el, de megbocsáss,
Ha a nép jaja nem hágy megnyugodni,
Ládd, jól tudom, hogy szolgálód vagyok,
Hogy éltem célja tégedet mulatni,
Felejtek mindent, kívülem mi van:
Nyomort, nagyságot, ábrándot, halottat,
Hogy mosolyom üdv, ajkam láng legyen;
De hogyha a nép, e milljókarú lény,
Korbácsolt háttal jajgat odakint:
Mint fájó testnek kisded porcikája,
Én, én, a népnek elszakadt leánya,
Szivemben érzem szintén mind e kínt.

ÁDÁM

És én veled. – A milljók egy miatt –
Mondá a holt is. –

ÉVA

Óh, nagy fáraó!
Komor levél, és én vagyok oka,
Űzz el magadtól, vagy taníts, miként kell
Siketté lennem.

ÁDÁM

Jobb mester valál te,
Mert megtanítál a jajt hallanom. –
Ne halljam többé. – Ím, legyen szabad
A szolganép. Mit is ér a dicsőség,
Mit egy személyben ér utól az ember
Milljók vesztével és milljók jajával,
Kikben szintén az az ember lehel;
Milljószor érzem a kínt, egyszer a kéjt.

LUCIFER

Ah, fáraó, rajongsz; hisz a tömeg
A végzet arra ítélt állata,
Mely minden rendnek malmán húzni fog,
Mert arra van teremtve. Már ma mentsd fel:
Amit te eldobsz, ő meg nem nyeri,
És új urat keres holnap magának.
Vagy azt hiszed, hogy ülhetnél nyakán,
Ha a gazdának szükségét nem érzi?
Ha kebelében öntudat lakik?

ÁDÁM

Miért jajgat hát, mintha fájna néki
A szolgaság?

LUCIFER

Fáj, bár nem tudja, mi.
Mert minden ember uralomra vágy,
Ez érzet az, s nem a testvériség,
Mi a szabadság zászlajához űzi
A nagy tömeget – ámbár öntudattá
Nem ébred benne, és csak sejtelemkint
Zaklatja minden olyasért, mi új,
S mi tagadása a már meglevőnek;
Abban remélvén testesülve látni
A boldogságról képzett álmait.
Pedig mély tenger a nép: bármi napfény
Sem hatja át tömét; sötét leend az,
Csak a hullám ragyog, mit színe fölvet,
És mely hullám esetleg épp te vagy.

ÁDÁM

S mért éppen én?

LUCIFER

Vagy más, veled rokon,
Kiben tudattá vált a népi ösztön,

S ki a szabadság bámult bajnokául
Fényes helyedre tolakodni mer.
Mig a tömeg, nem nyerve semmit is,
Nevet cserél, a gazda megmarad.

ÁDÁM
Mi végtelen körút okoskodásod,
Melyből menekvés nincsen is talán.

LUCIFER
Vagyon menekvés. Adj ezen nehány
Kivált egyénnek láncot és gyürűt,
Adj más játékszert, s mondd: im, a tömeg
Fölébe tollak, ez teszen nemesbbé –
És elhiszik, és a népet lenézvén
Elszívelik, hogy őket is lenézd.

ÁDÁM
Ne kísérts ily csábító álokokkal.
El a szolgákkal! légyen mind szabad.
Hirdesd ki nékik, ámde jól siess,
Hogy, míg megbánom, késő is legyen már.

LUCIFER
(Félre.)
Előre csak önhitten útadon,
Hidd, hogy te mégy, ha a sors árja von.
(Kimegy.)

ÁDÁM
E mű meg álljon bévégzetlenül,
Intő rom annak, aki nagyra tör,
Erőnk s gyöngénknek nagy kérdőjele.
(Kint nagy örömzaj, a munkások eloszolnak. Lucifer visszatér.)
Örülj pór, a nagyság hogy meghajolt
Előtted. Csak ne hidd, hogy kényszerítve.

ÉVA
Vigasztalódjál, óh, én kedvesem,

Úgyis mit ér az a rideg dicsőség,
Hideg kigyóként, mely közénkbe csúsz.

ÁDÁM
De nagy, de nagy.

ÉVA
El véle; látod, a jaj
Elnémult, üdvünket meg nem szakasztja,
Mi vágyad más, ha keblemen pihensz?

ÁDÁM
Óh, nő, mi szűk, mi gyarló látköröd.
S a büszke férfit épp ez vonzza hozzád –
Csak gyöngeség, mit az erő szerethet.
Mint a védő szülő gyámoltalan
Voltát karolja leghőbben fiának.

ÉVA
Ah, fáraó, tán már untatlak is
E hasztalan, e balga fecsegéssel?
Hiába, ha okosabb nem vagyok.

ÁDÁM
Ne is kivánd, hogy légy, én kedvesem.
Eszem elég van nékem önmagamnak,
Erő s nagyságért nem kebledre hajlok,
Sem a tudásért, mindezt könyveimben
Sokkal jobban föllelhetem. Te csak
Beszélj, beszélj, hogy halljam hangodat,
Rezgése szűmön végigárjadozzon.
Akármit mondasz, mindegy; óh, ki kérdi
Mit énekel a kis madár, azért
Édes sejtéssel halljuk hangjait.
Te csak virág légy, drága csecsebecs,
Haszontalan, de szép, s ez érdeme.
(Luciferhez.)

És mégis egy vágy ver föl mámoromból,
Talán bolond vágy – – óh, de teljesítsd –
Hagyj vetnem egy merész pillantatot
Előre, egy pár ezredév utánra,
Mi lesz hiremből?

LUCIFER

Amíg csókolódtok,
Nem érzed-é a lanyha szelletet,
Mely arcodat legyinti s elröpül?
Vékonyka porréteg marad, hol elszáll,
Egy évben e por csak nehány vonalnyi,
Egy századévben már nehány könyök,
Pár ezredév gúláidat elássa,
Homoktorlaszba temeti neved,
Kéjkerteidben a sakál üvölt,
A pusztán koldus, szolganép tanyáz.
(Amit Lucifer mond, láthatóvá is lesz.)
S mindezt nem a mennyrázó fergeteg,
Nem bömbölő földindulás cselekszi,
Csak gyönge szellő, mely körűlenyelg.

ÁDÁM

Rettentő kép.

LUCIFER

(Gúnnyal.)

Ne félj, csak szellemed vesz,
De tested megmarad, mint múmia,
Kiváncsisága iskolás fiúknak,
Torz arculattal, melyről elmosódott
Az írás, szolga volt-e, vagy parancsolt.
(Egy múmia felé rúg, mely ezalatt a trón előtt tűnt fel, s lassan legördül annak lépcsőin.)

ÁDÁM

(Felugorva.)

Pokolbeli káprázat, el veled,

Hiú törekvés, dőre nagyravágy –
Fülembe cseng még: milljók egy miatt.
E millióknak kell érvényt szereznem.
Szabad államban – másutt nem lehet.
Enyésszen az egyén, ha él a köz,
Mely egyesekből nagy egészt csinál.

ÉVA
S elhagysz-e engem is, szerelmedet? –

ÁDÁM
El, téged, a trónt, mindent elhagyok.
Vezess, vezess, új célra, Lucifer,
Ugyis sok szép időt vesztettem el
Ez ál-uton.
(Indul, kardot vonva.)

ÉVA
Királyom! tört reménnyel
Ha megjössz, szíved e szűn menhelyet lel.

ÁDÁM
Igen, igen; sejtem, hogy téged is
Tisztult alakban fel foglak találni.
S akkor nem fogsz ölelni már parancsból,
De mint egyenlő – kéjnek érzetével.
(El.)

LUCIFER
Ne oly vágtatva, még jókor beéred,
Talán előbb, a célt, hogysem reméled,
És sírni fogsz majd, látva, hogy mi dőre,
Mig én kacaglak. – Menjünk hát, előre.

ÖTÖDIK SZÍN

(Athénében. A köztér, közepén szónokszékkel. Az előtéren oldalvást nyílt templomcsarnok istenszobrokkal, virágfüzérekkel, oltárral. Éva mint Lucia, Miltiádész hadvezér neje, fiával, Kimónnal, több szolgálótól kísérve, kik áldozati tárgyakat visznek, jő a templom csarnoka felé. A téren rongyos nép ácsorog. Ragyogó reg.)

ÉVA
Csak erre, erre, kedves kis fiam.
Nézd, arra ment el gyors hajón atyád,
Csatázni messze hon határain.
Egy durva nép él ott, mely vakmerőn
Fenyegeté szabadságát honunknak.
Imádkozzunk, imádkozzunk, fiam,
Hogy az ég védje e hon igazát,
S vezesse közzénk hős atyádat épen.

KIMÓN
Ugyan mért ment atyám oly messze földre,
Hogy védje ezt a rongyos, gyáva népet,
Ha szép nejét meg bú emészti honn?

ÉVA
Óh, jaj, ne ítélj jó apád felett,
Istennek átka űl oly gyermeken.
Csak a szerelmes nőnek van joga
Kesergni férje nagy lépésein,
Miket ha nem tesz, megszégyenlené.
Atyád úgy tett, mint kell a férfiúnak.

KIMÓN
Félsz hát, anyám, hogy gyenge, megverik?

ÉVA
Nem, nem, fiam, atyád hős, győzni fog,

Csak egy van, amitől őt félthetem,
Hogy önmagát nem győzi meg.

KIMÓN

Hogyan?

ÉVA

Van a léleknek egy erős szava
A nagyravágy. A rabszolgában alszik,
Vagy szűk körében bűnné aljasul.
De vérével táplálván a szabadság,
Naggyá növeszti, mint polgárerényt.
Ez költ életre minden szép s nagyot,
De hogyha túl erős, anyjára tör,
S küzd véle, míg elvérzik egyikök. –
Ha e szó benne túlerőre jutna,
Ha megcsalhatná ezt a szent hazát,
Megátkoznám. Imádkozzunk, fiam.
(A templom csarnokába mennek, ezalatt a térre mindig többen gyülekeznek.)

ELSŐ A NÉPBŐL

Nem hall az ember semmi izgató
Hírt, mintha sergünk ellent sem találna.

MÁSODIK A NÉPBŐL

És itthon is oly álmos minden ember,
Tán senki sem kohol már terveket,
Mint hajdanán, miknek kivitelére
A felséges nép torka kellene.
Ma reggel óta járom e helyet,
S szavazatomra nem akad vevő.

ELSŐ A NÉPBŐL

Unalmas élet, mit van tenni már?

HARMADIK A NÉPBŐL

Nem ártana egy gyönge kis zavar.

(Éva ezalatt az oltár tüzét meggyújtotta, kezeit megmosá s a hozandó áldozatra elkészült. Szolgálói himnuszt kezdenek, mely szakaszonkint a következő jelenetbe vegyül. A tér megtelt polgárokkal, néppel, két demagóg a szószékért küzd.)

ELSŐ DEMAGÓG
Odább! ez a hely itten az enyém.
Veszélyben a hon, hogyha nem beszélek.
(A nép helyeslést üvölt.)

MÁSODIK DEMAGÓG
Akkor vesz el, ha szólsz. Bérenc, le innét!
(A nép kacag és tapsol.)

ELSŐ DEMAGÓG
Te nem vagy bérenc, mert ki sem veszen meg.
Polgárok! fájva emelek szavat,
Mert a nemes szívnek fáj, a nagyot
Porig alázni; s egy nagy férfiút
Kell vonnom bírószéketek elé
A dísz-szekérről.

MÁSODIK DEMAGÓG
Jól kezded, gonosz!
No, csak virágozd fel az állatot,
Mit áldozatra szántál.

ELSŐ DEMAGÓG
Félre innen!

A NÉPBŐL
Mit is hallgatjuk azt a gúnyolót.
(Rángatják a második demagógot.)

ELSŐ DEMAGÓG
De bármint fáj szivem, mégis beszélek,
Mert téged, óh, dicső, fejdelmi nép,
Még hadvezérednél is többre nézlek.

MÁSODIK DEMAGÓG
Ez árus lelkü, éhenholt csoportot,
Mely eb gyanánt a hulladékra les
Gazdái asztaláról? – Óh, te gyáva,
Ízlésedet nem írigyelhetem.

A NÉPBŐL
Le véle, ő is áruló, le véle!
(Még inkább bántalmazzák. Éva két galambot s tömjént áldoz az oltáron.)

ÉVA
Szent Aphrodíte! óh, fogadd, fogadd el
Ez áldozat füstét, hallgasd imámat:
Nem zöld babért kérek férjem fejére,
Családi enyhet csak bajnok szivére.
(Az áldozat füstében Erósz mosolyogva megjelenik, a Khariszok körülállják s rózsákat hintenek rá. Áhítatba merült csoportozat.)

A SZOLGÁLÓK
Hallgasd meg őt!

ERÓSZ
Óh, nő, a tiszta szív
Áldása rajtad! –

A KHARISZOK
És a Khariszok
Oltalma véled! –

A SZOLGÁLÓK
Hála, Aphrodíte!

ELSŐ DEMAGÓG
Halld hát a vádat, nép! nagy Miltiádész
Eladta a hont.

MÁSODIK DEMAGÓG
Óh, hazudsz, hazudsz!

Hallgassatok, vagy késő bánalomnak
Ér szégyene.

ELSŐ A NÉPBŐL
Le onnan, szemtelen!
(Egészen a tömegbe sodorják.)

ELSŐ DEMAGÓG
Ifjúságod virága van kezében,
Lemnoszt be bírta venni egy csapással,
S most veszteg áll Pharosznál. Megfizették.

HARMADIK A NÉPBŐL
Halál fejére.

ELSŐ POLGÁR
Nos, kiáltsatok,
Vagy bérletemből hurcolkodjatok ki.
(Az áldozatnak vége, az istenségek eltűntek.)

ÉVA
(Felemelkedve.)
Minő zaj az kint? nézzük meg, fiam.

KIMÓN
Egy árulót itélnek el, anyám.

ÉVA
(A csarnok lépcsőzetére lépve.)
Szivem mindig szorul, ha éhező nép
Itéletét látom nagyok felett.
Ha sárba hull a fényes, kárörömmel
Szemléli a pór, gúnnyal illeti,
Mint hogyha önmocskát is igazolná.

MÁSODIK A NÉPBŐL
Uram, rekedt vagyok, s kiáltani
Szeretnék.

MÁSODIK POLGÁR
Itt van, kend meg torkodat.

MÁSODIK A NÉPBŐL
Aztán mit mondjak?

MÁSODIK POLGÁR
Mondj halált fejére.

A NÉPBŐL
Halál! halál! –

ÉVA
Kiről is van tehát szó?

MÁSODIK DEMAGÓG
(Hozzája lépve.)
Ki másról, mint ki egy fejjel nagyobb,
Mint polgártársi, s azt nem tűrhetik.

ÉVA
Miltiádészről? – Óh, nagy istenek!
S te is, vén Kriszposz, kit rabszolgaságból
Mentett ki férjem, most halált kiáltasz?

KRISZPOSZ
Engedj meg, asszonyom, kettőnk közül
Csak egyik élhet. Három gyermekemmel
Tart, aki így szavaztat.

ÉVA
Jaj neked,
Ha sorsod, Kriszposz, így lealjasít!
Bár megbocsájtok, hogyha éhezel.
De hát te, Therszitész? s ti mind, ti mind,
Kik a jólétben nyugton szunnyadoztok,
Mert a kapuktól ellenségteket
Férjem veré el. – Óh, hálátlanok! –

THERSZITÉSZ
Ah, asszonyom! keservesen esik bár,
De mit tegyünk, ez a néphangulat:
Ki kockáztatja minden birtokát,
Dacolva a felgerjedett habokkal!

ELSŐ DEMAGÓG
Kimondom hát a nép itéletét.
(Lucifer mint harcos, rémült arccal, szaladva jő.)

LUCIFER
Vészt hirdetek! Az ellen a kapuknál!

ELSŐ DEMAGÓG
Az nem lehet, győzelmes hadvezérünk
Nincs-é előttük?

LUCIFER
Éppen ő az ellen.
Megtudta, mit forraltok ellene,
Felkelt szivében a méltó harag,
S míg szóltok, tűzzel-vassal itt terem.

MÁSODIK DEMAGÓG
Ti hoztátok mindezt ránk, árulók.

A NÉPBŐL
Üssük le őket. – Éljen a vezér! –
Jaj nékünk, fusson, aki merre tud. –
Mindennek vége. –

ELSŐ DEMAGÓG
Nincs. Hódolni néki
Elébe a kapukhoz!

ÉVA
Istenek!
Az ítélet fájt, melly által nekem

Elvesztél férjem, óh, de keserűbb,
Hogy igazoltad azt – bár visszanyerlek. –

ELSŐ A NÉPBŐL
Fogjátok el nejét; ha városunknak
Bántása lesz, haljon meg gyermekestül.

ÉVA
Meghalnék érted, férjem, szívesen,
Csak a hon átka gyermekem ne érné. –

KIMÓN
Engem ne félts, anyám, jőj, jőj velem,
Megóv e szentély minden bántalomtól.
(Felmennek az üldöző csoport elől a csarnokba, két nimfa rózsalán-cot bocsát le mögöttük a nép előtt, mely azonnal visszalép. Kívülről harsonák hangzanak, a nép jajveszékelve szétszalad. – A nimfák el-tűnnek.)

LUCIFER
(Kacagva kezét dörzsöli.)
Szép tréfa volt. Mi jó az értelemnek
Kacagni ott, hol szívek megrepednek.
(A templom felé fordulva.)
Csak e mindig megifjuló, örökké
Szépnek látása ne zavarna folyvást.
Úgy fázom idegenszerű körében,
Mely a mezetlent is szemérmetessé,
A bűnt nemessé és a végzetet
Magasztossá teszi rózsáival
S az egyszerűség csókos ajkival. –
Mért késik oly soká az én világom,
A torzalak, a kétes rémület,
Hogy elriassza e káprázatot,
Mely küzdelmemben a már-már bukó
Embert mindannyiszor fölkelti újra. –
De majd meglátjuk, hogyha a halál

Borzalma eljő hozzánk nemsokára,
Unalmas árnyjátéktoknak vajon
Nem lesz-e akkor itt végső határa.
(A nép közé vegyül.)

(Ádám mint Miltiádész, fegyveres csapat élén vezettetik megsebesülten. Előtte könyörögve a nép és a demagógok.)

A NÉPBŐL
Éljen vezérünk. Könyörülj, nagy ember.

ÁDÁM
Mi vétketek hát, amiért könyörgtök?
S a gyöngétől mit kérhet az erős? –
De nőm nem jő elém, se gyermekem;
Tán csak nem érte őket bántalom! – –

ÉVA
Ah, Miltiádész, mért is jössz, ha nőd
Sem bír örülni jöttödön. – Fiam,
Anyád leroskad, tartsd fel, tartsd fel… Ah,
Még jó nevet se hágy reád atyád! –

ÁDÁM
Mi ez? nem értem. A nép esdekel,
Nőm átkoz, és e mell vérzik hazámért. –

ÉVA
De jobban vérzik a hon és szivem.
Vagy mért jövél, mondd, hadseregnek élén. –

ÁDÁM
Nem illet-é rangomban ily kiséret?
Eljöttem, mert e súlyos seb nem enged
Továbbra is tisztemnek megfelelni.
Eljöttem, hogy küldőimnek kezébe,
A felséges népnek kezébe téve
Hatalmamat, beszámoljak neki.
Im, elbocsátlak, bajnok társaim,

Kiérdemlétek a háztűz nyugalmát.
S most én is e kardot, Athéne Pallasz,
Szentelve tűzöm oltárod fölé.
(Felvezetteti magát a csarnok lépcsőin. Fegyveresei eloszolnak.)

ÉVA
(Férje nyakába borulva.)
Ah, Miltiádész, hol van boldogabb nő,
Mint a te nőd, nemes nagy férfiú!
Nézd, nézd fiad, milyen hasonlatos
Hozzád, mi nagy, mi szép!

ÁDÁM
Ti kedvesek!

KIMÓN
Jól tudtam én, hogy amit tesz atyám,
Az jól van téve. –

ÉVA
Óh, ne szégyeníts meg,
Ezt a hitvesnek kelle tudni jobban.

ÁDÁM
Fiam! Atyád kardját mutasd be te.

KIMÓN
(A kardot felakasztva.)
Óvd, istenasszony, ezt a drága kardot,
Mig egykor érte hozzád eljövök.

ÉVA
E kettős áldozathoz az anya
Hadd szórja a tömjént. Pallasz, tekints le.
(Tömjént áldoz.)

ELSŐ DEMAGÓG
(A szószéken.)
Nem volt-e igazam, hogy áruló?

Hogy Dáriusz megvette? tettetés csak
A seb, nem kíván ellene csatázni.

A NÉPBŐL
Halál reá.

ÁDÁM
Mi zaj az odakint?

ÉVA
Ah, Miltiádész, rettentő beszéd az:
Árulónak mond újra a tömeg.

ÁDÁM
Nevetséges vád; engem, árulónak,
Ki Marathónnál győztem?

ÉVA
Óh, hogy úgy van.
Gonosz világ az, mellyet itt lelél.

ELSŐ DEMAGÓG
Mit késtek őt elfogni?
(Nép tolong a templom csarnoka elé, köztük Lucifer.)

ÉVA
Miltiádész!
E szentélyben biztos vagy, meg ne mozdulj. –
Miért is oszlatád szét a hadat?
E bűnbarlangot mért nem gyújtatád fel?
Csak láncot érdemel e csőcselék,
Mely érzi, hogy te szűletél urául,
Ki nemesebb vagy, mint ők összevéve,
S megöl, megöl, hogy lábadhoz ne essék. –

ELSŐ DEMAGÓG
Halljátok-e, egy áruló neje
Miként beszél? –

ÉVA

Az a nőnek joga,
Hogy férjét védje, mégha bűnös is,
Hát még ha ollyan tiszta, mint uram!
És ellensége ollyan korcs, miként ti. –

ELSŐ DEMAGÓG

Mért hagyja a felséges nép magát
Így becsmérelni.

ELSŐ A NÉPBŐL

Hátha igazat mond.

ELSŐ POLGÁR

Ki vélök tart, gyanús. Kiáltsatok
Rongy lelkek, vagy dögöljetek meg éhen.

A NÉPBŐL

Halál reá. –

ÁDÁM

Takard el e fiút.
Ne lássa vérem, – el, nő, e kebelről.
A villám, melly a szirtre csap, ne érjen.
Csak én haljak meg – vagy miért is éljek,
Midőn látom, mi dőre a szabadság,
Melyért egy élten küszködém keresztül.

ELSŐ DEMAGÓG

Mit tétováztok még.

A NÉPBŐL

Halál reá!

ÁDÁM

E gyáva népet meg nem átkozom,
Az nem hibás, annak természete,
Hogy a nyomor szolgává bélyegezze,
S a szolgaság, vérengző eszközévé

Sülyessze néhány dölyfös pártütőnek.
Csak egyedűl én voltam a bolond,
Hivén, hogy illyen népnek kell szabadság.

LUCIFER
(Félre.)
Elmondtad a sírverset önmagadra,
S utánad illőt sok nagy síroromra. –

ÁDÁM
Vezessetek le. Nem veszem igénybe
Tovább e szentélyt.
(Levezetteti magát a lépcsőn, Évát gyöngéden szolgálói karjába téve.)
Ím – készen vagyok. –

MÁSODIK DEMAGÓG
Védjed magad, még nincsen veszve semmi.

ÁDÁM
Nagyon gyötörne a seb, hogyha szólnék
Védelmemül.

MÁSODIK DEMAGÓG
Tedd meg, hisz ez a nép
Csak az imént porban csuszott előtted.

ÁDÁM
Ah, épp azért minden haszontalan,
Önszégyenét meg nem bocsátja a nép.

LUCIFER
Kijózanodtál-é hát?

ÁDÁM
Óh, nagyon.

LUCIFER
Átláttad-é, hogy a bódult tömegnek
Nemesb ura voltál, mint ő neked?

ÁDÁM
Lehet, de mind a kettő kárhozat;
Más név alatt a végzet ugyanaz.
Hiú törekvés azzal küzdeni,
Nem is fogok. – Aztán miért, miért is
Vágynék magasra bármi hő kebel.
Éljen magának, és keresse a kéjt,
Mellyel betölti az arasznyi létet,
S tántorgjon ittasan Hádész felé. –
Vezess új útra, Lucifer, vezess,
S kacagva nézem más erényeit,
Más kínjait, csak élveket kívánva.
Te meg, nő, aki – úgy rémlik szivemnek –
Egykor lugost varázsolál nekem
A sivatagba, hogy ha még fiamból
Polgárt nevelnél tisztes anyaként:
Bolond vagy, méltán gúnyol a leány,
Ki festett arccal a bordélyban ül
Bortól felgerjedt, csókvágyó ajakkal.
Örülj, mulass, tagadd meg az erényt. –
Vérpadra mostan, büntetésemül.
Nem mintha aljast bírtam volna tenni,
De mert nagy eszme lelkesítni bírt.
(Ezalatt egy tőkét hoznak a lépcsők elé, mellette Lucifer áll bárddal. Ádám lehajtja a fejét.)

ELSŐ DEMAGÓG
Végezzétek ki. Éljen a haza!

LUCIFER
(Félsúgva.)
Szép búcsu, nemde? – Nos, vitéz uram,
Nem borzogat most furcsán egy kevéssé
A torzképű halál rideg szele? –

ÉVA
Ah, Pallasz! meg nem hallgatád imámat. –

(A templomból a halál nemtője, mint szelíd tekintetű ifjú, lefordított fáklyával s koszorúval Ádámhoz lép.)

ÁDÁM
Pallasz meghallgatott. – Az ég veled,
Megnyugvás szállt szivembe, Lúciám.

LUCIFER
Átok reád, hiú ábrándvilág,
Megint elrontád legszebb percemet. –

ÉVA
Átok reád, te közlelkű rideg nép,
A boldogságot durván illeték,
S üde virága menten porba hullt.
Pedig nem ollyan édes a szabadság
Neked, amillyen fájdalmas nekem volt. –

HATODIK SZÍN

(Rómában. Nyílt csarnok istenszobrokkal, díszedényekkel, melyekben illatok égnek, kilátással az Appenninek felé. – Középen terített asztal három lecticával. Ádám mint Sergiolus, Lucifer mint Miló, Catulus, mind megannyi kéjenc, Éva mint Júlia, Hippia és Cluvia kéjhölgyek ledéren öltözve dőzsölnek. Egy emelvényen gladiátorok harca folyik, rabszolgák állnak parancsra készen, fuvolások zenélnek. Alkony, később éj.)

CATULUS
Nézd, Sergiolus, mily serény, ügyes
Ez a piros szalagú gladiátor,
Mernék fogadni, hogy amazt legyőzi.

ÁDÁM
Nem, Herculesre!

CATULUS
Ah, mit, Herculesre,
Ki hinne még közöttünk istenekben?
Mondd Júliádra, jobban elhiszem.

ÁDÁM
Legyen.

LUCIFER
Erős alapra esküszöl:
Álistent tévén, álisten helyébe.
De mondd, hogy értsük mégis azt az esküt,
Szépségét értsük-é, szerelmed-e,
Avagy tán éppen hűségét irántad? –

CATULUS
A báj muló, s ha még nem volna is,
Unott lesz holnap, ami elragad ma,
S kevesb kecsű nő csábít tőle el
Az újdonság bűbájos ingerével.

ÁDÁM
Hűségit értém. Vagy ki pazarol
Hölgyére többet nálam?

HIPPIA
Óh, bohó!
Hát bírod-é őt vég nélkűl ölelni?
S ha bírnád is, te, aki telhetetlen
Gyönyörre vágysz s haszontalan csapongsz,
Mert a kéjnek csak egy-egy elszakadt
Részét birod egy-egy nőben találni,
Mig a szépség s kéj eszményképe mindig
Elérhetlen varázsként leng előtted,
Hogyan tudod, hogy szintén egy szeszélye,
Egy ábrándkép nem csábitandja-é el?
Egy gladiátor roncsolt izmai – –

ÁDÁM
Igaz, igaz, ne többet, Hippia.
Miért is vonz az a kéj Tantalusként,
Ha Herculesnek ereje hiányzik,
Ha Proteusként nem változhatunk,
S egy megvetett rab, kínos hét után
Oly órát élvez, millyet hasztalan
Ohajt ura. – Vagy a gyönyör csak egy
Ital viz-é hát a meglankadottnak,
S annak halál, ki habjaiba dűl?

LUCIFER
Ah, mily dicső erkölcsi tanfolyam
Szép lányok keblén, fűzéres pohárnál. –
De hát fogadástok? –

ÁDÁM
Ha veszteném,
Úgy Júlia tiéd. –

CATULUS

S ha nyersz?

ÁDÁM

Lovad

Enyém. –

CATULUS

Négy hétre visszaveheted,
Vagy bétaszítom ángolnás tavamba. –

LUCIFER

Nézd, Júlia, e szép kövér halat:
Egyél, hiszen majd hizlalsz másikat.

ÉVA

S nem dőzsöl-é rút féreg rajtad is?
Örüljön, aki él, vagy hogyha nem
Tud is örülni, legalább kacagjon.
(Iszik.)

ÁDÁM

(A gladiátorhoz.)
Jól tartsd magad, hé! –

CATULUS

Rajta csak, vitézül.
(Catulus gladiátora elesik, s életéért esdve, ujjait föl emeli. Ádám a kegyelmi jelt akarja adni, de Catulus lefogja kezét, s összeszorítva markát, hüvelykét a gladiátor felé tartja.)
Recipe ferrum! – Gyáva korcs. Elég
Rabszolgám van még, nem vagyok fukar.
Ki sajnálná e kis felzaklató
Jelenetet, szép hölgyek, tőletek,
Midőn a csók oly sokkal édesebb,
Forróbb a vágy, ha egy kis vér ömölt.
(A gladiátort ezalatt ellenfele kivégezte.)

ÁDÁM
A ló enyém, jőj Júliám, ölelj meg.
Vigyék ki azt a hullát. – Táncosok!
Csináljatok most már komédiát,
Ebből elég volt mára.
(A hullát kiviszik, az emelvényt táncosok foglalják el.)

CATULUS
Cluvia!
Jőj hát te is, nem nézhetem soká,
Ha más ölelkezik.

LUCIFER
S mi, Hippia,
Követjük-é szintén példájukat?
De nyald meg ajkad, nincs-e rajta méreg,
No úgy, most már mulathatunk, galambom.

ÁDÁM
Mit is dobog szived olyannyira,
Nem nyughatom fölötte, Júlia.
(Suttognak.)

LUCIFER
Halld, e bolond még a szívről beszél! –

CATULUS
Ládd, kedves, én nem bántom a tiédet,
Tehetsz vele akármit, csak ne tudjam,
Ha csókod forró s mindig kész nekem.

CLUVIA
Nagylelkü kedves! ím, javadra e bort.
(Iszik.)

CATULUS
Jól van, jól, Cluvia, de lágy karod,
Puhácska kebled tőlem el ne vond,
Füzérem is lesiklott, ládd, fejemről. –

(A táncosnőkhöz.)
Ah, ez remek fordúlat táncotokban,
Mi buja tűz, kellemmel egyesülve!

CLUVIA
Szemed befogom, ím, ha ott leled
Azt, amiért én is versenyt futok,
S csak egy jó szót sem bírok érdemelni. –
(Luciferre mutatva.)
Ezen savanyu arcot nézzed inkább –
Miért is ennek az a szép leány,
Ha már különb hasznát se tudja venni,
Mint hogy szunyadni hagyja, míg maga
Gúnyos mosollyal és hideg szemekkel
Kisér száz édes, bárha dőre dolgot,
Mi a társalgás illatát teszi. –

CATULUS
Valóban, egy ily arc egész körök
Költészetére fagylepelt borít.
Ki ellenáll a perc igézetének,
S nem hagyja lelkét ártól elragadni,
Nem is jó ember, s bár maradna otthon. –

HIPPIA
Valóban szinte félek, hogy szegényben
Már megfogant a fekete halál,
Mely a várost pusztítja. –

ÁDÁM
El vele,
E gyászos képpel. Pajzán dalt nekünk,
Ki tudja a legszebbet köztetek.

HIPPIA
(Énekel.)
Borral, szerelemmel
Eltelni sohsem kell;

Minden pohárnak
Más a zamatja.
S a mámor, az édes mámor,
Mint horpadt sírokat a nap,
Létünk megaranyozza.

Borral, szerelemmel
Eltelni sohsem kell,
Minden leánynak
Más a varázsa.

MIND
S a mámor, az édes mámor,
Mint horpadt sírokat a nap,
Létünk megaranyozza.

CATULUS
Jól van biz az, nos, Cluvia, te mit tudsz?

CLUVIA
(Énekel.)
Bolond világ volt hajdanában:
Lukréciát az özvegy ágyban
Hogy megkereste szép gavallér,
Nem lángol ajka, több kéjt nem kér,
Tárt szűvel nem fut bordélyházba,
Hideg vasat merít magába. –
Örüljünk, okosabb világ van,
Örüljünk, hogy mi élünk abban. –

Bolond világ volt hajdanában:
Brutus nem ült szép villájában,
Kardot fogott s harcolni méne,
Mint hitvány zsoldos, s még mivégre?
A rongyos nép jóléte végett,
S tar földön érte el is vérzett.

MIND
Örüljünk, okosabb világ van,
Örüljünk, hogy mi élünk abban. –

CLUVIA
Bolond világ volt hajdanában,
Rém járt fel a hősek agyában,
Szentnek hivék, mit kacagunk ma,
S egy-két ily őrült, ha akadna,
Cirkuszainkban éppen elkel,
Nekünk látvány, a vadnak étel.

MIND
Örüljünk, okosabb világ van,
Örüljünk, hogy mi élünk abban.

LUCIFER
Ah, Cluvia, leverted Hippiát.
Szeretnék e dalnak költője lenni.

ÁDÁM
S te nem danolsz, mit búsongsz, Júlia?
Körűlünk minden vígad és nevet.
Nem jólesik pihenned keblemen? –

ÉVA
Ah, jól, nagyon. De nézd el, Sergiolus,
A boldogság midőn elkomolyít.
Azt tartom, mely kacag, nem is valódi.
Legédesebb percünkbe is vegyül
Egy cseppje a mondhatlan fájdalomnak,
Talán sejtjük, hogy az ily perc – virág,
S így hervatag.

ÁDÁM
Ah, én is érzek illyest.

ÉVA
S kivált, ha még dalt hallok és zenét,

Nem hallgatom a szűkkorlátu szót,
De a hang árja ringat, mint hajó,
S úgy érzem, mintha álomban feküdném:
A rezge hangon messze múltba szállnék,
Hol napsugáros pálmafák alatt
Ártatlan voltam, játszi, gyermeteg,
Nagy és nemes volt lelkem hívatása.
Bocsáss meg, őrült álomnak varázsa
Mindez. – Csókollak ismét – ébredek.

ÁDÁM
El a zenével, tánccal, émelyít
Ez örökös édesség tengere,
Keserüet kivánna már szivem.
Boromba ürmöt és fulánkot a
Piros ajakra, vészt fejem fölé.
(A táncosok elmennek, jajgatás hallik kívülről.)
Mi jajszó ez, mely úgy velőbe hat?

LUCIFER
Nehány őrültet most feszítenek fel,
Testvériségről, jogrul álmodókat.

CATULUS
Úgy kell nekik, miért nem ültek otthon,
Élvezve és feledve a világot,
Miért vitatták mások dolgait.

LUCIFER
Koldús a dúst testvéreül kivánja,
Cseréld meg őket, és ő von keresztre.

CATULUS
Hagyd hát kacagnunk a nyomort, hatalmat,
Dögvészt, mi a várost tizedeli,
Az isteneknek minden végzetét.
(Új jajszó.)

ÁDÁM
(Magában.)
Úgy érzem, mintha álomban feküdném,
A rezge hangon messze múltba szállok,
Hol nagy s nemes volt lelkem hívatása. –
Nem így mondád-e, Júlia?

ÉVA
Igen.
(Ezalatt besötétült. A csarnok előtt temetési menet vonul el tibiákkal, fáklyákkal és jajveszéklő nőkkel. Az egész társaság egy ideig merev hallgatásba süllyed.)

LUCIFER
(Felkacagva.)
Mint látom, itt a jókedv elborult.
Bor nincs-e már, vagy elfogyott az élc,
Hogy a savanyu úr is megsokallja?
Talán bizon valaki fél közöttünk,
Vagy éppen megtért.

ÁDÁM
(Feléje sújtva poharát.)
Vessz, ha azt hiszed.

LUCIFER
No, majd hivok új vendéget közénk.
Talán megifjult kedv is tér be véle.
Hej! hozzátok be, szolgák, ízibe,
Ki fáklyafénnyel erre útazik.
Csak megkináljuk egy pohár itallal. – –
(A halottat nyílt koporsóban behozzák, s az asztalra helyezik. Kísérete a háttérben marad. Lucifer ráköszönt.)
Igyál pajtás, holnap nekem, ma néked!

HIPPIA
Talán inkább csókot kívánsz?

LUCIFER

Öleld meg,
És lopd ki szájából az obulust.

HIPPIA

Ha tégedet csókollak, őt miért ne?
(A halottat megcsókolja. Péter apostol a kíséret közül kilép.)

PÉTER APOSTOL

Megállj, a döghalált szivod magadba.
(Mindnyájan visszaborzadva, helyeiken felemelkednek.)

MIND

A döghalál – rettentő – félre innen.

PÉTER APOSTOL

Te nyomorú faj! – gyáva nemzedék,
Míg a szerencse mosolyog feletted,
Mint napsugárban a légy, szemtelen,
Istent, erényt, gúnyolva taposó.
De hogyha a vész ajtódon kopog,
Ha Istennek hatalmas ujja érint,
Gyáván hunyász, rútul kétségb'eső.
Nem érzed-é, hogy az ég büntetése
Nehezkedik rád. Nézz csak, nézz körül,
A város pusztul, durva idegen nép
Tiporja el arany vetésidet,
Szétbomlik a rend, senki nem parancsol
S szót nem fogad. A rablás, gyilkolás
Emelt fővel jár a békés lakok közt,
Utána a halvány gond, rémület
S égből, földről se részvét, sem segély.
Nem bírod, úgy-e, kéjek mámorával
Elandalítni azt a szózatot,
Mely a kebelnek mélyét felveri
S jobb cél felé hiába ösztönöz.
Kielégítést, úgyebár, nem érzesz,

Csak undort ébreszt szűdben a gyönyör,
S aggódva nézsz körűl, ajkad rebeg:
Hiába mind, a régi istenekben
Nincs már hited, kövekké dermedeztek.
(Az istenszobrok szétporlanak.)
Elporlanak, s új istent nem találsz,
Mely a salakból újra fölemelne. –
Nézz csak körül, mi pusztít városodban
Hatalmasabban, mint a döghalál,
Ezren kelnek fel a lágy pamlagokról,
Hogy Thébaisznak puszta téreit
Vad anachorétákkal népesítsék,
Ottan keresve tompult érzetöknek
Mi még izgassa, ami még emelje. –
El fogsz pusztulni, korcsult nemzedék,
E nagy világ most tisztuló színéről.

HIPPIA
(Az asztal előtt összeroskadva.)
Óh, jaj nekem, mi szörnyű fájdalom,
Hideg veríték, orcusnak tüze –
A dögvész, óh, a dögvész – elveszek.
Nem gyámolít ki sem közűletek,
Kik annyi élvet osztátok velem?

LUCIFER
Ma néked, holnap nékem, édesem. –

HIPPIA
Hát öljetek meg, átkom ver különben.

PÉTER APOSTOL
(Hozzálépve.)
Ne átkozódjál lányom, sőt, bocsáss meg –
Majd gyámolítlak én és a nagy Isten,
A szent szeretet örök Istene.
Emelkedjél fel hozzá, ím, e vízzel

Lelked kitisztul menten a salaktól,
S hozzá siet.
(Megkereszteli az asztalról vett edényből.)

HIPPIA
Atyám – megkönnyülék.
(Meghal.)

CATULUS
(Indul.)
Én még ma Thébaiszba útazom.
Elundorodtam a bünös világtól.

CLUVIA
Megállj, Catulus, én is elkisérlek.
(Kimennek.)

ÁDÁM
(Elgondolkodva, az előtérre lép, Éva követi.)
S te itt vagy, Júlia, mondd, mit keressz itt,
Hol a halál az örömet kiölte.

ÉVA
S nem ott van-é helyem, ahol te vagy?
Ah, Sergiolus! vajh mi sok nemes
Érzést találtál volna e kebelben,
Hol csak mulékony kéj után kutattál. –

ÁDÁM
És önmagamban is. Mi kár, hogy úgy van!
Elveszni nyomorultan, kisszerűen,
S szenvedni addig. Óh, ha él az Isten,
(Letérdel, s kezét égnek emeli.)
Ha gondja van ránk, és hatalma rajtunk,
Új népet hozzon s új eszmét a világra,
Amazt, a korcsba jobb vért önteni,
Ezt, a nemesbnek hogy köre legyen
Magasra törni. Érzem, elkopott mind,

Mi a miénk volt – s újat létrehozni
Erőnk kevés. Hallgass meg, Istenem.
(Az égen glóriában a kereszt feltűnik. A hegyek megől égő városok pírja látszik. A csúcsokról félvad csapatok szállnak alá. Távolról áhítatos himnusz hallik.)

LUCIFER
(Magában.)
E látvány kissé borzogatja hátam,
De nem emberrel kell-e küzdenem?
Mit én nem bírok, ő teszi helyettem.
Hasonló tréfát már gyakorta láttam.
A glória ha lassan elveszett,
Még megmarad a vérengző kereszt.

PÉTER APOSTOL
Az Úr meghallgatott. – Tekints körül,
Az elkorcsult föld újra kezd születni.
E medvebőrös barbár harcfiak,
Kik üszköt vetnek fényes városokra,
Kiknek lova múlt századok vetését
Tiporja el s istállót elhagyott
Templomfalak közt lél, új vért hozand
Az elsilányult, megfogyott erekbe.
S kik a cirkuszban himnuszt énekelnek,
Mig a bősz tigris keblöket kitépi,
Új eszmét hoznak, a testvériséget,
És az egyénnek felszabadulását,
Melyek meg fogják rázni a világot. –

ÁDÁM
Ah, érzem, érzem, mást is kér a lélek,
Mint dagadó párnákon renyhe kéjek;
A szív vérének lassu elfolyása
Olyan kéj, melynek vajh, mi lenne mása?

PÉTER APOSTOL

Legyen hát célod: Istennek dicsőség,
Magadnak munka. Az egyén szabad
Érvényre hozni mind, mi benne van.
Csak egy parancs kötvén le: szeretet.

ÁDÁM

Fel hát csatázni, fel hát lelkesülni
Az új tanért. Alkotni új világot,
Melynek virága a lovag-erény lesz,
Költészete az oltár oldalán
A felmagasztalt női ideál.
(Péterre támaszkodva, indul.)

LUCIFER

Ah, a lehetlen lelkesít fel, Ádám!
A férfiúhoz méltó ez s dicső ám.
Istennek tetszik, mert az ég felé hajt,
S ördögnek kedves, mert kétségbe ejt majd.
(Utánamegy.)

HETEDIK SZÍN

(Konstantinápolyban. Piac nehány őgyelgő polgárral. – Középen a Pátriárka palotája, jobbra apácazárda, balra liget. Ádám mint Tankréd, erődús férfikorban más lovagokkal, Ázsiából visszatérő keresztes hadak élén, lengő zászlók s dobszó mellett jő, Lucifer mint fegyvernöke. Estve, később éj.)

ELSŐ POLGÁR
Im, itt jön ismét egy barbár csapat.
Fussunk, zárjunk be ajtót és kaput,
Nehogy rabolni jőjön kedvök újra.

MÁSODIK POLGÁR
El hölgyeinkkel; e vad csőcselék
Isméri a szerájok kéjeit.

ELSŐ POLGÁR
És hölgyeink is a győző jogát.

ÁDÁM
Megálljatok, mit futtok így előttünk;
Vagy nem látjátok ezt a szent jelet,
Testvérileg mely egy célhoz csatol? –
Hitünk világát vittük Ázsiának,
Szeretetnek tanát, hogy elvadult
Milljói, mellyek közt szent bölcseje
Ringott üdvünknek, érezzék malasztját.
S tiköztetek nem volna szeretet?

ELSŐ POLGÁR
Hallottunk már mi sokszor ily beszédet,
S legott házunkra az üszök repült.
(Elszélednek.)

ÁDÁM
(A lovagokhoz.)
Imé, látjátok, ez átkos gyümölcse,

Ha aljas tervvel annyi martalóc
Kezében a szent zászlót lengeti,
S gyáván hizelgve a népszenvedélynek,
Hivatlanúl tolakszik fel vezérül. –
Lovag barátim! míg a szennytelen
Becsűlet, Isten szent dicsérete,
A nő védelme és a hősiség
Lesz kardjainkon, mink vagyunk hivatva
E ronda démont féken tartani
S vezetni, hogy vágyának ellenére
Nagyot s nemest müveljen szüntelen.

LUCIFER

Szépen szólsz, Tankréd, ámde majd, ha a nép
El nem hiendi többé, hogy vezér vagy – –

ÁDÁM

Hol a szellem van, ott a győzelem.
Lesújtom. –

LUCIFER

És ha szellem nála is lesz?
Leszállsz-e hozzá?

ÁDÁM

Mért leszállani?
Hát nem nemesb, ha őtet emelem fel. –
Lemondni a küzdés nehéz helyéről
Társak híjában épp olyan kicsínyes,
Mint szűkkeblűség társt be nem fogadni.
Irígyelvén részét a pályabérben. –

LUCIFER

Lám, lám, mivé silányult a nagy eszme,
Melyért a cirkusz vértanúi haltak. –
Ez az egyénnek felszabaditása? – –
Csodálatos fajú testvériség. –

ÁDÁM

Ne gúnyolj. – Óh, ne hidd, hogy a dicső tant
Fel nem fogom. Éltemnek vágya az. –
Tehet, s tegyen, kiben szent szikra van,
Ki felküzd hozzánk, szívesen fogadjuk,
Egy kardcsapás rendünkbe emeli.
De őriznünk kell a rend kincseit
A még forrongó zűrnek ellenében.
Bár jőne már, bár jőne az idő,
Megváltásunk csak akkor fog betelni,
Midőn ledűl a gát, mert tiszta minden. –
De illyen napnak jöttét kétleném,
Ha az, ki a nagy művet inditá,
Nem önmaga lett volna a nagy Isten. – –
Barátim, láttátok, hogyan fogadtak.
Árván a zajgó város népe közt.
Nincs hátra más, mint ott azon ligetben
Táborba szállni, mint azt megszokók
Már a pogány közt. Míg majd jobbra fordul.
Induljatok, követni foglak én is,
Minden lovag felel népségeért.
(A keresztes had tábort üt.)

LUCIFER

Mi kár, hogy szép eszméid újolag
Csak ollyan hírhedett almát teremnek,
Mely künt piros, de béle por.

ÁDÁM

Megállj.
Hát nem hiszesz már semmi nemesebbe'?

LUCIFER

Ha hinnék is, mit ér, fajod ha nem hisz.
Ez a lovagrend, mellyet állitasz
Fárosz gyanánt tenger hullámi közt,
Egykor kialszik, félig összedűl,

S vészesb szirtté lesz a merész utasra,
Mint bármelyik más, mely sosem világlott. –
Minden, mi él és áldást hintve hat,
Idővel meghal, szelleme kiszáll,
A test tuléli ronda dög gyanánt,
Mely gyilkoló miazmákat lehel
Az új világban, mely körűle fejlik. –
Ládd, így maradnak ránk a múlt idők
Nagyságai.

ÁDÁM

Míg rendünk összedűl,
Tán szent tanai a tömegbe hatnak,
És akkor nincs veszély.

LUCIFER

A szent tanok. – –
Ah, épp a szent tan mindig átkotok,
Ha véletlen reá bukkantatok:
Mert addig csűritek, hegyezitek,
Hasogatjátok, élesítitek,
Mig őrültség vagy békó lesz belőle.
Egzakt fogalmat nem bírván az elme,
Ti mégis mindig ezt keresitek
Önátkotokra, büszke emberek.
Vagy nézd e kardot, hajszállal nagyobb,
Kisebb lehet, s lényben nem változott,
Ezt folytathatnók véges-végtelen,
S hol az egzakt pont, mely határt tegyen?
Bár érzésed rögtön reátalál,
A változás nagyban midőn beáll. –
De mit törekszem – fáraszt a beszéd,
Tekints magad csak kissé szerteszét.
(Nehány polgár ismét megjelen.)

ÁDÁM

Barátim! népem fáradt, menhelyet kér.

Tán a kereszténység fővárosában
Nem kér hiába.

HARMADIK POLGÁR
Kérdés, nem vagy-é
Eretnekségben rosszabb a pogánynál.

NEGYEDIK POLGÁR
Mondd, mit hiszesz, a Homousiont,
Vagy Homoiusiont?

ÁDÁM
Ezt nem értem. –

LUCIFER
Ne valld be, ez most itt a fő dolog.

NEGYEDIK POLGÁR
Lám, kétkedik, ez is hamishitű.

TÖBBEN
El tőlük, el, zárkózzunk házainkba. –
Átok reá, ki nékiek fedélt nyújt.
(Elszélednek.)

(A pátriárka fejedelmi pompában és kísérettel jő palotájából, egy csapat barát követi láncravert eretnekeket kísérve, végre katonák s nép.)

ÁDÁM
Elámulok! – De mondd, mi fejdelem
Közelg amott, oly dölyfösen, kihívón? –

LUCIFER
A főpap az, apostolok utóda.

ÁDÁM
S e meztelábas ronda csőcselék,
Mely a bilincselt népet kárörömmel,
Hazudt alázat színével kiséri?

LUCIFER
Keresztény-cinikus, barátsereg.

ÁDÁM
Nem láttam illyest ősi hegyeim közt.

LUCIFER
Majd látsz utóbb; a poklosság, tudod,
Lassan terjed. De vígyázz, meg ne sértsd
Ez abszolút erényü s épp azért
Engesztelhetlen népet.

ÁDÁM
Ah, minő
Erény lehetne ily fajnak sajátja.

LUCIFER
Erényök a sanyargás, a lemondás,
Mit mestered kezdett meg a kereszten.

ÁDÁM
Az egy világot váltа meg ezáltal,
De e gyávák csak Istent káromolnak,
Mint lázadók, megvetve kegyeit.
Ki szúnyog ellen oly fegyvert ragad,
Mit medve ellen vinni hősiség,
Bolond.

LUCIFER
De hátha ők a szúnyogot
Medvének nézik. – Nincs-e rá joguk?
Nincs-é joguk hős voltuk érzetében
Pokolra űzni minden élvezőt? –

ÁDÁM
Látok, miként Tamás, és nem hiszek. –
Szemébe nézek e káprázatoknak. –
(A pátriárka elé lép.)
Atyám! a szent sír harcosi vagyunk,

S a fáradalmas útból megpihenni
E város népe még be sem fogad. –
Ki oly hatalmas vagy, segíts ügyünkön.

PÁTRIÁRKA

Fiam, csekély dolgokra most nem érek,
Az Isten dícse, a nép üdve hív,
Eretnekek fölött kellvén itélnem,
Kik mérget szórva dudvaként tenyésznek,
S tűzzel-vassal bár irtjuk, szüntelen
Ujúlt erővel küldi a pokol ránk. –
De hogyha a kereszt vitézi vagytok,
Minek kerestek messze szerecsent,
Itt a veszélyesb ellen. Fel tehát,
Fel falvaikra, irtsátok ki őket,
Pusztítsatok nőt, aggot, gyermeket.

ÁDÁM

Az ártatlant, atyám, csak nem kivánod. –

PÁTRIÁRKA

Ártatlan a kigyó is, míg kicsiny,
Vagy hogyha már kihullt méregfoga,
S kiméled-é?

ÁDÁM

Valóban szörnyü bűn
Lehet, mi ily haragra gyújthatá
Egyházát a szeretetnek.

PÁTRIÁRKA

Fiam!
Nem az szeret, ki a testnek hizelg,
De aki a lelket vezérli vissza,
Ha kell, kard élén vagy lángon keresztül
Ahoz, ki mondá: Nem békét, de harcot
Hozok a földre. – E gonosz hitűek
A szentháromság rejtélyes tanában

A homoiusiont hirdetik,
Mig az egyház a homousiont
Alapítá meg a hit cikkeül.

BARÁTOK
Halál reájuk, már a máglya ég. –

ÁDÁM
Adjátok fel, barátim, azt az *i*-t,
Szebb áldozat lesz életmegvetéstek
A szent sirért vivandó hős csatában. –

EGY AGG ERETNEK
Sátán, ne kísérts, mink igaz hitünkért
Ott vérezünk, hol Isten rendelé.

EGYIK BARÁT
Hah, szemtelen, igaz hittel dicsekszel?

AZ AGG ERETNEK
Nincs-é velünk a rimini zsinat
S más számtalan?

A BARÁT
Rosz útra tévedett.
De Nicaeában s más igaz hivő
Zsinatban úgye mellettünk itéltek?

AZ AGG ERETNEK
A pártosok. – Mi szemtelen kisérlet
Még versenyezni vélünk. Vagy, felelj,
Hol van csak egy egyházatyátok is,
Mint Árius és a két Euseb? –

A BARÁT
Hát bírtok-é egy Athanásiust?

AZ AGG ERETNEK
Hol vértanúitok?

A BARÁT

Több, mint tinektek.

AZ AGG ERETNEK

Szép vértanúk, kiket káprázatával
Az ördög csalt el, kárhozott halálra. –
Mondom, ti vagytok a nagy Babilon,
Az a kéjhölgy, kiről Szent János írt,
Mely el fog veszni a világ szinéről. –

A BARÁT

A hétfejű sárkány, az Antikrisztus
Vagytok ti, kikről Szent János beszél,
Gazok, csalárdok, ördög cimborái.

AZ AGG ERETNEK

Rablók, kigyók, paráznák, torkosok…

PÁTRIÁRKA

El vélök, el, máris soká időzünk,
Isten dicsére, a máglyára őket!

AZ AGG ERETNEK

Isten dicsére, jól mondád, gonosz,
Isten dicsére hull az áldozat. –
Erősek vagytok, tesztek kény szerint,
De jó-e a tett, ítél majd az ég. –
Számlálva immár bűnóráitok,
Vérünkből új csatárok születendnek,
Az eszme él, s a láng, mely fellobog,
Világot késő századokra vet. –
Jerünk, barátim, a dicső halálba. –

AZ ERETNEKEK

(Karban énekelnek.)

1. Én erős Istenem, én erős Istenem, miért hagytál el engemet, és miért távoztál el az én megtartásomtól és az én jajgatásaimnak beszédétől?

2. Én Istenem, kiáltok mind napestig, de nem
hallgatsz meg, éjjel is nincs nekem veszteglésem.
3. Te pedig szent vagy – – *(XXII. zsolt.)*

A BARÁTOK
(Karban közbevágnak.)
1. Perelj, Uram, az énvelem perlőkkel, és harcolj a
velem harcolókkal.
2. Ragadj fegyvert és paizst, és kelj fel az én
segítségemre.
3. És vedd fel dárdádat és rekeszd meg az én
háborgatóim eleinek utát. *(XXXV. zsolt.)*
(Ezalatt a pátriárka s a menet elvonul. Néhány barát traktátusokkal a keresztesek közé vegyül.)

LUCIFER
Mit állsz oly szótlan, mondd, mit borzadasz?
Tragédiának nézed? nézd legott
Komédiának, s múlattatni fog. –

ÁDÁM
Óh, jaj, ne tréfálj! – hát egy *i* miatt is
Mehetni illy elszántan a halálba? –
Mi akkor a magasztos, nagyszerű? –

LUCIFER
Az, ami másnak tán kacagtató.
Egy szál választja csak e két fogalmat,
Egy hang a szívben ítél csak közöttük,
S ez a rejtélyes bíró a rokonszenv,
Mely istenít vagy gúnyával megöl. –

ÁDÁM
Mért is tűnt csak szemembe mind e bűn!
E kisszerű harc büszke tudományban,
E gyilkos méreg mesterül kivonva
A legfényesb, legüdítőbb virágból. –
E szép virágot egykor ismerém,

Üldött hitünknek zsendülő korában:
Ki az a bűnös, aki tönkretette?

LUCIFER
A bűnös önmaga a győzelem,
Mely szerteszór, száz érdeket növel.
A vész, mely összehoz, mártírt teremt,
Erőt ád; ott van az eretnekekkel. –

ÁDÁM
Valóban, elhajítnám kardomat,
És visszamennék éjszaki honomba,
Hol még az ős erdők árnyékiban
A férfibecs, a tiszta egyszerűség
Dacol e síma kornak mérgivel,
Ha titkos szó nem súgná szüntelen,
Hogy e kort nékem kell újjáteremtni.

LUCIFER
Hiú törekvés. Mert egyént sosem
Hozandsz érvényre a kor ellenében:
A kor folyam, mely visz vagy elmerít,
Uszója, nem vezére, az egyén. –
Kiket nagyoknak mond a krónika,
Mindaz, ki hat, megérté századát,
De nem szülé az új fogalmakat.
Nem a kakas szavára kezd viradni,
De a kakas kiált, merthogy virad. –
Amott azok, kik békóban sietnek
Mártírhalálra, gúnytól környezetten,
Látnak csak egy embernyomot előre,
Köztük dereng fel az új gondolat;
S azért meghalnak, mit utódaik
Az utcaléggel gondtalan szivandnak. –
De hagyjuk ezt, nézz kissé táborodba,
Mit járnak ott azon piszkos barátok,
Mi vásárt ütnek, mit szónoklanak,

Őrült taglejtés vad kiséretében. –
Hallgassuk őket.

EGY BARÁT
(A tolakodó keresztesek közt.)
Bajnokok, vegyétek!
Vegyétek a vezeklésnek tanát
Kalauzul minden kétségetekben,
Ez megtanít, a gyilkos, a parázna,
A templomrabló, a hamis tanú
Hány évig fog szenvedni a pokolban.
És megtanít, egy évi büntetést
Hogy a gazdag megválthat húsz s nehány,
Mig a szegény három solidival.
S ki már fizetni éppen képtelen,
Nehány ezer korbácsütéssel is. –
Vegyétek e becses könyvet, vegyétek. –

A KERESZTESEK
Ide vele. – Nekünk is, szent atyám! –

ÁDÁM
Hah, rossz árús, és még roszabb vevők.
Vonj kardot, és verd szét e ronda vásárt!

LUCIFER
(Zavarban.)
Bocsáss meg, e barát rég cimborám.
S nem is utálom én az ily világot,
Az Úr dicse ha szinte felkapott is,
Felkaptam én is egyúttal vele.
Csak te maradtál egy kissé alant.
(Éva mint Izóra s Heléne, annak komornája sikoltva rohannak Ádámhoz, nehány keresztestől üldözve, kik azonban ízibe elosonnak.)

ÉVA
(Összerogyva.)
Ments meg te, bajnok.

ÁDÁM
(Felkarolva.)
Eszmélj, óh, nemes hölgy,
Itt biztosan vagy. Vesd fel szép szemed.
Minő igéző! – Vajh mi érheté?

HELÉNE
Élvezni voltunk a természetet
Kertünk árnyékos sűrüségi közt,
Gondatlan ülve az üde gyepen,
A csattogányt hallgattuk és kisértük;
Midőn csillogni látunk két szemet
Vad szenvedéllyel a bokor megől.
Ijedve kezdünk futni, míg utánunk
Lihegve és döbörgve négy keresztes
Majd-majd beért, midőn hozzád jutánk.

ÁDÁM
Nem is tudom, kivánjam-é, hogy ébredj;
Hát hogyha elhagysz, álomkép gyanánt?
Hogy is lehet test így átszellemülve,
Ilyen nemes és illy imádatos –

LUCIFER
Átszellemült test! – Óh, a sors valóban
Nem büntethetné jobban a szerelmest
Őrültségéért, mint beteljesítvén
Mindazt, amit csak kedvesére halmoz. –

ÁDÁM
Úgy rémlik, egykor már ismertelek,
Hogy együtt álltunk Isten zsámolyánál.

LUCIFER
Mindenre kérlek, azt sose feledd,

Szerelmed amilyen mulattató
Kettesben, olly izetlen harmadiknak.

ÁDÁM
Felnéz, – mosolyg, óh, hála néked, ég!

ÉVA
Lovag, megmentél, hogy köszönjem azt meg?

ÁDÁM
Nem gazdag díj-e a szó ajkadon?

LUCIFER
(Heléné hez.)
Elég sovány díj, s illyet sem nyerek? –

HELÉNE
S mi hálával tartoznám én neked?

LUCIFER
Hát azt hiszed, hogy a nemes lovag
Megmente téged is? Minő hiúság.
Ha a lovag megmenti a kisasszonyt,
Komornáját a fegyvernök bizonnyal.

HELÉNE
S mit nyertem volna? Vagy hálás leszek,
És ott vagyok, mintha elér a vész:
Vagy háladatlan, így is kárhozott. –
Pedig nem volt rút a négy üldöző.

ÁDÁM
Óh, hölgy, hová vezesselek, parancsolj.

ÉVA
Előttünk áll a zárda ajtaja.

ÁDÁM
A zárda, mondod? Óh, de ajtaja
Nem zárja tőlem a reményt el, úgy-e?
Adj nékem egy jelt, tűznöm e kereszthez,

Hogy míg amaz tisztemben küzdni hív,
Legszebb álmomnak hozza vissza képét,
S ne únjak várni hosszu éveken,
Melyek végéről pályabérem int. –

ÉVA
Im, e szalag. –

ÁDÁM
Ez éjsötét szalag? –
Óh, hölgy! reményt, reményt, ne bánatot.

ÉVA
Enyém ez a jel, mást nem adhatok.
A zárdafal közt nem tenyész remény.

ÁDÁM
De szerelem sem. És ahol te vagy,
Hogyan ne volna szerelem, leány!
Mezed mutatja, nem vagy még apáca.

ÉVA
Ne is gyötörj tovább kérdéseiddel,
Pedig gyötörsz, ha búdat nőni látom. –

LUCIFER
És el fog zárni e fal téged is?

HELÉNE
El ám, de kulcsa nincs tengerbe vetve.

LUCIFER
Nagy kár – beh szép elégiát faragnék
E bús esetről. –

HELÉNE
Csalfa, menj előlem!

LUCIFER
S miért? hát nem nagy eszme az, midőn
Tengerfenékre szállok kulcsodért?

HELÉNE
Ah, ezt nem is kívánom.

LUCIFER
Már megyek. –
A mélynek szörnye fen reám agyart.

HELÉNE
Jöjj vissza, jöjj, megöl a félelem –
Inkább a kulcs majd ablakomba' lesz. –

ÁDÁM
Hadd tudjam hát neved meg legalább,
Imámba, tudjam meg, hogy mit csatoljak,
Áldást kérvén rád, hogyha végzeted
Gyászát megosztni már nem engeded.

ÉVA
Nevem Izóra. S a tiéd, lovag?
Imádság jobban illet zárdaszűzet.

ÁDÁM
Tankréd vagyok.

ÉVA
Tankréd, Isten veled.

ÁDÁM
Izóra, óh, ne hagyj el ily sietve,
Megátkozom különben a nevet,
Melyet bucsúzva mondottál először, –
Rövid volt e perc, még álomnak is,
Hogy folytatom, ha ily rejtély maradsz,
S nem bírom sorsod drága fonalával
Kihímzeni? –

ÉVA
Halljad hát sorsomat.
Atyám is a szent sír vitéze volt.
Midőn egy éjt meglepte a vad ellen,

Üvöltve, tűzzel-vassal, táborát.
Menekvéséhez már nem volt remény,
És szent fogadást tőn Szűz Máriának,
Hogy engemet, ki még gyermek valék,
Ha visszatérhet, néki felajánl.
Ő visszatért, én szent ostyát vevék
Ez ígéretre.

ÁDÁM

Óh, te szent anya!
Te testesített tiszta szeretet,
Nem fordulál-e el megbántva ily
Szentségtelen igérettől, minő
Erényeidre nyom bűnbélyeget,
Átokká téve az égnek malasztját. – –

HELÉNE

S te nem kívánod tudni sorsomat?

LUCIFER

Azt már tudom: szerettél, megcsalódtál,
Szerettél újra, s akkor már te csaltál.
Ismét szerettél, – hősödet meguntad;
S üres szived most új lakóra vár. –

HELÉNE

Ez különös! Az ördög van veled tán?
De oly szerénynek mégse hittelek,
Hogy szívemet üresnek hidd jelenleg.

LUCIFER

(Ádámhoz.)

Uram, siess. Te nem bírsz elbucsúzni,
S én nem birom gátolni győzedelmem.

ÁDÁM

Izóra! minden szód fulánk szivemben.
Egy csókkal mérgét, óh, hölgy, édesítsd meg.

ÉVA
Lovag, mit kívánsz, – hallád eskümet.

ÁDÁM
De az nincs tiltva tán, hogy *én* szeresselek.

ÉVA
Te boldog vagy, de hogy feledlek én?
Tankréd, megyek már, vagy kifogy erőm.
Isten veled – meglátlak ott az égben.

ÁDÁM
Isten veled. – E nap emléke vélem. –
(Éva a zárdába lép.)

HELÉNE
(Félre.)
Ah, gyáva te – hát mindent én tegyek?
(Fent.)
Ablakba' lesz majd, nem tengerben a kulcs.
(Évát követi.)

ÁDÁM
(Feleszmélve.)
Most hát jerünk. –

LUCIFER
Már késő – vége van. –
Ládd, illyen őrült fajzat a tiéd,
Majd állati vágyának eszközéül
Tekinti a nőt, és durvult kezekkel
Letörli a költészet hímporát
Arcárul, önmagát rabolva meg
Szerelme legkecsesb virágitól; –
Majd istenűl oltárra helyezi,
És vérzik érte és küzd hasztalan,
Míg terméketlen hervad csókja el. –
Mért nem tekinti és becsűli nőül,
Nőhívatása megjelölt körében.

(Ezalatt egészen besötétült, a hold felkél. Izóra és Heléne az ablakon.)

ÉVA
Mi vágyva néze rám, mint reszketett,
Ah, e hős férfi reszketett előttem,
De nőerényem és a hit parancsol –
Itt szenvedek ki, mint szent áldozat.

HELÉNE
Csodálatos, minő őrült nemünk!
Ha az előítélettel szakít,
Vadállatul rohan a kéj után,
A méltóságot arcáról letépi
És megvetetten sárban ténfereg.
Ha nem szakít, önárnyától remeg,
Fonnyadni hagyja meddő bájait,
Mástól s magától elrabolva a kéjt. –
Miért nem jár középen. Vagy mit árt
Egy kis kaland, egy kis gyöngéd viszony
Illemmel olykor, meg nem foghatom.
Hiszen a nő se szellem csak merőben.

ÉVA
Heléne, nézz ki, itten áll-e még?
Hogyan ment volna ollyan könnyen el.
Csak egyszer halljam még meg szózatát.

ÁDÁM
(Luciferhez.)
Tekints körül, nem áll-e ablakánál,
Nem küldne-é egy pillantást utánam?
Csak egyszer lássam még sugár alakját –
Izóra! óh, ne bánd, hogy itt vagyok még.

ÉVA
Mindkettőnkért jobb lenne itt nem állnod.
Az elszakadt szív könnyen összeforr,

S megint csak fáj, ha újra elszakasztjuk. –

ÁDÁM

Nem félsz-e így a csendes éjbe nézni,
Mely, mint nagy szív, szerelemtől dobog.
Szeretni hol csak nékünk nem szabad?
Nem félsz-e, hogy varázsa elragad? – –

ÉVA

Él bennem is mindez, mint tünde álom,
Mely tán az égből kísért e világra;
A lég hullámin szép dal áradoz,
Mosolygni látok nemtők ezreit
Testvéri csókkal minden lomb mögül,
De hozzánk többé, Tankréd, nem beszélnek. –

ÁDÁM

S miért, miért! e rossz fal gátol-é? –
Ki annyi sarcot vívtam a pogánytól,
Nem bírom-é áthágni ezt a sáncot? –

LUCIFER

Nem ám, mert védi a kor szelleme,
Erősebb, mint te.

ÁDÁM

Hah, ki mondja azt!

(A háttérben egy máglya világa gyúl ki.)

AZ ERETNEKEK

(Karban távolról.)

21. Mentsd meg az én lelkemet a fegyvertől és az én egyetlen egyemet az ebnek kezéből.
22. Szabadíts meg engemet az oroszlánnak szájából és az unicornisoknak szarvaik ellen hallgass meg engemet.
23. Hirdetem a te nevedet az én atyámfiainak; a gyülekezetnek közepette dicsérlek tégedet.

ÉVA
Irgalmazz, Isten, bűnös lelkeiknek! –

ÁDÁM
(Visszaborzadva.)
Mi rettentő dal.

LUCIFER
Nászénektek az.

ÁDÁM
Mindegy, legyen, én meg nem rettenek.
Dacolni érted mindennel fogok.

A BARÁTOK
(Karban távolról.)
26. – – öltöztessenek fel gyalázatossággal és
szidalommal, kik felfuvalkodnak ellenem.
27. Vigadjanak és örüljenek, kik akarják az én
igazságomat; és mondják azt mindenkor: Magasztaltassék az Úr, ki akar békességet az ő szolgájának.
(A fentebbi karének kezdetével Ádám, ki a zárda ajtajához lépett volt, ismét megállt, a tornyon egy kuvik kiált, a légben boszorkányok szállnak, s az ajtó előtt egy csontváz kél a földből, s fenyegetve áll Ádám előtt.)

ÉVA
(Az ablakot becsapva.)
Isten segíts!

A CSONTVÁZ
El e szentelt küszöbről.

ÁDÁM
Ki vagy te, rém!

A CSONTVÁZ
Én az vagyok, ki ott lesz
Minden csókodban, minden ölelésben. –

BOSZORKÁNYOK
(Kacagva.)
Édes vetés, fanyar gyümölcs,
Galambfival kigyókat költs.

Izóra, hívunk!

ÁDÁM
Millyen alakok!
Ti változátok-é el, vagy magam?
Ismertelek, midőn mosolygtatok.
Mi itt valóság és mi itten álom?
Varázsotokra ellankad karom. –

LUCIFER
Véletlenül mi kedves társaságba
Juték. Mi régtől várom e szerencsét,
Ez illedelmes szép boszorkahad,
Mely a mezetlen nimfát mindazáltal
Orcátlanságban messze túlhaladja,
Ez a vén bajtárs, a rémes halál,
Mely torzképezve a rideg erényt,
Megútáltatja azt a föld fiával.
Mind üdvözöllek. Kár, hogy rá nem érek
Közöttetek az éjet elfecsegni. –
(A jelenések eltűnnek.)
Tankréd, fel, Tankréd! kedvesed becsapta
Az ablakot; mit állunk itt az éjben?
A szél hideg, köszvény leszen jutalmad.
Heléne meg mindjárt jő, s mit teszek?
Szerelmeskedni nem fog tán az ördög,
Nevetségessé lenne mindörökre,
S akkor hatalmát elvinné maga. –
Csodálatos, az ember hő kebellel
Eseng epedve szerelem után,
S csak kínt arat. Az ördög jégkebellel
Alig bír tőle szabadulni jókor.

ÁDÁM

Vezess, vezess új létre, Lucifer!
Csatára szálltam szent eszmék után,
S találtam átkot hitvány felfogásban,
Isten dicsére embert áldozának,
S az ember korcs volt, eszmémet betöltni.
Nemesbbé vágytam tenni élveink,
S bűn bélyegét süték az élvezetre,
Lovagerényt állíték, s ez döfött
Szivembe tőrt. El innét, új világba,
Eléggé megmutattam, hogy mit érek,
Ki vívni tudtam és lemondni tudtam,
Szégyen ne'kűl elhagyhatom helyem. –
Ne lelkesítsen többé semmi is,
Mozogjon a világ, amint akar,
Kerekeit többé nem ígazítom,
Egykedvüen nézvén botlásait.
Kifáradtam – pihenni akarok. –

LUCIFER

Pihenj tehát. De én alig hiszem,
Hogy szellemed, e nyugtalan erő,
Pihenni hagyjon. Ádám, jőj utánam.

NYOLCADIK SZÍN

(Prágában. A császári palota kertje. Jobbra lugos, balra csillagász-torony, előtte tágas erkély Kepler íróasztalával, székkel, csillagász-eszközökkel. Lucifer mint Kepler famulusa az erkélyen. A kertben udvaroncok s hölgyek csoportokban sétálnak, közöttük Éva is mint Borbála, Kepler neje. – Rudolf császár Ádámmal mint Keplerrel beszédbe mélyedve áll. A háttérben egy eretnek máglyája ég. Estve, később éj. Két udvaronc az előtéren elmenve.)

ELSŐ UDVARONC
Ki az megint, ki ottan fűtözik,
Eretnek vagy boszorkány?

MÁSODIK UDVARONC
Nem tudom.
Nincs már divatban, hogy még érdekeljen,
Csak söpredék gyül a máglyák köré.
S nem őrjöng az sem már öröm miatt,
Csak hallgatag néz és morog magában.

ELSŐ UDVARONC
Az én időmben ünnep volt az illyes,
Ott volt az udvar, a nemes világ.
Ah, így fajulnak el a jó idők. –
(Elhaladnak.)

LUCIFER
Ily hűvös estve a tűz jólesik,
Bizon-bizon már jó régen melenget.
De félek, hogy kialszik nemsokára.
Nem férfias határzattól eloltva,
Nem új nézetnek engedvén helyet,
De e közömbös korban nem leend,
Ki új hasábot vetne a parázsra,
S én fázhatom. – Minden nagy gondolatnak,

Hiába, ily kicsínyes a bukása. – –
(El a toronyba.)
(Rudolf és Ádám az előtérre lépve.)

RUDOLF
Állítsd fel, Kepler, horoszkópomat,
Rosz álmam volt az éjjel, rettegek,
Mi konjunktúrákban van csillagom.
Baljóslatú jel tűnt fel udvarában
Már múltkor is, ott a kigyó fejénél.

ÁDÁM
Meglesz, uram, amint parancsolod.

RUDOLF
Ha majd e klimaktérikus napok
Elmúltak, a nagy műt is újrakezdjük,
Mely a minap sikertelen maradt.
Átnéztem újra Hermes Trismegistust,
Synesiust, Albertust, Paracelsust,
Salamon kulcsát és más műveket,
Míg rátaláltam az ejtett hibára.
Amint izzasztók a vénhedt királyt,
Feltűnt a holló s a veres oroszlány,
Utánuk a kettes merkur kifejlett
A két planéta egyesült hatásán,
S leszállt az ércek bölcseletsava.
De elhibáztuk a nedves tüzet,
Száraz vizet, s azért nem létesült
A szent menyegző, a dicső eredmény,
Mely ifjuságot önt az agg erébe,
Nemességet visz át a szürke ércbe.

ÁDÁM
Értem, felséges úr.

RUDOLF
Egy szóra még.

Rossz hír kering az udvarban felőled,
Hogy új tanoknak híveül szegődtél,
Rostálod a szentegyház tételeit;
Sőt most, midőn anyád mint rút boszorkány
Legsúlyosb vád alatt börtönben ül,
Méltó gyanúba jössz te is, midőn
Olyan nyakasan s ernyedetlenül
Igyekszel őt kiszabadítani.

ÁDÁM
Felséges úr! hiszen fia vagyok.

RUDOLF
A szentegyház, fiam, igazb anyád.
Hagyd a világot, jól van az, miként van,
Ne kíváND kontárul javítani. –
Nem halmozálak-é kegyekkel el,
Atyád, tudod jól, korcsmáros vala
S nemességed kétség fölül helyeztem,
Pedig bizony elég bajomba telt.
Fölemelélek trónomhoz, s csak így
Jutál Müller Borbála szép kezéhez.
Azért, ismétlem, légy, fiam, vigyázó.
(El.)

(Ádám gondolatokba merülve erkélyének lépcsőinél megáll. Két udvaronc az előtérbe érve.)

HARMADIK UDVARONC
Nézd, mint mereng ismét a csillagász.

NEGYEDIK UDVARONC
A féltés bántja szüntelen szegényt,
Hiába, nem tud új körébe szokni,
Kirí belőle mindig a paraszt.

HARMADIK UDVARONC
Nem fogja fel, hogy az igaz lovag,

Bár istenség gyanánt imádja a nőt,
Vérét odadni volna érte kész,
Ha rágalom érintené erényét; –
Ő hódolásban mellékcélt gyanít.

ÉVA
(Más csoporttal a két udvaronchoz csatlakozik, s nevetve legyező-jével a második udvaronc vállára ver.)
Ah, menj, lovag – az istenért, kegyelmezz,
Tréfáidon halálra kell nevetnem. –
Nézd, itt e két úr mily szörnyű komoly. –
Talán megszállott már titeket is
Az újításnak átkos szelleme?
Úgy el szememből! Nem szenvedhetem
E fajt, mely olly epés, bús felfogással
Megírigyelte ezt a csillogó
Nyugodt világot tőlünk s újat eszmél.

HARMADIK UDVARONC
Minket nem illet e vád, drága hölgy,
Ki vágyna illyen körben változásra.

ELSŐ UDVARONC
De, hogyha nem csalódom, ottan áll
Egy férfi, arcán e sötét jelek.

ÉVA
Férjem szegény? – az istenért, urak,
Kiméljétek meg őt az ily gyanútól
Előttem, kit hozzá szent kötelék
Csatol. – Hisz ő beteg – nagyon beteg.

MÁSODIK UDVARONC
Betegje tán e súgárzó szemeknek?

HARMADIK UDVARONC
Valóban, amit senki nem merészel,
Ő sértne-é meg féltékeny gyanúval? –

Óh, bár lehetne lovagod gyanánt
Szemébe kesztyűt dobnom a merésznek.
(Ezalatt Ádámhoz érnek.)
Ah, mester! épp jó, hogy találkozunk,
Jószágaimra kívánnék utazni,
Időjóslást szeretnék!

ELSŐ UDVARONC
Én pedig
Fiamnak vágynám csillagát kitudni.
Éjfél után, múlt éjjel jött világra.

ÁDÁM
Reggel mindkettő készen vár, urak.

NEGYEDIK UDVARONC
A társaság oszol, menjünk mi is.

HARMADIK UDVARONC
Lépcsője itt van – jó éjt, asszonyom.
(Súgva.)
Egy óra múlva.

ÉVA
(Súgva.)
Jobbra, a lugosban.
(Fent.)
Jó éjt, urak. – Jőj, kedves Jánosom.
(Mind elmennek. Ádám és Éva az erkélyre. Ádám zsöllyeszékbe dűl. Éva előtte áll. Mindinkább besötétedik.)

ÉVA
János, nekem szükségem volna pénzre.

ÁDÁM
Egy fillérem sincs, mind elhordtad immár.

ÉVA
Örök szükséget tűrjek-é tehát?

Az udvarhölgyek pávaként ragyognak,
Szintúgy szégyellek köztük megjelenni.
Valóban, hogyha egy-egy udvaronc
Felém hajolva, mosolyogva mond,
Hogy a királyné köztük én vagyok,
Szégyenkezem miattad, aki a
Királynét így állítod udvarába.

ÁDÁM
Nem fáradok-e éjet és napot,
Elárulom tudásomat miattad,
Megfertőzöm, midőn haszontalan
Időjóslást, horoszkópot csinálok,
Eltitkolom, mit lelkem felfogott,
És hirdetem, mit jól tudok, hamis.
Pirulnom kell, mert rosszabbá levék,
Mint a szibillák, kik hivének abban,
Amit jósoltak, míg én nem hiszek.
De megteszem, hogy leljem kedvedet.
Hová teszem, mit bűndijul kapok?
Hisz nékem nem kell semmi a világon,
Csak az éj és tündöklő csillaga,
Csak a szférák titkos harmóniája
Tiéd a többi. – Ámde ládd, ha a
Császár pénztára többnyire üres
Sok kérelemre rendetlen fizetnek.
Tiéd lesz most is, mit reggel kapok,
S te hálátlan vagy, ládd, ez fáj nekem.

ÉVA
(Sírva.)
Szememre hányod, hogy mit áldozasz,
S nem áldozék-e én is eleget,
Miattad? én, nemes háznak leánya,
Midőn kétséges rangodhoz csatoltam
Jövőmet, és nem általam jutál-e

Jobb társaságba? Hálátlan, tagadd el. –

ÁDÁM

Kétséges rang-e hát szellem, tudás?
Homályos származás-e a sugár,
Amelly az égből homlokomra szállt?
Hol van nemesség, más ezen kivül?
Amit ti úgy neveztek, porlatag
Hanyatló báb, mit lelke elhagyott,
De az enyém örökifjú, erős. –
Óh, nő, ha te meg bírnál érteni,
Ha volna lelked oly rokon velem,
Minőnek első csókodnál hivém,
Te büszke lennél bennem, s nem keresnéd
Kivűl a boldogságot körömön,
Nem hordanál mindent, mi benned édes,
Világ elé s mindent, mi keserű,
Nem tartanál fel házi tűzhelyednek. –
Óh, nő, mi végtelen szerettelek.
Szeretlek most is, ah, de keserűen
Fulánkos a méz, mely szivembe szállt.
Fáj látnom, mily nemessé lenne szűd,
Ha nő lehetnél; a sors semmivé tett,
Mely a nőt báb-istenként tartja még,
Mint istenűl tartotta a lovagkor,
De akkor hittek benne, nagy idő volt,
Most senki sem hisz, törpe az idő,
S a báb-istenség csak vétket takar. –
Elválnék tőled, szívemet kitépném,
Ha fájna is, tán nyúgodtabb lehetnék,
S te is nélkűlem boldogabb lehetnél;
De ott van újra a már meglevő rend:
Az a tekintély – egyházunk szava;
S együtt kell tűrnünk, míg a sír felold.
(Fejét kezébe hajtja, Éva meghatva simogatja.)

ÉVA

No, Jánosom, oly gyászosan ne vedd,
Ha mondok is egyet-mást néha-néha,
Nem akarálak búba ejteni.
De ládd, az udvar oly csodálatos,
És hölgyei oly büszkék, gúnyosak,
Mit kezdjek én dacolni ellenök?
Nincs már közöttünk, úgyebár, harag,
Jó éjt – reggelre ne feledd a pénzt.
(Lemegy a lépcsőn a kertbe.)

ÁDÁM

Minő csodás kevercse rossz s nemesnek
A nő, méregből s mézből összeszűrve.
Mégis miért vonz? mert a jó sajátja,
Míg bűne a koré, mely szülte őt.
Hej, famulus!
(Lucifer jő lámpával, s az asztalra teszi.)

LUCIFER

Parancsolsz, mesterem?

ÁDÁM

Időjóslatra és nativitásra
Vagyon szükségem, készíts íziben.

LUCIFER

Természetes, csillámlót, fényeset;
Ki venne pénzeért rideg valót.

ÁDÁM

De ne olyant, mely szinte képtelen.

LUCIFER

Olyat nem is bírnék tán feltalálni,
Min megbotránkoznának a szülők,
Nem messiás-é minden újszülött,
Fénylő csillag, mely feltűnt a családnak,

S csak később fejlik szokott pimasszá.
(Ír.)
(Éva ezalatt a lugoshoz ért, a harmadik udvaronc elébe lép.)

HARMADIK UDVARONC
Mi rég epesztesz itten, óh, kegyetlen.

ÉVA
Talán neked nagy már az áldozat
Az éj hüvös szelét kiállani,
Mig én egy jó, nemes férjet csalok meg,
Az ég átkát, világ ítéletét
Vonom magamra éretted, lovag?

UDVARONC
Ah, az ég átka, a világítélet
Nem hat titkába e sötét lugosnak.

ÁDÁM
(Merengve.)
Kivántam kort, mely nem küzd semmiért,
Hol a társas rend megszokott nyomát,
E megszentelt előítéletet
Nem bántja senki, hol nyugodhatom,
És egykedvű mosollyal hagyhatom
Hegedni hosszu harcaim sebét. –
Megjött a kor, s mit ér, ha e kebelben
A lélek él – e kínos szent örökség,
Mit az egekből nyert a dőre ember –,
Mely tenni vágyik, mely nem hágy nyugodni,
S csatára kél a renyhe élvezettel. –
Hej, famulus! hozz bort, úgy reszketek,
Fagyos világ ez, kell, hogy feltüzeljem.
E törpe korban így kell lelkesülni
És elszakadni mocskoló porától. –
(Lucifer bort hoz, a szín végéig iddogál.)
Óh, tárd ki, tárd ki, végtelen nagy ég,

Rejtélyes és szent könyvedet előttem;
Törvényidet ha már-már ellesém,
Felejtem a kort és mindent körűlem.
Te örökös vagy, míg az mind mulandó,
Te felmagasztalsz, míg amaz lesújt. –

UDVARONC
Borbála, óh, ha az enyém lehetnél!
Ha Isten elszólítná férjedet,
Hogy az eget jobban fel bírja fogni,
Miért éltében mindig fáradott.

ÉVA
Hallgass, lovag, úgy sajnálnám szegényt,
Hogy könnyeim közt csók nem jutna néked.

UDVARONC
Te tréfát űzesz.

ÉVA
Sőt, valót beszélek.

UDVARONC
Ki érti ezt a rejtélyes kedélyt?
Borbála! hisz te így nem is szeretsz.
Vagy mondd, ha volnék számüzött, szegény,
Mit volnál képes tenni hívedért? –

ÉVA
Valóban, azt mostan nem tudhatom.

ÁDÁM
Óh, jő-e kor, mely e rideg közönyt
Leolvasztandja, s mely új tetterővel
Szemébe néz az elavult lomoknak,
Biróúl lép fel, büntet és emel,
(Felkél, és tántorogva az erkély szélére lép.)
Nem retten vissza a nagy eszközöktől,
Nem fél a rejtett szót kimondani,

Mely majd hatalmas görgeteg gyanánt
Haladni fog a végzetes uton,
S lezúzza tán azt is, ki *őt* kimondta.
(A Marseillaise dallama hallik.)
Óh, hallom, hallom a jövő dalát,
Megleltem a szót, azt a nagy talizmánt,
Mely a vén földet ifjuvá teszi:

KILENCEDIK SZÍN

(A nézőhely hirtelen Párizs Grève-piacává változik. Az erkély egy guillotin emelvényévé, az íróasztal nyaktilóvá, mely mellett Lucifer mint bakó áll. Ádám mint Danton az emelvény széléről zajgó néptömegnek szónokol. – Dobszó mellett igen rongyos újonchad jelenik meg, és az állványnál sorakozik. Fényes nap.)

ÁDÁM
(Folytatva.)
Egyenlőség, testvériség, szabadság! –

NÉPTÖMEG
Halál reá, ki el nem ismeri!

ÁDÁM
Azt mondom én is. – Két szó menti meg
A mindenünnen megtámadt nagy eszmét,
A jók számára mondjuk egyikét:
„Veszélyben a hon” és ők ébredeznek.
A másikát a bűnre mennydörögjük,
E szó: „reszkessetek!” – s megsemmisülnek. –
Felkeltek a királyok ellenünk,
S eléjök dobtuk fejdelmünk fejét,
Felkeltek a papok, s villámukat
Kicsavarók kezökből, visszatéve
Trónjára az észt, e rég üldözöttet.
De a másik szózat sem hangzik el,
Mit a jobbakhoz intézett honunk.
Tizenegy hadsereg küzd a határon,
S mi hő ifjúság tódul szüntelen
Az elhullott hősök helyét kitöltni.
Ki mondja, hogy vérengző őrület
A nemzetet meg fogja tizedelni?
Ha forr az érc, a rossz salak kihull,

De a nemesb rész tisztán megmarad.
És hogyha mindjárt vérengzők vagyunk is,
Tekintsenek bár szörnyeteg gyanánt,
Nem gondolok nevemmel, légyen átkos,
Csak a haza legyen nagy és szabad. –

ÚJONCOK
Fegyvert nekünk, csak fegyvert és vezért!

ÁDÁM
Helyes, helyes! Ti csak fegyvert kivántok,
Míg annyi tárgyban szenvedtek hiányt,
Ruhátok foszlik, lábatok mezetlen,
Hanem szuronnyal mind kiszerzitek,
Mert győzni fogtok. A nép győzhetetlen.
Most hulla vére egy tábornokunknak,
Ki katonáink élén meg hagyá
Magát veretni.

NÉPTÖMEG
Óh, az áruló! –

ÁDÁM
Helyesen mondod. Nincs más kincse a
Népnek, mint a vér, mellyet oly pazar
Nagylelküséggel áldoz a hazának. –
S ki egy népnek szent kincsével parancsol,
Nem bírván meghódítni a világot,
Az áruló. –
(Az újoncok közül egy tiszt kilép.)

A TISZT
Tégy engemet helyébe,
Polgár, s letörlöm a gyalázatot.

ÁDÁM
Dicséretes, barátom, önbizalmad,
De biztosítást, hogy szavadnak állsz,
Előbb a harcok színhelyén szerezz.

A TISZT
A biztosíték lelkemben lakik,
Aztán imé! van nékem is fejem,
Mely többet ér tán, mint az a lehullott.

ÁDÁM
S ki a kezes, hogy elhozod, ha kérem.

A TISZT
S kell-é kezes jobb, mint magam vagyok,
Ki életem nem nézem semmibe?

ÁDÁM
Az ifjuság nem úgy gondolkodik.

A TISZT
Polgár, még egyszer felszólítalak. –

ÁDÁM
Türelem még, a cél el nem marad.

A TISZT
Nem bízol bennem, látom, hát tanulj
Felőlem jobban vélekedni, polgár. –
(Főbe lövi magát.)

ÁDÁM
Kár érte, egy ellenséges golyót
Megérdemelt. Vigyétek el, barátim. –
Viszontlátásig, győzelem után.
(Az újonchad elléptet.)
Óh, bár oszthatnám én is sorsotok. –
De nékem harc jutott csak, nem dicsőség,
Nem ellenség, mely által esni is dísz,
De mely rejtekből orvul leskedik
Fondorlatával rám s a szent hazára. –

NÉPTÖMEG
Mutasd meg ujjal, és halál reá!

ÁDÁM
Akit mutatni bírok, az meg is halt.

NÉPTÖMEG
Hát a gyanúsak? – Hisz aki gyanús,
Már bűnös is, megbélyegezte a
Népérzület, ez a nem tévedő jós. –
Halál, halál az arisztokratákra! –
Jerünk, jerünk a börtönüregekbe,
Tegyünk törvényt, a nép törvénye szent.
(A néptömeg indul a börtönökbe.)

ÁDÁM
Nem ott van a vész, a retesz erős,
A bűzhödt lég, mely elmét, izmot öl,
Szövetségestek úgyis, hagyjuk őket.
Az árulás emelt fővel kacag,
S tőrt élesít a Konvent padjain.

NÉPTÖMEG
Fel a Konventre hát, nincs még eléggé
Átválogatva. – A Konventre később,
Gyakorlatúl előbb a börtönökbe. –
Addig szedd össze minden áruló
Nevét, Danton.

(A néptömeg fenyegetve el. Ezalatt néhány sans-culotte egy ifjú márkit és Évát mint ennek testvérét hurcolja az állvány elé.)

EGY SANS-CULOTTE
Imé, itten hozunk
Ismét két ifju arisztokratát,
E büszke arc, finom fehér ruha
Világosan mutatja bűnöket!

ÁDÁM
Milyen nemes pár. Jőjetek fel, ifjak.

A SANS-CULOTTE
Mi meg jerünk bajtársaink után,
Hol munka vár ránk, s vész az árulókra.

(A sans-culotte-ok elmennek a többi néppel, az ifjak az állványra lépnek. Az állvány körül csak néhány őr marad.)

ÁDÁM
Nem értem, mily rokonszenv vonz felétek,
De önveszélyemmel megmentelek.

A MÁRKI
Nem, Danton, hogyha bűnösök vagyunk,
Elárulod a hont, ha el nem ítélsz;
Ha nem vagyunk, nem kell hiú kegyelmed.

ÁDÁM
Ki vagy te, hogy Dantonnal így beszélsz? –

A MÁRKI
Márki vagyok. –

ÁDÁM
Megállj – vagy nem tudod,
Hogy „polgáron" kivül nincs cím egyéb?

A MÁRKI
Nem hallottam, hogy eltörlé királyom
A címeket.

ÁDÁM
Szerencsétlen, ne folytasd,
E guillotíne is szinte hallgatózik. –
Lépj sergeinkbe, s pályád nyitva áll.

A MÁRKI
Nincs engedélyem, polgár, a királytól,
Hogy idegen seregbe léphetek.

ÁDÁM
Úgy meg fogsz halni.

A MÁRKI
Eggyel több leend
Családomból, ki meghalt a királyért.

ÁDÁM
Miért rohansz ily vakmerőn halálba?

A MÁRKI
S azt véled-é, hogy e nemes előjog
Csak títeket illet, népemberek? –

ÁDÁM
Dacolsz velem, jó, hát én is fogok.
Ki lesz erősb? megmentlek ellenedre,
S e jellemért egy higgadtabb jövő,
Melyben kihamvadt a pártszenvedély,
Hálát fog adni nékem. – Nemzetőrök!
Lakomra véle. Tí feleltek érte.
(Nehány fegyveres nemzetőr a márkit elkíséri.)

ÉVA
Bátyám, erős légy!

A MÁRKI
Húgom! óvjon Isten. –
(El.)

ÉVA
Itt is van egy fő, nem roszabb Rolandnál.

ÁDÁM
Ne ily kemény szót e gyöngéd ajakról.

ÉVA
A vérpadon gyöngédebb szó nem illik.

ÁDÁM
Az én világom e szörnyű emelvény.

Midőn ráléptél, véled egy darab
Menyország szállt le, s szentélyébe zár.

ÉVA
Az áldozatra szentelt állatot
Sem gúnyolák útjában a papok.

ÁDÁM
Az áldozat, hidd el, magam vagyok.
S ha írigyelve nézik is hatalmam,
Örömtelen, megvetve életet
Meg a halált, nézem királyi székem,
Melyről mellőlem hullnak el naponkint,
S várom, mikor jő már reám a sor. –
E vér közt úgy gyötör az egyedüllét,
A sejtelem, mi jó lehet szeretni. –
Óh, nő, csak egy napig tanítanál
Ez égi tudományra – második nap
Nyugodtan hajtnám bárd alá fejem. –

ÉVA
S e rémvilágban még szeretni vágysz,
Nem rettent-é a lelkiösmeret? –

ÁDÁM
A lelkiösmeret a közvilág
Előjoga; kit a végzés vezet,
Az rá nem ér körültekinteni. –
Hol hallád a viharról, hogy megállt,
Ha gyönge rózsa hajlong útain? –
S aztán ki lenne vakmerő eléggé,
Itélni a közélet emberéről?
Ki látja a szálat, mely színpadán
Egy Catilínát, egy Brutust vezet?
Vagy azt hiszik, kiről a hír beszél,
Megszűnt egyúttal ember lenni, és
Oly földfeletti lénnyé változott,

Kit a lenézett apró száz viszony,
Mindennapos gond mitsem érdekel. –
Óh, jaj, ne hidd – a trónon is ver a szív,
S Caesárnak, hogyha volt szerelmese,
Ez őt talán csupán úgy ismeré,
Mint jó fiút, s nem volt sejtelme sem,
Hogy retteg tőle s megrendűl a föld. –
S ha így van ez, mondd, mondd, mért nem szeretnél?
Nem nő vagy-é, s én nemde férfiú?
Mondják, hogy a szív gyűlöl vagy szeret,
Amint magával hozza e világra:
Én érzem, e szív hogy rokon tiéddel,
S te ezt a szót, hölgy, meg nem értenéd? –

ÉVA

S ha meg? Mi haszna. Más Isten vezet,
Mint akit én szivemben hordozok.
Nem érthetjük meg így egymást soha. –

ÁDÁM

Hagyd el tehát avult eszményidet,
Mit áldozol száműzött isteneknek?
A nőt ugyis oly oltár illeti
Csupán, mely mindig ifju – és ez a szív.

ÉVA

Az elhagyott oltárnak is lehet
Mártírja. Óh, Danton, magasztosabb
Kegyelettel megóvni a romot,
Mint üdvözölni a felkelt hatalmat;
S e hívatás nőt legjobban megillet.

ÁDÁM

Nem látott ember még érzelgeni,
S ha látna most, ellenség, jóbarát,
Hogy az, kit a sors korbácsolt tova,
Vihar gyanánt tisztítni a világot,

Mostan megáll a vérpadon, szeretni
Egy kisleánynál, és köny ég szemében:
Megjóslaná, hogy Danton elbukik,
Kacagna, és nem félne senki többé. –
S mégis könyörgök egy reménysugárt. –

ÉVA
Ha síron túl kibékélt szellemed
Levetkezi a kor véres porát,
Talán –

ÁDÁM
Ne mondd, ne mondd, leány, tovább,
Én azt a túlvilágot nem hiszem,
Reménytelen csatázok végzetemmel. –

(A néptömeg véres fegyverekkel, lándzsákon nehány véres főt hurcolva, vadul visszatér. Nehánya az állványra hat.)

NÉPTÖMEG
Igazságot tevénk. – Mi büszke faj volt.

EGY SANS-CULOTTE
(Gyűrűt adva Dantonnak.)
Imé, e gyűrü a hon zsámolyára.
Kezembe nyomta az egyik cudar,
Midőn nyakának tartám késemet.
Azt tartja e faj, hogy rablók vagyunk. –
Hát még te élsz? – kövesd testvéridet. –

(Évát leszúrja, ki az állvány hátrészén lebukik.)

ÁDÁM
(Szemét elfödve.)
Jaj, vége hát. – Óh, sors, ki bír veled?

NÉPTÖMEG
Most a Konventbe. Polgártárs, vezess. –
Kiszedted-é az árulók nevét? –

(A nép letakarodik az állványról. Éva mint rongyos, felgerjedt pórnő kibontakozik a sokaságból, és egyik kezében tőrrel, másikban egy véres fejjel Dantonhoz rohan.)

ÉVA
Danton! tekints ez összeesküvőre,
Téged kivánt megölni, én ölém meg.

ÁDÁM
Ha e helyet jobban megállta volna,
Roszul tevél; ha nem, tetted helyes. –

ÉVA
Tettem helyes, s jutalmamat kivánom:
Tölts vélem egy éjet, nagy férfiú.

ÁDÁM
Minő rokonszenv kelhet ily kebelben?
Mi gyöngéd érzés a nőtigrisé?

ÉVA
Valóban, polgár, úgy látszik, te is
Kékvér arisztokrataul szegődtél,
Vagy hagymázban szólsz ily regényesen. –
Te férfi vagy, én ifju s nő vagyok,
Bámúlatom hozzád vezet, nagy ember.

ÁDÁM
(Félre.)
Végigborzongat; elfordul szemem.
Nem bírom e szörnyű káprázatot.
Minő csodás hasonlat! – Aki az
Angyalt ismérte, s látta azután,
Hogy elbukott, az látott tán hasonlót.
Azon vonások, termet és beszéd,
Minden, csak egy kicsinyke semmiség,
Amit leírni sem lehet, hiányzik,
S minő egészen más lön az egész! –

Azt nem bírhattam, védte glóriája,
Ettől pokolnak gőze undorít el. –

ÉVA
Mit is beszélsz magadban?

ÁDÁM
Számolom,
Asszony, hogy nincsen annyi éjszakám,
Ahány árúló van még a hazában.

NÉPTÖMEG
Fel a Konventre, csak nevezd meg őket.

(Ezalatt Robespierre, Saint-Just s más konvent-tagok új néptömeggel jőnek, s egy rögtönzött emelvényre állnak.)

SAINT-JUST
Hogyan nevezné, ő főcinkosuk. –
(A nép zúg.)

ÁDÁM
Vádolni mersz, Saint-Just, nem ismered,
Minő erős vagyok? –

SAINT-JUST
Voltál előbb,
A népben. Ámde a nép bölcs, megismert,
S a Konvent végzését megszentesíti.

ÁDÁM
Nem ismerek birót magam felett
Mást, mint a nép, s a nép, tudom, barátom.
(Ismét zúgás a nép között.)

SAINT-JUST
Barátod az, ki a hon ellene.
A felséges nép majd itél fölötted,
Előtte vádollak, honáruló:
Csempészetért az állami javakban,

Rokonszenvért az arisztokratákkal,
Vágyódásért a zsarnok úralomra.

ÁDÁM

Saint-Just, vigyázz, lemennydörög szavam.
Vádad hamis. –

ROBESPIERRE

Ne hagyjátok beszélni,
Tudjátok, nyelve síma, mint kigyó.
Fogjátok el, szabadságunk nevében. –

NÉPTÖMEG

Ne halljuk őt, ne halljuk, vesszen el.
(Körülveszik s elfogják.)

ÁDÁM

Ne halljatok hát, ámde én se halljam
A hitvány vádat. Nem győzzük meg egymást
Beszéddel. Sőt tettel sem győztetek le.
Robespierre, megelőztél csupán,
Ez az egész, ne kérkedjél vele.
Magam teszem le a fegyvert – elég volt. –
De ím, ezennel felszólítalak,
Hogy három hó alatt kövess ez úton. –
Bakó, ügyes légy – órjást vesztesz el.

(Fejét a nyaktiló alá hajtja.)

TIZEDIK SZÍN

(Az egész hirtelen olyanná változik vissza, mint a nyolcadik színben volt. Ádám ismét mint Kepler, íróasztalára hajtott fővel látszik, Lucifer mint famulus mellette áll s vállára üt. A reg szürkül.)

LUCIFER
Ezúttal a nyakazás elmarad. –

ÁDÁM
(Felemelkedve.)
Óh, hol vagyok, hol vannak álmaim?

LUCIFER
Elszálltak a mámorral, mesterem.

ÁDÁM
E hitvány korban, megvénült kebelnek
Csak a mámor teremt-e hát nagyot?
Mi nagyszerű kép tárult fel szememnek!
Vak, aki Isten szikráját nem érti,
Ha vérrel és sárral volt is befenve.
Mi óriás volt bűne és erénye,
És mind a kettő mily bámulatos.
Mert az erő nyomá rá bélyegét. –
Óh, mért ébredtem? hogy körültekintve,
Jobban megértsem e kor törpeségét,
Mosolygó arc alá rejtett bünével,
S a megszokás hazug erényivel. –

LUCIFER
Ismérem én az ily lehangolást,
Mely a mámornak reggelén köszön be.

ÉVA
(A lugosból kilépve.)
El tőlem, el – nem csalt tehát gyanúm,
Fel mersz szólítni férjem gyilkosául.

Ily ocsmány tettre képesnek hiszed,
Kit szíved ideáljaul hazudsz.

AZ UDVARONC
Az istenért, nyugodtan, kedvesem,
Ha észrevesznek, még botrányt okozsz.

ÁDÁM
S az a két nő is álom volt-e csak?
De mit beszélek, egy nő, két alakban,
Változva sorsom zajgó végzetével,
Mint a hab, mely most fénylik, most sötét.

ÉVA
Ah, úgy, a botrány nálad fődolog,
Mit érdekelne a bűn, rejtekében,
Te megrovást nem szenvedő lovag! –
Óh, jaj, ti addig gúnyoljátok a nőt,
Míg szűz erénye ősi hagyományát
Előítéletként ledobja, s akkor
Kicsínyelő mosollyal nézitek
Önbűnötöknek aljas eszközéül. –
El tőlem, el, ne lássalak ezentúl.

AZ UDVARONC
Ez ismét túlzás. Gúnytárgyul leszünk
Ily ünnepélyes színben nézve e
Hétköznapos ügyet. – Mi látjuk egymást
Ezentúl is, mosolygva és enyelgve,
S arról, mi történt, szót sem ejtve többé.
Jó reggelt, asszonyom. –
(El.)

ÉVA
A nyomorult! –
Im, itt vagyok, bünömmel s könnyeimmel.
(El.)

ÁDÁM
Tehát csak álom volt, és vége van.
De nem mindennek. Az eszmék erősbek
A rossz anyagnál. Ezt ledöntheti
Erőszak, az örökre élni fog.
S fejlődni látom szent eszméimet,
Tisztulva mindig, méltóságosan,
Míg, lassan bár, betöltik a világot.

LUCIFER
A nap halad, mester, vár a tanóra,
Az ifjuság már nyugtalan gyülekszik,
Bölcsességedből elleshetni egy szót.

(A csillagász-toronyra alkalmazott csengetőn csenget.)

ÁDÁM
Ne gúnyolj, óh, ne gúnyolj a tudással,
Pirulnom kell, ha dicsérnek ezért.

LUCIFER
Nem oktatsz-é oly sok jeles fiút?

ÁDÁM
Nem oktatom, csak idomítom őket,
Szavak szerint, miket nem értenek,
De értelmök sincs, ezt vagy azt csinálni.
Az oktalan bámúl, és azt hiszi,
E szép szavakkal szellemet idézünk,
Pedig fogás csak az egész, takarni
A szemfényvesztés mesterségeit.
(Egy tanítvány gyors léptekkel jő s az erkélyre megy.)

TANÍTVÁNY
Kegyes voltál magadhoz hívni, mester,
Igérvén, hogy tudvágyamat betöltöd,
S mélyebben engedsz a dolgokba néznem,
Mint másra célszerűnek tartod azt.

ÁDÁM
Igaz, igaz, szorgalmad oly kitűnő,
Hogy ez előnyre méltán tart jogot.

TANÍTVÁNY
Im, itt vagyok, lelkem vágytól remeg,
Belátni a természet műhelyébe.
Felfogni mindent és élvezni jobban,
Uralkodván felsőbbség érzetével
Anyag- s szellemvilágban egyaránt.

ÁDÁM
Sokat kívánsz. Paránya a világnak,
Hogy lássad át a nagyszerű egészet? –
Uralmat kérsz, élvet kérsz és tudást.
Ha súlyától nem dűlne össze kebled,
S mindezt elérnéd, Istenné leendnél. –
Kevesbet óhajts, s tán elérheted.

TANÍTVÁNY
Bármely titkát fejtsd hát meg a tudásnak,
Nagy férfiú, én csak nyerek vele,
Mert érezem, semmit fel nem fogok.

ÁDÁM
Jól van tehát, látom, te érdemes vagy,
S a legrejtettebb szentélyig beviszlek,
Lásd a valót, mint én látom magam.
De nem les-é avatlan hallgató, mert
Az az igazság rettentő, halálos,
Ha nép közé megy a mai világban.
Majd jő idő, óh, bár itt lenne már,
Midőn utcákon fogják azt beszélni,
De akkor a nép sem lesz kiskorú. –
Most adj kezet, hogy el nem árulod,
Amit megértesz. – Így – halljad tehát. –

TANÍTVÁNY
Mint reszketek vágytól és félelemtől –

ÁDÁM
Mit is mondtál előbb, fiam, nekem?

TANÍTVÁNY
Hogy lényegében semmit nem fogok fel.

ÁDÁM
(Vigyázattal.)
No, látod, én sem – s hidd el, senki más.
A bölcselet csupán költészete
Azoknak, mikről még nincsen fogalmunk. –
S egyéb tanok közt ez legjámborabb még.
Mert csak magában múlat csendesen,
Agyrémekkel hímzett világa közt.
De számtalan egyéb oly társa van,
Mely fontos arccal rajzol a porondban,
Egyik vonalt örvénynek mondogatja,
Szentélynek a kört, hogy már-már kacagsz
A vígjátékon, amidőn belátod,
Mi rettentő komoly csiny az egész.
Mert míg szorult kebellel és remegve
Kerűli minden a porrajzokat,
Itt-ott kelepce áll, s a vakmerőt,
Ki általlépi, véresen megejti.
Ily dőreség áll, látod, szüntelen
Utunkba, szentséges kegyeletül
Védő a már megalakult hatalmat. –

TANÍTVÁNY
Ah, értlek, értlek, s így lesz-é örökre?

ÁDÁM
Egykor nevetni fognak az egészen.
Az államférfit, kit nagynak neveztünk,
Az ortodoxot, akit bámulánk –

Komédiásnak nézi az utókor,
Ha a valódi nagyság lép helyébe,
Az egyszerű és a természetes,
Mely ott ugrat csupán, ahol gödör van,
Ottan hagy útat, ahol nyílt a tér.
S a tant, mely most őrültséghez vezet
Szövevényes voltával, akkoron
Bár nem tanulja senki, minden érti.

TANÍTVÁNY
Ez a nyelv hát az a megérthető,
Melyen beszéltek az apostolok. –
De hogyha minden más merő lom is,
Ne vedd el a müvészetben hitem.
S azt bétanulni mégiscsak szabály kell.

ÁDÁM
A művészetnek is legfőbb tökélye,
Ha úgy elbú, hogy észre nem veszik.

TANÍTVÁNY
Hát a rideg valónál álljak-é meg?
Eszményesítés ad művünkbe lelket.

ÁDÁM
Igaz, igaz, az önt rá szellemet,
A természettel, mely egyenjogúvá
Teszi s teremtett lénnyé érleli,
Mi anélkül csupán halott csinálmány.
Attól ne tarts, hogy míg eszményesítsz,
Kifogsz az élő nagy természeten.
De a szabályt, a mintát hagyd pihenni.
Kiben erő van és Isten lakik,
Az szónokolni fog, vés vagy dalol,
Ha lelke fáj, szívrázóan zokog,
Mosolyg, ha a kéj mámorát alussza.
S bár új utat tör, bizton célra ér. –
Müvéből fog készítni új szabályt,

Nyügűl talán, de szárnyakul soha
Egy törpe fajnak az absztrakció. –

TANÍTVÁNY
Óh, mit tegyek hát, mester, mondd nekem.
Ki annyi éjt szenteltem a tudásnak,
Csak a butával lettem-é egyenlő,
És mind e munka elveszett hiába? –

ÁDÁM
El nem veszett, mert épp ez ád jogot,
Most már megvetni minden csábjait.
Ki még nem nézett a vésznek szemébe,
Ha hátrál, gyáva. A próbált vitéz
Bátran mellőzi a kötekedőt,
Bátorságához nem férhet gyanú. –
Fogd hát e sárgult pergamenteket,
E fóliánsokat, miken penész ül,
Dobd tűzre mind. Ezek feledtetik
Saját lábunkon a járást velünk,
És megkimélnek a gondolkodástól.
Ezek viszik múlt századok hibáit
Előítéletűl az új világba.
A tűzre vélök! és ki a szabadba.
Miért tanulnád mindig, hogy mi a dal,
Minő az erdő, míg az élet elfoly,
Örömtelen poros szobafalak közt.
Hosszúnak nézed-é az életet,
Hogy sírodig teóriát tanulsz?
Együtt mondunk bucsút az iskolának,
Téged vezessen rózsás ifjuságod
Örömhozó napsúgár- és dalokhoz;
Engem vezess te, kétes szellemőr,
Az új világba, mely fejlődni fog,
Ha egy nagy ember eszméit megérti,
S szabad szót ád a rejlő gondolatnak,
Ledűlt romoknak átkozott porán. –

TIZENEGYEDIK SZÍN

(Londonban. A Tower és a Temze közt vásár. Tarka sokaság hullámzik, zajong. Ádám mint élemedett férfiú Luciferrel a Tower egyik bástyáján áll. Estve felé.)

KAR

(A zsibongó sokaság morajából eggyéolvadva, s halk zenétől kísérve.)

Zúg az élet tengerárja,
Mindenik hab új világ,
Mit szánod, ha elmerűl ez,
Mit félsz, az ha feljebb hág? –
Majd attól félsz, az egyént hogy
Elnyelendi a tömeg,
Majd, hogy a kiváló egyes
A milljót semmíti meg.
Rettegsz a költészetért ma,
Holnap a tudás miatt,
S szűk rendszernek mértekébe
Zárod a hullámokat,
S bármint küzdesz, bármint fáradsz,
Nem merítsz mást, mint vizet,
A méltóságos tenger zúg,
Zajg tovább is és nevet.
Hagyd zajongni, majd az élet
Korlátozza önmagát.
Nem vesz el harcában semmi,
Mindig új s mindig a régi.
Halld csak ígéző dalát.

ÁDÁM

Ez az, ez az, miért mindég epedtem,
Pályám mindeddig tömkeleg vala,
Az élet áll most teljesen előttem,
Mi szép, mi buzdító versenydala.

LUCIFER

Szép a magasból, mint a templomének,
Bármily rekedt hang, jajszó és sohaj
Dallamba olvad össze, míg fölér. –
Így hallja azt az Isten is, azért
Hiszi, hogy jól csinálta e világot.
De odalent másképpen hallanók,
Hol közbeszól a szív verése is.

ÁDÁM

Te, kétkedő gúny, hát nem szebb világ ez,
Mint mindaz, amin eddig átgyötörtél?
Ledűltek a mohos korlátfalak,
Eltűntek a rémes kisértetek,
Miket a múlt megszentelt glóriával
Hagy a jövőre, kínzó átokul.
Szabad versenytér nyílt meg a kebelnek,
Rabszolgákkal gulát ma nem emelnek. –

LUCIFER

Egyiptomban sem hallott volna fel
Ilyen magasra a rabok nyögése,
S mi istenik enélkül művei!
Vagy Athenében nem cselekszik-é
A felséges nép méltón, nagyszerűen,
Feláldozván nagy s kedves emberét,
Mivel a hon forog máskint veszélyben,
Ha ily magasról nézzük, s nem zavarnak
Nőkönnyek és egyéb hitvány fogalmak.

ÁDÁM

Hallgass, hallgass, te, örökös szofista.

LUCIFER

De bárha áll is, a jaj hogy kihalt,
Helyette minden úgy el van lapulva. –
Hol a magas, mi vonz? a mély, mi rettent?

Hol életünknek édes tarkasága?
Többé nem tenger küzdő fényes árja,
Sima mocsár csak, békával tele. –

ÁDÁM
Kárpótol a közjólét érzete.

LUCIFER
Ugy ítélsz, ládd, te is nagy polcodon
Az életről, mely lábadnál mozog,
Mint a múltakról a história.
Nem hallja a jajszót, rekedt beszédet;
Mit feljegyez, a múltnak csak dala.

ÁDÁM
Ah, már a sátán is romantizál,
Vagy doktrinér lesz; vívmány ez s amaz.

LUCIFER
(A Towerre mutatván.)
Az nem csoda, midőn az ősidők
Kisértetén állunk, egy új világ közt.

ÁDÁM
E korhadt álláspont se kell nekem,
Az új világba elszántan leszállok,
S nem félek, a költészetet, nagy eszmét
Hullámi közt, hogy újra ne találjam. –
Lehet, hogy többé nem nyilatkozik
Eget megrázó ős titáni harcban,
De annál ígézőbb, áldásosabb
Világot alkotand szerény körében.

LUCIFER
Haszontalan aggódás is leendne
Azt féltened. Míg létez az anyag,
Mindaddig áll az én hatalmam is,
Tagadásul, mely véle harcban áll.

S mig emberszív van, míg eszmél az agy,
S fenálló rend a vágynak gátat ír,
Szintén fog élni a szellemvilágban
Tagadásul költészet és nagy eszme.
De mondd, mi alakot vegyünk magunkra,
Midőn leszállunk a zajgó tömegbe,
Mert így csak e helyen birunk megállni,
Hol múlt idők ábrándja leng körül.

ÁDÁM

Akárminőt. Hisz nincsen már kiváló,
Hálá a sorsnak. Hogy tudjuk, mit érez:
Le kell szállnunk a nép nagy rétegéhez.

(Mindketten lemennek a Tower belsejébe, s csakhamar munkásokul öltözve kilépnek annak kapuján, a sokadalomba vegyülvén. – Egy bábjátékos bódéja mellett áll, melyen majom ül veres kabátban, láncon.)

A BÁBJÁTÉKOS

Csak erre, erre, kedves jó urak,
Mindjárt kezdődik az előadás.
Mulatságos komédia nagyon,
Szemlélni, mint szedé rá a kigyó
Az első nőt, ki már kiváncsi volt,
S mint vitte ez csávába akkor is már
A férfiút. – Láthattok fürge majmot,
Mi méltósággal játssza emberét,
Láthattok medvét táncmester gyanánt.
Csak erre, erre, kedves jó urak! –
(Tolongás a bódé körül.)

LUCIFER

Ah, Ádám! itten minket emlegetnek,
Csak szép dolog, kinek olyan szerep
Jutott, hogy még hat ezredév után is
Mulat felette a vig ifjuság. –

ÁDÁM
El az izetlen tréfától. – Tovább.

LUCIFER
Izetlen tréfa? nézd csak, mint mulatnak,
Kik még imént sunnyadtak a padokban,
Hallgatva Népost – e piros fiúk.
S ki mondja meg, kinek van igaza,
Azoknak-é, kik az életbe lépnek
Az ébredő erő önérzetével,
Vagy aki, korhadt aggyal már, kilép. –
Vajon tetszőbb-e egy Shakespeare neked,
Mint nékik e torzképü összevissza?

ÁDÁM
A *torz* az éppen, mit nem tűrhetek.

LUCIFER
Rajtad tapadt még a görög világból.
Ládd, én fia vagy apja, hogyha tetszik
– Mert szellemek közt ez nem nagy különbség –,
Az új iránynak, a romantikának,
Én éppen a torzban gyönyörködöm.
Az emberarcra egy majomvonás;
A nagyszerű után egy sárdobás;
Ficamlott érzés, tisztes szőrruha;
Kéjhölgytül a szemérem szózata;
Tömjénezése hitványnak, kicsinynek;
Szerelmi élvre átka egy kiéltnek:
Feledtetik, hogy országom veszett,
Mert új alakban újraéledek. –

A BÁBJÁTÉKOS
(Ádám vállára ütve.)
Mit foglaljátok ezt a jó helyet,
Te, jómadár, csak az mulattat ingyen,
Ki életunt, s felkötteti magát.
(Ádám és Lucifer félreállnak. Egy kisleány ibolyát árulva jő.)

A KISLEÁNY
Kis ibolyák, első követei
A jó tavasznak. Vásároljanak!
E kis virág az árvának kenyért,
És a szegénynek is szép éket ad. –

EGY ANYA
(Ibolyát vásárolva.)
Adj, adj nekem, holt gyermekem kezébe.

EGY LEÁNY
(Szintén vásárolva.)
Sötét hajamnak lesz legszebbik éke.

A KISLEÁNY
Kis ibolyák! – Vegyenek, uraim!
(Elhalad.)

EGY ÉKSZERÁRUS
(Bódéjában.)
Hogy e gaz mindig versenyez velünk,
S ki nem bírjuk szorítni a divatból. –
Pedig szép nyakra drága gyöngy való csak,
Melyért az is már, aki fölhozá,
Kétségbeejtő elszántsággal a
Tenger mélyének szörnyeit kisérti. –
(Két polgárlány együtt jő.)

ELSŐ POLGÁRLÁNY
Mi sok szép kelme, mennyi drága ékszer!

MÁSODIK POLGÁRLÁNY
Vásárfiát ha volna, aki venne.

ELSŐ POLGÁRLÁNY
A mái férfi illyesmit csupán
Gyalázatos mellékcélokra tenne.

MÁSODIK POLGÁRLÁNY
Még úgy se, nincs többé ízlése már

Elrontá sok ledér hölgy s káviár.

ELSŐ POLGÁRLÁNY
Azért oly elbizott, hogy nem veszen fel.

MÁSODIK POLGÁRLÁNY
Vagy oly szerény, hogy többé már nem is mer.
(Elhaladnak.)

(Leveles szín alatt italt mérnek, az asztal körül dőzsölő munkások. Hátrább zene és tánc. Katonák, polgárok s mindenféle nép mulat és ácsorog.)

KORCSMÁROS
(Vendégei közt.)
Urak, vigan, a tegnap elveszett,
A holnapot nem érjük el soha,
Isten táplálja a madarakat,
S minden hiúság, mond a Biblia.

LUCIFER
Tetszik nekem e filozófia.
Üljünk le itt e szép árnyas padon,
S nézzük, mi olcsón és mi jól mulat
Savanyu borral s rossz zenével a nép.

ELSŐ MUNKÁS
(Az asztalnál.)
A gépek, mondom, ördög művei:
Szánktól ragadják a kenyeret el.

MÁSODIK MUNKÁS
Csak az ital maradjon, elfeledjük.

ELSŐ MUNKÁS
A dús meg – ördög, vérünk szíja ki.
Most jőne csak! hadd küldeném pokolba.
Több példa kéne, mint a múltkori.

HARMADIK MUNKÁS
Mit nyernél véle. Már ma függni fog.
Sorsunk meg, mint előbb, csak úgy forog.

MÁSODIK MUNKÁS
Bolond beszédek, jőjön hát az a dús,
Nem vétek néki, mellém ültetem,
Lássuk, ki az úr, és ki tud mulatni.

A KORCSMÁROS
(Ádámhoz.)
Uram, mivel szolgáljak?

ÁDÁM
Semmivel.

A KORCSMÁROS
El hát padomról, semmiháziak.
Azt vélitek tán, a pénzt csak lopom,
Vagy gyermekem s nőm koldusbotra termett.

ÁDÁM
(Fölkelve.)
Így mersz beszélni?

LUCIFER
Hagyd el a pimaszt.

ÁDÁM
Jerünk tehát, mit is nézzük tovább,
Hogyan silányul állattá az ember.

LUCIFER
Ah, íme, itt van, mit régtől kerestem,
Itt vígadunk kedéllyel, fesztelen.
Ez a döbörgés és e vad kacaj,
E bacchanális tűz felgerjedése,
Mely minden arcra rózsa-árt idéz,
Mint dőre képzet a nyomor fölé,
Hát nem dicső ez?

ÁDÁM

Engem undorít.

(Ezalatt a táncolókhoz értek. Két koldus civódva jő.)

ELSŐ KOLDUS

E hely sajátom, itt van engedélyem.

MÁSODIK KOLDUS

Könyörülj rajtam, másként meghalok,
Már két hete, hogy nem dolgozhatom.

ELSŐ KOLDUS

Igaz koldus sem vagy hát eszerint,
Kontár sehonnai, rendőrt hivok. –
(A második koldus elsompolyog. Az első helyet foglal.)
Krisztusnak öt sebére, alamizsnát
A szenvedőnek, édes uraim! –

(Egy katona egy mesterlegény kezéből elveszi táncosnéját.)

KATONA

Paraszt, odébb! – vagy azt hiszed talán,
Hogy még te is valami vagy.

MESTERLEGÉNY

Megérzed,
Ha nem hiszed.

MÁSODIK MESTERLEGÉNY

Ne bántsd. Térj ki előle:
A hatalom s dicsőség mind övé.

ELSŐ MESTERLEGÉNY

No hát, lenézéssel miért tetézi,
Ha már ugyis nadályként szívja vérünk?

EGY KÉJHÖLGY

(Danolva.)
Sárkányoktól is kivívták
Egykoron az aranyalmát –

Almák még most is teremnek,
A sárkányok rég kivesztek:
Bamba, aki nézi, nézi,
És letépni nem merészli. –
(Egy ifjúhoz simul.)

LUCIFER
(A mulatók nézésébe merülve.)
Ez a kacérság tetszik, ládd, nekem,
Mutassa a dús, hogy mi kincse van.
Vasas ládában, mellyen a fukar
Ül, úgy lehet fövény, mint színarany. –
Mi megható féltése e kamasznak!
Hogy őrzi lánya egy tekintetét,
Isméri a jelen percnek becsét,
Bár tudja jól – de hát mi gondja arra –,
Hogy a jövőben másnak dől karára.

ÁDÁM
(Egyik zenészhez.)
Miért bánsz így a művészettel, ember!
Mondd, tetszik-é, amit húzasz, magadnak?

A ZENÉSZ
Dehogy tetszik, dehogy! Sőt végtelen kín
Ezt húzni napról napra, s nézve nézni,
Miként mulatnak kurjongatva rajta.
E vad hang elhat álmaimba is.
De mit tegyek, élnem kell, s nem tudok mást.

LUCIFER
(Még mindig a szemléletbe merülve.)
Ah, illyen gondos filozófiát
Ki tenne fel a röpke ifjuságról. –
E lányka tudja, hogy nem az utolsó,
Melyet most élvez, a perc életében,
S amíg ölelget, új viszonyt keres

Máris szeme. – Ah, drága gyermekek;
Mi örömem telik most bennetek,
Hogy oly mosolygva munkáltok nekem!
Áldásom a bűn és nyomor legyen.

MÁSODIK MESTERLEGÉNY
(Danolva.)
Aki munkás hét után
Tiszta szívvel, dal között
Csókot és bort elköszönt,
Kacagja az ördögöt. –

(Templomi zene nehány végakkordja hallik, Éva mint polgárlány, imakönyvvel s bokrétával kezében anyjával jő a templomból.)

EGY ÁRUS
Csak erre, erre, drága szép kisasszony!
Olcsóbban senki nem szolgálhat önnek.

MÁSIK ÁRUS
Ne higgyen néki, rossz mértéke van,
S árúja régi. – Erre, szép kisasszony!

ÁDÁM
Ah, Lucifer! ládd, ily hitvány helyen
Tartasz le, míg az üdv, megtestesülten,
Majd észrevétlen leng tőlem tova.

LUCIFER
Ilyesmi már éppen nem új dolog. –

ÁDÁM
A templomból jő, óh, mi szép, mi szép!

LUCIFER
Láttatni volt ott, s látni is talán.

ÁDÁM
E gúny hideg, ne érintsd őt vele.
Az ájtatosság ül még ajkain.

LUCIFER
Látom, megtérsz, sőt pietista léssz.

ÁDÁM
Rosz élc, mert keblem bárminő rideg,
Az nékem baj; de a leánykebelben
Kivánom az előitéletet,
E szent poézist, múlt idők zenéjét,
Érintetlen zománcát a virágnak. –

LUCIFER
De mellyik hát, mutasd, az a darab menny –
Mert azt az ördögtől sem várhatod,
Ízlésedet hogy mindig felkutassa,
Elég, ha aztán birtokába juttat.

ÁDÁM
Lehet-e más, mint e hölgy? –

LUCIFER
Így beszél
A zsolna is, ha férget fog magának,
Féltékenyen körülnéz, s azt hiszi,
Hogy a világon ez legjobb falat,
Mig a galamb undorral néz reá.
Az ember is üdvét csak önmaga
Találja fel – sokszor tán éppen ott,
Hol másik társa poklot alkotott.

ÁDÁM
Minő méltóság, millyen szűz-erény;
Megközelítni szinte nem merem.

LUCIFER
Bátran csak, nem vagy a nőknél ujonc,
S ha jól mégnézzük, ő is eladó lesz.

ÁDÁM
Hallgass!

LUCIFER

Hisz tán drágább a többinél.

(Egy ifjú ezalatt szerényen Évához lép s egy mézeskalács-szívet nyújt neki.)

AZ IFJÚ

Kisasszony, kérem, e vásárfiát
Fogadja el kezemből szívesen.

ÉVA

Artúr, ön jó, megemlékszik felőlem.

ANYA

Rég nem láttuk már; mért nem látogat meg?

(Halkan beszélgetnek, Ádám izgatottan nézi, míg az ifjú távozik.)

ÁDÁM

Ez éretlen fiú bírná-e hát,
Mit férfiszívem hasztalan ohajt –
Mi meghitten szól véle, mint mosolyg –
Még int utána – óh, mi kín, mi kín! –
Meg kell szólítnom. –

(Évához közelít.)

ANYA

Artúr szűlei

Vagyonosak, igaz, de nem tudom,
Mi szemmel nézik a viszonyt veled.
Azért egészen vágytársát se mellőzd,
Ki ma is e csokorral meglepett.

ÁDÁM

Engedjék, hölgyeim, hogy elkisérjem,
Nehogy baj érje e tolakodásban.

ÉVA

Mi szemtelenség!

ANYA

El, tolakodó!
Tán azt hiszi, hogy ollyan e leány,
Kinek akárki mondhat szépeket? –

ÁDÁM

S hát mondhat-é mást? – Sokszor álmodám így
A hölgytökélynek legszebb ideálját.

ANYA

Álmodhatik, amit tetszik magának;
De akinek e lányka báji nyílnak,
Az ily gézenguz ember nem lehet. –
(Ádám zavartan áll, egy cigányasszony Évához lép.)

CIGÁNYASSZONY

Ah, drágalátos hölgy, világ csodája,
Mutassa csak piciny fehér kezét,
Hadd mondjam el, a sors ezer malasztja
Miként hímzendi boldog életét.
(Kezébe nézve.)
Szép mátka várja – ah, közel nagyon –,
Szép gyermekek, egészség és vagyon.
(Pénzt kap.)

LUCIFER

(Ádámra mutatva.)
Hugom! társam sorsárol is beszélj. –

CIGÁNYASSZONY

Nem látom tisztán, éhség vagy kötél. –

ÁDÁM

(Évához.)
Ne útasítson így el ön magától,
Ah, érzem, e szív nékem van teremtve. –

ÉVA

Anyám, ne engedd hát –

ANYA

Rendőrt kiáltok,
Ha nem tágul.

ÉVA

Ne bántsd – eszére tér tán,
S tulajdonképp nem is tett semmi rosszat.
(Elhaladnak.)

ÁDÁM

Óh, szent költészet, eltünél-e hát
E prózai világból már egészen?

LUCIFER

Dehogy tűnt! hát az a mézeskalács,
Virágcsokor, az a tánc, gallylugos,
Mi volt egyéb? csak oly finnyás ne légy,
És ábrándozni van még tárgy elég.

ÁDÁM

Mit ér, ha a nyervágy, haszonlesés,
Olálkodik köztük, s önzéstelen
Emelkedettség nincsen már sehol.

LUCIFER

Az is akad az iskolás padok közt,
Hol még az élet nem gazdálkodott.
Épp itt jő néhány illyen cimbora. –
(Nehány tanuló jő sétálva.)

ELSŐ TANULÓ

Vigan, fiúk, mögöttünk a penész,
Ma élvezünk valami derekast.

MÁSODIK TANULÓ

Ki a szabadba, a várost utálom,
Korlátolt rendét, e kalmár világot.

HARMADIK TANULÓ

Valakivel próbáljunk összetűzni,

Ez izgató és férfias mulatság.

ELSŐ TANULÓ
Ragadjuk el e zsoldosok öléből
Lánykáikat, s mindjárt lesz háború is;
Aztán szabadba sietünk velök,
Nehány pohár sör és zenére van pénz,
S estélig győzelmünk emlékivel
Piros pofák közt hercegek leszünk.

NEGYEDIK TANULÓ
Dicső, dicső, bosszantni a filisztert.

ELSŐ TANULÓ
Összébbfűzvén frigyünknek láncait –
S mulatni, ahogy most tőlünk telik,
Mig egykor a hazáért lelkesedve,
Nemesebb küzdtért foglal majd erélyünk.
(Elhaladnak.)

ÁDÁM
Kedves látvány ez e lapos világban,
Szebb kor csiráját sejti benne szűm.

LUCIFER
Meglátod, a csira mivé fesel,
Lerázva majd a tantermek porát.
E két gyáros, ki itt felénk közelg,
Ifjontan az volt, mik most e fiúk.
(Két gyáros beszélgetve jő.)

ELSŐ GYÁROS
Hiába, a versenyt nem állhatom,
Mindenki az olcsóbb után eseng,
Árum jóságát kell megvesztegetnem.

MÁSODIK GYÁROS
A munka bérét kell csökkenteni.

ELSŐ GYÁROS
Azt nem lehet, most is lázonganak,
Hogy meg nem bírnak élni, a kutyák,
S van is tán a panaszban egy kicsi,
De hát ki mondja, hogy nősüljenek,
Ki mondja, hogy hat gyermekök legyen.

MÁSODIK GYÁROS
Erősebben kell hát befogni őket,
Dolgozzanak fél éjjel gyárainkban,
Elég pihenni a másik fele,
Kinek álmodni úgysem célszerű.
(Elmennek.)

ÁDÁM
El vélek. – Mért is hagytad látnom őket. –
De mondd, hová is lett az a leány? –
Most, Lucifer, mutasd hatalmadat,
Segíts, hogy meghallgasson.

LUCIFER
Lucifer se
Fecsérli erejét ily semmiségre.

ÁDÁM
Mi néked semmi, nékem egy világ.

LUCIFER
Nyerd el tehát. – Csak korlátozni bírd
Érzésidet, hazugságtól ne félj,
Felelj, mint kérdlek, s karjaidba dűl.
(Hangosan, hogy a mögöttük hallgatózó cigányasszony meghallja.)
Most látja már, mylord, mi kellemetlen,
Álarc alatt a nép közé vegyülni,
Minduntalan új bántalomra botlunk.
Ha sejtené e nép, hogy négy hajónk

Még már ma révbe szálland Indiából,
Másképp fogadna.

ÁDÁM

Az valószinű.

CIGÁNYASSZONY
(Félre.)
E felfödözés szép sommát megér.
(Ádámhoz.)
Egy szóra kérem – ön elrejtezett,
Én megbüntettem a jövendöléssel,
Mert énelőttem nem létez titok,
Ki a sátánnal régen cimborálok.

LUCIFER
(Félre.)
No, még az kéne csak, te vén szipirtyó.

CIGÁNYASSZONY
Önnek hajói már ma itt leendnek,
De, ami ennél még örvendetesb,
Egy szép leányka epedez önért.

ÁDÁM
S hogy nyerhetem meg?

CIGÁNYASSZONY

Hisz már-már öné.

ÁDÁM
Elútasított.

CIGÁNYASSZONY

Épp azért öné lesz.
Meglátja, itt lesz ismét nemsokára.
Emlékezzék bár a jósnő szavára.
(El.)

ÁDÁM
Lucifer! e banya rajtad kifog.

LUCIFER
El nem vitázom fényes érdemét,
Most ő pótolja az ördög helyét. –
(Egy nyegle, taligán, trombitaszóval, tömegtől környezve megjelen, s a szín közepén megáll.)

A NYEGLE
Félrébb az útból! – tisztelet nekem,
Megőszült tudományban a fejem,
Mig a természet titkos kincseit
Felástam ernyedetlen szorgalommal.

ÁDÁM
Minő csodás bolond ez, Lucifer?

LUCIFER
A *tudomány*, mely nyegle, hogy megéljen,
Éppen, mint akkor, hogy tudóskodál,
Csakhogy több zaj kell most, mint kelle hajdan.

ÁDÁM
Ilyen mértékben azt sosem tevém.
Gyalázat rá.

LUCIFER
Arról ő nem tehet.
Természete, ha fél, s kerülni vágyik,
Hogy ez ne álljon sírköve felett:
Ex gratia speciali
Mortuus in hospitali.
Ha másokért áldozván éjt, napot,
Jutalmának kéréséhez jutott.

A NYEGLE
Az emberek javára fáradék,
S im, itt van a dicső eredmény:

Ez az edényke élet-elixir,
Melytől megifjul a beteg, vén.
Ezt szedték hajdan a nagy fáraók.
Ez Tankréd bűvös bájitalja;
E szépitőt használta Helene,
Ez Kepler asztrológiája. –

ÁDÁM
Hallod, mit árul? – Míg mi a jövőben
Kerestük a fényt, ő a rég lefolytban.

LUCIFER
Sohase' tiszteletes a jelen.
Mint embernagyság a hálószobában.
Nőnk az, tízévi házas állapotban –
Már azt is tudjuk, hogy szeplője hány van.

A NYEGLE
Vegyetek ím, nem bánja meg, ki vesz,
Ily alkalom még nem volt és nem is lesz.

A TÖMEGBŐL
Ide vele. – Nekem bármellyik elkel. –
Ah, mily szerencse. – Millyen drága vétel.

LUCIFER
No, ládd, e nép, mely közt már senki nem hisz,
Ami csodás, hogyan kapkodja mégis. –
(Éva, anyjával visszajő, a cigányasszony suttogva követi.)

ÉVA
Haszontalan beszéd, hisz ismerünk már.

CIGÁNYASSZONY
Ne üdvözüljek, hogyha nem igaz.
Olyan szerelmes önbe az az úr,
Hogy már ma még maîtresse-ének veszi.
Mint hercegasszony, oly szállást lakik,
Színházba, táncra négy lovon robog.

ANYA
Ha jól felvesszük, százszor célszerűbb,
Mint elhervadni fejkötő alatt
Egy szurtos varga bűzös műhelyében.

CIGÁNYASSZONY
Csak nézze ön, ott áll – hogyan keres.

ÉVA
Elég nem szép, hogy még nem láta meg. –
Keze finom, tartása úrias. –

ANYA
Nekem még társa sincsen ellenemre,
Bár orra kissé horgas, lába görbe,
De ollyan tisztes, éltes férfiú. –
Megyek, leányom. Legjobb közbejárás,
Ha magatokra hagylak egy kicsit.

CIGÁNYASSZONY
(Ádámhoz.)
Lám, itt van a szép; mint eped önért. –

ÁDÁM
Repűlök hozzá. – Óh, mi kéj – mi kéj!

CIGÁNYASSZONY
A közbejárót sem kell elfeledni.

LUCIFER
(Pénzt ad neki.)
Társamtul a pénz, tőlem kézszorítás.

CIGÁNYASSZONY
(Felsikoltva.)
Uh! mily kemény kéz!
(El.)

LUCIFER
Kéjét érzenéd,

Ha az volnál, kit játszol, vén banya! –

ÉVA
(Ádámhoz.)
Vehetne ön vásárfiát nekem,
E szépitőszer mint kinálkozik –

ÁDÁM
A nőiség varázsa arcodon
A szépitőszer, melynek párja nincs.
(A nyegle ezalatt elvonul.)

ÉVA
Ah, ön nagyon kegyes.

ÁDÁM
Ne szégyeníts meg:
Gyémántot, gyöngyöt fűzök szép nyakadra,
Nem mintha ékesíteni akarnám,
De mert méltóbb helyen már nem ragyoghat.

ÉVA
Amott odább láttam sok ékszerárust,
De nem való az ily szegény leánynak.

ÁDÁM
No, hát nézzük meg.
LUCIFER
Az felesleges.
Kitűnő ékszer van velem esetleg.
(Ékszereket ad át, melyeket Éva nagy örömmel nézeget és próbál.)

ÉVA
Mi szép, mi kedves, mint irígylik ezt majd. –

ÁDÁM
De ezt a szívet – ezt többé ne lássam.

ÉVA
Eldobhatom, ha ellenére van.
(Elveti.)

LUCIFER
Helyes, majd én meg rálépek.
(Ráhág.)

ÉVA
Mi az:
Sikoltást hallok, vagy csak képzelődöm?

(Ezalatt egy elítéltet hoznak taligán a színen keresztül, nép tolong utána.)

A TÖMEGBŐL
Siessünk. – Mondtam úgy-e, hogy mi gyáva. –
Most is dacos még. – Fel csak, fel, utána!

ÁDÁM
Minő zaj ez, mi hallatlan tolongás?

ÉVA
Akasztanak. Beh jó, hogy itt vagyunk.
Gyerünk mi is, oly izgató e látvány,
S szép alkalom ragyogni ékeimben.

ÁDÁM
Mi bűne a hitványnak?

ÉVA
Nem tudom.

LUCIFER
Mindegy is az, de majd elmondom én:
Lovel gyárában dolgozott soká.
De az ón méreg, s azt szivá örökké,
Aztán több hétre kórházba került.
Kedves nejénél a szükség beszólt,

Lovel fia ifjú volt s jószivű,
Meglelték egymást, és mindent feledtek. –

ELSŐ MUNKÁS
Vigan, pajtás! – mártírként vérzel el,
Neved közöttünk fényes név marad.

LUCIFER
A férj kigyógyult, s a nőt nem lelé,
Helye betölt, munkát hiába kért,
Fellázadt keble, fenyegetni mert,
Lovel fia pofonnal válaszolt.
Az átkozottnak kés akadt kezébe –
Most itt viszik – a vén Lovel megőrült. –
(Az utolsó szavaknál Lovel őrült mélasággal jő.)

LOVEL
Hazudsz, hazudsz, én őrült nem vagyok,
Nem értem-é, mit súg fiam sebe?
Vegyed, vegyed végetlen kincsemet,
S tedd, hogy ne értsem. Őrüljek meg inkább.

HARMADIK MUNKÁS
Ne félj, ne félj, meg léssz boszulva egykor.

ELSŐ MUNKÁS
Emelkedjél fel, ők a csúfosak. –
(Az elítélt elhalad kíséretével.)

ÁDÁM
Velőt fagyasztó látvány, mit kisértsz?
Ki mondja itt meg, mellyik bűnösebb,
Avagy csupán a társaság talán –?
Hol ez rohad – buján tenyész a bűn.

LOVEL
A társaság, igen. – Vedd kincsemet,
Csak azt a seb beszédét hadd ne értsem.
(El.)

ÉVA
Jerünk, jerünk, mert nem kapunk helyet.

ÁDÁM
Áldlak, sors, hogy biróvá nem tevél.
Mi könnyü törvényt írni pamlagon –
Könnyű itélni a felűletesnek,
És mily nehéz, ki a szivet kutatja,
Méltányolván minden redőzetét.

LUCIFER
Ily elvek mellett pör nem érne véget.
A rosszat, mert rossz, senki nem cselekszi,
Az ördög is jogcímeket idéz,
S magáét véli mindenik erősbnek.
A törvénytúdós széjjelvágja a
Kuszált csomót, minek fonalait
Ezer filantróp szét nem bontaná. –
(Ezalatt a Towerhez érnek, melynek egy fülkéjében szentkép áll.)

ÉVA
Megálljunk csak, barátom, egy kicsinyt,
Hadd tűzöm e szentképhez csokromat. –

LUCIFER
(Súgva.)
Ne hadd, ne hadd, vagy végünk van különben.

ÁDÁM
Ártatlan gyermek – én nem gátolom. –

ÉVA
Megszoktam e képről, még mint gyerek,
Megemlékezni, hogyha elmegyek
Előtte, s most is ollyan jólesik.
Mindjárt meglesz már, s futva pótolandjuk,
Mit elmulasztunk.

(A virágcsokrot feltűzi a kép mellé, de az hirtelen lehervad, s nyakáról, karjáról az ékszerek gyíkokká változva leperegnek.)

Istenem, mi ez?

LUCIFER

Haszontalan intettelek. –

ÉVA

Segítség!

ÁDÁM

Nyugodtan, kedves, a nép megfigyel –
Ezerte dúsabb ékszer jő nyakadra.

ÉVA

El tőlem, el! segítség, irgalom!
Szemfényvesztők és egy rút vén boszorkány
Így meggyaláztak egy becsületes nőt. –
(A nép csoportosulni kezd, a cigányasszony rendőrökkel jő.)

CIGÁNYASSZONY

Hamis pénzt adtak, itt kell lenniök,
Higannyá olvadt markomban.

LUCIFER

Talán
Markodban volt, nem a pénzben, hiba. –
Ádám, el innen, itt nem jó mulatni.

(A Towerbe tűnnek, s míg lent a csoportozás és zavar növekszik, ismét megjelennek a bástya tetején.)

ÁDÁM

Ismét csalódtam, azt hivém, elég
Ledönteni a múltnak rémeit,
S szabad versenyt szerezni az erőknek. –
Kilöktem a gépből egy főcsavart,
Mely összetartá, a kegyeletet,
S pótolni elmulasztám más erősbbel.

Mi verseny ez, hol egyik kardosan
Áll a mezetlen ellennek szemében,
Mi függetlenség, száz hol éhezik,
Ha az egyes jármába nem hajol.
Kutyáknak harca ez egy konc felett.
Én társaságot kívánok helyette,
Mely véd, nem büntet, buzdít, nem riaszt,
Közös erővel összeműködik,
Minőt a tudomány eszmél magának,
És melynek rendén értelem viraszt. –
Ez el fog jőni, érzem jól, tudom,
Vezess, vezess, Lucifer, e világba. – –

LUCIFER

Hiú ember, s mert korlátolt szemed
Zilált csoportot lát csak odalent,
Már azt hiszed, nincs összeműködés,
Nincs rendszer az életnek műhelyében?
Nézz hát egy percre szellemi szemekkel,
És lásd a munkát, mellyet létrehoznak,
Csakhogy nekünk ám, s nem kicsiny magoknak.

(Besötétül. Az egész vásár csoportozattá alakul, mely a szín közepén tátongó síron ás, azt körültáncolja, míg egymás után mind beléje ugornak, részint némán, részint, amint egymás után szólottak.)

KAR

Csak rajta, pengjen a kapa:
Ma kell végezni, holnap késő,
Bár egypár ezredév után
Még mindig nem lesz kész a nagy mű.
Bölcső s koporsó ugyanaz,
Ma végzi, amit holnap kezd el,
Örökké éhes s jóllakott,
Mi már ma bémegy, holnap felkel!
(A lélekharang megcsendül.)

Megcsendült, ím, az estharang,
Bevégezők; el, nyúgalomra,
Kiket a reg új létre költ,
A nagy müvet kezdjék el újra.

A BÁBJÁTÉKOS
Én a komédiát lejátsztam,
Mulattattam, de nem mulattam.

A KORCSMÁROS
Kiitta mindenik borát,
Vendégeim, jó éjszakát!

A KISLEÁNY
Kis ibolyáim mind elkeltek,
Majd újak síromon teremnek.

CIGÁNYASSZONY
Jövőjét vágyta látni minden:
S szemét behúnyja most ijedten.

LOVEL
Kincsem nem nyújta boldogságot:
S most ingyen nyúgalmat találok.

MUNKÁS
A hét letelt, a szombatest itt,
Kinyugszom végre fáradalmit.

TANULÓ
Álmodtam szépet – felzavartak,
Szép álom, jőj, most már folytatlak.

KATONA
Hivém, derék vagyok nagyon,
S egy rossz gödörben megbukom. –

KÉJHÖLGY
A mámor elszállt, a festék lement,
Itt oly hideg van: jobb-e odalent?

AZ ELÍTÉLT

Maradj, bilincs, a hitvány por felett,
Más törvényt sejtek e küszöb megett.

A NYEGLE

Egymást szedtük rá azzal, hogy tudunk:
Most a valónál mind elámulunk.

ÉVA

Mit állsz, tátongó mélység, lábaimnál!
Ne hidd, hogy éjed engem elriaszt:
A por hull csak belé, e föld szülötte,
Én glóriával átallépem azt.
Szerelem, költészet s ifiuság
Nemtője tár utat örök honomba;
E földre csak mosolyom hoz gyönyört,
Ha napsugár gyanánt száll egy-egy arcra.

(Fátyolát, palástját a sírba ejtve, dicsőülten felemelkedik.)

LUCIFER

Ismered-é, Ádám?

ÁDÁM

Ah, Éva, Éva! –

TIZENKETTEDIK SZÍN

(U alakra épült nagyszerű falanszter udvara. A két szárny földszintje nyílt oszlopos csarnokot képez. A jobb oldali csarnokban mozgásban levő kerekes gőzgépek között munkások foglalkoznak. A bal oldaliban a legkülönfélébb természettudományi tárgyak, mechanikai eszközök, csillagászati, kémiai műszerek s egyéb különösségek múzeumában egy tudós működik. Mindnyájan a falanszterhez tartozók – egyenlően vannak öltözve. Ádám és Lucifer az udvar közepén felbukkannak a földből. Nappal.)

ÁDÁM
Mi ország ez, mi nép, melyhez jövénk?

LUCIFER
E régi eszmék többé nincsenek.
Nem kisszerű volt-é a *hon* fogalma?
Előitélet szülte egykor azt,
Szűkkeblüség, versenygés védte meg.
Most már egész föld a széles haza,
Közcél felé társ már most minden ember,
S a csendesen folyó szép rend fölött
Tisztelve áll őrűl a tudomány.

ÁDÁM
Beteljesült hát lelkem ideálja,
Ez mind derék, ezt így kivántam én is.
Egyet bánok csak: a haza fogalmát,
Megállott volna az tán, úgy hiszem,
Ez új rend közt is. Az emberkebel
Korlátot kíván, fél a végtelentől,
Belterjében veszt, hogyha szétterül;
Ragaszkodik a múlthoz és jövőhöz;
Félek, nem lelkesűl a nagyvilágért,
Mint a szülők sírjáért lelkesült.

Ki a családért vérét ontaná,
Barátjaért legfeljebb könnye van. –

LUCIFER
Eszményedet, mint látom, elveted,
Előbb még, mintsem testesülhetett.

ÁDÁM
Korántse hidd, de kandivá levék:
Mi eszme az, mely a széles világot
Eggyé olvasztja, melly a lelkesűlést,
Az emberszív e szent, örök tüzét,
Mit eddig száz hitványsággal szitott,
S ábrándos harcra zsákmányolt ki csak,
Nemesb célhoz vezérelendi végre. –
De mondd, hol állunk mégis, mily hely ez?
Aztán vezess, hogy lelkem kéjelegjen
A boldogságban, mellyet annyi harcra
Jól érdemelt dijul kapott az ember.

LUCIFER
Sok más hasonló közt ez egy falanszter,
Tanyája az új eszmék emberének. –

ÁDÁM
Jerünk tehát.

LUCIFER
Megállj, ne oly sietve.
Előbb levetjük ezt a régi bőrt.
Ha mint Ádám s Lucifer érkezünk,
Nem hinne bennünk e tudós világ,
S megsemmisülnénk, vagy lombikba zárna.

ÁDÁM
Mily oktalan beszéd ez már megint.

LUCIFER
Már az nincs másképp a szellemvilágban.

ÁDÁM
Tégy hát, amint akarsz, de szaporán.
(Lucifer mindkettőjüket átalakítja a falanszter beliekhez hasonlóvá.)

LUCIFER
Ím, vedd e gúnyát. El hajfürteiddel –
Készen vagyunk. –

ÁDÁM
Szóljunk be e tudóshoz.

LUCIFER
Üdvöz légy, túdós!

TUDÓS
Meg ne háboríts
Nagy művemben, nem érek rá fecsegni.

LUCIFER
Nagyon sajnálom. Mink az ezredik
Falanszterből vagyunk tudósjelöltek,
S ily messze útra nagy hired hozott.

TUDÓS
Dicséretes buzgóság, mondhatom.
De hisz művem most félben is maradhat,
Csak a meleg ne fogyjon lombikomban,
S akaratomnak enged az anyag. –

LUCIFER
Ah, nem csalódtam, megmaradt tehát
Még benned is, ki a természetet,
Embert leszűrted, mint végső salak,
A nagy hiúság. –

TUDÓS
Most mulathatunk már. –
De mely szakmába tartoztok sajátlag?

ÁDÁM
Mi a tudvágyat szakhoz nem kötők,
Átpillantását vágyjuk az egésznek. –

TUDÓS
Ez helytelen. Kicsinyben rejlik a nagy,
Olyan sok a tárgy, s létünk oly rövid.

ÁDÁM
Igaz. – Tudom jól, hogy kell ollyan is,
Ki homokot hord, vagy követ farag:
Nélkűle nem emelkedik terem.
De ez csak a homályban tévelyeg,
S fogalma sincs arról, miben segít. –
Csak az építész látja az egészet,
S bár megfaragni nem tud egy követ,
A művet ő teremti, mint egy isten. –
Ily épitész nagy a tudásban is.

LUCIFER
S azért jövénk tehozzád, óh, nagy ember.

TUDÓS
Azt jól tevétek, méltányolni tudlak.
A tudománynak gazdag ágai
Egy organizmus sok külön vonása,
Együtt igéző csak.

LUCIFER
Szép hölgy gyanánt.

TUDÓS
De mindamellett a vegytan csupán –

LUCIFER
Az a közép, hol élete lakik. –

TUDÓS
Találtad.

LUCIFER

Ezt mondá a matézisről
Előttem már egy matematikus.

TUDÓS

Hiúságból mindenki önmagát
Tekinti látkörében a középnek. –

LUCIFER

Te jól választád kedvenc tárgyadul
A kémiát.

TUDÓS

Abban nyugodt vagyok. –
De hát nézzük meg a muzeumot.
Páratlan az egész mai világon,
Az ősvilág kihalt állatjai
Valódi példányokban állnak itt,
Mind jól kitömve. – Ezrenként lakoztak
Apáink közt, míg barbarok valának,
Megosztva vélök a világ uralmát. –
Maradt felőlök sok csudás mese,
Például erről, hogy gőzmozdonyul volt.

ÁDÁM

Ez *ló*, de korcsult fajta, mondhatom,
Más állat volt ám hajdan Al-borak.

TUDÓS

Erről meg azt regélik, hogy barátul
Tartá az ember, ingyen, munka nélkül,
S fel bírta fogni, hű elismeréssel
Lesvén, az ember gondolatjait.
Mi több, mondják, hogy elsajátitá
Bűnét is, a tulajdonnak fogalmát,
S mint őr, od'adta érte életét. –
Ezt úgy beszélem csak, mint írva van,
Nem mintha hinném mind feltétlenül.

Sok őrültség volt a múltban, sok ábránd,
Melyből ránk szintén e mese maradt.

ÁDÁM
Ez a *kutya*. – Mind áll, mit róla mondasz. –

LUCIFER
Vigyázz, Ádám, elárulod magad. –

TUDÓS
Ez a szegénynek rabszolgája volt.

ÁDÁM
Mint a szegény meg *ökre* gazdagoknak.

TUDÓS
Ez a puszták királya.

ÁDÁM
Az *oroszlány* –
Im, itt a tigris, itt a fürge őz,
Mi állat él tehát még a világon?

TUDÓS
Minő kérdés, hát nálatok nem így van?
Él, ami hasznos, és mit ekkorig
A tudomány pótolni nem tudott:
A disznó és a birka, de korántse
Olyan hiányosan már, mint minőnek
A kontár természet megalkotá:
Az élő zsír, *ez* hús- s gyapjútömeg,
Mely, mint a lombik, céljainkra szolgál.
De úgy látom, hogy ezt mind ösmered,
Lássunk tehát mást. Ím, ásványaink.
Nézzétek, millyen roppant széndarab:
Egész hegyek valának illy anyagból,
Az emberek már készen szedheték
Mit most a légből szűr a tudomány
Nagy fáradsággal. Ezt az ércet itt

Vasnak nevezték, s míg el nem fogyott,
Az alumínért nem kellett kutatni. –
Ez a darabka az arany, nagyon
Nevezetes s nagyon haszontalan.
Mert még midőn az ember, vakhitében,
Imádott felsőbb lényeket magánál,
Felűlállókat még a sorson is:
Ilyennek hitte az aranyat is,
Oltárain jólétet és jogot,
Mindent, mi szent volt, áldozott, hogy egy
Büvös darabját bírja megszerezni,
Melyért cserébe mindent kaphatott –
Csodálatos tény, még kenyeret is.

ÁDÁM

Mást, mást mutass, ezt is mind ösmerem.

TUDÓS

Valóban nagy tudós vagy, idegen.
Lássuk tehát az ős növényzetet.
Im, itt van az utolsó rózsa, mely
Nyílt a világon. Hasztalan virág,
Más százezer testvérrel foglalá el
A legbujább tért a lengő kalásztól;
Nagy gyermekek kedves játékszere.
Sajátságos jelenség az valóban,
Mint kaptak egykor ily játékokon,
Virágot terme még a szellem is:
A költészet s hit ábrándképeit,
S csalóka álmok karján ringatózva
Eltékozolta a legjobb erőt,
Hogy életcélja parlagon maradt.
Itt őrizünk még ritkaság gyanánt
Két ily müvet. Az első költemény;
Iróját akkor, még midőn bünös
Önhittel az egyén érvényt kivánt,

Homérnak hívták. Ábrándos világot
Rajzol le abban, Hádésznek nevezvén.
Rég megcáfoltuk már minden sorát.
A másik Tacitus Agricolája,
Nevetséges s mégis sajnálatos
Fogalmak képe a barbár világból.

ÁDÁM
Hát fennmaradt még e nehány levél
A nagy napokból, mint végrendelet,
S nem bírja mégis lángra gyújtani
A korcs utódot, tettre ingerelvén,
Mely mesterkélt világtokat ledönti?

TUDÓS
Helyes megjegyzés, átláttuk mi ezt,
A méreg, mellyet rejt, nagyon veszélyes,
Azért nem is szabad olvasni másnak,
Csak aki hatvan évet meghaladt,
S a tudománynak szentelé magát.

ÁDÁM
De hát a dajka tündér daljai,
Ezek nem oltnak-é a gyönge szívbe
Sejtelmeket?

TUDÓS
Igen bizon, s azért
Dajkáink a magasb egyenletekről,
A mértanról beszélnek gyermekinknek. –

ÁDÁM
(Félre.)
Ah, gyilkosok, nem féltek-é egész
S legszebb korától a szűt megrabolni!

TUDÓS
Menjünk tovább. – Im, itt e műszerek,
Műtárgyak mily csodás alakzatúak,

Ez álgyu; rajta rejtélyes fölírás:
Ultima ratio regum. – Hogyan
Használtatott, ki tudja? – Ím, e kard,
Kizárólag csak embergyilkoló szer –
És nem volt bűnös, aki ezzel ölt.
E kép szabad kézzel készült egészen,
Fél emberéltet vett talán igénybe,
És tárgya, nézd, csak hóbortos mese.
Ma a nap végzi e munkát helyettünk,
S mig az csalárdul ídealizált,
Ez mély hüséggel szolgál céljainknak.

ÁDÁM
(Félre.)
De a müvészet, a szellem maradt el –

TUDÓS
E százszerű tárgy, millyen cifra mind,
Mi gyermekes. A serlegen virág,
A széktámlán ábrándos arabeszk,
Emberkezek pazarlott műve mind.
S üdítőbb-é a víz azon pohárból,
Kényelmesb-é e széken az ülés?
Most gépeink teszik mindezt helyettünk,
Legcélszerűbb, legegyszerűbb alakban,
És a tökélyről az kezeskedik,
Hogy a munkás, ki ma csavart csinál,
Végső napjáig amellett marad.

ÁDÁM
Azért nincs élet, nincs egyéniség,
Mely mesterén túl járna, semmi műben. –
Hol leljen tért erő és gondolat,
Bebizonyítni égi származását?
Ha küzdni vágyik és körültekint
Ezen szabályos, e rendes világban,
Még a veszély gyönyörét sem leli,

Nem lel csak egy vérengező vadat se.
Csalódtam hát a tudományban is:
Unalmas gyermekiskolát lelek
A boldogság helyén, mit tőle vártam.

TUDÓS
Nincs-é behozva a testvériség?
Hol szenved ember anyagi hiányt?
Valóban, illy eszmék megérdemelnék
A megfenyítést.

ÁDÁM
Mondd, mi hát az eszme,
Mely egy ily népbe egységet lehel,
Mely, mint közös cél, lelkesítni tud?

TUDÓS
Ez eszme nálunk a megélhetés.
Midőn az ember földén megjelent,
Jól béruházott éléskamra volt az:
Csak a kezét kellett kinyújtani,
Hogy készen szedje mindazt, ami kell.
Költött tehát meggondolatlanul,
Mint a sajtféreg, s édes mámorában
Ráért regényes hipotézisekben
Keresni ingert és költészetet.
De már nekünk, a legvégső falatnál,
Fukarkodnunk kell, általlátva rég,
Hogy elfogy a sajt, és éhen veszünk.
Négy ezredév után a nap kihűl,
Növényeket nem szül többé a föld;
Ez a négy ezredév hát a mienk,
Hogy a napot pótolni megtanuljuk.
Elég idő tudásunknak, hiszem.
Fűtőszerűl a víz ajánlkozik,
Ez oxidált legtűztartóbb anyag.
Az organizmus titkai közel-

Állnak ma is már a fölleplezéshez. –
Éppen jó, hogy beszédünk erre vitt,
Majdnem feledtem volna lombikom,
Mert én is épp e tárgyban dolgozom.

LUCIFER
Nagyon vénül az ember, hogyha már
Lombikhoz tér, midőn organizál. –
De hogyha sikerülne is müved,
Mi szörny lesz az, mi szótlan gondolat,
Szerelmi érzés, melynek tárgya nincs,
Lény, mellyet a természet eltagad,
Melyhez nincs ellentét, nincsen rokon,
Ha nem korlátozandja az egyén.
S honnan veendi ennek jellegét,
Elzárva külhatástól, szenvedéstől,
Egy szűk üvegben kelve öntudatra?

TUDÓS
Nézd, nézd, hogyan forr, nézd, miként ragyog,
Itt-ott tünékeny alakok mozognak,
Ezen meleg, e jól elzárt üvegben,
A vegyrokonság és ellenhatás
Mind összevág, és kényszerülve lesz
Engedni az anyag kivánatomnak.

LUCIFER
Bámullak, túdós! Még csak azt nem értem,
Tudnád-e tenni, hogy, mi most rokon,
Ne vonja egymást, és ne lökje el
Az ellentét.

TUDÓS
Minő badar beszéd;
Örök törvénye ez az anyagoknak.

LUCIFER
Ah, értem, mondd csak el, min alapul?

TUDÓS
Min alapul? törvény, mert úgy vagyon,
Mutatja nékünk a tapasztalás.

LUCIFER
A természet fűtője vagy tehát csak,
A többit ő magában végezi. –

TUDÓS
De én szabom korlátit az üveggel,
S kivonszolom a rejtélyes homályból.

LUCIFER
Nem látok eddig még életjelet.

TUDÓS
El nem maradhat. Én, ki úgy kilestem
Az organizmus minden titkait,
Ki százszor boncolám az életet –

ÁDÁM
Hullát fogál fel csak mindannyiszor.
A tudomány sántán követi csak
A meglevő ifjú tapasztalást,
S miként bérenc költője a királynak,
Kész kommentálni a nagy tetteket,
De megjósolni hívatása nincs. –

TUDÓS
Mit gúnyolódtok, nem látjátok-é,
Egy szikra kell csak, és életre jő? –

ÁDÁM
De azt a szikrát, azt honnan veszed?

TUDÓS
Csak egy lépés az, ami hátra van.

ÁDÁM
De ezt az egy lépést ki nem tevé:

Az nem tett semmit, nem tud semmit is.
A többi mind künn volt az udvaron,
A legszentebbe épp ez egy vezetne. –
Óh, lesz-e, aki egykor megteszi? –
(Ezalatt a lombik felett lebegő füst sűrűdni kezd s dörög.)

A FÖLD SZELLEMÉNEK SZAVA
(A füstből.)
Nem lesz soha. – Ez a lombik nekem
Nagyon szűk és nagyon tág. – Hisz te ismersz,
Ádám, ugy-é? – most még nem is gyanítnak.

ÁDÁM
Hallottad-é a szellem-szózatot,
Óh, nézd, óh, nézd, te gőgös, gyönge ember,
Hogy bírnál azzal, aki ott lebeg. –

TUDÓS
Őrült roham. Ah, aggódom miattad.
(A lombik elpattan, a szellem eltűnik.)
A lombik eltört, újra kezdhetem
A nagy müvet. Midőn már int a cél,
Kisded göröngy, a dőre vakeset,
Elejt.

LUCIFER
Végzetnek hívták hajdanán.
S kevésbé szégyenítő volt hatalma
Alatt megtörni, mint engedni most
A dőre vakesetnek. –
(Csengetnek.)
Mit jelent ez?

TUDÓS
A munka megszűnt, jő a sétaóra,
Itt jőnek a gyárakból, a mezőről,
Most kap fenyítést, aki vétkezett,
Most osztatnak be a nők s gyermekek.

Jerünk oda, dolgom lesz nékem is.

(Hosszú sorban férfiak jőnek, másban nők, néhányan közűlök gyermekkel, köztük Éva is. Az udvaron mindnyájan kört képeznek, egy aggastyán eléjök lép. Ádám, Lucifer s a tudós az előtérben állnak a múzeum mellett.)

AZ AGGASTYÁN
Harmincadik szám!

LUTHER
(A sorból kilépve.)
Itt vagyok.

AZ AGGASTYÁN
Te ismét
Mértéktelen fűtötted a kazánt.
Valóban úgy látszik, hogy szenvedélyed
Veszélybe hozni az egész falansztert.

LUTHER
S ki állna ellent a csábnak, midőn
Szikrázva, bőgve a vadult elem,
A láng ezer nyelvével vesz körül,
Elérni kíván, hogy megsemmisítsen:
S ott állni bátran, szítani tovább,
Jól tudva, hogy hatalmunkban vagyon. –
Nem ismered te a tűznek varázsát,
Ki csak fazék alatt isméred azt.

AZ AGGASTYÁN
Hiú beszéd, ezért ma nem ebédelsz.

LUTHER
(Visszalépve.)
De holnap újra szítom a tüzet.

ÁDÁM
Mit látok? ezt a férfit ismerem.
Ez volt Luther.

AZ AGGASTYÁN
Kétszázkilencedik!

CASSIUS
(Kilépve.)
Itt.

AZ AGGASTYÁN
Tégedet harmadszor intelek már,
Hogy ok nélkül keressz verekedést.

CASSIUS
(Visszalépve.)
Ok nélkül, merthogy nem panaszkodom? –
Pulya, ki más segítséget keres,
Míg karja ép. Vagy gyöngébb volt-e tán
Ellenfelem, mért nem védé magát? –

AZ AGGASTYÁN
Ne feleselj. – Nem menti koponyád
Alakzata sem e rossz hajlamot,
Mert az nemes, mert az hiánytalan.
De véred oly forrongó és szilaj!
Gyógyítni fognak, amíg megszelídülsz.

ÁDÁM
Ah, Cassius! ha ismernél, ki véled
Philippinél csatáztam. – Hát odáig
Bir-é a rossz rend, a teória
Tévedni, hogy egy ily nemes kebel
Csak gátjaul van, s fel sem ismeri.

AZ AGGASTYÁN
Négyszázadik szám.

PLÁTÓ
(Kilépve.)
Hallom.

AZ AGGASTYÁN

Már megint
Úgy elmerültél álomképeidben,
Hogy a rádbízott marha kárba ment.
Hogy ébren légy, borsón fogsz térdepelni.

PLÁTÓ
(Visszalépve.)
Még a borsón is szépet álmodom.

ÁDÁM
Ah, mily szerep jutott, Plátó, neked
A társaságban, melly után epedtél! –

AZ AGGASTYÁN
A hetvenkettedik szám!

MICHELANGELO
(Kilépve.)
Íme, itt. –

AZ AGGASTYÁN
Rendetlenül hagyád el műhelyed.

MICHELANGELO
Igen, mert mindig széklábat csináltam,
És azt is a leghitványabb alakra.
Soká könyörgtem, hagyják módosítnom,
Engedjék, hogy véssek rá holmi díszt,
Nem engedék. Kivántam változásul
A szék támláját, mindent hasztalan.
Megőrüléshez voltam már közel,
S otthagytam a kint, ott a műhelyet.
(Visszalép.)

AZ AGGASTYÁN
E rendbontásért a szobába mégy,
S nem élvezed e szép meleg napot.

ÁDÁM

Michelangelo, mily pokol lehet
Szűd istenének, hogy nem bír teremtni. –
Óh, mennyi ismerős mindenfelé,
És mennyi szellem, mennyi őserő.
Ez vélem harcolt – az mártírhalált halt,
Ez szűknek érzé a világtekét,
S mi egyformára, mily törpére szűrte
Az állam. Óh, Lucifer, jőj, jerünk;
Nem bírja lelkem e látványt tovább. –

AZ AGGASTYÁN

Ma két gyerek tölté be az időt,
Melyben szükséges volt az anyagond,
Most a közös növelde várja őket,
Elő, elő!
(Éva és még egy nő gyermekeikkel kilépnek.)

ÁDÁM

Mi ragyogó jelenség!
Megvan hát e rideg világnak is
Költészete!

LUCIFER

Nos, Ádám, nem megyünk?

ÁDÁM

Sőt inkább itt fogunk csak megnyugodni.

AZ AGGASTYÁN

Tudós! vizsgáld fejalkotásukat
E gyermekeknek.
(A tudós észleli a gyermekeket.)

ÉVA

Óh, mi vár reám.

ÁDÁM

E hang!

LUCIFER

De mit kapsz e közsorsu nőn,
Ki Szemirámisz csókját ízleléd?

ÁDÁM

Még akkor ezt nem ismerém.

LUCIFER

Ah, úgy!
Ez régi dalja a szerelmeseknek:
Azt tartja mind, hogy ő fedezte fel
A szenvedélyt, előtte senki még
Szeretni nem bírt, és ez így megyen
Nehány évezred óta szüntelen.

TUDÓS

E gyermeket orvosnak kell tanítni,
Ebből pásztor lesz.

AZ AGGASTYÁN

El tehát velök.
(A gyermekeket el akarják vinni. Éva ellentáll.)

ÉVA

Hozzá ne nyúlj! e gyermek az enyém:
Ki tépi őt el az anyakebelről! –

AZ AGGASTYÁN

Vegyétek el, mit késtek még vele.

ÉVA

Óh, gyermekem! hisz én tápláltalak
Szivem vérével. – Hol van az erő,
Mely e szent kapcsot elszakítni bírja?
Lemondjak-é hát rólad mindörökre,
Hogy elvessz a tömegben, és szemem
Fürkésző gonddal hasztalan keressen
A száz egyenlő ídegen között?

ÁDÁM
Ah, emberek, ha van előttetek szent,
Hagyjátok ez anyának gyermekét.

ÉVA
Ugy-é, ugy-é, te áldott idegen.

AZ AGGASTYÁN
Merész játékot űzesz, idegen;
Ha a család előítéletét
Éledni hagyjuk, rögtön összedűl
Minden vívmánya a szent tudománynak.

ÉVA
Mit nékem a fagyasztó tudomány!
Bukjék, midőn a természet beszél.

AZ AGGASTYÁN
Meglesz már?

ÁDÁM
Hah! hozzá ne nyúljatok.
Amott van egy kard, megtanítalak,
Hogy kell kezelni.

LUCIFER
Álomkép, ne mozdulj!
(Ádám vállára teszi kezét, ez megdermed.)
Érezd kezemnek végzetes hatalmát. –

ÉVA
Óh, gyermekem!
(Összerogy, gyermekét elviszik.)

AZ AGGASTYÁN
E két nő pártalan,
Jelentkezzék, ki párjaúl igényli.

ÁDÁM
Ezt én igénylem.

AZ AGGASTYÁN

Túdós! véleményed.

TUDÓS

Rajongó férfi és idegbeteg nő
Korcs nemzedéket szül, ez nem helyes pár.

ÁDÁM

De én nem állok el, ha ő akarja.

ÉVA

Tiéd vagyok, nagylelkű férfiú.

ÁDÁM

Szeretlek, hölgy, szivem egész hevével.

ÉVA

Szeretlek én is, érzem, mindörökké.

TUDÓS

Ez őrülés. – Sajátságos, valóban,
A múlt kisértetét feltűnni látni
Világos századunkban. – Honnan ez?

ÁDÁM

Az édenkertnek egy késő sugára.

AZ AGGASTYÁN

Sajnálatos. –

ÁDÁM

Ne szánjatok. – Miénk
Ez őrülés; mi józanságtokat
Nem írigyeljük. Hisz, mi a világon
Nagy és nemes volt, mind ily őrülés,
Melynek higadt gond korlátot nem ír. –
Szellembeszéd az, mely nemesb körökbül
Felénk rebeg, mint édes zöngemény,
Tanúja, hogy lelkünk vele rokon,
S megvetjük e földnek hitvány porát,

Keresve útat a magasb körökbe. –
(Évát ölelve tartja.)

AZ AGGASTYÁN
Mit hallgatjuk tovább, kórházba őket!

LUCIFER
Itt gyors segély kell. Ádám, útazunk!
(Elsüllyednek.)

TIZENHARMADIK SZÍN

(Az űr. Földünk egy szelete a távolban látszik, mindég kisebbedve, míg-nem csillagul tűnik csak fel, a többiek közé vegyülten. A szín félhomállyal kezdődik, mely vaksötétté válik lassankint. Ádám mint öreg, Luciferrel röpülve.)

ÁDÁM
Őrjöngő röptünk, mondd, hová vezet?

LUCIFER
Hát nem vágytál-e, menten a salaktól,
Magasb körökbe, honnan, hogyha jól
Értettelek, rokon szellem beszédét
Hallottad?

ÁDÁM
Az igaz, de ily ridegnek
Nem képzelém feléjök útamat.
E tér oly puszta, ollyan idegen,
Mint hogyha szentségsértő járna benne,
S keblemben két érzés küzdelme foly:
Érzem, mi hitvány a föld, hogy magas
Lelkem lezárja, s vágyom el köréből;
De visszasírok, fáj, hogy elszakadtam. –
Ah, Lucifer! nézz csak földünkre vissza,
Először a virág tűnt el szemünkből,
Aztán az erdők rezgő lombjai;
A jólismert táj száz kedves helyével
Jellem nélkűli síksággá lapult.
Mi érdekes volt, minden elmosódott.
Most már a szirt törpül le rossz görönggyé,
A villámterhes felhő, melyben ott lenn
Szent szózatot sejt a pór s megriad,
Mi nyomorú párázattá silányul.
A bömbölő tenger végetlene

Hová, hová lett? szürke folt gyanánt áll
A gömbön, mely keringve elvegyül
Milljó társ közt, s az volt egész világunk.
Óh, Lucifer, aztán meg ő, meg ő – –
El kelle tőlünk annak is maradni? – –

LUCIFER
Emelkedett szempontunkból, hiába,
Először a báj vész el, azután
A nagyság és erő, míg nem marad
Számunkra más, mint a rideg matézis. – –

ÁDÁM
A csillagok megettünk elmaradnak,
S nem látok célt, nem érzek akadályt.
Szerelem és küzdés nélkül mit ér
A lét. Hideg borzongat, Lucifer!

LUCIFER
Ha eddig tartott csak nagy hősiséged,
Úgy térjünk vissza porban játszani.

ÁDÁM
Ki mondja ezt? előre hát, előre:
Csak addig fáj, míg végképp elszakad,
Mely a földhöz csatol, minden kötél. –
De, hajh, mi ez, lélegzetem szorul,
Erőm elhágy, eszméletem zavart,
Több volna-é mesénél Antaeus,
Ki addig élt csak, míg a föld porával
Érintkezett?

A FÖLD SZELLEMÉNEK SZAVA
Igen, több az mesénél.
Te ismersz már, a földnek szellemét,
Csak én lélegzem benned, tudhatod.
Itt a sorompó, eddig tart hatalmam,
Térj vissza, élsz – hágd át, megsemmisülsz,

Mint ázalagféreg, mely csöpp vizében
Fickándozik. – E csepp a föld neked. –

ÁDÁM

Dacolok véled, hasztalan ijesztesz,
Testem tiéd tán, lelkem az enyém,
A gondolat s igazság végtelen,
Előbb megvolt az, mint anyagvilágod.

A FÖLD SZELLEMÉNEK SZAVA

Hiú ember! próbáld, s szörnyet bukol.
Előbbvaló-e rózsánál az illat,
Alak a testnél, s napnál a sugára?
Óh, hogyha látnád árva lelkedet
A végtelen űrben keringeni,
Amint értelmet és kifejezést
Keres hiába, idegen világban,
S nem érez többé semmit és nem ért,
Megborzadnál. Mert minden felfogás
És minden érzés, mely benned feszül, csak
Kisúgárzása e csoport anyagnak,
Mit földednek hívsz, s mely ha más leendne,
Nem létezhetnék többé, véled együtt. –
A szépet, rútat, üdvöt és pokolt
Csak szellememtől vontad el magadnak,
Mely kis hazádnak rendét lengi át. –
Óh, ami itten örökös igazság,
Egy más világban az tán képtelen,
És a lehetlen tán természetes.
A súly nem létez, a lét nem mozog,
Mi itten lég, az ott tán gondolat,
Mi itten fény, az ottan hang talán,
S jegecül tán, mi itten nőve nő. –

ÁDÁM

Nem tántorítsz el, lelkem felfelé tör. –

A FÖLD SZELLEMÉNEK SZAVA
Ádám, Ádám, a végső perc közelg:
Térj vissza, a földön naggyá lehetsz,
Míg, hogyha a mindenség gyűrűjéből
Léted kitéped, el nem tűri Isten,
Hogy megközelítsd őt – s elront kicsínyül. –

ÁDÁM
Ugyis nem ront-e majd el a halál? –

A FÖLD SZELLEMÉNEK SZAVA
A vén hazugság e hiú szavát
Ne mondd, ne mondd, itt a szellemvilágban –
Egész természet átborzadna tőle. –
Szentelt pecsét az, feltartá az Úr
Magának. A tudás almája sem
Törhette azt fel.

ÁDÁM
Majd én feltöröm.
(Továbbrepülnek. Ádám egy sikoltással megmerevül.)
Végem van!

LUCIFER
(Kacagva.)
Győzött hát a vén hazugság. –
(Amint Ádámot eltaszítja magától.)
E báb-istenség most már elkeringhet
Az űrben, új bolygóként, mellyen újra
Számomra fog tán élet fejledezni. –

A FÖLD SZELLEMÉNEK SZAVA
Korán a káröröm még, Lucifer!
Csak érinté az idegen világot,
Nem oly könnyű országomból kitörni. –
Honos szózat hív, térj, fiam, magadhoz!

ÁDÁM
(Eszmélve.)
Élek megint. – Érzem, mert szenvedek,
De szenvedésem is édes nekem,
Oly iszonyatos az, megsemmisülni. – – –
Óh, Lucifer! vezess földemre vissza,
Hol oly sokat csatáztam hasztalan,
Csatázzam újra, és boldog leszek. –

LUCIFER
S e sok próbára mégis azt hiszed,
Hogy új küzdésed nem lesz hasztalan?
S célt érsz? Valóban e megtörhetetlen
Gyermekkedély csak emberé lehet. –

ÁDÁM
Korántse vonz ily dőre képzelet,
A célt, tudom, még százszor el nem érem.
Mit sem tesz. A cél voltaképp mi is?
A cél, megszűnte a dicső csatának,
A cél halál, az élet küzdelem,
S az ember célja e küzdés maga.

LUCIFER
Valóban szép vigasz, már hogyha még
A harc eszméje volna legalább nagy,
De holnap gúnyolod, miért ma vívsz,
Gyermekjáték volt, ami lelkesített. –
Nem vérezél-e el Chaeroneánál
A megbukott szabadság védletében,
És Constantinnal nem küzdél-e később,
Világuralmát hogy megalapítsd?
Nem vesztél-é el hitmártír gyanánt,
S később a tudománynak fegyverével
Nem álltál-é a hitnek ellenében?

ÁDÁM
Igaz, igaz, de mindegy, bármi hitvány

Volt eszmém, akkor mégis lelkesített,
Emelt, és így nagy és szent eszme volt.
Mindegy, kereszt vagy túdomány, szabadság
Vagy nagyravágy formájában hatott-e,
Előre vitte az embernemet. –
Óh, vissza hát a földre, új csatára. –

LUCIFER

S feledted-é már a tudós szavát,
Ki felszámolta, hogy négy ezredévre
Világod megfagy – a küzdés eláll?

ÁDÁM

Ha tudományunk nem dacol vele.
De fog dacolni, érezem, tudom. –

LUCIFER

S aztán? – Van-é küzdés, nagyság, erő
A mesterkélt világban, mellyet az
Ész rendezett teóriáiból,
S melyet magad szemlélhetél imént. –

ÁDÁM

Csak mentse meg a földet – elmulik
Az is, mint minden, ami hívatását
Betölté, s akkor újra felmerül
Az eszme, melly éltet lehel reája.
Vezess csak vissza, égek látni már,
A megmentett földön mi új tanért
Fogok fellelkesülni.

LUCIFER

Vissza hát! –

TIZENNEGYEDIK SZÍN

(Hóval és jéggel borított hegyes, fátalan vidék. A nap mint veres, sugártalan golyó áll ködfoszlányok között. Kétes világosság. Az előtéren néhány korcs nyír, boróka és kúszófenyő-bokor között eszkimó viskó. Ádám mint egészen megtört aggastyán, bot mellett jő lefelé a hegyekről Luciferrel.)

ÁDÁM
Mit járjuk e végetlen hóvilágot,
Hol a halál néz ránk üres szemekkel,
Csak egy-egy fóka ver zajt, vízbe bukva,
Amint felretten lépteink zaján;
Hol a növény is küzdni már kifáradt,
Korcsult bokor leng a zuzmók között,
S a hold vörös képpel néz köd megől
Halál lámpájaként a sírgödörbe. –
Oda vezess, hol pálmafák virulnak,
A napnak, illatoknak szép honába,
Holott az ember lelke, erejének
Öntudatára fejlődött egészen. –

LUCIFER
Ottan vagyunk. E vérgolyó napod.
Lábunk alatt a föld egyenlitője. –
A tudomány nem győzött végzetén. –

ÁDÁM
Szörnyű világ! – csupán meghalni jó.
Nem sajnálandom, amit itt hagyok.
Ah, Lucifer! ki egykor ottan álltam
Az ember bölcsejénél, aki láttam,
Mi nagy jövő reménye ringa benne,
Ki annyi harcát mind végigcsatáztam,
Ez órjás síron, melyre gyászlepelt
A természet dobott, midőn merengek,

Első, utolsó ember a világon:
Szeretném tudni, hogy bukott fajom?
Nemes küzdésben, nagyszerűen-é,
Nyomorun-é, törpülve ízrül ízre,
Nagyság nélkűl és könnyre érdemetlen.

LUCIFER
Ah, ah, hiú ha vagy *nagy* szellemedre, –
Amint nevezni már, úgy kedveled
Azon erőt, mely a vért lükteti,
És ifjú keblet eszményért dagaszt:
Ne kívánj állni végre mint tanú
Saját halotti ágyadnál. – Ez óra
Csodálatos átvizsgálása ám
A gazda nélkül készült számvetésnek.
A hagymázos láz elriasztja mind
Az életláz csillámló képeit,
Aztán ki tudja, mellyik volt való.
A végső küzdés kisszerű jaja
Nagy gúnykacaj éltünk küzdelmire.

ÁDÁM
Miért nem vesztem hát el a magasban,
Erőm és lelkem teljes érzetével,
Inkább, mint így hallgatni önmagam
Síríratát, mit egy szellem rideg
Közönye tart, ki harcaimban és
Halálomban nem osztozik velem. –

LUCIFER
Ismét fajodra ismerek könyedben,
Mellyel kiséred ébredésedet
Kedvenc ábrándból tiszta felfogásra. –
De nyúgodjál meg, hisz még él fajod.
Nézd, ott is áll még egy embertanya,
S gazdája, ím, most lép ki ajtaján. –
(Egy eszkimó a galibából kilép, fókavadászatra felkészülten.)

ÁDÁM
E korcs alak, e torzkép volna-é
Nagyságomnak bitor örököse?
Mért hagytad látnom, Lucifer! valóban
A vígasz rosszabb, mint volt bánatom.

AZ ESZKIMÓ
Léteznek hát mégiscsak istenek
Felettünk? ím, előttem megjelentek.
De hát, ki tudja, jók vagy rosszak-e,
Menekszem tőlük, az legbiztosabb.
(Vissza akar vonulni.)

LUCIFER
Megállj, egy szóra!

AZ ESZKIMÓ
(Leborulva.)
Kegyelem, uram!
Az első fókát néked áldozom,
Mit elfogok, csak hallgass meg, s ne ronts el.

LUCIFER
Hát ahhoz a fókához mily jogod van,
Hogy éltével váltod meg a tiédet?

AZ ESZKIMÓ
Hogy bírok véle: hisz látom, körűlem
Miként eszi a férget fürge hal,
Halat a fóka, a fókát meg én.

LUCIFER
S a nagy szellem veled táplálkozik.

AZ ESZKIMÓ
Tudom, tudom, de a kicsíny időt,
Melyben mozogni hágy kegyelmesen,
Vásárolom meg véres áldozattal.

ÁDÁM
Mi gyáva nézlet!

LUCIFER
S mást tevél-e te?
Az a különbség csak közöttetek,
Hogy ő fókát, te embert áldozál
Az istenségnek, mellyet alkotál
Saját képedre, mint ez az övére.

AZ ESZKIMÓ
Látom, haragszol, és érzem, miért.
Ínségemben hogy fel mertem sohajtni
A nap jótékony istenéhez, aki
Nem kér, csak ád, ki ős regénk szerint
Itt is parancsolt egykor. – Óh, bocsáss meg,
S elátkozom örökre.

ÁDÁM
Ím, nagy Isten,
Tekints le és pirulj, mi nyomorult,
Akit remeknek alkotál, az ember!

AZ ESZKIMÓ
Nagyon haragszik társad, éhes ő is?

LUCIFER
Sőt, mert nem éhes, épp azért haragszik.

ÁDÁM
Mi helytelen faragsz rosz élceket!

LUCIFER
Igazság az, nem élc. Okoskodásod
A jóllakotté, míg itt társadé
Éhes gyomornak filozófiája.
Okokkal egymást meg nem győzitek,
De egyetérttek rögtön, hogyha te
Kiéhezél, vagy ő majd jóllakott.

Igen, igen, akármint képzelődöl,
Mindég az állat első bennetek,
És csak midőn ezt el birád csitítni,
Eszmél az ember, hogy nagy-gőgösen
Megvesse azt, mi első lényege. –

ÁDÁM
Méltó beszéd hozzád, Lucifer, ez,
Ki minden szentet kárörvendve vonsz
A föld porába. Hát minden nagy eszme,
Nemes cselekmény konyhánk gőze csak,
Vagy oly körülmény dőre magzata,
Mit egytül egyig a hitvány anyag
Nehány törvénye mozgat, s tart lekötve? –

LUCIFER
S van-é különben? – Azt hiszed talán,
Hogy Leonídász meghal a szorosban,
Ha ahelyett, hogy barna levesével
Táplálkozik olyan köztársaságban,
Melynek még pénze sincs, lucullusi
Villában issza édes mámorát
Kelet minden kéjének? Vagy talán
Brutus meghal, ha a szép Porciához
Hazasiet, s a harc izgalmait
Kiheveri egy jó ebéd után?
Hogyan tenyész a bűn, hogy a nemesség?
Nem ronda lég, nyomor szülé-e azt,
Nem napvilág, szabadságérzet ezt,
Átörökítve késő származékban
Alakban és szellemben önmagát?
Hányan mondák, hogy számoltak magukkal,
És felköték egy fára magukat.
De ha leoldák hívatlan kezek,
Az élet új érintkezése már
Feledteté velök a számadást. –

Ha nagy Hunyad nem méltó nép körében
Jő a világra, hogyha szerecsen
Sátornak árnya reszket bölcsején:
Mi lesz első hőséből a keresztnek?
Vagy Luther, hogyha pápa lessz esetleg,
S Leó tanár egy német egyetemben:
Ki tudja, nem reformál-é emez,
S az sújtja átkát a dúló merészre?
Mi lesz Napóleon, ha büszke útját
Nem egy nép vére egyenlíti ki?
Elposhad tán egy bűzhödt laktanyában. –

ÁDÁM
(Lucifer száját befogva.)
Ne többet! – mind, amit csak fejtegetsz,
Oly egyszerűnek látszik, oly valónak:
De annál károsabb. – A babona
Bárgyút vakít csak, aki úgysem érzi
A szellemet, mely köztünk hat, mozog;
De testvérét felismerné a jobb, ha
Rideg tanod számokkal meg nem ölné. –

LUCIFER
Beszélj tehát társaddal, meg nem árt
Még egy kis lecke az önismeretből.

ÁDÁM
Sokan tengődtök-é még e vidéken?

AZ ESZKIMÓ
Sokan bizon, többen, mint ujjamon
Számíthatok. – Szomszédimat, igaz,
Agyonverém már mind, de hasztalan,
Mindég kerülnek újak; s oly kevés
A fókafaj. – Ha isten vagy, tegyed,
Könyörgök, hogy kevesb ember legyen,
S több fóka. –

ÁDÁM

Lucifer, jerünk, elég volt!

LUCIFER

No, legalább tekintsük meg nejét.

ÁDÁM

Nem akarom meglátni, mert ha süllyedt
A férfiú, szemünknek ronda látvány:
De megvetést szül keblünkben csupán.
A nő, az eszmény, e megtestesült
Költészet, hogyha süllyedt, torzalak lesz,
Mely borzadályt szül. Menj, ne lássam őt.

(Ezalatt Lucifer Ádámot a gunyhó felé vonta, most az ajtót felrúgja, bent Éva, mint az eszkimó neje, látszik. Ádám mereven bámul, a küszöbön állva.)

LUCIFER

Nem lelsz-e benne régi ismerősre?
Öleld meg hát, hisz e becsületes
Ember halálba' sértve lesz, ha ily
Tisztességet se gyakorolsz nején.

ÁDÁM

Öleljem ezt, ki egy Aszpásziát
Tarték karomban! Ezt, kiben derengni
Látom megint annak vonásait,
De úgy, mint hogyha csókjai között
Állattá válna. –

AZ ESZKIMÓ

(Gunyhójába lépve.)

Nőm! vendégeink
Érkeztek ím. Lásd őket szívesen.
(Éva Ádám nyakába borul, s a gunyhóba vonja.)

ÉVA

Légy üdvözölve, idegen, pihenj meg.

ÁDÁM
(Bontakozva.)
Segítség, Lucifer! el innen, el,
Vezess jövőmbül a jelenbe vissza,
Ne lássam többé ádáz sorsomat:
A hasztalan harcot. Hadd fontolom meg:
Dacoljak-é még Isten végzetével. –

LUCIFER
Ébredj hát, Ádám! álmod véget ért. –

TIZENÖTÖDIK SZÍN

(A nézőhely átváltozik a harmadik szín pálmafás vidékévé. Ádám, ismét mint ifjú, még álomittasan kilép a gunyhóból s álmélkodva körülnéz. Éva bent szunnyad. Lucifer a középen áll. Ragyogó nap.)

ÁDÁM

Rettentő képek, óh, hová levétek?
Körültem minden úgy él, úgy mosolyg,
Mint elhagyám, míg szívem megtörött.

LUCIFER

Hiú ember! Hát azt kivánod-é,
Hogy a természet rendje felbomoljon,
Új üstökös ragyogjon éjeden,
Remegjen a föld, egy féreg, ha elvesz?

ÁDÁM

Álmodtam-é csak, vagy most álmodom,
És átalán több-é, mint álom, a lét,
Egy percre melly a holt anyagra száll,
Hogy azzal együtt végképp szétbomoljon?
Miért, miért e percnyi öntudat,
Hogy lássuk a nemlét borzalmait? –

LUCIFER

Siránkozol? – csupán a gyávaság
Fogadja el harc nélkül a csapást,
Mit elkerülni még hatalma van.
De a végzetnek örökös betűit
Nyugodtan nézi, és nem zúgolódik
Miattuk az erős, azt nézve csak,
Hogy állhatand meg még alattuk is.
Ily végzet áll a történet felett,
Te eszköz vagy csak, mellyet hajt előre. –

ÁDÁM
Nem, nem, hazudsz, az akarat szabad.
Kiérdemeltem ezt nagyon magamnak,
Lemondtam érte a paradicsomról.
Sokat tanultam álomképeimből,
Kiábrándultam sokból, s most csupán
Tőlem függ, útam másképpen vezetni.

LUCIFER
Ha a felejtés és örök remény
Nem volna a végzetnek frígyese,
Hogy, míg amaz hegeszti a sebet,
Ez szőnyeget von a mélység fölé
S biztatva mondja: száz merész beléhullt,
Te léssz a boldog, aki átugorja. –
De látál, úgye, mint tudós, egyéb
Sok furcsaság közt oly bélférget is,
Mely vércsében s macskában bír csak élni,
S kifejlődése első korszakát
Mégis csak az egérben töltheti.
Sem egy, sem más egér nincs kitűzve
Érezni macska-, vércse-körmöket,
S mely óvatos, ki is kerülheti,
Mint agg múlván ki házias körében.
De renditetlen törvény őrködik,
Hogy annyi jusson mégis ellenének,
Amennyi kell, hogy ezredek után
Még a puhány is éljen a világon. –
Az ember sincs egyénileg lekötve,
De az egész nem hordja láncait;
A lelkesülés, mint ár, elragad,
Ma egy tárgyért, holnap másért megint.
A máglyának meglesznek martaléki,
S meglesznek, akik gúnyolódni fognak. –
S ki lajstromozza majd a számokat,
Következetes voltán bámuland

A sorsnak, mely házasságot, halált,
Bűnt és erényt arányosan vezet,
Hitet, őrűlést és öngyilkolást. –

ÁDÁM
Megállj! mi eszme villant meg fejemben –
Dacolhatok még, Isten, véled is.
Bár százszor mondja a sors: eddig élj,
Kikacagom, s ha tetszik, hát nem élek.
Nem egymagam vagyok még e világon?
Előttem e szirt, és alatta mély:
Egy ugrás, mint utolsó felvonás…
S azt mondom: vége a komédiának. –
(Ádám a szirt felé halad, Éva kilép az ajtón.)

LUCIFER
Ah, vége, vége: mily badar beszéd!
Hiszen minden perc nem vég s kezdet is?
Ezért láttál-e néhány ezredévet? –

ÉVA
Ádám, miért lopóztál tőlem úgy el,
Utolsó csókod oly hideg vala,
S gond vagy harag van most is arcodon.
Úgy félek tőled…

ÁDÁM
(Továbbhaladva.)
Mért is jársz utánam,
Mit leskelődöl lépteim után?
A férfiúnak, e világ urának,
Más dolga is van, mint hiú enyelgés.
Nő azt nem érti, s nyűgül van csupán.
(Ellágyulva.)
Mért nem szunyadtál még csak egy kicsinyt:
Nehezebb lesz most már az áldozat,
Mit a jövőnek hozni tartozom. –

ÉVA

Ha meghallgatsz, még könnyebb lesz talán,
Mert ami eddig kétséges vala,
Most biztosítva áll már: a jövő. –

ÁDÁM

Hogyan?

ÉVA

Tudom, fel fog mosolygni arcod,
Ha megsugom. De jőj hát közelebb:
Anyának érzem, óh, Ádám, magam.

ÁDÁM

(Térdre esve.)
Uram, legyőztél. Ím, porban vagyok,
Nélkűled, ellened hiába vívok:
Emelj vagy sújts, kitárom keblemet.

LUCIFER

Féreg! feledted-é nagyságodat,
Melyet nekem köszönhetsz. –

ÁDÁM

Hagyd el azt!
Hiú káprázat volt; ez nyúgalom!

LUCIFER

S te, dőre asszony, mondd, mit kérkedel?
Fiad Édenben is bűnnel fogamzott.
Az hoz földedre minden bűnt s nyomort.

ÉVA

Ha úgy akarja Isten, majd fogamzik
Más a nyomorban, aki eltörűli,
Testvériséget hozván a világra. –

LUCIFER

Fellázadsz-é, rabszolga, ellenem?
Fel a porból, állat!

(Ádám felé rúg. Az ég megnyílik: az Úr dicsőülten, angyaloktól környezve megjelen.)

AZ ÚR

A porba, szellem!
Előttem nincsen nagyság.

LUCIFER
(Görnyedezve.)

Átok, átok!

AZ ÚR

Emelkedjél, Ádám, ne légy levert,
Midőn látod, kegyembe veszlek újra.

LUCIFER
(Félre.)

Mint látom, itt családi jelenet
Fejlődik, szép talán az érzelemnek,
De értelmemnek végtelen unalmas.
Legjobb elsompolyognom.
(Indul.)

AZ ÚR

Lucifer!
Szavam van hozzád is, maradj tehát.
Te meg, fiam, beszéld el, hogy mi bánt úgy.

ÁDÁM

Uram! rettentő látások gyötörtek,
És nem tudom, mi bennök a való.
Óh mondd, óh mondd, minő sors vár reám:
E szűkhatáru lét-e mindenem,
Melynek küzdése közt lelkem szürődik,
Mint bor, hogy végre, amidőn kitisztult,
A földre öntsd, és béigya porond?
Vagy a nemes szeszt jobbra rendeléd?
Megy-é előbbre majdan fajzatom,

Nemesbedvén, hogy trónodhoz közelgjen,
Vagy, mint malomnak barma, holtra fárad,
S a körből, melyben jár, nem bír kitörni?
Van-é jutalma a nemes kebelnek,
Melyet kigúnyol vérhullásaért
A kislelkű tömeg? Világosíts fel,
S hálásan hordok bármi végzetet;
Csak nyerhetek cserémben, mert ezen
Bizonytalanság a pokol. –

AZ ÚR

Ne kérdd
Tovább a titkot, mit jótékonyan
Takart el istenkéz vágyó szemedtől.
Ha látnád, a földön múlékonyan
Pihen csak lelked, s túl örök idő vár:
Erény nem volna itt szenvedni többé.
Ha látnád, a por lelkedet felissza:
Mi sarkantyúzna, nagy eszmék miatt,
Hogy a muló perc élvéről lemondj?
Míg most, jövőd ködön csillogva át,
Ha percnyi léted súlyától legörnyedsz,
Emel majd a végetlen érzete.
S ha ennek elragadna büszkesége,
Fog korlátozni az arasznyi lét.
És biztosítva áll nagyság, erény. –

LUCIFER

(Kacagva.)

Valóban, melyre lépsz, dicső a pálya,
Nagyság s erény leszen tehát vezéred,
E két szó, mely csak úgy bír testesülni,
Ha babona, előitélet és
Tudatlanság álland mellette őrt. –
Miért is kezdtem emberrel nagyot,
Ki sárból, napsugárból összegyúrva
Tudásra törpe, és vakságra nagy. –

ÁDÁM

Ne gúnyolj, óh, Lucifer, csak ne gúnyolj:
Láttam tudásod tiszta alkotását,
Nagyon hideg volt ottan e kebelnek. –
De, óh, Uram! ki fog feltartani,
Hogy megmaradjak a helyes uton?
Elvontad tőlem a vezérkezet,
Hogy a tudás gyümölcsét ízlelém.

AZ ÚR

Karod erős – szived emelkedett:
Végetlen a tér, mely munkára hív,
S ha jól ügyelsz, egy szózat zeng feléd
Szünetlenül, mely visszaint s emel,
Csak azt kövesd. S ha tettdús életed
Zajában elnémúl ez égi szó,
E gyönge nő tisztább lelkűlete,
Az érdekek mocskától távolabb,
Meghallja azt, és szíverén keresztül
Költészetté fog és dallá szürődni.
E két eszközzel álland oldalodnál,
Balsors s szerencse közt mind-egyaránt,
Vigasztaló, mosolygó géniusz. –
Te, Lucifer meg, egy gyürű te is
Mindenségemben – működjél tovább:
Hideg tudásod, dőre tagadásod
Lesz az élesztő, mely forrásba hoz,
S eltántorítja bár – az mit se tesz –
Egy percre az embert, majd visszatér.
De bűnhödésed végtelen leend
Szünetlen látva, hogy mit rontni vágyol,
Szép és nemesnek új csirája lesz. –

ANGYALOK KARA

Szabadon bün és erény közt
Választhatni, mily nagy eszme,

S tudni mégis, hogy felettünk
Pajzsul áll Isten kegyelme.
Tégy bátran hát, és ne bánd, ha
A tömeg hálátlan is lesz,
Mert ne azt tekintse célul,
Önbecsét csak, ki nagyot tesz,
Szégyenelve tenni másképp;
És e szégyen öntudatja
A hitványat földre szegzi,
A dicsőet felragadja, –
Ámde útad felségében
Ne vakítson el a képzet,
Hogy, amit téssz, azt az Isten
Dicsőségére *te* végzed,
És ő éppen rád szorulna,
Mint végzése eszközére:
Sőt te nyertél tőle díszt, ha
Engedi, hogy tégy helyette. –

ÉVA

Ah, értem a dalt, hála Istenemnek!

ÁDÁM

Gyanítom én is, és fogom követni.
Csak az a vég! – csak azt tudnám feledni! –

AZ ÚR

Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!

KOMMENTÁROK

Szövegváltozatok

1999. évi kiadás

Rövidítések

K	kézirat. Fakszimile kiadása: Akadémiai K., Bp. 1973. Gondozta: Horváth Károly.
1861	Az ember tragédiája első kiadásának szövege. (Pest, kiadta a Kisfaludy Társaság, Emich Gusztáv akadémiai nyomdász, MDCCCLXI.)
1863	Az ember tragédiája második kiadásának szövege. (2., tetemesen jav. kiadás. Pest, Emich Gusztáv. MDCCCLXIII.)
M jav.	Madách Imre javítása a kéziraton.
A jav.	Arany János javítása. A rövidítéssel csak a K-on is nyomon követhető Arany-javításokat jelöljük.
A	Arany János megjegyzései 1861. okt. 21-i levelének mellékletén.
M	Madách válasza Arany megjegyzéseire, 1861. nov. 2-ai leveléből.
Sz	Szász Károly 1862. okt. 6-i leveléhez mellékelt megjegyzései alapján tett javítások.
T 1924	Az ember tragédiája első kritikai szövegkiadása. Sajtó alá rendezte Tolnai Vilmos. 2., jav. és bővített kiadás. Budapest, 1924.
KF 1989	Madách Imre válogatott művei c. „kritikai igényű" kiadásának Tragédia-szövege. A szöveget gondozta, a jegyzeteket összeállította Kerényi Ferenc. – Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.
sh	sajtóhiba.
áth.	áthúzva.
fsz	főszövegünk (a Tragédia általunk gondozott szövege).
gör	görög
lat	latin
[korsz.]	helyesírási korszerűsítés. [Indoklását ld. a 9. sor jegyz.-nél!]
<*Ádám*>	Ha a kéziratban a szerző áthúzott, vagy átírt szövege olvasható, a szavakat dőlt betűvel ékzárójelben közöljük.
<....>	Az olvashatatlan áthúzást, átírást pontokkal jelöljük.
[ ]	A szövegváltozatok gondozójának megjegyzése.
♦	1999-es kiadásunktól eltérően nem minden szövegváltozat került új sorba, ahol két rövid variánst egy sorban szedtünk, ott ♦ jellel választottuk el ezeket.

[*A szövegváltozatokat, variánsokat dőlt betűvel közöljük.* Nem tüntetjük fel azon helyesírási javításokat, melyek nem változtattak a szövegen, és verstani értelemben is közömbösek. (Pl. *cz* helyett *c*, az aposztrófok a névelőnél, pl. *a'*, a vonatkozó névmások egybeírását: *a ki* helyett *aki*, a K-ban nem javított

különírt igekötős igéket, összetett szavakat, amelyeket 1861-től jó helyesírással közölnek a kiadások, végül a kettős mássalhangzók hosszú – ho*szsz*ú – alakjának négybetűs formáját.) Szövegváltozatnak számít viszont a verselést felborító helyesírási változtatás, pl. *ílyen* vagy *illyen* helyett az *ilyen* stb.]

A főszöveg változatai,

a K, az 1861. és 1863. évi, M életében megjelenő kiadások, valamint Tolnai 1924. évi és Kerényi Ferenc 1989. évi kiadásának figyelembe vételével

[Címlap:]K: *Az ember trag<oe>édiája.*
Drámai költemény.
[T 1924 elhagyja a műfajmegjelölést.]
<1860>

ELSŐ SZÍN

K: *Első <I>* [majd áth. szintén:] *<I^SŐ> szín.*
[1861-ben, 1863-ban, T 1924-ben marad a színek jelölése betűvel, végén ponttal, a későbbi kiadások a címekre érvényes helyesírást alkalmazzák, mint fsz-ünk.]

1 K, 1861: *i*sten*em*nek,
A: Ez *em* nagyon személyes, erőlteti a hangot: s a mérték miatt látszik betoldva lenni.
Sz: isten*em*nek helyett jobb volna: istenünknek: mert az angyalok *kara* énekli.
1863, T 1924: *i*stenünknek, ♦ KF 1989: Istenünknek,

6 A: „Részünk csak az *árny*" s alább: „*Fényében* ily osztály részt…" Ellentmondásnak látszik, hacsak úgy nem vesszük, hogy az *árny* része a *fénynek*. Lehet talán így is.

7 A: ez a *hogy* kivált (fontos végen) lyrában, sorvégen rosz. Nem lehetne segítni rajta?

8 K, KF 1989: illy ♦ 1861, 1863, T 1924: Fényében *íly*

9 K, KF 1989: Megtestes*ű*lt ♦ 1861, 1863, T 1924: Megtestesült
[Ha a verselést nem módosítja, KF 1989 felfogásával szemben a mai helyesírású változatot vettük fel fsz-ünkbe. A jambus hosszú szótagja nemcsak hosszú magánhangzóval, de a szótagot záró két mássalhang zóval zárt szótag) is létrejöhet. A sor utolsó szótagja pótlónyúlást kap, az ilyen esetekben is mindig a mai helyesírású alak mellett döntöttünk. Ezek a korszerűsítések, különösen az *-ul*, *-ül* igeképző és ha tározórag esetében, igen gyakoriak, KF 1989 szövegéhez képest több mint 250 sor változik fsz-ünkben. A hasonló esetekre a továbbiakban a [korsz.] jelzéssel utalunk!]

10 K és 1861: béfejezve *áll,*
Sz: jobb volna: – *már;* a rímért.
1863-tól: béfejezve már,

11 K: *ú*r ♦ 1861-től: Úr

13 1863 sh: Be van *be*fejezve
14 K: <*S úgy összevág minden, hogy azt hiszem*>
A jav.: A gép forog, az alkotó pihen.
15 K: Év-milliókig <*szépen elforog*>
A jav.: Év-milliókig eljár tengelyén
14–15 A: E sorokban az *azt hiszem*.. kissé furcsa: de az egész négy sor *mesteremberes* önelégültsége is komikai színben tűnik fel. Annyival inkább, mert a darab elején van, s első szava istennek. Nem lehetne majesteticusabb hangúval cserélni föl? Rám oly hatást tett először, hogy félretettem a művet s csak Jámbor Pali sürgetésére vettem újra elő. [Majesteticus: fenséges.]
16 K: *ú*jítni ♦ 1861-től: ujítni
17 Sz: világ*im* szokatlan, jobb: világ*om.* [M nem változtatott.]
20 után utasítás K: csillaggömbök-<*kel*>
M jav.: csillaggömbök*et*
K: *S*<*v*>érák
A: „Svérák" (több helyen). Szférák, vagy sphaerák.
A jav.: Szférák
21 K: *Millyen*, ♦ 1861: *Milyen*,
1863, T 1924, KF 1989: Milyen.
26 K: Azt hinnéd, <*hogy dőre szikra*,>
A: dőre szikra – a *dőre* csak hézagpótló epithetonnak tetszik. „*szikra*" és „*világa*" képtelen rossz rím, egyikben *i–a* hangzók, másikban *á–a*.
[Epitheton ornans (görög): díszítő jelző, állandó jelző.]
A jav.: Azt hinnéd, egy <*messze*> [majd:] <*égi*> [végül:] gyönge lámpa,
28 K, 1863, KF 1989: világa.
[A sor végén a gondolatjel hiányzik.]
1861, T 1924 [fsz]: világa. –
30 K: <*Szét szakadni, össze esni*>
A jav.: Összehullni, szétsietni:
A: az utóbbi sor syntactice és grammatice homályosan fejezi ki a gondolatot. [Syntactice – ejtsd: szintaktice, lat: mondattanilag. Grammatice: nyelvtanilag.]
34 K: Táv<*olról*> ♦ A jav.: Táv<*unnan*>
[végül:] Távulnan
35 K: *miljó* ♦ A jav.: milljó
36 K: B*ó*ldogságot, ♦ 1861-től: Boldogságot,
37 K: Mil*l*y szerény<*en pislog*> ott<*an*>
A jav.: Mi*l*ly szerény ott – egykor majdan
1861, 1863, T 1924, KF 1989: Mily
38 A: „Csillaga a szerelemnek" – ez talán frivol itt, annyival inkább, mert még akkor nem volt *az*, de különben is csak a föld fia nézheti *csillag*nak azon sphaerákat, angyal nincs oly opticai csalódásban.

40 K: Vígasz<*á*>úl <*sok vak éjnek*>
A jav.: Vígaszúl a földi nemnek. –
42 K: Itt enyészők <*romladéka*,>
A: „Itt *enyészők oszladéka*” [Madách kéziratában: romladéka – Arany tollhibája.] – Ha a teremtés után mindjárt kezdődik a színmű, talán nincs helyén *enyésző* világokat látni még.
M: „Itt enyészők omladéka”, azért írtam, mert Lucifer is csakhamar e’ hely után, taglalván a teremtés művét, csak az anyagok össze gyurásáról, keveréséről beszél, nem semmiből teremtéséről. – Mert a mű folytán sokszor jő elő ily vonatkozás: „kezdet, vég”, bolond megkülönböztetés, egynek vég, másnak kezdet. – Mind ezzel csak előtted akartam magamat a logycatlanság vádja alól kitisztítani (mit költészetben is újabb költőink nagy többségének ellenében a legnagyobb hibának tartok) a publicumnak nem magyarázhatok s így csak bátran ki vele. –
A jav.: Itt enyészők koporsója:
45 K: <*Mint rendbontó*> jő amott az
A jav: Rendzavarva jő amott az
47 K: *ú*r ♦ 1861-től: Úr
48 K: <*Lesz a rendnek hirdetője.*>
A jav.: Rend lesz útja ferdesége. –
49 K, 1861, 1863, T 1924: Jö*sz* te,
Sz: *jősz te* helyett, *jöszte!*
K: Jö*sz* te, kedves <,> ifj<*ú*> szellem <*!*>,
1861-től: Jö*sz* te, kedves ifju szellem,
KF 1989: Jössz te,
53 K: rajtad< ,>!
57 K, 1861, 1863, T 1924: kö*ny* ♦ KF 1989: könny
58 K: Mint tavasz s tél <*helyt cserélnek,*>
A jav.: Mint tavasz s tél, kört vesz rajta, ♦ 1863 sh: vesz rajta.
59 [A sor Arany betoldása, egy későbbi kihúzott M-sor – <*Lesz az árny és fény felettek*> – átfogalmazása.]
60 K: Az úr kedve és haragja
A: „cserélnek – felettek” nem igen jó rím: *é–e – e–e*.
60 sor után K: <*Lesz a fény és árny felettek*> [A sort A áthúzta.]
60 K, 1861, 1863, T 1924: az *ú*r
KF 1989: az Úr
[Az 58–60. sor a K-ban tehát más sorrendű, mint a végleges, A javította szövegben. A K 58–60. sora a következő volt: Mint tavasz s tél *helyt cserélnek*, / Az *ú*r kedve és haragja / *Lesz a fény és árny felettek*.]
61 K, 1861, 1863, T 1924: *ü*rt ♦ KF 1989: űrt
63 K: Me<*l*>ly
64 K: hozta létre,

[A három főangyal hozsánnájában az utolsóelőtti sorban a kiadásokban mindig a vessző helyén kettőspont áll. Ld. még 69. és 74. sor!]

65 K: <*e*>szme! [e átírva, M jav.: Eszme!]

65 sor után szerzői utasítás K: <.....> (Lebor*úl*.)
[A szó első betűit M kivakarta és átírta.]

66 K: Ki az örö<*k*>ké változ<*ót és*>
A: „örökké" – örökké (mert örökvé-*ből*). A helyesírási hibákat ezentúl nem jelölöm ki, majd kijavítom, ha kezemen megy át a correctura.
A jav.: Ki az örökké változandót

67 K: *A* változatlant egyesíted,
A jav., T 1924: S a változatlant egyesíted,
1861, 1863, KF 1989: *S* változatlant
[A főszöveg a K alapján emendálva: S a változatlant… Így helyreáll a sor szótagszáma és mértéke, az ötödfeles jambus is!]

69 K: nemzedéket,

70 K: *e*rő! [e átírva, M jav.: Erő!]

71 K: b<*ó*>ldogságot árjadoztatsz
[Az ékezet áth. T megjegyzése: A aláhúzta a *j*-t, de meghagyta, vesd össze 768., 1821. sor!]

74 K: felavatva,

75 K: *j*óság! [j átírva, M jav.: Jóság!]

76 K: S te hallgatsz <*Lucifer,*>
A jav.: S te, Lúcifer, hallgatsz,

83 K: <*De még hais*> másítni nincs erőd,
A jav.: Vagy, ha igen, másítni nincs erőd,
A: A *ha is* nem magyar.

86 K: <.....>
M jav.: féregben [átírás, eredeti szó olvashatatlan]

90 K: Vegy<..... .....>
M jav.: Vegykonyhájában szintén megteszi. – [Az eredeti szövegben vakarás, átírás. M jav. a K olvashatatlan során.]

91 K: *konyhába* ♦ M jav.: konyhádba

92 K: S elnézed <*ő is*> hogy ♦ A jav.: S elnézed néki, hogy

93 [M későbbi toldása a K lapszélén a sor.]
K, 1861, 1863, T 1924: *i*stennek ♦ KF 1989: Istennek

96 K, KF 1989: műkedvelőtől, ♦ 1861, 1863: m*ü*kedvelőtől,

99 K: <*Azt bé*>helyezted egy ro*sz*
A jav., 1861, 1863, T 1924: Beléhelyezted egy ro*sz*
KF 1989: rossz

102 K: Méltó-e illyen <*öreg úrhoz*> *i*<*l*>*ly*
A jav., 1861, [fsz]: Méltó-e illyen aggastyánhoz e
A: Az öreg úr nagyon Goethés, Mephistós. – nem lehetne mindenütt más címet adni. Bornirt ember ilyesekből ordítja az *utánzás* vádját.

1863, KF 1989: *ily*en [Fsz-ünkben a jambus miatt visszaállítottuk a K és 1861 hosszú mássalhangzós szóalakját.]

103 K: me<*l*>lyen csak gyermekszív <.....>?
M jav.: hev*ű*lhet? [Az utolsó szót M vakarás után átírta. Az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: hev*ű*lhet?
[fsz]: hevülhet? [Mivel a zárt szótag mai helyesírásában is hosszú szótag verstanilag, korszerűsítettük a helyesírást. Ld. még a 9. sor jegyz.!]

106 K: Végzet, <*s*> szabadság [A jav.]

107 K, 1861, 1863, T 1924: ös*z*hangzó ♦ KF 1989: összhangzó

109 K: mást, <*mint*> mi lényegem
A jav.: mást, csak mi lényegem

114 K: szül<... ...>nyag
M jav.: szült-e az anyag, [K-ban átírva, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]

115 K: Hol v<*ó*>lt köröd, hol v<*ó*>lt [Az ékezet a K-ban áth.]

116 K, 1861, KF 1989: szintúgy ♦ 1863: szint*u*gy

118 1861, 1863, T 1924, KF 1989: létes*ű*lt. ♦ [fsz]: létesült

119 K, 1861, KF 1989: érzed-é eszméid közt az űrt,
1863: S nem érzed-*e* eszméid közt az *ü*rt,

120 K: Me<*l*>ly ♦ K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: gátja*ú*l vala,
[fsz]: gátjaul vala, [korsz.]

121 K: ál<*l*>tala?
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: kényszer*ű*ltél
[fsz]: kényszerültél [korsz.]

122 K: <*E gátnak*> <.....> <*volt a*> <....>
M jav.: Lucifer volt e gátnak a neve,
[M vakarás után átírta a szavakat. A pontos eredeti szöveget nem tudtuk megállapítani.]

123 K: *A* tagadás<*nak örök*> szelleme. –
M jav.: Ki a tagadás ősi szelleme. –

129 K: b<*ó*>ldogságnál [Az ékezet áth.]

131 K: látod, mindenütt <*a*hol te>, ♦ M jav.: látod, hol te, mindenütt,

136 K: Küzdj *az anyag* közt ♦ M jav.: Küzdj a salak közt

138 K, 1861, T 1924, KF 1989: végtelen ♦ 1863 sh: vég*te*len

140 K, 1861, T 1924, KF 1989: Csatád hiú,
1863: Csatád*,* hiú ♦ KF 1989 sh: hiú, *a* Úrnak

141 K: i*l*y ♦ 1861-től: ily

142 K: me*l*y ♦ 1861-től: mely

145 K: <*Nézd ott a földön éden fái közt*>
M jav.: Tekints a földre, Éden fái közt

146 K: <*Két fát megátkozok s tiéd legyen.*>
M jav.: E két sudár fát a kellő közepén
147 K: Megátkozom, aztán tiéd legyen.
[M két sort kihúzott a K-ban, s a lapszélen 3 sorban javította.]
148 K: Fukar kezekkel mérsz, de <*hadd legyen*,>
M jav.: Fukar kezekkel mérsz, de hisz nagy úr vagy
149 K: <*E*>gy talpalatnyi föld *nekem elég,*
1861: S egy .... *nekem elég,*
Sz: *nekem elég* h. *elég nekem.*
M jav. 1863-tól [Sz nyomán]: S egy talpalatnyi föld elég nekem.
150 K: <*A* > tagadás lábát megvet<*heti*>,
M jav.: Hol a tagadás lábát megveti,
151 K: <*S*> *v*ilágodat… ♦ M jav.: Világodat…
152 K, 1861, T 1924: El *i*sten színétől,
1863: sz*i*nétől ♦ KF 1989: Isten
153 K: Hozsán<*a*> Úr*!*, ki <*szent*> törvényt <*szabott*>. –
A jav.: Hozsán az Úrnak, ki törvényt hozott. –
A: „Hozsánna, úr![”] (2-ik személy), „ki szent törvényt *szabott*” (3-ik sz.) Jó volna egyeztetni, kissé visszás.

MÁSODIK SZÍN

K: Második <*II*> [majd:] <*2ik*> szín.
[Lásd még az ELSŐ SZÍN jegyzetét!]
154 sor előtt utasítás [színhely] K: Középen
1863 sh: Köz*epén*
K: *Verő* <*nap*>
A: („Verő nap”) Verőfényt mondanak, verőnapot nem.
A jav.: gloria ... Verőfényes nap ♦ 1863 sh: Verőfé*r*yes
154 K: Ah, *millyen édes, millyen szép az élni.*
A: Nem tudom, comma jő-e az *az* után vagy *élni* főnév helyett áll. Mindenképp bajos. Így kiáltatnám fel Évát. „Ah, élni, élni! mily édes, mi szép!” – emphaticusabb is, vers, nyelv is jobb. [emphaticus (gör–lat): érzelmileg színezett, hévvel, indulattal előadott.]
A jav.: Ah, élni, élni: m*e*lly édes, mi szép!
1861: Ah, élni, élni: *míly* édes… ♦ 1863, T 1924: *mily* édes…
KF 1989: milly édes…
158 K, 1861, T 1924, KF 1989: nyújtja
1863: ny*u*jtja
159 [M későbbi toldása.]
160 K: nézd csáb<*ítóan*>…
A jav.: nézd, mi csábosan…

162– K: Megállj, megállj, egész föld <*a tiéd,*>
163 <*De ez a két magas fa átkozott,*>
A jav.: Megállj, megállj, egész földet neked
Adám, csak e két fát kerüld, kerüld,
168 K: <*S*> ragyogó <*nap*> tikkasztó hevében.
M jav.: Ragyogó délnek tikkasztó hevében.
169–
172 [M későbbi toldása e négy sor a K lapszélén.]
172 K, KF 1989: hogy úgy
1861, 1863: hogy *u*gy
176 K: *Mi<nt hogy>*ha
A: „*Mint hogy ha* ellenséges idegen…” E többször előforduló „mint hogy ha” nagyon kitűnteti a vers nyűgét. Tán inkább az egytagú interjectio kellene elébe: *Hah!* nézd! ah! *mintha*.... [Interjectio (lat): indulatszó.]
A jav.: Miként ha
177 K: v*ó*lna ♦ 1861, 1863, T 1924, KF 1989: volna
K, 1861, T 1924: Reszketek. ♦ 1863, KF 1989: Reszketek*,*
[fsz-ünk a mondatzáró pontot fogadja el.]
179 K: Itt kebleden, úgy <*látszik*>, hallom azt még
A: „Itt kebleden, úgy látszik, hallom azt még” (az égi zengzetet) a *látszik* helyett jobb a *tetszik*, mert nem *láthat*óról beszél Ádám. Az egész *édeskés modern* bókja a szerelemnek, valamint az Éva complimentje is Ádám *szemére*.
A jav.: Itt kebleden, úgy tetszik, hallom azt még ♦ 1863: *u*gy
M: „Itt kebleden s. a. t. Tökéletesen igazod van, a két bók bótos legény és komorna ömlengése. De úgy tartottam valamit kell a paradicsomi párral mondatnom, az egésznek teljessége végett, mi szerelmöket érintse. Igyekeztem is azt mentől rövidebben tenni. Azt ugyan gyanítom, hogy nem így beszéltek a szerelemről mint én írok, de attól tartok, hogy úgy nem írhatok ahogy ők beszéltek. – Azonban tréfa nélkül, e hely megint olyan, hogy a kézirat nélkül nem itélhetem meg, kimaradhat-e tisztán, vagy pótolni kell nehány más szóval s mivel? – Itéld meg kérlek és segits te, vagy Ádám nem tud szerelmet vallani, kihal a világ.
180 K: Én meg, ha ott *fen* elbor*ú*l <*a dics*>,
A jav.: Én meg, ha ott *fen* a dics elbor*ú*l,
1861, 1863, T 1924: *fen* ♦ KF 1989: fenn
[fsz]: elborul,
[Mivel a sor utolsó szótagja mai helyesírásában is hosszú szótag verstanilag, korszerűsítettük a helyesírást. Ld. még a 9. sor jegyzetét!]
181 K: *len* <.....> ♦ M jav.: találom
[M a K-ban átírta az eredeti szót, amelyet nem tudtunk pontosan megállapítani.]
1861-től: lenn

183 K: létre is, csak ♦ 1861-től: létre is csak
184 K: Mint <*víz szinén képét a büszke* nap,>
M jav.: Mint fényárjában a fejedelmi nap –
185 K: <*Fényözönében, hogy*> árván hogy ne álljon –
M jav.: A mindenségben árván hogy ne álljon –
186 K: <*A mindenség közt. – és enyelg vele*>
M jav.: A víz színére festi önmagát
187 M jav.: S enyelg vele, [Az előző sor 2. fele e sorba került.]
190 K: Me<*l*>ly ♦ K, 1861, T 1924, KF 1989: bor*ú*lna.
1863: borulna. ♦ fsz: [korsz.]
191 K: szól<*l*>j …szégyeníts ♦ 1861, 1863: szégyen*i*ts,
192 K: értené <,>?
194 K, 1861, 1863, T 1924: vi*sz*hang ♦ KF 1989: visszhang
195 K: szebb létre nem *fejelne* létem
A: „*fejelne*” helyett talán *feselne*: az a fejelés először a csizmát juttatja eszünkbe. ♦ A jav.: feselne
196 K: Me<*l*>lyben
197 K: hallgatom. – ♦ 1861-től: hallgatom? –
198 K: más*kép* <..... .....>
M jav.: *olly* szégyen [M vakarás után átírta a szavakat. Az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
1861, 1863, T 1924: más*kép* ♦ KF 1989: másképp
1861, 1863, T 1924, KF 1989: oly
199 K: <*Még én*> hideg… ♦ M jav., átírva: Hogy a
200 K: Megírigylend<*em*> ♦ M jav., átírva: Megírigylendi
201 K: Hallgasd csak, Ádám, <ó>h *mond*, érted-<é> [Az ékezetek áth.]
A jav., 1861, 1863, T 1924: *o*h mondd, érted-e
KF 1989: óh, mondd, érted-e
1861, 1863: csak Ádám, ♦ T 1924, KF 1989: csak, Ádám,
203 K, KF 1989: zugását ♦ 1861, 1863, T 1924: z*ú*gását
204 K: És, azt ♦ 1861, 1863, T 1924, KF 1989: És azt
205 K, 1861, 1863, T 1924: ös*sz*hang ♦ KF 1989: összhang
206 K, 1861, T 1924, KF 1989: sokszerű ♦ 1863: sokszer*ü*
209 K: S ké<*s*>kedve ♦ M jav., átírva: kétkedve
A: *két*kedve-e, vagy *kés*kedve? az utóbbi szokatlan.
[M Arany jegyzeteiben vörössel áthúzta a *késkedve* szót.]
210 K: küzdök-é hiába a tudás<*sal*>,
A jav.: a tudás, ♦ 1863, T 1924: küzdök-*e*
1861, KF 1989: küzdök-é
211 K: A nagyravágy<*nak*> ♦ A jav.: A nagyravágyás
212 K: kik közt <*olly*> menhely ♦ A jav.: kik közt mint menhely
213 K, 1861: *Melly a lankadt szűt védve béfogad<v>ja,*
[M jav., áth.: előbb béfogadva, majd béfogadja.]
218

Sz: hogy az érzelem fogadja be a szivet, különösnek tetszik. Jobb volna tán a sor így: „Mely védve árnyalja a lankadt szivet” – ámbár anapesztusszal.
1863-tól [M jav. Sz tanácsa nyomán]: Mely lankadástól óvja szívöket,
KF 1989: szívöket,

214 K: <*a szerelem*> M jav.: az érzelem.
[M átírta a szót, T olvasata bizonytalan.]
1861, 1863, T 1924, KF 1989: *ez* érzelem.
[Az eddigi kiadásoktól eltérően a K-nak megfelelően javítottuk a szöveget. Az *ez* valószínűleg helytelen olvasatból származó sh.]

215 után utasítás K: <*glória*>
[M jav., az eredeti szó átírva dicsre. Az eredeti szó T olvasata.]

216 K: *O*h [M jav. ebből: Óh. Az ékezet áth.]
KF 1989: Óh

217 után utasítás K, KF 1989: lassanként ♦ 1861, 1863, T 1924: lassank*i*nt

218 K: mi*l*jószor ♦ 1861-től: milljószor

219 sor előtt utasítás K: fent
KF 1989: fe*nn* [A K-ban a 219. és 221. sor előtt egyaránt a *fent* szóalak szerepel, a 218 é 220. sor előtt pedig a *félre* utasítás áll. Ezért főszövegünk visszaállította az utasítások eredeti ritmusát.]

220 K, T 1924, KF 1989: férfinemnek. ♦ 1861, 1863 sh: férfinemnek*,*

221 K: Mon*d*, ki vagy.
A jav.: Mondd, [A felsz. mód 2. d-je utólagos toldás. A K-ban a mondatot pont zárja.]
1861-től: Mondd, ki vagy?

222 K: <*Felűlről jősz*>-e hozzánk, vagy <*alúlról*>?
M jav., a szavakat átírva: Al*ú*lról jössz-e, vagy fel*ű*lről?
1861, 1863, T 1924: felülről ♦ KF 1989: fel*ű*lről
[fsz-ünk a mai helyesírásnak megfelelő *régi* változatot fogadta el, hiszen a szótag így is hosszú.]

223 K, T 1924: nálunk ez egyre megy.
1861, 1863, KF 1989 sh: nálunk *az* egyre megy.
[T 1924 visszaállította a K helyes változatát: ez egyre megy.]

226 K: Vagy <*tán*> a<*z öreg úr*> ♦ A jav.: a jámbor agg

227 K: *vólna-é* <*a*> porból, ♦ M jav.: vólna-é porondból,
1863, T 1924: volna-*e* ♦ KF 1989: volna-é

231 K: mint <*bamba gyermeket*>;
A: Anachronizmus Ádám irányában. Neki nem lehet fogalma erről. Később (midőn *visióban* él) nincs anachronismus, mert mindent tudhat, most még nem.
A jav.: mint gyapjas állatot;

232 Sz: nem világos a kifejezés; tán így lehetne fordítani: „Így, eszméletre szükséged se lesz!” vagy: „Eszmélned, így szükséged sem leend”. [M nem változtatott a szövegen.]

236 K: *i*stenemnek végtelen <*kegyelmét*> ♦ M jav.: kegyét.
K, 1861, 1863, T 1924: *i*stenemnek ♦ KF 1989: Istenemnek
237 K, 1861: t*ö*n ♦ 1863, KF 1989: tőn
K: e föld <*urává*>.
M jav.: e föld istenévé. [Az eredeti szó T olvasata.]
239 K: Me<*l*>ly
240 K, KF 1989: melly
1861, 1863, T 1924: me*ly*
242 K: me<*l*>ly
244 K, 1861, KF 1989: S mint a ♦ 1863, T 1924: *Mint* a
244– Sz.: hab*jai* és medr*ök*nek – hogy talál a csill*og* és visszah*ull* – többes
246 egyessel?
245 K, 1861: Egy percre *csillog, aztán visszahull*
M jav. 1863-tól: Egy percre felcsillogva visszahullnak
[M jav. Sz megjegyzése nyomán.]
248 K: Me*lly*
250 K, 1861, KF 1989: Bízván ♦ 1863, T 1924 sh: B*i*zván
252 K: <*Felmentene a gondviselettől*>
M jav.: A gondviselettől felmentene,
[T szerint a K sorát kivakarva, a két szót felcserélve javított M. Bizonytalan olvasat.]
253 K: <De *jobb neked tán trágya turonyúl*>
[T olvasata, a sor vakarás után átírva, M jav.:] De trágya *túronyúl* tán jobb neked
A: a *túronyt* nem ismerem. Tán érthetőbb volna, ha nem szebb is: „De trágya*domb gyanánt*…”
M: „Trágyaturony” tudtomra ez van műszóúl behozva a Mistkäfer értelmében, az akadémia szótárában azonban Trágyabogár áll. ♦ A jav.: trágyaféreg*ű*l
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: trágyaféreg*ű*l
[fsz]: trágyaféregül [korsz.]
254 A: „tenyészni kis körödnek lágy öl*ében*” ..lágy öl*én*. Anélkül is sok a catalecticus ($5^{1/2}$) vers sor. Ritkítni kell, ahol lehet, mert végre sem *szabály* ez a jambusban, hanem *kivétel*. [M meghagyta. Katalektikus (gör–lat) jelentése: csonka verslábra végződő.]
255 K, T 1924, KF 1989: nélkűl ♦ 1861, 1863: nélk*ü*l
257 K: ön láb<*án meg*> állni. ♦ M jav.: önlábunkon állni. –
[Átírás, az eredeti T olvasata.]
258 K: széd*ű*lök ♦ 1861-től: szédülök
259 K, T 1924, KF 1989: új ♦ 1861, 1863: *u*j
260 K: v<*ó*>lna [Az ékezet áth.]
261 K, 1861, 1863, T 1924, ♦ KF 1989: testes*ű*ljön
[fsz]: testesüljön [korsz.]
220

K, T 1924, KF 1989: nagyszerű müvekben
1861, 1863: nagyszer*ü* m*űvekben*

262 K: ha<*l*>lhatatlanság [A hosszú „ll” átírva. M jav.]
A: „Biblia. Móz. III. rész.”

263 K: arasz<*t*>nyi [A jav.]
A: „araszt” helyett mindenütt jobb *arasz*, ha csak a mérték nem parancsolja úgy.

266 K: Tudsz, mint *i*sten, <*ha*> azt<*at*> élvezed
A: „ha azt*at* élvezed”… Azt*at* elég népies, de megtagadja a nyelvtan. El is lehetne kerülni: „Tudsz, mint az (egy) isten, *azt* ha élvezed.” [Ez lett A jav.]
KF 1989: Isten

268 K: <*csak zsarnok*> ♦ A: Kemény. „Még is *nagy* zsarnok”..?
A jav.: Mégis kegyetlen

269 sorban az utasítás – A: Ez a *dics* így magában szokatlan a glória helyett, melyet dicsfénynek fordítanak. Azonban látom, hogy erősebb volna, ha megszoknók.

270 K: A *tagadás* kisért. / <*Óh Ember*> vigyázz!
M jav., 1861: A *vén* tagadás kisért. / Ember, vigyázz!
A: „A vén tagadás kisért...” A metrum jajgat. Tagadás, lehetne – ◡ – mert az első syllaba hangsulyos, de „*a vén / taga / dás*” (– – / – ◡ / –) bajosabb. – De látom, nehéz igazítni, hogy meg ne rontsuk a precisiót.
[Metrum: versmérték. Syllaba: szótag. Precisió: pontosság.]
Sz: A *vén* tagadás helyett jobb volna: a *régi*, vagy ha a mérték nem üt, az *ős*.
1863-tól M jav.: Az ős tagadás
KF 1989: AZ ÚR HANGJA – sh. A szereplő megnevezése mind a K, 1861, 1863, T 1924 és fsz-ben is egyaránt: AZ ÚR SZAVA.

272–275 A: Ilyenekben mutat Goethe nagy lyrai virtuositást... ez olyan, mint a Nagy István fordításában Goethe. Hanem rövid, s maradjon.
[Nagy I. Faust-átültetése 1860-ban jelent meg Pesten.]

276 K, T 1924: enyém! ♦ 1861, 1863, KF 1989: *enyém.*
[Fsz-ünk a felkiáltójeles változatot fogadta el.]

277 K: mint mi<*nk*> ♦ A jav.: mí
1861, 1863, T 1924: o*ly*annak tünsz fel, mint m*i* vagyunk
KF 1989: o*ly*annak t*ű*nsz fel, mint m*i*
[Visszaállítottuk A hibátlan mértékű sorát, a verselésért figyelmen kívül hagyva a helyesírást.
Ím: Hisz ollyannak tünsz fel, mint mí vagyunk.]
◡ – / – – / – – / – – / ◡ – /

278 K: me<*l*>ly

279 K: vak*a*ndot len<*t*>, ♦ M jav., átírva: vakondot lenn,

280 K: lát<*kör vesz körűl*>.
A: Határozottan hibás a syntaxis. *Veszi* kell, okvetetlen.Talán így: Mindkettőt más-más *láthatár övedzi.* [Szintaxis (gör–lat): mondattan.]
A jav.: láthatár övedzi.

281 A: „*látköröd kivűl*" – lehet, mint kétség *kivűl*. De megakad ám rajta Boeotia! [B. az ókori Görögország egyik tartománya volt, amelynek lakói korlátoltságukról, kultúrálatlanságukról híresültek el.]
1861, 1863: látköröd-kivül van
K, T 1924, KF 1989: látköröd-kiv*ű*l van
[Fsz-ünk az első két kiadás megoldását követi, verstanilag nem szükséges mindkét magánhangzót eltérően írni mai helyesírásától.]

282 K: <*A legmagasbat embernek tekinted.*>
A: Talán nem tiszta. Azt akarja-e mondani: istent is antropomorphisálod, avagy csak ezt: „És ember, ami legmagasb neked."? [Az egész megjegyzést A kihúzta, de M helyeselte és vörös keresztet tett melléje. Antropomorphisálod: emberi tulajdonságokkal ruházod fel, emberivé teszed.]
A jav.: És ember az, mi legmagasb neked.

283 K: legfőbb *i*deálja,
1861-től: legfőbb ídeálja,

284 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: társa*ú*l fogad.
[fsz]: társaul fogad. [korsz.]

287 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: isten*ű*l rá,
[fsz]: istenül rá, [korsz.]

288 K: tekintünk <*meg mi tikteket*>
A: „Meg mi" szokatlan rend: „*Mi meg* ép úgy tekintünk...["] volna helyes rendben. „Mi meg szint' úgy" – a vers rosszabb, de érthetőbb.
A jav.: rátok mí alá,
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: rátok m*i* alá
[A főszövegben emendáltuk a K alapján, a mérték helyreállítása érdekében a ma szokatlan helyesírású *mí* alakot. Az eddigi kiadások egységesen mi-t írtak, trocheust alakítva A spondeusából.]

290 K: v<*ó*>lnál [Az ékezet áth.]

291 K: leg<*erősebb*, ♦ A jav.: leghatalmasb,

292 K: *ú*r ♦ 1861 sh: *U*r
1863-tól: Úr

295 K: világ<*ot választván tanyáúl*>?
A: A participium visszás. Könnyű volna segiteni: E porvilágra közzénk mért jövél? [Participium (lat): melléknévi igenév.]
A jav.: világra mért jö*tt*él közénk?
1861-től: jövél

297 K: <*kimérett*>
A: rosz hang. *Szabályos életet*? ♦ A jav.: szabályos

298 K: gyermek hang<*ú*> [Az ékezet a K-ban áth.]
1861: gyermek hangu
1863-tól gyermek-hangu
299 K: Me<*l*>ly ..., ro*sznak* ♦ 1861, 1863: d*i*csér, ro*sz*nak
T 1924: ro*sz*nak ♦ KF 1989: rossznak
300 K: di*s*harmóniát ♦ A jav.: diszharmóniát
301 K: Me<*l*>ly ♦ 1861, 1863 sh: *u*j világot
303 K: Ho<*l a*> ki ♦ M jav.: Hová, ki
[A sor mellett A megerősítette M jav.-át, odaírva: *Hová,*]
304 K: <*De*> mondta <*az ur*>
A: Hiatus is, a *meg* szócskának sem szabad volna elmaradni.
[Hiátus (lat): hézag, a nyelvtanban két magánhangzó találkozásakor előálló hangűr.]
A jav.: Megmondta *i*sten ♦ 1861, 1863, T 1924: *i*sten
KF 1989: Isten
306 K: <*Mint*> büntet<*het*>ne? – H<*ogy*> ha
A jav.: Miért büntetne? – Hisz, ha
307 K, 1861, KF 1989: mellyen ♦ 1863, T 1924: me*ly*en
K: me<*nny*>ünk ♦ M jav., átírva: menjünk
308 K: <*Miért akképen*> is <*nem*> alkotott,
A jav.: Egyúttal ollyanná is alkotott
310 K: <*Miért*> ♦ A jav.: Vagy mért
313 K: <*napsugaras*> napok
A: egyik *nap* pleonasmus.
[Pleonazmus: szóhalmozás, szószaporítás. Stílushiba.]
A jav.: verőfényes napok
315 K, T 1924, [fsz]: Mint ezt, mivel éltetve melegít?
KF 1989 sh: Mint *a*zt, ♦ 1861, 1863 sh: melegi*t*?
318 K: Me<*l*>ly *miljó* úton ezt vitatja <*majd*>
A jav., 1861: újra. ♦ 1861-től: milljó.
1863-tól: újra;
[A sor végén a 1863-tól pontosvessző áll.]
322 K: o<*l*>ly
325 [A sor M betoldása a K-ba.]
330 K, 1861, 1863, T 1924: *i*sten. ♦ KF 1989: Isten.
331 K: [A megjegyzése kék ceruzával: „Örökké ifjak lettek volna.”]
336 K: Csügged<*eztek*>? / <*Azt n*>e hidd.
M jav.: Csüggedtek? / Kor*ánsz* hidd.
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Kor*ánsz*e
[fsz]: Korántse [korsz.]
338 K: <*Hölgyem, kövess, csak innen. innen el.*> –
[Majd az áth. a sort így jav. M:] <*De hölgyem jöj, bár merre is*>

[Majd az áth. sorok után a K szélére írva, függőlegesen A jav.:] El innen, hölgyem, bárhová, – el, el!

339 K: <*Olly idegen, kietlen lett e hely*>
[Majd az áth. sort így jav. M:] <*Idegen lett ez a hely és kietlen.*> [Az olvasat bizonytalan.]
A jav.: Idegen már s kietlen ez a hely.
[A jav. a K szélén, a 338. sor alá függőlegesen írva.]

HARMADIK SZÍN

K: Harmadik <*III*> [majd:] <*3ik*> szín.
[Lásd még az ELSŐ SZÍN jegyzetét!]

342 sor előtt [színhely], szerzői utasítás K: paradícsomon kivűl. …kerítsűl.
345 K, T 1924, KF 1989: kényszerítem ♦ 1861, 1863: kényszerítem
346 K: épen ollyat, ♦ 1861, 1863, T 1924: épen olyat
KF 1989: éppen ollyat
347 K: Min<*őnk egykor volt*>
A: Nehéz: „Mint egykoron volt”? ♦ A jav.: Mint az előbbi,
351 K: Me<*l*>lytől
353 K: Amíg <*ipar lesz, és haza*>
A: Tán így: Amíg belőle hon lesz és ipar,
[Ez A javítása is a K-on.] ♦ 1861, 1863: A *mig*
359 K: érzed-<*é*> [K-on az ékezet áth.]
360 K, 1861, 1863, T 1924: isten ♦ KF 1989: Isten
365 K: most daco<*lsz*> a tiszta égnek,
A: dacolni valamivel. Inkább vesszen a rím.
A jav., 1861: *dacot* hánysz a tiszta égnek,
Sz: magyartalan is, nem is világos.
1863-tól: fittyet hánysz a tiszta égnek, [M jav. Sz nyomán.]
371 K: köszönjek néki<,>? [A vessző átírva kérdőjellé.]
372– K, 1861: ha érdemes leszen /*Fáradságára,* csak *munkám* gyümölcse.
373 Sz: magyartalan s dísztelen.
1863-tól M jav.: ha érdemes leszen / Terhére, csak fáradságom gyümölcse.
374 K: A kéjet, <*mellyet*>
A jav., 1861, 1863, T 1924: *a mit* ♦ KF 1989: amit
Sz: „kéjet” nem megy. [M nem fogadta el a bírálatot.]
377 K: Me<*l*>ly *jár* nyomá<*ba*>n, a lehangolásban.
A: rímel. Lehetne így: A mely nyomán jár – a lehangolásban.
[Ez lett A jav.]
378 K: hálának <*pántja*> [A szó többszörösen átírva, áth.]

A: Csunya ez a nem is tiszta magyar *pánt.. Kapcsa? csatja? örve?*
A jav.: csatja

379 K, 1861: Le*hulla is, habár* szabad levék
1863-tól M jav.: Le is hullt rólam, bár szabad levék

379–384 Sz: Telyességgel nem értem. Nyelvtanilag is nehéz, de azon mégis átkörök valahogy, logikailag homályosabb. [M nem változtatott.]

380 K: lerontni*:* ♦ 1861-től: lerontni,

381 K, 1861: *Mit dőre tervvel ember alkotand,*
A: nem tudom, magáról szól-e Ádám, vagy másról. Ha az első, akkor visszás, hogy önbizalma dacára tervét *dőrének* mondja, ha a leendő nemzedékről – anachronismus tudnia, hogy *dőre* tervek is lesznek. Olyannak kell képzelnie ivadékát, mint maga.
1863-tól: Tapogatózva a mit tervezék, –
KF 1989: Tapogatózva, amit

382 K: Ahhoz segélyed sem <*szükségelém tán*>
A: Nem versbe való ez a *szükségből* faragott szó: „Ahhoz segélyed tán fölösleges”?
A jav.: kellett talán,

383 K, 1861: *S felküzdtem v<ó>lna lelkem erejével*. [Az ékezet áth.]
M jav.: Megb*i*rta volna azt saját erőm.
[Sz 379–384. sorra vonatkozó, fentebb közölt megjegyzése alapján.]
1863, T 1924: Megb*i*rta ♦ KF 1989: Megbírta

384 K, 1861: *De nem menekvém*
1863-tól: S te nem mentél meg,
[M jav. Sz 379–384. sorra vonatkozó megjegyzése alapján.]

385 K: M<*ivel*> ♦ A jav. 1861, 1863, T 1924: Me*lyly*el
KF 1989: Mellyel [A továbbiakban a kétjegyű mássalhangzók kettőzésének régies helyesírású alakváltozatait nem közöljük.]

387 K: T<*án czérna szál*>, annál <*gyalázatosb*>
[A *Tán* szó átírva így: Talán.]
A: gemein ez a cérna... *fonál* kellene inkább. Vagy hajszál etc.
A jav. a K-on: Talán egy hajszál – annál szégyenebb, –
KF 1989: *szégyenebb* – [A vesszők elmaradt, sh.]

388 K: k<*ó*>rlátozza [Az ékezet áth.]

393 K: kényszerít<*end nem sokára*>
A jav. K, 1861: hu*nny*ászkodottan ♦ 1863-tól: hunyászkodottan

395 K: *E* köt*e*l<*ék*> ♦ A jav.: Ezen kötél

396 K: vagy <*nagyon*>, ♦ A jav.: vagy igen,

401 K: <*néked*> még dacol<*hat*>.
A: l. feljebb. „bír *veled* dacolni”.
A jav.: még dacol veled.

402 K: <*a*>mi velem dacol<*hat*>,

A: „S csak is ez az... mi *én velem dacol*”;
A jav.: mi velem bír dacolni,
404 K: <*Elrejtve zajtalan mert működik*>
A: Az inversio nagyon kemény. [Inversio (lat): szokatlan szórend.]
A jav.: Hogy, mert elrejtve munkál s zajtalan,
405 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: homályban *ű*l,
[fsz]: ül, [korsz.]
407 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: megszéd*ű*lne
[fsz]: megszédülne [korsz.]
409 K: Me<*l*>lynek határa egy arasz<*t*>nyi lét.
A jav.: Melynek határa egy arasznyi lét.
410 K: Ha<*d*>d meg<*látnom*> hát <*azt a*> működést,
A: Nehéz a spondeustól.
A jav.: Hagyd megtekintnem hát e működést
412 K: Me<*l*>ly
A: „*Melly* rám befolyhat” – messze van a praedicatum a subjectumtól. Az incisumok nagyon elfordítják a beszéd értelmét.
[M meghagyta a szöveget eredeti formájában. A latin nyelvtani kifejezések: praedicatum – állítmány, subjectum – alany, incisum – közbevetés, közbevetett mondat.]
413 K: O<*l*>lyan
414 K: V<*ó*>ltál [Az ékezet áth.]
418 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: szakadatlan*ú*l
[fsz]: szakadatlanul[korsz.]
419 K: föld sark<*a*>kig ♦ A jav.: földsarkokig
420 K: rohan. ♦ T 1924 sh: rohan*?*
421 K: Me<*l*>ly
422 K: me<*l*>ly
425 K: belé<*!*> –
428 K: l*ö*n, ♦ 1861-től: lőn
429 K: melly alak ♦ 1861, 1863, T 1924: me*ly* alak
K, KF 1989: melly alak
433 K: me<*l*>lyben
434 K: o<*l*>ly
438 K: <*silledsz*> [Az áth., átírt szó eredetije T olvasata.]
A: sűlyedsz... az ilyet majd az ortographiánál meg kell javítanunk.
[Ortographia (gör–lat): helyesírás.]
A jav.: sülyedsz
439 K: M*i*g ♦ 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Míg
440 K: Me<*l*>ly ♦ K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: ör*ű*lt,
[fsz]: örült, [korsz.]
441 Sz: „voltommal” szokatlan. [M meghagyta.]

444 K: vész<*t*> hozó ♦ A jav.: vészhozó
444–
445 [A felkiáltójelet tett e két sorhoz.]
448 K: I<*l*>ly
451 K: Magamt<*ó*>l [Az ékezet áth.]
Sz: „gondviseletet” szokatlan. [M változatlanul hagyta a sort.]
452 K: Mit <*a tudatlan*> ösztön sejtett <*már*>
M jav.: Mit ösztönöm sejtett, de nem becs*ű*lt,
1861, 1863, T 1924, KF 1989: becs*ű*lt,
[fsz]: becsült,[korsz.]
453 K: <*S hatalmasabban vágyja a tudás még.*>
M jav.: S tudásom óhajt, – <ó>h de hasztalan. [Az ékezet áth.]
1861, 1863, T 1924: *o*h de ♦ KF 1989: óh, de
454 K: Ugy-é, ugy-é, <*én is rég*> érzek <*illyest*>
M jav.: Ugy-é, ugy-é, hasonlót érzek én is.
455 K: <*Midőn*> te… ♦ M jav.: Ha majd te…
457 K, KF 1989: Körű*l*tekintek
1861, 1863, T 1924, [fsz]: Körültekintek [korsz.]
458 K: És égen földön n<*incsen*> egy rokon
M jav.: És égen földön nem lesz egy rokon
KF 1989: égen-földön
459 K: *Nincs* egy barát… ♦ M jav.: Nem egy barát…
460 K: Nem így v<*ó*>lt ám <*a*>z... [Az ékezet áth.]
M jav.: […] ez
1861, 1863: Nem *i*gy volt ám ez…
KF 1989: Nem így volt ám *az*…
461 K: Hisz <*hogy*> ha o<*l*>ly… ♦ M jav.: Hiszen, ha oly…
462 K: Hogy fáztok <*más felettetek ha nincs*>
A: nehézkes inversio.
A jav.: Hogy fáztok ápoló kéz s gond ne’kűl,
463 K: o*l*ly ♦ 1861-től: oly
464 K, 1861, 1863, T 1924: *i*stent ♦ KF 1989: Istent
465 K: <*Rokonibbat mint a rideg öreg volt,*>
A: „Roko*nibbat* (∪ ∪ – –) mint a *rideg öreg volt*” Rosz vers, rosz hang.
A jav.: Ki nyájasabb lesz, mint a zord öreg:
467 K: Az <*égből*,> szép <*ártatlan*> fiú <*az*>. –
M jav.: Az égi karból, szép szerény fiú <*az*>. –
A: *az* nem kell [A kihúzta a szót.]
468 K: Jelenj meg <*óh*> szellem. ♦ M jav.: Jelenjél meg, szellem.
A: „szellem–velem” – nem jó rím, mert – ∪ = ∪ ∪.
469 K, T 1924, KF 1989: bírsz ♦ 1861, 1863: b*i*rsz
470– K: <*Im a vén*> tagadás

471 Hiv<*ott*>, <*nem*> merne más.
[A nem szó átírva hisz-re, majd M ismét betoldotta a sorba a tagadószót.]
M jav.: Az ősi tagadás / Hív, hisz nem merne más.
473 K, T 1924, KF 1989: szelíd. ♦ 1861, 1863: szel*i*d.
474 K: Mi gyönge *és* <*szelíd*> az égi karban,
M jav., K, T 1924, KF 1989: Mit gyönge*ű*l látál az égi karban,
1861, 1863: gyöngeül [korsz.]
475 K: <.....> ♦ M jav.: erős
[M vakarás után átírta a szót. Az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
478 K: föl<*idézni*> ♦ M jav.: fölzaklatni
479 K: Ha felveszem képem, leroskad<*a*>sz,
A jav.: Ha felveszem saját képem, leroskadsz,
480 K: <*S e férgek itt melletted el enyésznek.*>
A jav., 1861, 1863, T 1924, KF 1989: S eme két féreg itt megsemmis*ű*l.
[fsz]: megsemmisül. [korsz.]
481 K: <.....> ♦ M jav.: büszke [Átírás, az eredeti szót nem tudtuk megállapítani.]
482 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: isten*ű*l fogad?
[fsz]: istenül [korsz.]
483 Sz: *Elrészletezve...* stb. Ki? az ember vagy a föld szelleme? A vonatkozás előttem nem elég világos. [M nem változtatott.]
485 K: Erős vágy<*ódás*>… ♦ M jav.: Erős vágyakkal…
489 K: b<*ó*>ldogság [Az ékezet áth.]
493 A: „már meghatározások” (vannak). Nehéz magyarban az ilyen. Vagy meghatároz*átok*? úgy jó.
[M áthúzta A jegyzeteiben a „határozások” szót. A tehát rosszul olvasta itt ki M írását.]
495 K, 1861, T 1924, KF 1989: Kik úgy ♦ 1863 sh: *Ki* úgy…
497 K, 1861, T 1924, KF 1989: kétségbesőnek ♦ 1863 sh: kétségbe*e*sőnek
498 K, 1861,T 1924, KF 1989: kísérendnek ♦ 1863: k*i*sérendnek
499 K: á<*l*>talváltozottan
501 K: <*És az*> örök ifjú szív ideálja.
M jav.: S örök ifjú sziveknek ideálja.
503 K: me<l>ly foly, nem hatok belé<*je*> – ♦ M jav.: hatok belé –
505 K: Ne hitegess, <*már*> Lucifer tovább,
M jav.: Ne hitegess, Lucifer, ne tovább,
506 K: mindent, <*a*>mint ♦ M jav.: mindent úgy, mint
507 K: <..... ....>
M jav.: Keserves lesz még egykor e tudásod,
508 K: <*T*>udatlanságért <.... ....>
M jav.: S tudatlanságért fogsz epedni vissza.

[M vakarás után átírta e két sorban a szavakat. Az eredeti szöveget – az 508. sor első szó kivételével – nem tudtuk megállapítani.]

509 K: *Csak tü*relem. ♦ 1863-tól: De tűrelem

512 K: mindent <*kitudsz*> ♦ M jav.: mindent megértesz

513 K: t*ü*relemről ♦ 1861-től: tűrelemről

515 K, T 1924, KF 1989: az élet fájából ♦ 1861, 1863 sh: az *életfájából*

516 K: Arasz<*t*>nyi... [A jav.]

518 K: <*é*>s az egy napos <*légy*>.
A: A *légy* egy az, hogy nem igen poétai, más meg hogy a catalecticus verset szaporítja.
A jav.: s az egynapos rovar
M: „Az egynapos légy" – ezt biz én németből fordítottam, magyar neve „kérész", de ezt meg nem értik, s így csakugyan legjobb lesz az „egynapos rovar."

519 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: ör*ű*l,
[fsz]: örül, [korsz.]

521 K: Nem az idő halad<,> mi változunk *csak,*
A: a csak nélkül is ugyanazt az értelmet adná, több emphasissal, jobb verssel.
[M vakarás után átírta a szavakat. Az eredeti szöveget nem tudtuk megállapítani. Emphasis: beszédbeli, viselkedésbeli hév, lendület jelentése mellett értelmi tagolást, mondathangsúlyt is jelent.]
A jav.: Nem az idő halad: *mi* változunk, ♦ 1861, 1863 sh: m*í*

522 K, 1863: szinte ♦ A jav., 1861: szint*én* egyre megy [M nem fogadta el.]

523 K: betöltöd célodat te is <*hát*>, ♦ A: a *hát* megint kimaradhat.

525 A: „szorít*va az*" hiatus. [M meghagyta.]

530 Sz: *együttleges*… bölcselmi műszó, nem költői irányhoz való.

531 K, T 1924, KF 1989: Kitűzött ♦ 1861, 1863: Kit*ü*zött

532 K: Mig <*a vég eljő*> ♦ A jav.: Mig eljön a vég

533 K, T 1924, KF 1989: így ♦ 1861, 1863: *i*gy

535 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: tan*ú*lsz,
[fsz]: tanulsz,[korsz.]

539 K: <*Miljó évekre*> lesz… ♦ A jav.: Évmilliókra lesz…

540 A: nem értem tisztán. A másik sor nem tudom szándékosan rimel-é? Tán könnyebb lenne így: Ez visszapillantása az öregnek / De ifju keblem forró vágya más: / Jövőmbe vetni egy *pillanatot.*
M: „Ez visszapilllantása é. ú. t." Lucifer, úgy emlékszem, azzal biztatja Ádámot, hogy csak tűrjön, hisz lassanként majd keresztülmegy sok iskolán, de tapasztalatai megmaradnak, s ezekből absztrahálhatja a tudást. Erre Ádám azt mondja, hogy köszöni, de nem él vele, mert hisz ez nem volna egyéb, mint visszapillantása az öregnek. Az ő ifjú lelke pedig előre akar nézni a jövőbe. – Így akartam én e helyet érteni, s midőn azt írod,

hogy nem érted egészen, csak rám illeszted a „Gut gedacht und schlecht gesprochen”-t.

541 K: De <*forró vágya ez ifjú kebelnek*>
A jav.: De ifju keblem forró vágya más:

547 K: beláttok <,>

550 K: me<*l*>lybe

553 K: kics*í*ny ♦ 1861-től: kicsiny

554 K: Me<*l*>ly

555 K, T 1924, KF 1989: e súgár ♦ 1861, 1863: e s*u*gár

NEGYEDIK SZÍN

K: Negyedik <*IV*> [majd:] <*4*^{ik}> szín.
[Lásd még az ELSŐ SZÍN jegyzetét!]

556 sor előtt [színhely], szerzői utasítás, 1861 sh: *HÁRAÓ*
1861, errata-lap: *PHÁRAÓ* [Az I. kiadás hat sajtóhibáját javították a kiadás errata-lapján. A javítás a következő módon történt:

lap	**sor**	**hiba**	**ja[v]itás**
31	2 felül	HÁRAÓ	PHÁRAÓ]

556 sor előtt [színhely], szerzői utasítás, K, 1863: mini*s*tere; … korbács<*okkal*>csal [A jav.]
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Elől
fsz: Elöl [Helyesírási javítás. Elől: honnan?, elöl: hol?]

557 K: Me*l*y elvérezni b<*ó*>ldog [Az ó ékezete áth.]
1861-től: Mely

559 K: <*párnáján*> ♦ A jav.: vánkosán

561 K: <*álmát egyaránt*> ♦ M jav.: álomképeit,
[M a szöveget átírta, a fenti változat T olvasata.]

565 K: dicsőse *U*ralom
[A két szó közét tintapaca takarja. Arany az úralom szót megismétli a lapszélen.]
1861-től: dicsőség, úralom

567 K: Száz tartomány<*nak*> ♦ A jav.: Száz tartomány bő

573 K: <.....> ♦ M jav.: lányka
[M a szót vakarás után átírta, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]

574 K, T 1924, KF 1989: őr*ű*lt
1861, 1863, [fsz]: őrült [korsz.]

575 K: <*tiéd*> ♦ M jav.: tiéid

576 K: érzi<*k*>, betölté<*k*> hívatás<*ok*>
[M a k-t kivakarta, az -ok végződést pedig átírta.]
M jav.: érzi, betölté hívatását ♦ 1861, 1863 sh: h*i*vatását

577 K: tudt<*ák*> ♦ M jav.: tudta
579 K: Mint <*köteles*> [M az eredeti szót átírta, s a lapszélre is odaírta.]
M jav.: Mint kénytelen
580 K: <*Miatta*>, <*és*> nem köszön<*ve*> ♦ A jav.: Érette, nem köszönhetem
581 K: <*emelek*> ♦ M jav.: alkotok,
583 K: Me<*l*>ly
584 K: M*ü*vészetét a természet <.....> ♦ M jav.: csodálja
[Az utolsó szót M átírta. Eredetijét nem tudtuk megállapítani.]
1861-től: Művészetét
[Meggondolandó lenne a K eredeti jambusát visszaállítani!]
586 K: Nincs föld*i*ndúlás, nincs vész, me*l*ly ledöntse< , >:
1861, 1863 sh: *fölindulás*
1861 sh: nincs *víz*, ♦ 1861, errata-lap: vész
[Az I. kiadás hat sajtóhibáját javították a kiadás errata-lapján. A javítás a következő módon történt:

lap	**sor**	**hiba**	**ja[v]itás**
32	15 felül	viz	vész]

T 1924, KF 1989: Nincs földindúlás, nincs vész, mely ledöntse:
587 K, 1861, 1863, T 1924: *i*sten. ♦ KF 1989: Isten.
588 K: S <ó>h, *ph*áraó, mégis b<*ó*>ldog [Az óh és a bóldog ékezete áth. A pháraó szót KF 1989 mai helyesírásúra jav.]
KF 1989: S óh, fáraó,
589 K: képzeletben < ,> ? tedd
590 K, 1861, 1863, T 1924: *Ü*rt érzek, mondhatatlan *ü*rt.
KF 1989: Űrt érzek, mondhatatlan űrt.
591 K: b<*ó*>ldogságot [Az ékezet áth.]
594 K: imád<*a*>na [M jav.]
600 K: <*És*> új<*ból*> ♦ A jav.: Sőt újra
Sz: régi siker*eddel*, azaz: siker*telenűl*, ezt így nem használják, vagy nem értik. [M a változtatási javaslatot nem fogadta el.]
600 sor után utasítás K: jajveszékel<*és közt*> ..... összerogy<*ik*>.
A jav.: jajveszékelve..... összerogy.
601 K: <*hívod*> azt< ,>.
A: „Hiába *hívod* azt" a hívod, (ruft) magyarban nem teszi azt ki: *segélyűl*. Talán *kéred*, noha ez gemeinabb.
A jav.: kéred azt.
602 K:v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
606 sorban utasítás K: n*eé*t ♦ A jav.: nejét [A *j* Arany betoldása.]
606 K: Hagyjátok <*őt, el*> innét. ♦ A jav.: Hagyjátok ott. El innét.
607 K, T 1924, KF 1989: szivembe ♦ 1861, 1863: sz*í*vembe,
608 K: Ki e nő és mi <*bűbájt bír sajátúl*>
A: „mi *bűbájt bír sajátúl"* – veszett hang, rosz syntaxis. „Ki nő és miféle bája van," [Syntaxis – gör–lat szintaxis: mondattan.]

A jav.: mi bűve-bája van,
1861 sh: *Kie* nő 1861, errata-lap: Ki e [Az I. kiadás hat sajtóhibáját javították a kiadás errata-lapján. A javítás a következő módon történt:

lap	**sor**	**hiba**	**ja[v]itás**
34	2 felül	Kie	Ki e]

609 K: Me<*jj*>el ♦ M jav.: Me*lyly*el [KF 1989 jav.: Mellyel]
610 K: <*P*>orban fetrengő <*lényéhez ragadja*>?
A: „lényéhez *ragadja*" – nem volna jobb: „Lerántja porban fetrengő magához?" [Ez lett A jav.]
612 K: Me<*l*>lyekkel gúnyúl vett körűl <*teremtőd*>,
A jav., 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Melyekkel gúny*úl* vett körűl urad,
[fsz]: gúnyul [korsz.]
613 K: herny<*u*> v<*ó*>ltodat,
A jav.: hernyó voltodat, [Az u átírva, az ó ékezete áth.]
614 K: lepkeként csapong<*a*>sz. ♦ A jav.: csapongsz.
1861: lepkek*i*nt
615 K: mí<*l*>ly ♦ 1861, T 1924: m*í*ly
1863: *mily* ♦ KF 1989: milly
616 K: *új*ainkból, [majd:] *újj*ainkból ♦ 1861-től: ujjainkból,
618 K: Am*í*<*l*>lyen sértő *ép* o<*l*>ly
1861, 1863, T 1924: *A mí*lyen sértő, *ép* oly
KF 1989: Amillyen sértő, éppoly
619 K: [M betoldása a K belső lapszélén.]
620 K: [M betoldása a K belső lapszélén.]
A: Mit *tegyek* tehát – Nem volna jobb *tegyen*? (t. i. a *bölcs király* kiről Pharaó beszél) akkor jobban jőne a következő két sora Luczifernek. Vagy ott a *tudás* a subjectum, meg az *erő*? Nehéz érteni e két sort: „Nincsen más hátra, mint hogy a tudás(nak) létét tagadja (a bölcs király); vagy pedig: nincsen más hátra, minthogy a *tudás* (saját) létét tagadja, s az erő (ugyanazt) kaczagja." kell vele tenni valamit, mert „brevis *esse laborat, obscurus fit.*" [A latin mondat Horatius *Ars poeticá*jának egyes sz. 3. személybe tett sora, jelentése: „Tömörítve akar írni, homályos lesz."]
M: Szó van, mint emlékszem, éppen e hely előtt szimpátiákról s más oly tényezőkről, melyek megukban semmiknek látszanak, kézzel meg nem foghatók, s mégis mélyen hatnak az emberek sorsába. – E tényezőket sem a tudomány nem bírja megmagyarázni, sem a fizikai erő hatalma alá hajtani. Erre vonatkozik Lucifer gúnyoros megjegyzése, hogy ha így van, nincsen más hátra, mint hogy a tudomány kereken tagadja meg létezésöket is ily rejtett erőknek; a fizikai hatalom pedig kacagja, gúnyolja, kicsinyelje azokat, hogy kompromittáló tehetetlenségét e semmik irányában elpalástolja.
620 után utasítás K: (g*unyny*al)
1861, 1863: [Az utasítás a kiadásokban nincs meg.]

621 K: <*S így n*>incs ♦ M jav.: Nincsen
Sz: *Nincsen más hátra,* prózai fordulat. [M nem változtatott.]
622 K: <*Azt eltagadja, s az erő kaczagja.*>
A jav.: Tagadja létét e rejtett fonálnak:
[A javítását függőlegesen írta a lapszélre.]
623 K: S kacagja durván az erő s az anyag.
[A sor Arany betoldása, melyet függőlegesen írt a lapszélre.]
626 K, 1861: úgy-e bár ♦ 1863 sh: *ugy-e* bár
628 K: v<*ó*>lna [Az ékezet áth.]
629 K, 1861: a mint *meg*lelél.
Sz: nem világos; így jobb volna: *a mint rám találtál.*
M jav. 1863-tól: amint föllelél.
630 K: a gúlához követ <*hord*>, ♦ A jav.: a gúlához követ
A: Az utóbbi két praedicatumot az olvasó az erősre értheti inkább: „Miért él a *pór*? gúlához követ”
631 K: <*Mit az erős rak*>, s állítván utódot
A jav.: Hord az *erős* [A jav. a lapszélen így, rag nélkül.]
1861-től: Hord az erősnek,
632 K: Mi*l*jók ♦ 1861-től: Milljók
633 K: <...> Lucifer, <*de*> mi [Az első áth. szó olvashatatlan.]
A jav.: Ah, Lucifer, mi
637 K: Egy rabszolgával <*van kevesb a földön*>.
M jav.: Egy rabszolgával a földön kevesb van.
638 K: Neked <*hitvány*> szám
A: jobb metrumot ad: silány. A jav.: Neked silány szám,
639 K: <Ó>h [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h
KF 1989: Óh,
642 K: helyed< ,>:
643 K: A bájnak <*ép*> úgy fej<*e*>delme vagy
A jav.: A bájnak épen úgy fejdelme vagy
644 K: Mint az <*erőnek*> én, ♦ M jav.: Mint a *hatálynak* én,
A: a hatály jobb metrum ugyan, mint a kitörlött erő, de ez erősebb.
A jav.: Mint az erőnek
645 K: <Ó>h, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h,
KF 1989: Óh,
646 K: parancsod <*nékünk végzetünk*>
A jav.: parancsod a pór végzete
647 K: Nem is <*kötődöm*> ♦ A jav.: Nem is szabódom
649 K: Ne több<*et*> e szót. <Ó>h, hát bírodalmam [Az ékezet áth.]
A jav.: Ne többször ♦ 1861, 1863, T 1924 sh: *O*h hát b*i*rodalmam
KF 1989: Óh, hát
651 K: Elég<*edj egyelőre, hogy*> parancs<*od*>
M jav.: Elég, ha egyelőre a parancs

[Ezek a javítások T szerint benne vannak a K-ban – a fakszimile kiadáson ennek már nyoma sincs, legfeljebb kivakart szöveg lehetett. Gyanús, hogy KF 1989 sem közli e szövegváltozatot!]

652 K, 1861: *és* ne írigyeld ♦ 1861 sh: irigyeld
1863 M jav.: óh ne írigyeld ♦ T 1924: *oh* ne írigyeld
KF 1989: óh, ne írigyeld

654 K, 1861, 1863, T 1924: *i*stenem, ♦ KF 1989: Istenem,

655 K: ellentétel ez< ,>

656 K, 1861: Törekvés*ü*nkre gúny <*a*> ♦ M jav.: Törekvés*ü*nkre gúny e
1863-tól: Törekvésinkre

657 K: <..... .....> ♦ M jav.: Vagy hivság<*á*>ra szánalmas
[M a K-ban a két hosszabb szót vakarás után átírta, az eredetit nem tudtuk elolvasni.]
M jav.: Vagy hivságunkra
Sz: *Törekvésünkre ....mosoly*: érthetetlen így; tán ezt teszi: törekvésünk izgatottságára gúny e nyugalom, vagy annak (törekv.) hiú voltára szánalmas mosoly az....?

663 1863: [A 2. kiadásból e sor hiányzik, a K-ban és az 1861-es kiadásban benne van.]
K: Ah mi<*l*>lyen ♦ A jav. K, 1861, T 1924: Ah *mily*en
KF 1989: Ah millyen

664 K: <*Ó*>h, nem hallod-<*é*> [Az ékezetek áth.]
1861, 1863, T 1924: *O*h, ♦ KF 1989: Óh,

666 K: igaz< ,>:

667 után: [Az utasítás (Luciferhez) az 1869-es (3.) kiadás toldása.]

668 K: Te meg <*tiltsad be*>
A: Szabályos de erőszak látszik: Csitítsd el!
A jav. : némítsd el ♦ 1863 sh:ném*i*tsd

670 K: <*aztat*> az igával ♦ A jav.: az igával azt

672 K: Szíveden keresztű*l* ♦ 1861, 1863 sh: Sz*i*veden
1861, 1863, T 1924, KF 1989: keresztű*l*
[fsz]: keresztül, [korsz.]

674 K: kiált segély<*ért*> ♦ M jav.: kiált segélyt

675 K: <*ölj meg*> ♦ A jav.: zúzz el

676 K: Ha <*az*> a nép*jaj* ♦ M jav.: Ha a nép jajja
A: „Hogy (!) a nép jajja”, vagy „e nép jajja” ha a specziális vonatkozás el nem maradhat.

678 Sz: *Mulatni* h. *mulattatni* értendő. [M nem fogadta el a javaslatot.]

679 K: mindent, <*ami kívülem van,*> ♦ A jav.: mindent, kívülem mi van:

681 K: Hogy <*a*> mosolyom üd<*e*>, <*szám*> láng legyen
M jav.: Hogy mosolyom üdv, ajkam láng legyen

682 K: mi*l*jó karú ♦ 1861-től: milljókarú

683 K: jajgat oda<*künn*> ♦ M jav.: jajgat odakint
685 K: Én, <*mint*> a népnek ♦ M jav.: Én, én, a népnek
687 K: És <*véled én*>
[A véled szó ékezetét áthúzta, majd a mondat 2. és 3. szavának kicserélését hullámvonallal jelezte A.]
A: a véled ige is: olvashatja a szórakozott így: „És véled, én?...” – És én veled. Semmi a metrum. [Ez lett A jav.]
K: A mi*l*jók ♦ 1861-től: A milljók
688 K: h<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
689 K: <..... .....> ♦ M jav.: Komor levél
[M a két szót vakarás után átírta, az eredetit nem tudtuk kiolvasni.]
691 K: <..... .....> ♦ M jav.: Siketté lennem
[M a két szót vakarás után átírta, az eredetit nem tudtuk kiolvasni.]
692 [A K 25. oldalát, a 692–725. sort, a sok áth., tintapaca, vakarás miatt A újraírta, így a K 26. oldalán is ugyanezek a sorok szerepelnek, természetesen A kézírásával, tisztázatban, számos helyen javítva, megváltoztatva M eredeti megfogalmazását.]
693 K: [A sor a K-ban nehezen olvasható a tintapacák miatt, különösen a két mondat határán és a sor végén.]
694 K: [A K-ban nehezen olvasható a tintapacák miatt a sor vége.]
696 K: Mi*l*jók vesztével és mi*l*jók
1861-től: Milljók vesztével és milljók
697 K: <.....> … <.....>, ♦ M jav.: Kikben..... lehel,
[M a két szót vakarás után átírta, az eredetit nem tudtuk kiolvasni.]
698 K: Mi*l*jószor ♦ 1861-től: Milljószor
699 K: Ah *ph*áraó rajongsz, hisz ♦ KF 1989: Ah, fáraó, rajongsz; hisz
700 A: „A végezet elítélt állata” – Nehéz hang. Talán: „A végzés, a végzet *arra* ítélt állata” (a mit t.i. Ádám elmondott).
[Ettől a sortól a 725. sorig három szövegváltozat különíthető el markánsan. Van egy A-változat, az ősszöveg, többnyire vastagon áthúzva, egy B-változat, M javítása, s a külön lapra írt A jav., a C-változat. Ennek a 25 sornak a K-szövegváltozatait A, B és C-sorként külön feltüntetjük.]
K, A-sor: <*Igába termett állat, már ma mentsd fel.*>
B-sor, M jav.: *A végezet el ítélt állata,*
C-sor, A jav.: A végzet arra ítélt állata,
701 K, A-sor: <*Amit te el vetsz, ő meg nem nyeri,*>
B-sor, M jav.: Me*l*y *bár mi* rendnek malmán húzni fog
C-sor, A jav.: Mely minden rendnek
702 K, A-sor: <*És új urat keres holnap magának*>.
B-sor, M jav.: Mert arra van teremtve*, márma* menstd fel,
C-sor, A jav.: teremtve. Már ma mentsd fel:
703 K, A-sor: <*Hogy is lehettél vólna te urává*>

B-sor, M jav.: Amit te el *vetsz*, ő meg nem nyeri
C-sor, A jav.: A mit te eldobsz, ő meg nem nyeri,
[KF 1989 mai helyesírás: Amit]

704 K, A-sor: <*Ha kebelében öntudat lakik,*>
B-sor, M jav.: És új urat keres holnap magának.
[Ez a C-sor, A-jav. is.]

705 K, A-sor: Vagy azt hiszed, hogy ülhetnél nyakán,
[Itt nincs M jav., s A jav.-a, tisztázata is ez lett.]

706 K, A-sor: <*És a*> gazdának szükségét nem érzi? –
B-sor, M jav.: Ha a gazdának szükségét nem érzi? –
C-sor, A jav. [ugyanez, kötőjel nélkül]: érzi?

707 K, A-sor: [Először:] <*Mély tenger a nép, már mit tégy vele*>
[Majd:] <*Sohsem lesz fényes, a hullám csupán*>
[Majd:] <*Mit színe fel vet s e hullám te vagy.*>
[A három kihúzott sor fölé írta M javítását:]
B-sor, M jav.: Ha kebelében öntudat lakik.
[A C-sor, A jav. csak a mondatzáró kérdőjellel és kötőjellel tér el ettől:] lakik? –

708 K, A-sor: Miért jajgat hát, mint <*hogy*> ha fájna néki
[Ez a B-sor, M jav., s a C-sor is.]

709 K, A-sor: A szolgaság? / <*Ép az ha nem jajongana*>
B-sor, M jav.: A szolgaság? / Fáj, bár nem tudja mi.
[C-sor, A jav.: a tudja szó után vessző.]

710 K, A-sor: <*Mutatná, hogy fel kell őt menteni.*>
B-sor, M jav.: Mert minden ember *ú*ralomra vágy*ik*,
C-sor, A jav.: <*ú*>ralomra vágy,
[Az ékezet áth. A jó jambus kedvéért vissza lehetne állítani a hosszú ú-val írt alakot, ám a maitól eltérő helyesírás egy kiadásba sem került be, így maradtunk a megszokott szóalaknál.]
Sz [a 710–718. sorról]: *Mert minden... álmait*, jobban helyén volna a következő színben, Miltiádész kísérleteivel szemben.
[M nem reagált a bírálatra.]

711 K, A-sor: <*De így a végezés elítélt állata*>
B-sor, M jav.: Ez érzet az, s *nem testvériség,*
[C-sor, A jav.: a testvériség,]

712 K, A-sor: <*Melly minden rendnek malmán húzni fog. –*>
B-sor, M jav.: Mi a szabadság zászlajához *ü*zi
C-sor, A jav.: űzi

713 K, A-sor: <*Mindenkiben van vágy uralomra*>
B-sor, M jav.: <*De mert nem ébred tiszta öntudatra*>
[Majd:] M jav.: A nagy tömeget, ámbár öntudat*ra*
C-sor, A jav.: A nagy tömeget – ámbár öntudattá

714 K, A-sor: <*Szabadságért is. Ez ami sovárog*>
B-sor, M jav.: <*Soha a nagy tömegért sejtelemként*>
[Majd:] M jav.: Nem ébred benne, és csak sejtelemként
C-sor, A jav.: sejtelemkint
715 K, A-sor: <*A rabszolgában. Ám de a tömegben*>
B-sor, M jav.: Zaklatja azt minden*féle* mi uj
C-sor, A jav.: Zaklatja minden olyasért, mi új,
716 K, A-sor: <*Határozott tudatra soha sem jő*>
B-sor, M jav.: S mi tagadása a már meglevőnek
C-sor, A jav.: meglevőnek;
717 K, A-sor: <*Csak űzi azt, minden felé mi új*>
B-sor, M jav.: Abban *reménylvén* testesülve látni
C-sor, A jav.: Abban remélvén testes*ű*lve látni
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: testes*ű*lve
[fsz]: testesülve [korsz.]
718 K, A-sor: <*S mi tagadása a már meglévőnek*>
B-sor, M jav.: A boldogságról képzett álmait.
[Ez a C-sor, A jav. is.]
719 K, A-sor: <*Abban reménylve szép sejtelmeit*>
B-sor, M jav.: Pedig mély tenger a nép*, bár mi* napfény
C-sor, A jav.: nép: bármi
720 K, A-sor: <*A bóldogságról testesűlve látni, – >*
B-sor, M jav.: *N*em hatja át tömét*,* sötét leend az,
C-sor, A jav.: Sem hatja át <*z*>tömét; sötét leend az,
[A a *zömét* szóalakot írta le először, majd a z-t átírta t-re.]
721 K, A-sor: <*De egynehány, ki lelkeddel rokon*>
B-sor, M jav.: Csak a hullám *fényes*, mit színe *fel vet*
C-sor, A jav.: Csak a hullám ragyog, mit színe fölvet,
722 K, A-sor: <*Élére áll határozott tudattal,*>
B-sor, M jav.: És *melly* hullám esetleg épp te vagy.
C-sor, A jav.: És mely hullám
723 K, A-sor: <*Mint a szabadság bámult bajnoka*
Ezek lehetnek csak veszélyesek.>
[M a két sort kihúzva egy fél sort írt csak a javításba:]
B-sor, M jav.: S mért é*p*en én?
vagy más veled rokon
[A tulajdonképp a 723. sor második felét képező Lucifer-válasz a K-ban a 724. áth. sor alá van javítva. Ez a C-sor, A jav. is. KF 1989 mai helyesírással: éppen. Majd:] Vagy más, veled rokon,
724 K, A-sor: <*Reád, helyedre tolakodva bátran*>
B-sor, M jav.: <... . ...> Kiben tudattá <...> vált a népi ösztön,
[Olvashatatlan átírások, áthúzások.]
C-sor, A jav.: Kiben tudattá vált a népi ösztön,

725 K, A-sor: S <...> a szabadság bám*ú*lt bajnoká*ú*l
[Ez a B-sor, M jav. is.]
C-sor, A jav., 1861, 1863, T 1924, KF 1989: S ki a szabadság bámult bajnoká*ú*l
[fsz]: bajnokául [korsz.]
726 K: tolakod<*va bátran*> ♦ A jav.: tolakodni mer.
728 Sz: A *gazda* nem marad meg, hanem a szolgaság vagy azon állapot, mely szerint a gazda *van*. [M nem változtatott.]
730 K: Me<*l*lyből
732 K: láncz<*oka*>t, gyürű<*ke*>t ♦ A jav.: lánczot és gyürűt
733 K: játékszert, s *mond:* ♦ A jav.: s mondd:
734 K: Fölébe <*teszlek*>, ez *tesz* nemes<*e*>bbé –
A jav.: Fölébe tollak, ez teszen nemesbbé –
736 K: is lenéz<*e*>d. ♦ M jav.: is lenézd.
737 K: i<*l*>ly
738 K: szolgákkal< ,>! légyen mind szabad < ,>. [M jav.]
743 K, 1861, KF 1989: bévégzetlen*ű*l, ♦ 1863, T 1924 sh: b*e*végzetlen*ű*l,
[fsz]: bévégzetlenül, [korsz.]
744 K: <*Intésül*> annak, ♦ A jav.: Intő rom annak,
745 sor után utasítás K, 1861, 1863, T 1924: (Kint nagy örömzaj, a munkások eloszolnak. Lucifer visszatér.)
KF 1989 sh: (Kint nagy örömzaj, a munkások eloszolnak.) [Következő sorban, szereplőnévként]: *LUCIFER (visszatér.)* [Főszövegünkben természetesen javítottuk az értelemzavaró hibát: a 746–747. sor is Ádám szövege!!!]
746 K, 1861, KF 1989: Ör*ű*lj ♦ 1863: Örülj
[Főszövegünk az 1863-as mai helyesírású változatot követi, mert verselés szempontjából közömbös, hogy milyen alakban van a szó.]
K: meghaj<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
747 K: ne hi<*gy*>dd, hogy kényszerít<*ed*>ve. [M jav.]
750 K: me<*l*>ly
751 K: <*ládd*> ♦ M jav.: látod, a jaj
752 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Elném*ú*lt,
[fsz]: Elnémult, [korsz.]
753 K: Mi<*t*> vágy<*ol*> más<*t*>
A: vágyni valamit? Igazítani könnyű volna: „Mi vágyad más?”
[Ez lett A jav.]
754 K: <Ó>h [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h KF 1989: Óh,
755 K, 1861, 1863: *ép* KF 1989: épp
756 K: <*Mint a gyermek tehetlensége vonz*>
[A 755. sor mellé a lapszélre M két sort (756–757) betoldott.]
M jav.: Csak gyöngeség, mit az erő szerethet.
Mint a védő szülő gyámoltalan

758 K: Volt<..>át
[M átírta az első szót, amely eredeti formájában olvashatatlan.]
759 K: <*Untatlak*> is e <*dőre*> fecsegéssel?
A: a dőre igen sokszor jő már elé. Itt lehetne: balga fecsegés.
M jav.: Ah *ph*áraó, tán már untatlak is
[A sor M toldása a K-ban, eredetileg csak a most 760. sorszámmal jelölt szerepelt.]
760 K: <*Untatlak*> e <.....> fecsegéssel? –
M jav.: E hasztalan, e balga fecsegéssel?
[Az egyik áth., átfirkált szó eredetijét nem tudtuk megállapítani.]
762 [A sor M későbbi betoldása.]
764 K: Erő<*t*> s nagyság<*ot*> nem <*tőled lesek*>
M jav.: Erő s nagyságért nem kebledre hajlok,
765 K: <*Sem tudományt*>, mind ezt<*et*>
M jav.: Sem a tudásért, mind ezt
[KF 1989 mai helyesírással: mindezt.]
768 [A sor M későbbi betoldása.]
769 K: Akármit mondasz, mind egy; <ó>h, [Az ékezet áth.]
K, 1861, 1863, T 1924: *o*h ♦ KF 1989: mindegy; óh,
770 K: <*s*> azért ♦ M jav.: azért
772 K: csecsebecs, <*melly*> ♦ M jav.: csecsebecs, [a melly szó törölve]
773 sor után K: <*Csak gyöngeség mit az erő szerethet. –*>
[Ez lett, betoldva a 756. sor.]
774 K: <*De egy vágyam van mégis, teljesítsd.*>
M jav.: És mégis egy vágy ver föl mámoromból,
KF 1989 sh: *És mégis egy vágy ver föl mámoromból,*
[Főszövegünkben normál betűvel írtuk a sort, hiszen ez nem utasítás, hanem a párbeszéd része.]
775 K, 1861, 1863, T 1924: *o*h ♦ KF 1989: óh
778 K: A míg ♦ 1861, 1863: A m*i*g
KF 1989: Amíg
780 K: Mel<*l*>y arcz<*aidnál játszik*> s el röp*ű*l?
A: Úgy tetszik, hogy arcz egy van (Gesicht) orcza kettő (Wangen).
A jav., 1861, 1863, T1924, KF1989: Mely arczodat legyinti s elröp*ű*l?
[fsz]: elröpül? [korsz.]
781 K: marad <*utána*>
A: az arczon? nem, a földön. De amúgy érthetni előbb.
A jav.: marad, hol elszáll,
786 K: Kéj-kerteid <*közt*> ♦ M jav.: Kéj-kerteidben
787 K: <*S a*> pusztán k<*ó*>ld*ú*s, szolga nép tanyáz<*ik*>
A: Lehet s jobb is tanyáz. ♦ A jav., 1861, 1863, T 1924, KF 1989: A pusztán kold*ú*s, szolganép tanyáz.
[fsz]: koldus, [korsz.]

788 K: nem az <*ég*>rázó fergeteg
A: nem az ég: ∪∪; S *mindezt* nem *ég- és földrázó* fergeteg vagy: – a mennyrázó fergeteg –
A jav.: S mind ezt nem a mennyrázó fergeteg
789 K: föld ind<*ú*>lás [Az ékezet áth.]
790 K: me<*l*>ly
794 K: me<*l*>lyről
795 K: v<*ó*>lt-e, [Az ékezet áth.]
795 után utasítás: me<*l*>ly
798 K: Fülembe*n* cseng még: mi*l*jók ♦ 1861-től: milljók
800 K: <*S érvényre csak szabad állam viszi.*>
M jav.: Szabad államban – másutt nem lehet.
802 K: <*Melly*> Egyesekből <*mely egy*> egész<*e*>t <*alkot*>
A: nem zeng. Talán így: Mely egyesekből nagy egészt csinál.
[Ez lett A jav.]
804 K: elhagyok< ,>.
805 K: Vezess, vezess <ó*h*> Lucifer új <*helyemre*>
A jav.: Vezess, vezess, új célra Lucifer
806 K: Ugy is sok szép időt vesztettem <el>
1861-től: vesztettem el ♦ KF 1989: Ugyis
807 A: „tört reménnyel” Nehézkes, de maradhat is.
808 K: szű<*d*> e szíve<*n*> ♦ A jav.: szíved e szűn
809 K: sejtem, hogy <*újólag*> ♦ A jav.: sejtem, hogy téged is
810 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Tiszt*ú*lt
[fsz]: Tisztult [korsz.]
811 K: <...>M jav.: ölelni [A szó átírva, az eredeti szó olvashatatlan.]
813 K: o<*l*>ly
814 K: a célt, <*mint*>sem remé<*ny*>led ♦ A jav.: a célt, hogysem reméled
816 K: Me<*nyny*>ünk ♦ A jav.: Menjünk

ÖTÖDIK SZÍN

K: Ötödik <*V*> [majd:] <5^{ik}> szín.
[Ld. még az ELSŐ SZÍN jegyzetét!]
817 sor előtt utasítás: [Miltiades neve előbb végig Mil*c*iadesnek volt írva a K-ban. Így a 886., 908., 962., 968., 987., 1002. és az 1007. sorban. (M jav.)]
818 K: ment <*atyád el gyors hajón,*> ♦ A jav.: ment el gyors hajón atyád,
820 K: vakmerő<*e*>n ♦ A jav.: vakmerőn
823 K: <....> ♦ M jav.: e hon
[M az eredeti szót kivakarta, így nem tudjuk kiolvasni.]

824 K: közénk <*épen*> hős ♦ A jav.: közénk hős atyádat *épen*.
K, 1863: közénk ♦ 1861: közzénk
KF 1989: éppen
825 K: <*De*> mért ment <*hát*> atyám o<*l*>ly
A jav.: Ugyan mért ment atyám oly
827 K: n<*eé*>t bú emészti <*itt*>hon?
A jav.: nejét bú emészti honn?
828 K: <Ó>h [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h
KF 1989: Óh,
829 K: átka <*van*> o<*l*>ly ♦ A jav.: átka űl oly
830 K: nőnek <*igaza*>
A jav.: nőnek van joga
840 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: aljas*ú*l.
[fsz]: aljasul. [korsz.]
842 K: p<*ó*>lgárerényt [Az ékezet áth.]
844 K: a<*n*>nyára ♦ A jav.: anyjára
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: túlerős
fsz: túl erős [Helyesírási javítás, valószínűleg 846. sor „túlerőre jutna" kifejezése miatt a kiadások egybeírják e szót, holott itt nem a túlerő fogalmáról van szó, hanem a túlzottan, túlságosan erős kifejezésről.]
845 1861, 1863 sh: *még* elvérzik
846 K: túlerőre <*jőne,*>
A: „túlerőre *jőne*" – jutna v. kapna. ♦ A jav.: jutna,
847 K: *a szentelt* hazát ♦ 1861-től: ezt a szent hazát [A jav.?]
848 sor után K: *1ő A népből.*
[A sorszámmal jelölt szereplők helyesírása a K-ban hasonló a továbbiakban is. Így pl. ebben a színben *2ik, 3ik A népből, 1ő, 2ik Demagóg* stb. Ezért ezeket a változatokat ezután nem jelöljük.]
849–
850 K: izgató *hírt,* ♦ 1861 sh: izgató / H*i*rt,
1863-tól: izgató / Hírt,
850 K: Mint *hogy ha* ♦ 1861: Mint *hogyha*
Sz: *mint hogyha* igen dísztelen, *mintha* helyett (csaknem mindenütt, hol e szó előfordul, így van.)
1863-tól: Hírt, mintha sergünk
851 K: o<*l*>ly
852 K: senki sem <*forral*> ♦ A jav.: kohol
853 K: Mint <*azelőtt*>, mi<*ket*> kivi<*nni vágynék*>
M jav.: Mint hajdanán, miknek kivitelére
854 K: felséges nép <*eszközlése álltal*>
M jav.: nép<*et szükséglené*> ♦ A jav.: nép torka kellene.
855 K: <*R*>eggel<*től fogva*> ♦ A jav.: Ma – reggel óta
1861-től: Ma reggel óta

856 K: S <*ki sem szólít*> szavazatom <*miatt*>
A: Miatt nem jó. *Ért* vagy *végett* kellene. „És senkinek sem kell a szavazat.”
A jav.: S szavazatomra nem akad vevő.
857 K: Unalmas l<*é*>t, mit <*kezdjen már az ember*>?
[A lét szóban az ékezet áth.]
A: *Németes*. „Unalmas élet! Mittevők legyünk már?” „Egy gyönge kis zavar nem ártana” (Nem volna rossz egy kis zenebona).
A jav.: Unalmas élet, mit van tenni már?
[A 858. soron, javaslata ellenére, nem változtatott A.]
858 sor után utasítás K: *himnust* kezdenek, me<*l*>ly
A jav.: himnuszt..., mely
859 K: <*El innen, engem illet ez a hely itt*>
M jav.: <*e hely*> [M átírta a szavakat.]
A: *Germanis.* [Germanizmus, rövidítve.]
A jav.: Odább! ez a hely itten az enyém.
861 K: szó<*l*>lsz.
863 K: fájva <*szóllalok fel itt*>, ♦ M jav.: emelek szavat,
867 K: <*D*>isz-szeker<*é*>ről.
M jav., 1861, 1863, KF 1989: A d*i*sz-szekérről.
[M javítása a betűk átírásával.]
T 1924: A dísz-szekérről.
[Mivel a *dísz* szó mai helyesírásában csak erősíti a jambus hosszú szótag voltát, T szövegváltozatát fogadtuk el főszövegünkben is.]
868 K: <*Igy koszoruzzák azt*> az állatot, ♦ M jav.: <*Koszoruzzad meg azt*>
[Ez utóbbi javítás T 1924 és KF 1989 szerint A jav. De Arany általában kiegészít, áthúz a kéziraton, míg Madách igen gyakran átírja a szöveget javításként. A nagy K betű formája, a beszúrt meg szó betű vastagsága is M tollára vall.]
A jav.: No csak virágozd fel azt az állatot,
1861 sh: virágozd fel állatot,
869 K: Mit áldozatra szán<*nak*>. ♦ M jav.: szántál. [A szó átírva.]
870 K: azt a <*fecsegőt*>. ♦ M jav.: gúnyolót. [M átírta a szót.]
872 K: téged, <*ó*>h [Az ékezet áth., a téged szót részben tintapaca fedi.]
1861, 1863, T 1924: *o*h ♦ KF 1989: óh,
874 K: <*nyomorú*>
M jav.: éhenh<*ó*>lt [Az eredeti szó átírva, majd az ékezet áth.]
875 K: Me<*l*>ly
876 K: <*Nagyoknak*> ♦ A jav.: Gazdái
K: asztalá<*nál*>. – Óh te <*nyomorú*>
M jav.: asztaláról. – Óh te gyáva [M átírta az eredeti szavakat.]
1861-től: *O*h te gyáva, ♦ KF 1989: Óh,

877 K: *I*zlésedet nem ír*í*gyelhetem.
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: *I*zlésedet
1863 sh: *i*rigyelhetem. ♦ [fsz]: Ízlésedet
[Mivel az első szótag mai és régi helyesírásában is hosszú szótag verstanilag, korszerűsítettük a helyesírást.]
878 sor után utasítás: <*ó*>ltáron. [Az ékezet áth.]
879 K: Szent Aphrodíte! <ó>h [Az ékezet áth.]
1861, 1863: Aphrod*i*te! *O*h ♦ KF 1989: Aphrodít*é*! óh
[A K és T 1924 alapján visszaállítottuk az eredeti jambust. Ld. még a 885. sort is!]
882 K: enyhet <*hős szivébe*> csak. ♦ M jav.: enyhet csak bajnok szivére.
882 sor után utasítás: Charis<*e*>k
[A jav.: Charisok. Később is, minden előfordulásnál.]
883 K: <Ó>h nő, a <*szerelem*> ♦ M jav.: a tiszta szív
[Az ékezet áth. Majd a szerelem szó kivakarva és átírva.]
1861, 1863, T 1924: *O*h nő, ♦ KF 1989: Óh, nő
885 K, 1863, T 1924: Hála, Aphrodíte! ♦ 1861: Aphrod*i*te!
KF 1989: Aphrodít*é*! [Ld. a 879. sor jegyzetét!]
887 K, 1861, 1863, T 1924: *O*h, ♦ KF 1989: Óh,
888 K: Hallgassatok, <*ki*> vagy késő bánalomnak
[Az utolsó három szó M későbbi betoldása.]
889 K: Ér szégyene. [A félsor M betoldása.] ♦ K: <*S*>zemtelen! <*le véled*>.
M jav.: Le <*véled*>, szemtelen! ♦ A jav.: Le onnan,
891 K: *bebírta* ♦ M jav.: be bírta
1861, 1863: be b*i*rta
893 K: Nos, ♦ A jav., 1861, 1863, T 1924: *No s,*
KF 1989: Nos,
[Fsz-ünk KF 1989 alapján visszaállította M eredeti szóalakját, a mai helyesírást. No és: külön, nos: egyben.]
895 K: kint<,>?
897 K: mind*é*g ♦ 1861-től: mindig
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: szor*ú*l,
[fsz]: szorul, [korsz.]
900 K: g*unyny*al ♦ 1861-től: gúnnyal
907 K: p<*ó*>lgártársi, s [Az ékezet áth.]♦ 1861, 1863: polgártársi s
908 K: <Ó>h, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h,
KF 1989: Óh,
909 K: *Crispos* [Főszövegünkben a görög nevek mai helyesírással szerepelnek: Kriszposz, Therszitész, Mitiádész stb. A későbbiekben erre a változásra nem térünk ki.]
911 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: közű*l*
[fsz]: közül [korsz.]
913 K, KF 1989: így ♦ 1861, 1863: *i*gy

914 K, KF 1989: így ♦ 1861, 1863: *i*gy
916 K: T*ersites*? ♦ M jav.: Thersites
919 K: <Ó>h [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h
KF 1989: Óh,
925 K: hirdetek! ellen <*van*> a kapuknál!
A jav.: hirdetek! az ellen a kapuknál!
926 K: gy*ö*zelmes ♦ 1861-től: győzelmes
927 K: [Az első félsorban tintafolt, M föléírva javította a szöveget.]
K, 1861, 1863, T 1924: É*p*en ♦ KF 1989: Éppen
930 K: szól<*l*>tok, tűzzel vassal ♦ 1861-től: szóltok,
KF 1989: tűzzel-vassal
936 K: <*Fájt az itélet*> ♦ M jav.: Az ítélet fájt,
937 K: <ó>h, de keserű<*e*>bb [Az ékezet áth.]
1861, 1863, T 1924: *o*h, de ♦ KF 1989: óh, de
939 K: el *neét;* ♦ A jav.: el nejét:
940 K: gyermek<*évei*> ♦ A jav.: gyermekestül.
KF 1989: gyermekest*ű*l.
[Főszövegünk is a kiadások és a K mai helyesírású változatát tartalmazza, hiszen a sorzáró szótag így is hosszú. A sor hatodfeles jambus, tehát csonka verslábbal zárul.]
941 1861, 1863: sz*i*vesen,
943 K: j*ö*j, j*ö*j velem, ♦ 1861-től: jőj, jőj velem,
945 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
947 K: mind*é*g ♦ 1861-től: mindig
947–
948 Sz: *örökké szép* alatt nem tudom, Évát érti-e vagy a templomot?
948 K: látás<*s*>a
950 K: Me<*l*>ly
954 K: o<*l*>ly
957 K: Me<*l*>ly küzdelmemben a *mármár*
[A szó kötőjelessé alakítása A jav. A K-ban egy választóvonallal, majd a lapszélen a / = jellel jelezte a jav.-t Arany.]
959 K: <*No*> ♦ M jav.: De [A szót átírta M.]
960 K: Borzalma <.....> ♦ M jav.: <*közzénk lépend*>
[Az eredeti, olvashatatlan szavakat átírta M.]
A jav. Borzalma eljő hozzánk
961 K: <*nem-e*> ♦ A jav.: vajon
962 K: <*Kopogtat szintén véle bé határa*>
A: Nehéz. A *nem-e* nem is jó magyarság. *határ és kopogtat* rosz trópus is. „Unalmas árnyjátékotoknak vajon / Nem *áll-e majd be rettentő* határa.” [trópus (gör): az irodalomban szókép]
A jav.: Nem l*e*ssz-e akkor itt végső határa. [A lessz régies helyesírását emendáltuk: Nem lesz-e…]

962 után utasítás K: (a nép kö<*z*>zé vegy*ú*l)
T 1924: (a nép közé vegy*ű*l)
1861, 1863: [Az utasítás hiányzik.] ♦ KF 1989: vegyül
963 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Könyör*ű*lj,
[fsz]: Könyörülj, [korsz.]
964 K: <*Mi vétketek hát*> <..... ....>
M jav.: <*mely miatt könyörgtök*>?
[M jav., átírás az utolsó három szóban, az eredeti olvashatatlan.]
A jav.: <*Mi bűnötök hát, hogy könyörgetek?*>
[Majd a lapszélen:] Mi vétketek hát, *a miért* könyörgtök?
KF 1989: amiért
965 K: S <*mit kérhet a gyöngétől*>
M jav.: S a gyöngétől mit kérhet
[M jav. átírással, az eredeti szöveg T olvasata.]
966 K: elém <*és*> gyermekem; ♦ A jav.: elém, se gyermekem,
968 K: mért jö*sz* <*jöttödön*> ♦ A jav.: mért is jössz, ha nőd
969 K: <*Ha nőd s*>em bír ör*ű*lni. – <*Gyermekem*>
A jav.: Sem bír ör*ű*lni jöttödön. – Fiam,
[fsz]: örülni [korsz.]
970 K: tartsd fel <*őt,*> <*a*>h, ♦ A jav.: tartsd fel… Ah,
971 K: se<*m*> h<*á*>gy reád
A jav.: se' h*a*gy reád [Az *á* ékezetét is áthúzta A!]
1861-től: se hágy
972 K: Mi ez*,* nem értem*:* A nép
[A központozás megváltoztatása – Mi ez? nem értem. – valószínűleg A jav.]
974 K: vérzik *szívem* <*és a hon*> ♦ A jav.: vérzik a hon és szívem;
975 K: mon*d*, ♦ A jav.: mondd,
976 K: i<*l*>ly
982 K: elbocsá<*j*>tlak,
983 1863 sh: háztüz
984 K: <*Pallas*> Athéne ♦ M jav: Athéne Pallas,
985 K: <*Óltárodnak fölébe szentelem. –*>
A jav.: Szentelve tűzöm oltárod fölé.
986 K: b<*ó*>ldogabb [Az ékezet áth.]
987 K: [Az egész sor M toldása a lapszélen.]
988 K: m*í*<*l*>lyen ♦ 1861-től: milyen
990 K: te<*sz*> ♦ M jav.: te<*tt*> ♦ A jav.: tesz
[M átírta a szót, majd A áthúzta az átírt betűket és visszajavította az eredeti alakra.]
991 K: <*Ó*>h, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h,
KF 1989: Óh,

992 K: kelle<*tt vólna*> tudni. ♦ A jav.: kelle tudni jobban.
995 K: <*eljövendek*> érte hozzád. ♦ A jav.: érte hozzád eljövök.
998 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
999 K: megvette<,> ? tettetés [A jav. vagy M jav.]
1000 K: k<íván> [Az áth. ellenére ez lett a kiadások szövege.]
1002 K: [A sor M betoldása a K-on.]
1003 K: <*ismét*> ♦ M jav.: újra [M átírta a szót.]
1861, 1863 sh: Á*r*u*l*ónak
1005 K: Mara<*tó*>nnál győztem? / <Ó>h, hogy
1861, 1863, T 1924: *O*h, hogy
A jav.: Marathonnál [Az ó ékezete mindkétszer áth.]
KF 1989: Óh, hogy
1006 1863 sh: me*ly*et
1008 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: mozd*ú*lj. –
[fsz]: mozdulj. – [korsz.]
1009 K: Miért <*eresztéd csak*> szét <*népedet,*>
A jav.: Miért is oszlatád szét a hadat?
1011 K: <*E hitvány nép csak békót érdemel,*>
A jav.: Csak láncot érdemel e csőcselék,
1012 K: Me<*l*>ly ♦ 1861, 1863, T 1924: sz*ü*letél
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: urá*ú*l,
[fsz]: urául, [korsz.]
1013 K: <*Hogy*> nemesebb ♦ M jav.: Ki [M átírása, az eredeti szó T olvasata.]
1014 [T szerint Arany e sorhoz a K-ban kis keresztet tett.]
1017 [A *védje* szó a K-ban M betoldása.]
1018 K: Hát <*hogy*> ha <*még*> o<*l*>ly tiszta, mint <*enyém*>! –
A jav.: Hát még ha o*ly*an tiszta, mint uram!
[KF 1989: ollyan – a kiadás a versmértéket helyreállítva emendálta a hosszú ly-t, M eredeti szándéka szerint.]
1019 K, 1861, KF 1989: ollyan ♦ 1863, T 1924: o*ly*an
1022 K, T 1924: Ki vélök ♦ 1861, 1863, KF 1989: sh: v*e*lök
1025 K, 1861: vérem*, s* el ♦ 1863-tól: vérem, – el
1026 K: A villám, melly a ♦ 1861, 1863, T 1924, KF 1989: A villám, me*ly* a
[fsz]: melly [Mivel mai helyesírásában a kötőszó és a névelő verstanilag két rövid szótag, a K helyesírását követve a 2. versláb trocheusból spondeussá vált.]
1027 K: meg, – <*óh*> ♦ A jav.: meg, – vagy
1029 K: Me<*l*>lyért egy élten küzködé<*k*> keresztű*l*.
M jav.: küzködém [KF 1989 mai helyesírással: küszködém.]
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: keresztű*l*.
[fsz]: keresztül. [korsz.]
1030 [A sor, az első demagóg mondata, s a népítélet M toldása a K szélén.]

1031 1863 sh: *u*épet
1032 K: <*Ők*> nem hibás<*ak*>, <*az*> természet<*ök*>,
M jav.: Az nem hiás, annak természete,
1035 K: Sü*lyessze* néhány dö*l*fös
[T szerint az átírt szó: *Sillessze,* s a javítás A-tól származik.]
1861, 1863, T 1924: Süllyeszsze néhány dölyfös
KF 1989: Sülyessze
1036 K: Csak egyedűl én v<*ó*>ltam [Az ékezet áth.] ♦ 1863, T 1924: egyed*ü*l
1037 1861, 1863, T 1924: *í*lyen ♦ K, KF 1989: illyen
1039 K: illő<... *még*> sok ♦ M jav.: illőt sok
[Az illő szó eredeti toldalékát nem sikerült megállapítanunk.]
1041 K: <*E szent helyet*>. ♦ M jav.: Tovább e szentélyt.
1041 sor után utasítás K: karja<*i közzé*> téve. ♦ M jav.: karjába téve.
[Majd az utasítás után, Ádám következő mondatában:] I<*tt*> – M jav.: Ím
1043 K: szó<*l*>lnék
1044 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Védelmem*ű*l.
[fsz]: Védelmemül. [korsz.]
K: hisz *még* <*e*> nép ♦ M jav.: hisz *még* ez<*en*> nép
A jav.: hisz ez a nép
[A *még* szó a K-ban nincs áthúzva, de a kiadásokból eltűnt. Az utolsó jav. is lehet, hogy Madáché, T véleményével szemben.]
1045 K: csuszott ♦ 1861, 1863, T 1924, KF 1989: cs*ú*szott
[A főszövegben visszaállítottuk a K eredeti jambusát.]
1046 K: é*p*
1047 K: bocsá<*j*>tja ♦ 1861-től: bocsátja
1048 K: Ki <*ábrándultál-e hát?*> / Óh, <*igen*>
A jav.: Kijózanodtál-é hát? / Óh, nagyon.
1049 K: Át láttad-*e*, ♦ 1861-től: Átláttad-é,
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: bód*ú*lt
[fsz]: bódult [korsz.]
1050 K: v<*ó*>ltál [Az ékezet áth.]
1052 K: Más <*bár neve,*> ♦ M jav.: Más név alatt
1057 K: arasz<*t*>nyi [A jav.]
1058 K: i*t*asan Hád*es* felé ♦ A jav.: ittasan
KF 1989: Hádész
1061 1861, 1863 sh: k*i*njait
1062 K: Te *nő meg, aki <a paradicsomból>*
A jegyzete a K-ban: most már emlékszik rá? pharaó korában nem.
A: Másutt nem emlékszik Ádám paradicsomi voltára. És ez tán jobb is.
A jav.: Te meg, nő, aki – úgy rémlik szivemnek –
1065 K: nevelnél <*mint*> tisztes anya:
M jav.: nevelnél tisztes anyaként:

1067 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: bordélyban *ű*l
[fsz]: bordélyban ül [korsz.]
1069 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Ör*ű*lj,
[fsz]: Örülj, [korsz.]
1070 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: büntetésem*ű*l
[fsz]: büntetésemül. [korsz.]
1071 K: Nem <*a tettért mellyet sohsem cselekvém*>
[Majd az áth. után M jav.:]
Nem *mint ha* <*bűnt követtem*> aljast b*i*rtam volna tenni,
[M jav., KF 1989 mai helyesírásával:] Nem mintha aljast bírtam volna tenni.
1072 K: De <*hogy* > ♦ M jav.: De mert
1074 K: Szép búcs<*ú*>, <*úgy-e*>? – Nos, vitéz <*nem-e*>
[A búcsú szóban a 2. ékezet áth.]
A jav.: Szép búcsu, nemde? – Nos, vitéz uram,
1075 K: <*B*>orzo<*n*>gat <*kissé idegenszerűen*>
A jav.: Nem borzogat most, furcsán egy kevéssé
[A *most* után a vessző a kiadásokban elmaradt.]
A: *nem-e borzongat*... Rosz fűzés: *Nem* borzongat-*e*. – Az a *nem-e* mindenütt rosz. – No s vitéz uram, / Nem borzongatja kissé tagjaid…
1078–
1081 [A jegyzete a K-ban:] Engesztelés a halálban. Ez boszantja Lucifert.
1080 K: Á<…> [Olvashatalan szó átírva, M jav.: Átok]
1082 K: köz<*napos*> ♦ A jav.: közlelkű
1083 K: b<*ó*>ldogságot [Az ékezet áth.]
1085 K, 1861, KF 1989: ollyan ♦ 1863, T 1924: o*ly*an
1086 A: „Pedig nincs ollyan édes a szabadság
Neked, amillyen fájdalmas nekem volt.” } maradhat is.
K: Neked, amillyen <*keserves*> nekem v<*ó*>lt. – – [Az ékezet áth.]
M jav.: fájdalmas
1861, 1863, T 1924: a m*íly*en
KF 1989: amillyen
Sz: *két végsor*: Miért? nem értem.

HATODIK SZÍN

K: Hatodik <*VI*> [majd:] <6*ik*> szín.
[Ld. még az ELSŐ SZÍN jegyzetét!]
1087 sor előtt, a színhely utasítása K: me<*l*>lyekben .... Apenn*í*nek felé. Középen terített <*szegletes*> asztal … Catul<*l*>us mind mega*ny*i kéjenc,
1861, T 1924: Középen

1863, KF 1989: Közepén [T krit. kiadásának megoldását fogadtuk el: a mondatkezdő szó megváltoztatása véleményünk szerint nem tudatos, csupán sajtóhiba, visszatértünk a K és az 1. kiadás szövegéhez.]
A: Vajon nem inkább *kerek* asztal volt a rómaiaké? Lásd pl. *Rich* Diction. Antiqu. Mensa.
[A utalása Anthony Rich: *Dictionnaire des antiquitétes romaines et grecques* című Párizsban, 1859-ben megjelent művére.]
T: Madách elején néhányszor Catullus-t írt, de kijavította Catulusra.

1087 K: mi<*l*>ly serény 1863 sh.: *sz*erény

1089 K: legyőzi<...>

1090 K: Her<*k*>ulesre! [M jav., átírva a betű: Herculesre!]

1091 K: Ki <*van köztünk, ki még hisz*> istenekben?
A: sok *i* sok *k*. „Ki hinne köztünk még *ez* istenekben?”
A jav.: Ki hinne még közöttünk istenekben?

1092 K: Mon*d* ♦ A jav.: Mondd

1095 K: mon*d,* ♦ A jav.: mondd,

1096 K: értsük-*e*, szerelmed-<*é*>, [A 2. szó ékezete áth., M jav.]
1861, 1863: értsük-é, szerelmed-*e*,
T 1924, KF 1989: szerelmed-é

1097 K, 1861, 1863, T 1924: é*p*en ♦ KF 1989: éppen

1099 K: *Unott* h<*ó*>lnap, *mi* <*még ma*> elragad<*t*> [Az ó ékezete áth.]
A jav.: Unott lesz holnap, ami elragad ma,

1102 K: H*ü*ség<*é*>t értém. Vagy ki <*az, dusabban*>
M jav.: H*ü*ségit [M átírta az é-t.]
A jav.: H*ü*ségit értém. Vagy ki pazarol ♦ 1861-től: Hűségit

1103 K: <*Ki kedvesét kitartja*>? / <Ó**>**h bohó! [Az ékezet a K-ban áth.]
A: rosz hang, sok *k*, sok *ki*: és a maitresse *kitartás* modern.
[Maîtresse, ejtsd metresz, fr szó, jelentése szerető, *kitartott nő*.]
A jav.: Hölgyére többet nálam?
1861, 1863, T 1924: *O*h bohó! ♦ KF 1989: Óh, bohó!

1104 K: bírod-é őt *végnélk*űl ölelni? ♦ 1861: b*i*rod-é őt vég nélk*ü*l
1863, T 1924: bírod-é őt vég nélk*ü*l ♦ KF 1989: nélkűl

1105 K: S <*ha is*>, te aki telhetetlen<*űl*>
A.: *Ha is* – Ha *birnád* is. Valahogy a versbe férkeztetni.
A jav.: S ha bírnád is, te, aki telhetetlen

1106 K, 1861: *Vágyol gyönyört*
A: gyönyörre vágy*sz.* (Még jobb, ha nem ikes)…
Sz: jobb volna *gyönyörre vágyni.*
1863-tól: Gyönyörre vágysz

1109 K: mind<*é*>g ♦ M jav.: mindig

1112 K: nem csábitandja-é el <,>? ♦ T 1924: csáb*í*tandja-é

1113 [A sor T 1924-ben az 1116. sorként szerepel, a sajtóhibát számos kiadás átvette.]

1119 K: O<*l*>ly órát élvez, m*í*<*l*>lyet ♦ 1861, 1863, T 1924: m*ily*et
KF 1989: millyet
1120 T 1924: *Ó*hajt ♦ K, 1861, 1863, KF 1989: Ohajt
[T szerint A az 1120–1122. sorok mellé keresztet tett.]
1123 K: mi<*l*>ly
1125 K: De hát <*a*> fogadás? – ♦ A jav.: De hát fogadástok? –
1127 [A jegyzete a K-ban: a nőt.]
1130 K: Egyél, <*belőle, míg egy mást ki*>hizlalsz <*te is*>
A jav.: Egyél, hiszen majd hizlalsz másikat.
1131 K: <*S nem esz meg-é rút féreg téged is,*>
A: határozottan hiba. S te nem rút féreg martaléka lészsz-e
Vagy S nem esz meg a rút féreg téged is? –
A jav.: S nem dőzsöl-é rút féreg rajtad is?
1132 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Ör*ű*ljön,
[fsz]: Örüljön, [korsz.]
1133 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: ör*ű*lni,
[fsz]: örülni, [korsz.]
1134 K: tartsd magad, hé<*j*>! [A jav.]
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: vitéz*ű*l.
[fsz]: vitézül. [korsz.]
1134 után utasítás, K: életéért <*kérve*> új*a*it fölemeli. .... hüvely<*ét feléje*> tartja.
A jav.: életéért <*köny*> esdve újjait fölemeli. ....hüvelykét a *glad.* felé tartja.
KF 1989: esdve, ujjait ....hüvelykét a gladiátor felé tartja.
1135 K: <*Nyomorult te.*> ♦ M jav.: Gyáva <*te.*>
[Az első szót M átírta, a másodikat A áthúzta.] ♦ A jav.: Gyáva korcs.
1139 K: o<*l*>ly
1140 K: egy kis vér <*futott*>.
A: „ha egy kis vér *futott*” germanism. *ömölt.* [Ez utóbbi szó lett; A jav. Germanism. a germanizmus szó (németesség) rövidítése.]
1141 K, 1861: j*ö*j ♦ 1863-tól: jő*j*
1144 K: <*A*>bb*ó*l elég v<*ó*>lt mára. / Cl*u*via [Az ó ékezete áth.]
M jav.: Ebből ♦ 1863-tól: Clúvia! [Az 1. kiadásban még rövid u.]
1145 K: J*ö*j ♦ 1861-től: Jő*j*
1147 K: példáj<u>kat? ♦ M jav.: példáj*o*kat?
[A K-ban átírt betű ellenére a kiadásokban a példájukat szóalak vált elfogadottá.]
1148 [T szerint A e sorhoz a K-ban keresztet tett.]
1150 K: o<*l*>lyannyira,
1152 1861, 1863: sz*i*vről ♦ K, T 1924, KF 1989: szívről
1155 K: mind<*é*>g M jav.: mindig

1157 K: *Jó* van *jó* Cluvia, de <*azt a*> lágy karod ♦ M jav.: de lágy karod
A jav.: Jól van, jól, Cluvia, de
1158 K: <*Dagadó*> kebled tőlem *ne vond el*,
A jav.: Puhácska kebled tőlem el ne vond,
1159 K: *Fejemről is le hullt* <.....> *már a fűzér.* –
[Az utolsó 3 szót M átírta, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
M jav., 1861: *Fejemről is lehullt már a füzér.*
Sz: *Fejemről – a füzér* – miért?
1863-tól: Füzérem is lesiklott ládd fejemről. –
[M jav. Sz megjegyzése nyomán.]
1161 K: <*E*> buja tűz, ♦ M jav.: Mi buja tűz,
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: egyes*ű*lve!
[fsz]: egyesülve! [korsz.]
1162 K: Szemed*be tartom, hogyha ott* <*találod*>
A: Sejtem az értelmét, de fátyolozott gondolatnak is homályos.
A jav., 1861: Szembed*be tartom, hogyha ott leled,*
M jav., 1863: Szemed befogom, ím, ha ott leled
1163 K: Azt, amiért én is verseny<*re léptem*,>
A jav.: versenyt futok,
1164 K, 1861: S *dicséretet* sem bírok érdemelni. –
Sz: *Azt – – érdemelni*. Mi az? Nem értem.
M jav, 1863: S csak egy jó szót sem bírok érdemelni. –
1165 K: <.....> ♦ M jav.: Ezen savanyu arcot nézzed inkább –
[A sort vakarás után átírta a szerző, az eredeti szöveget nem tudtuk megállapítani.]
1166 K: Miért is <*az a szép lány oldalánál*>,
A jav.: Miért is ennek az a szép leány,
1167 K: <*Jobb*> hasznát <*hogy ha már nem*> tudja venni, –
A jav.: Ha már különb hasznát se tudja venni, –
1168 K: szu*nny*adni ♦ 1861-től: szunyadni
1172 K: i<*l*>ly arc egész <*köröknek*>
A jav. [előbb]: ily arc egész <*mulatság*> [majd:] egész körök
1173 K: borít<*hat*> ♦ A jav.: borít.
1174 K: Ki ellen<*t*> áll ♦ A jav.: Ki ellenáll
1175 K: lelkét <.....>ragadni ♦ M jav.: lelkét ártól elragadni
[M vakarás után átírta a szavakat, az eredetit nem tudtuk elolvasni.]
1178 K: Már <*benne pang*> a fekete halál
A: Nem jambus. „Lappangva ég a fekete halál” inkább menne talán.
A jav.: megfogant
[T a K áth. szövegét tévesen *lappang*nak olvasta.]
1179 K: Me*l*ly a várost pusztítja. – / El v<*é*>le, [Az ékezet áth.]
1861-től: Mely.... / El vele,

1182 A: *Hippia* és *Cluvia* dala. Igen jó gondolat, de lyrai zöngelem nélkül.
[A K-on A megjegyzése: „kevés dallamosság.”]
K: <*A b*>orral szerelemmel
A jav.: Borral szerelemmel ♦ 1861-től: Borral, szerelemmel
1183 K: Eltelni soh<*a*> sem kell; ♦ A jav.: sohsem
1186 K: S a mámor <*édes*> mámor,
A jav. [előbb]: <*a kéjteli*> mámor,
[majd a lapszélen visszaállítja, egy névelővel kiegészítve, az eredeti édes jelzőt:] az édes mámor
1187 K: Mint <*horpadó sírt*> a nap, ♦ A jav.: Mint horpadt sírokat a nap,
1188 K: *Létünket* megaranyozza. ♦ A jav.: Létünk megaranyozza.
1189 K: <*A b*>orral szerelemmel ♦ A jav.: Borral szerelemmel
1861-től: Borral, szerelemmel
1190 K: Eltelni soh<*a*> sem kell; ♦ A jav.: sohsem
1193 [T szerint a sor elé A tévedésből írta a szerzői utasítást: *mind*. Ezért a T 1924 Hippia énekében elhagyja a *mind* utasítást, hiszen az 1861-ben és 1863-ban sem szerepel. Cluvia dalában viszont mind a két versszak refrénjénél szerepel a K-ban a *mind,* az említett kiadásokban a MIND, mint szereplők neve. KF 1989 kiadásában megpróbálta az összekuszált kérdést logikusan rendezni: Hippia és Cluvia dalának egyaránt csak a 2. versszakától éneklik a refrént MINDnyájan, megismerve, megtanulva annak szövegét. Főszövegünk ezt a megoldást követi, tehát MIND szereplőként az 1193., az 1211. és az 1219. sor előtt jelenik meg.]
K: S a mámor <*édes*> mámor,
A jav. [előbb]: <*a kéjteli*> mámor, [majd a lapszélen visszaállítja, egy névelővel kiegészítve, az eredeti édes jelzőt:] az édes mámor,
1194 K: Mint horpad<*ó*> sír<*t*> a nap, ♦ A jav.: Mint horpadt sírokat a nap,
1195 K: Létünk<*et*> megaranyozza. ♦ A jav.: Létünk megaranyozza.
1196 K, 1861: *no s* Clúvia, ♦ 1863, T 1924: *no’* s
KF 1989: nos
1197 K: v<*ó*>lt hajdanában<,>: [Az ékezet és a vessző áth.]
1198 K, 1861-től kiadások: Luc*re*tiát ♦ KF 1989: Lukréciát
[KF nyomán a nevek helyesírását korszerűsítettük, ahol ez nem járt együtt a verselés megváltozásával.]
1203 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Ör*ű*ljünk, ♦ [fsz]: Örüljünk,
[Mivel a zárt szótag mai helyesírásában is hosszú verstanilag, korszerűsítettük a helyesírást. Ugyanez előfordul még Clúvia dalának valamennyi refrénsorában, tehát az 1204., 1211., 1212., 1219. és az 1220. sorban is.]
1205 K: v<*ó*>lt hajdanában [Az ékezet áth.] ♦ 1861-től: volt hajdanában:
1206 K: Br*ú*tus ♦ 1861-től: Brutus
1208 K, 1863, T 1924: *mi végre*? ♦ 1861: *mi* végre
KF 1989: mivégre?

1210 Sz: Mi az a *tar* föld?
1213 K, 1861, 1863: v<*ó*>lt hajdanában, [Az ékezet áth.]
T 1924, KF 1989: hajdanában*:*
[Főszövegünkben visszaállítottuk az eredeti írásjelet – a kettőspont ugyan logikus lenne a dal 3. strófájában is, de sem M, sem A nem változtatott az első két kiadásban a K vesszőjén.]
1214 K: <*Kisértett*> a <*nagyok*> agyában, ♦ A: Es spukte. *Német*.
A jav.: Rém járt fel a hősök agyában,
1216 K: i<*l*>ly őr*ű*lt ♦ 1861, 1863: ily őr*ű*lt
T 1924, KF 1989: őrült
1217 K: elkel<*l*>, ♦ K, 1861: Cir*cus*ainkban é*p*en
1863, T 1924: Cirk*us*ainkban é*p*en ♦ KF 1989: Cirkuszainkban éppen
1224 K: nevet<,>.
1225 K: <*Vagy n*>em <*vagy-é*> jól <*férfi*> keblemen? –
A: Nem magyar. A magyar *jól* van mikor nem beteg. – Az ilyen jól *esik* neki. „Nem jó pihenned férfi keblemen? / Ah jól esik!”
A jav.: Nem jól esik pihenned keblemen? –
1226 K: Ah jól <*vagyok*>. ♦ A jav.: Ah jól, nagyon.
1227 K: A b<*ó*>ldogság <*komollyá hogy ha hangol,*>
A: Nehéz ♦ A jav.: A boldogság midőn elkomolyít,
1228 K: me<*l*>ly
1229 1861, 1863, T 1924: vegyül ♦ K, KF 1989: vegy*ű*l
[fsz]: vegyül [korsz.]
1230 K: cse*ppe* ♦ M jav.: cseppje [A j beszúrása a szóba lehet A jav. is.]
1231 K: i<*l*>ly
1232 K: <*Melly*> hervatag. / Ah én is érzek *i<l>lyest.*
A jav.: S így hervatag. / Ah én is érzek *ílyest*. ♦ 1863: *ilyest.*
[Az *ílyest* szóalak szerepel 1861 és T 1924 kiadásaiban is. KF 1989 visszaállította K eredeti megoldását:] illyest.
1234 K: szűk k<*ó*>rlátu [Az ékezet áth.]
1237 [A megjegyzése a K-ban:] „az emlékezet, mint csak feltételes, jobb –mint fönebb a bizonyos tudat”.
A: Éva emlékezete a *paradicsomra* itt sokkal szebben van felhozva, mint Ádámé fönebb [l. 1062. sor!]. Így kellene tán Ádámnak is emlékezni előbbi ételére.
1239 K: v<*ó*>ltam, [Az ékezet áth.]
1240 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
1241 K, 1861, 1863, T 1924: őr*ű*lt ♦ KF 1989: őrült
1243 K: émel*ít* ♦ M jav.: émelyít [Az y betoldása lehet A jav. is.]
1861, 1863: émely*it*
1245 K: <.....>
M jav.: Keserüet kivánna már <*a lélek*> [Az eredeti szöveget nem tudtuk rekonstruálni, M vakarás után átírta.]

A jav.: már szivem.
1246 K: f<*ú*>l<*l*>ánkot [Az ékezet áth.] ♦ 1861-től: fulánkot
1248 K: me<*l*>ly
1249 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: őr*ű*ltet
[fsz]: őrültet [korsz.]
1250 K: jogr*ól* ♦ 1861-től: jogrul
[T szerint A aláhúzta a „Testvériség" szót; lapszélen jegyzet: „Nem is keresztyén. De homályos."]
1254 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: testvére*ű*l
[fsz]: testvéreül [korsz.]
1255 K: <*s ő tüzend*> keresztre. ♦ A jav.: és ő von keresztre.
1259 A: Itt már homályos az emlékezet. Annál szükségesebb kijavítni az 5. scénát.
1261 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
1262 után utasítás K: *silled.* ♦ M jav.: süllyed.
1263 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: elbor*ú*lt.
[fsz]: elborult. [korsz.]
1265 K: savany*ú* úr is <*fel kiált?*> ♦ A jav.: megsokallja?
1861, 1863, T 1924: savanyu úr is megsoka*l*ja?
KF 1989: megsokallja?
1267 K, 1861, 1863, T 1924: *épen* ♦ KF 1989: éppen
1267 sorban utasítás K: sujtv<*án*> ♦ M jav.: sujtva
[Az átírásos jav. általában Madáché, így T valószínűleg tévedett, amikor A jav.-t jelzett.]
1268 K: *u*j vendéget, <*talán*> ♦ M jav.: *u*j vendéget közénk.
T 1924: közénk, ♦ 1861, 1863, T 1924, KF 1989: *u*j
[fsz]: új [Mivel e szó mai helyesírásában is hosszú verstanilag, korszerűsítettük a helyesírást. Ld. még a 9. sor jegyzetét!]
1269 K: <*M*>egifj*ú*lt kedv is tér be <*majd*> véle.
M jav.: Talán megifj*ú*lt kedv is tér be véle.
1861, 1863, T 1924, KF 1989: megifj*ú*lt
[fsz]: megifjult [korsz.]
1272 KF 1989: itallal. ♦ K, 1861, 1863, T 1924, [fsz]: itallal. – –
1273 K: h<*ó*>lnap [Az ékezet áth.]
1274 K: k*i*vánsz? ♦ 1861-től: kivánsz?
1279 K: <....> Te
[M vastagon átírta a szót, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
1280 K: M*i*g a szerencse mosolyog feletted [A sorvégi vessző hiányzik.]
1861-től: Míg .... feletted,
1283 K: ajtódon ko<*czogtat*>, ♦ A jav.: kopog,
1284 K: *i*stennek hatalmas *úja*
1861, 1863,T 1924: *i*stennek hatalmas *ú*jja

KF 1989: Istennek hatalmas ujja
1285 K: rút*úl kétségbeső.* ♦ 1861-től: rút*úl* kétségb'eső.
[fsz]: rútul [korsz.]
1287 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: kör*ű*l,
[fsz]: körül, [korsz.]
1288 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: puszt*ú*l,
[fsz]: pusztul, [korsz.]
1289 K: vetési*ted,* [M tollhibája.] ♦ 1861-től: vetésidet,
1293 1861, 1863: rém*ű*let,
1294 K: se<*m*> részvét ♦ M jav., 1861, 1863, T 1924: se'
KF 1989: se
1297 K: Me<*l*>ly kebe<*lednek*> ♦ M jav.: Mely a kebelnek [A szót átírta M.]
1301 K: rebeg<,>:
1303 K: <.....> ♦ M jav.: dermed<*ének*>
[M vakarás után átírta az ismeretlen eredeti szót.]
A jav.: dermedeztek.
1304 K, 1861, 1863, T 1924: istent KF 1989: *I*stent
[Nem fogadtuk el KF 1989 nagybetűs helyesírási korszerűsítését, hisz itt nem tulajdonnévről van szó a szövegben!]
1305 K: Me<*l*>ly
1306 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: kör*ű*l,
[fsz]: körül, [korsz.]
1308 K: kel<*l*>nek
1309 K: *Te*baisnak ♦ A jav.: Th*e*bai*s*nak
KF 1989: Thébaisznak [Mai helyesírással.]
1311 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: tomp*ú*lt
[fsz]: tompult [korsz.]
1313 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: puszt*ú*lni, korcs*ú*lt
[fsz]: pusztulni, korcsult [korsz.]
1317 K: <*ó*>, [Az ékezet áth.]
1318 K: köz<*z*>űletek [M jav., a hosszú z-t M átírta egy z-vé.]
1320 K: h<*ó*>lnap [Az ékezet áth.]
1321 K: külö<*m*>ben. ♦ M jav.: különben. [M átírta a betűt.]
1323 K, 1861, 1863, T 1924: *i*sten, ♦ KF 1989: Isten,
1324 K: A *szeretet*<*nek*> örök ♦ 1861, 1863, T 1924: *i*stene
M jav.: A szent szeretet örök ♦ KF 1989: Istene
1326 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: kitiszt*ú*l
[fsz]: kitisztul [korsz.]
1328 K: *Te*baisba ♦ A jav.: Thebaisba
KF 1989: Thébaiszba [Mai helyesírással.]
1331 K: *mond* mit ♦ A jav.: mondd, mit
1334 K: <*tán még*> sok nemes ♦ M jav.: vajh mi sok

1335 K: talál<*hatnál is*> e kebelben,
M jav.: találtál volna e kebelben,
1337 K: <*Enyémben is*>, <*s vajh milly*> kár, hogy <*ha*> úgy van<,>
M jav.: És önmagamban is<, *m*>i kár, hogy úgy van!
1861-től: is. Mi
1338 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: nyomor*ú*ltan,
[fsz]: nyomorultan, [korsz.]
1339 K: <Ó>h, ha él az *i*sten, [Az ékezet áth.]
1861, 1863, T 1924: *O*h, ha él az *i*sten,
KF 1989: Óh, ha él az Isten,
1341 K: Új népet <*adjon,*> s új eszmét <*e' földnek*>
M jav.: Új népet hozzon s új eszmét világra,
1861, 1863 sh.: *a* világra, [Az 1. jav. szót vakarás után írta át M.]
1861, errata-lap: világra [Az I. kiadás hat sajtóhibáját javították a kiadás errata-lapján. A javítás a következő módon történt:

lap	**sor**	**hiba**	**ja[v]itás**
74	4 felül	a világra	világra]

1342 K: a korcs<... ....> önteni,
M jav.: a korcsba jobb vért önteni, [M átírta a szavakat vakarás után, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
1343 A: hogy köre legyen – hogy legyen *köre*. [M meghagyta.]
1345 K: miénk v<*ó*>lt s újat [Az ékezet áth.]
1861: miénk *volt s újat* ♦ 1863-tól: volt – s újat
1346 K, 1861, 1863, T 1924: *i*stenem ♦ KF 1989: Istenem
1347 K: borzo<*n*>gatja ♦ A jav.: borzogatja
1348 K: De <*hát*> nem-<*é*> emberrel <..... .....>?
M jav.: De nem emberrel kell-e küzdenem?
[Az eredeti szavakat, melyeket nem tudtunk megállapítani, vakarás után átírta M.]
1349 K: Mit *nem* bírok ő <..... *majd*> helyettem
M jav.: Mit én nem bírok, ő teszi helyettem.
[A *teszi* szó átírás, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
1350 K: <..... .....> ♦ M jav.: Hasonló tréfát
[Átírás, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
1353 K: Az *úr meg hallgatott*. – Tekints kör*ű*l
1861-től: Az Úr meghallgatott. –
1861, 1863, [fsz]: körül, [korsz.]
T 1924, KF 1989: kör*ű*l,
1354 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Az elkorcs*ú*lt
[fsz]: Az elkorcsult [korsz.]
1356 K: üszköt <*dobnak*> fényes ♦ 1861-től: vetnek
[Az eredeti szó tintafolt alatt volt, elképzelhető, hogy nem jav., csak egy téves nyomdai olvasat.]

1360 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Az elsilány*ú*lt,
[fsz]: Az elsilányult, [korsz.]
1361 K: cir*c*usban himnus*t* ♦ A jav.: himnuszt
KF 1989: cirkuszban himnuszt
1365 K: Me<*l*>lyek ♦ Sz: Olvasd: *a mely*, mert az új eszmére vonatkozik.
1367 K: Mint <*a*> dagad<*t*> párnákon renyhe ké*ny*ek;
A jav.: Mint dagadó ♦ 1861: ké*ny*ek Sz: értsd: *kéjeket.*
1863-tól: kéjek;
1368 K: lass<*ú*> [Az ékezet áth.]
1369 K: <.... ....>
[A kivakart, számunkra olvashatatlan alapszöveget M átírta:] O*lly*an kéj, me*lly*nek vajh mi lenne mása? –
1861-től: Olyan kéj, melynek ♦ Sz: *Olyan... mása...* – Miért?
1370 K, 1861, 1863, T 1924: *i*stennek ♦ KF 1989: Istennek
1371 K: szabad<,>
1372 K: <*Érvényesiteni*> mind; <... ....>
A jav.: Érvényre hozni ♦ M jav.: mi benne van.
[M a 2. tagmondatot kivakarta, majd átírta. Az eredeti szöveget nem tudtuk megállapítani.]
1373 K: köt<... ..>: szeretet. ♦ M jav.: kötvén le:
[M a szavakat kivakarta, majd átírta. Az eredeti szöveget nem tudtuk megállapítani.]
1374 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: lelkes*ű*lni
[fsz]: lelkesülni [korsz.]
1376 K: <..... ....>
M jav.: Me*lly*nek virága a lovag-erény lesz,
[M a sort kivakarta, majd átírta. Az eredeti szöveget nem tudtuk megállapítani.]
1861-től: Melynek
1377 K: <.... ....> ♦ M jav.: Költészete az *ó*ltár oldalán
[M a sort kivakarta, majd átírta. Az eredeti szöveget nem tudtuk megállapítani.]
1861-től: oltár
1378 K: <... ... .> ♦ M jav.: A fe*l m*agasztalt női ideál
[M a sort kivakarta, majd átírta. Az eredeti szöveget nem tudtuk megállapítani.]
1861-től: A felmagasztalt női ideál.
1379 K: *A*dám! [M tollhibája.]
1380 K: mélt*ő*
[M tollhibája. Arany a sor utolsó szavát a rímelés miatt aláhúzta.]
1861-től: méltó

HETEDIK SZÍN

K: Hetedik <*VII*> [majd:] <7^{ik}> szín.
[Lásd még az ELSŐ SZÍN jegyzetét!]
1383 sor előtt a szereplő neve K: *1^{ő} Polgár*
[A K-ban valamennyi sorszámmal ellátott szereplő neve hasonló módon van írva. Ld. még a 845. sor jegyzetét!]
1387 K: szerá<*j*>ok kéjeit<,>
M jav., 1861, 1863, T 1924: szerá*ly*ok kéjeit.
KF 1989: szerájok
1388 K: És hölgyeink a győzőnek jogát.
1861, 1863: hölgyeink is *győző jogát*.
T 1924, KF 1989: hölgyeink *is a győző* jogát.
[Emendáltuk a K alapján. Nem *is a győző*, hanem a győzőnek. A kiadások 1861 sh-ját örökítették tovább.]
1390 K: <*N*>em<–*é*> látjátok ♦ A jav.: Vagy nem látjátok
1391 K: <*Melly t*>estvér <*pánttal*> egy célhoz
A jav.: Testvérileg mely egy célhoz
1392 K: *A*zsiának, ♦ 1861-től: Ázsiának,
1393 K: <.....> ♦ M jav.: Szeretetnek
[A kivakart eredeti szót nem tudtuk megállapítani.]
K, 1861, [korsz.]
1394 K: Mi*l*jói, mellyek ♦ M jav.: Milljói
1861, 1863: me*ly*ek
[A sor utolsó szava a K-ban – a bölcseje – részben tintapacával fedett.]
1396 K: n<*incsen tán*> szeretet?
M jav.: nem volna szeretet? [Vakarás után átírva.]
1397 K: i<*l*>ly
1398 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: rep*ű*lt. ♦ [fsz]: repült. [korsz.]
1400 K: Ha <*annyi hitvány, aljas tervezettel*>
A: A *hitványt* szintén a tervezet epithetonának lehet olvasni. Substantiv kellene. – hogy annyi *rabló*, vagy: Hogy aljas czéllal annyi martalócz,
A jav.: Ha aljas <*cz*> tervvel annyi martalóc
[Epitheton ornans, gör–lat szó, jelentése állandó jelző. Substantivum, lat.: főnév.]
1401 K: Ke<*bl*>ében<,> ... lengeti*;* ♦ A jav.: Kezében
1861, 1863: lengeti [A sor végén a vessző hiányzik.]
T 1924, KF 1989: lengeti,
1403 K, KF 1989: vezér*ű*l. – ♦ 1861, 1863, T 1924, [fsz]: vezérül. – [korsz.]
1405 K, 1861, 1863, T 1924: *i*sten ♦ KF 1989: Isten
1408 K: <*A*> ronda démont ♦ M jav.: E ronda [M átírta a betűt.]
1411 K: szól<*l*>sz,

1414 K: Lesujtom <*őt*>. – / <*És*> ha szellem
A: Az őt nem tudjuk, a népre vétetik-e vagy a szellemre.
A jav.: Lesujtom. – / S ha szellem
1416 K: <*N*>em<-*é*> nemesb' ha ♦ A jav.: Hát nem nemesb, ha
1418 K: *ép* o<*l*>lyan kicsínyes, ♦ 1861, 1863: *ép* olyan kics*i*nyes,
T 1924: *ép* olyan kicsínyes, ♦ KF 1989: épp olyan kicsínyes,
1419 A: *társt* – erőszak. [M meghagyta a szót.]
1421 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: silány*ú*lt ♦ [fsz]: silányult [korsz.]
1422 K: Me<*l*>lyért a circus ♦ 1861-től: Melyért a cir*cus*
KF 1989: cirkusz [Arany a K-ban a sor mellé keresztet tett.]
1425 K: Óh ne hidd hogy ♦ 1861-től: *O*h ne hidd, hogy
KF 1989: Óh, ne hidd, hogy
1428 K: felküzd <.....>, ♦ M jav.: hozzánk,
[M vakarás után átírta a szót, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
1432 K: bár jőne <*már*> a <*nap*> ♦ M jav.: bár jőne az idő,
1435 K: illyen ♦ 1861, 1863, T 1924: *í*lyen
KF 1989: illyen [Arany a K-ban a sor mellé keresztet tett.]
1436 [Arany a K-ban a sor mellé keresztet tett.]
1437 K: v<*ó*>lna [Az ékezet áth.] ♦ K, 1861, 1863, T 1924: *i*sten.
KF 1989: Isten.
1439 K: közt. ♦ T 1924: *közt*
[T szerint a mondatzáró írásjel M tollhibája. A kiadások nem támogatják ezt az értelmezést, hiszen ez az egysoros hiányos mondat egyfajta panaszos felkiáltásként is felfogható: Árván (*maradtunk*) a zajgó város népe közt.]
1442 K, 1861, 1863: M*i*g ♦ T 1924, KF 1989: Míg
[A K pogány szavának első betűjét tintapaca fedi.]
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: ford*ú*l.
[fsz]: fordul. [korsz.]
1443 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Ind*ú*ljatok, ♦ [fsz]: Induljatok, [korsz.]
1447 K: Me<*l*>ly
1448 K: Nem-<*é*> hiszesz ♦ A jav.: Hát nem hiszesz
1449 K, 1861: *fajtád* ha nem hisz. – ♦ 1863-tól: fajod
[Nem biztos a szó tudatos megváltoztatása – lehetséges, hogy sh-ról van szó. Mivel sem pro, sem kontra nem találtunk bizonyítékot, a megszokott *fajod*-at tekintettük végleges szövegnek.]
1451 K: *Pháros* gyanánt<,> ♦ KF 1989: Fárosz [Mai helyesírással.]
1452 K: ö*szv*edűl, ♦ 1861-től: összedűl,
1454 K: *bár me*<*l*>lyik más, me<*l*>ly sosem
A jav., 1861, 1863, T 1924: bármelyik más, mely so*h*sem
KF 1989: sosem
1457 K: A test *túl él*<...> ♦ M jav.: éli
[Vakarás után átírva. Az eredeti olvashatlan.]

1861, 1863: tuléli ♦ T 1924, KF 1989: t*ú*léli
[Főszövegünk visszaállította az első kiadások szabályos jambusát.]
1458 K: Me<*l*>ly
1459 K: me<*l*>ly
1461 K: <...>íg ♦ M jav.: Míg
[M az első betűt vakarás után átírta. Az eredeti szó *Amíg* lehetett.]
1462 K: <...> szent <.....> ♦ M jav.: Tán szent tanai
[Vakarás után átírva. Az eredetit nem tudtuk elolvasni.]
1464 K: Ah *ép* a szent tan mind<*é*>g ♦ M jav.: mindig
KF 1989: Ah, épp
1465 K: bukkantatok<,>:
1467 K: <.....>, ♦ M jav.: éles*i*titek,
[Vakarás után átírva. Az eredetit nem tudtuk elolvasni.]
1861-től: élesítitek,
1469 1861, 1863, T 1924: b*i*rván ♦ K, KF 1989: bírván
[T szerint Arany az *Exact* szót a K-ban kékkel aláhúzta.]
1470 K: <*S t*>i mégis mind<*é*>g
A: Nem kell a kötszó *s*, mert participium előzi meg.
A jav.: Ti mégis mindig [Participium (lat) – melléknévi igenév.]
1473 K: Kis<*s*>ebb
1474 K: *véges végtelen,* ♦ 1861-től: véges-végtelen,
1475 K: me<*l*>ly
1476 K: re*a* talál, ♦ 1861-től: reátalál,
1477 K: A változás <*ha nagyobbra*> beáll. – ♦ M jav.: nagyban midőn
1481 K, T 1924, KF 1989: kereszténység ♦ 1861, 1863: kereszt*yén*ség
1482 K, T 1924: hiába. – ♦ 1861, 1863, KF 1989, [fsz]: hiába.
1484 K: Mon*d*, ♦ 1861-től: Mondd,
1487 K, 1861, T 1924, KF 1989: kétkedik, ♦ 1863: két*el*kedik,
1488 K, KF 1989: zárkózzunk ♦ 1861, 1863, T 1924: zárk*o*zzunk
1489 K: nék*ik* fed*elet* ny*u*jt. ♦ M jav.: nékiek fedélt
1861-től: nyújt.
1490 K: mon*d,* ♦ A jav.: mondd,
1491 K: o<*l*>ly *dölfösen*, ♦ 1861-től: oly dölyfösen,
1493 K: S e <*meztellábas*> ♦ A: Nem megy. Lehetne *pőre lábas*...
A jav., 1861: *puszta-lábas* ♦ Sz: *Pusztalábas: mezitlábas?*
1863-tól: meztelábas
[M visszajavítása, Sz megjegyzése nyomán.]
1494 K: Me<*l*>ly
1495 K: <*Képmutatón alázattal*> ♦ M jav.: Hazudt alázat színével
[Ez a jav. vakarás után, átírva, az eredeti szöveg T olvasata.]
1496 K: Keresztény-cini*c*us, ♦ 1861, 1863: Kereszt*yén*-cini*c*us,
T 1924-től: Keresztény-cinikus,

1497 K: i<l>lyest *hegyeim* köz<*ö*>t<*t*>.
M jav.: *í*lyest ősi hegyeim közt.
1861, 1863, T 1924: *í*lyest ♦ KF 1989: illyest
1498 K: utóbb. <*De angyalok meg ne sértsd*>
M jav.: utóbb; a poklosság, tudod,
1499 K: Lassan <...> terjed.
[A két szó között olvashatatlan áthúzott betűk. Az egész sor M lapszéli toldása.]
1500 K: Ez <.....> ab*s*ol*út*
[Az eredeti, számunkra olvashatatlan szót M kivakarta, majd átírta.]
K: erény*ű* s é*p* ♦ 1861-től: erényü s é*p*
KF 1989: abszolut erényü s épp azért
1501 K: <*Olly ingerlékeny*> ♦ M jav.: Engesztelhetetlen
1502 K: i<*l*>ly
1505 K: ez á<*l*>ltal,
1506 K, 1861, 1863, T 1924: *i*stent káromolnak,
1863: káromolnak. [Mondatzáró pont a vessző helyén, sh.]
KF 1989: Istent
1508 K: o<*l*>ly
1509 K: *Mint* medve ♦ 1861-től: Mit medve
1512 K: h*ö*s v<*ó*>lt<*o*>k ♦ A jav.: voltuk [Az ó ékezete áth.]
1861-től: hős voltuk
1513 K: *ü*zni ♦ 1861-től: űzni
1518 K: népe <*csak*> ♦ M jav.: népe még
1519 K: o<*l*>ly
1521 K, 1861, 1863, T 1924: *i*sten ♦ KF 1989: Isten
1522 K: Eretnekek f*ele*tt ♦ 1861-től: fölött
1524 K, 1861, 1863, T 1924: tűzzel vassal ♦ KF 1989: tűzzel-vassal
1532 K: míg kics*í*ny, ♦ 1861, 1863: m*í*g kicsiny,
T 1924: míg kics*í*ny, ♦ KF 1989: míg kicsiny,
1535 K: i<*l*>ly haragra gy*u*jthatá ♦ 1861, 1863: gy*u*jthatá
T 1924, KF 1989: gyújthatá
1536 K: <..... ....> ♦ M jav.: Egyházát a szeretetnek.
[Vakarás után átírva. Az eredeti szöveget nem tudtuk megfejteni.]
1539 K: keresztű*l,* ♦ 1861, 1863, T 1924: keresztű*l* [A vessző elmaradt.]
KF 1989: keresztül
1540 K, KF 1989: Ahhoz, ki ♦ 1861, 1863, T 1924: A*h*oz, ki
1541 K: <*Ez eretnekek*>
M jav.: E gonosz hitűek [A félsor vakarás után átírva.]
1543 K: A homo*?*usi<*ost*> ♦ M jav.: A homoiusiont
1544 K: Mi<*dőn*> az ♦ M jav.: Mig az
1545 K, 1861: cikke*ű*l. – ♦ 1863-tól: cikkeül . –

1550 K: ne k*i*sérts, ♦ 1861-től: ne kísérts,
1551 K, 1861, 1863, T 1924: *i*sten ♦ KF 1989: Isten
1555 K: De Nic<*é*>*a*ban ♦ M jav.: Nicae*a*ban
1861-től: Nicaeában
1556 K, 1861, 1863, T 1924: *úgy-e* ♦ KF 1989: úgye
1558 K: Vagy, <*beszélj,*> ♦ A jav.: Vagy, felelj,
1560 K: *A*rius, ♦ 1861-től: Árius
1561 K: bírtok-e egy An*ast*ásius<*sal*>? ♦ A jav.: An*ast*ásiust?
1861, 1863: b*i*rtok-e ♦ 1863: A*tan*ásiust?
T 1924, KF 1989: Athanásiust?
1564 K: halálra<,>. –
1565 K, KF 1989: Babilon, ♦ 1861, 1863, T 1924: Bab*y*lon,
1566 K, KF 1989: írt, ♦ 1861, 1863, T 1924: *i*rt
1567 K: Me<*l*>ly
1568 K, 1861, 1863, T 1924: az *a*ntikrisztus ♦ KF 1989: az Antikrisztus
1573 K: máglyára <*vélök*> ♦ A jav.: őket!
1576 K: tesztek <*mint akartok*> ♦ A jav.: tesztek kény szerint,
1578 K: <*Megszámitottak*> ♦ A jav.: Számlálva immár
1579 K, KF 1989: születendnek, ♦ 1861, 1863, T 1924: sz*ü*letendnek,
1580 K: me<*l*>ly *fel lobog* ♦ 1861-től: mely fellobog
1581 K: v*é*t. – ♦ 1861-től: vet. –
1583 [E sortól kezdve az 1594. sorig a K szövege szerint vannak sorszámozva a zsoltárok.]
K, 1861, 1863, T 1924: *i*stenem, erős *i*stenem
KF 1989: Istenem, erős Istenem
1585 K, 1861: jajgatás*i*mnak ♦ 1863-tól: jajgatásaimnak
1586 K, 1861, 1863, T 1924: Én *i*stenem, ♦ KF 1989: Én Istenem,
1588 K: (XXII *s*olt.) ♦ 1861-től: (XXII. zsolt.)
1594 K: *u*tát. – (XXXV *s*olt.) ♦ 1861-től: (XXXV. zsolt.)
T 1924-től: útát.
1594 után utasítás K: Ez alatt a *patriarcha* s a*z egész* menet *el* vonúl. *...tractatu-sokkal* a keresztesek kö<*zz*>é vegy*ű*l. –
M jav.: közé
[Az utasítások szövegét helyesírásilag korszerűsítették a kiadások, ezt nem mindig tartjuk szükségesnek felvenni a szövegváltozatok közé. Ez a jegyzet is csak ízelítő: mennyire eltér M eredeti kézirata a kiadásokban megszokott változattól.]
1595 K: o<*l*>ly szótlan, m*ond,* mit borzadasz<,>
A jav.: oly szótlan, mondd, mit borzadasz?
1596 K: Trag<*oe*>diának nézed<,> ♦ M jav.: Tragédiának nézed?
1597 K: *C*om<*ö*>diának és *mulatni* ♦ M jav.: Komédiának
1861-től: múlattatni

1598 K: <Ó>h jaj, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h jaj,
KF 1989: Óh, jaj,
1599 K: i<l>ly ♦ A jav.: *í*ly
1861, 1863, T 1924: *ily* ♦ KF 1989: illy
1603 K: szívben<,> ítél ♦ 1861, 1863: sz*i*vben *i*tél
T 1924-től: szívben ítél
1605 [A sor 1863 toldaléka, a K-ban és 1861-ben még nem szerepel.]
1606 K, 1861, 1863, T 1924: t*ü*nt ♦ KF 1989: tűnt
K: mind e bűn! ♦ A jav.: ez<*en*> bűn! [majd:] *ez a* bűn!
1861-től: e bűn!
1607 K: <.....> t<*ú*>dományban,
M jav.: büszke [A kivakart szót M átírta. 2. szóban az ékezet áth.]
1608 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: mester*ű*l ♦ [fsz]: mesterül [korsz.]
1609 K: A leg <*üdébb leg ragyogóbb*>
M jav.: A legfényesb, legüdítőbb
1611 K: zsend*ű*lő korában<,>: ♦ 1861-től: zsendülő
1612 K: <*megszakitá*>? ♦ M jav.: tönkre tette? –
1613 K: A bűnös <*az*> maga ♦ M jav.: önmaga
1614 K: Me<*l*>ly <*megszakaszt.> A vész, me<l>ly öszve hoz,*
M jav.: *széjel szór.* ♦ 1861: Mely *szélyel szór. A vész, mely összehoz,*
1863-tól: Mely szerte szór, száz érdeket növel.
1615 [A sor a K-ban és az 1861-es kiadásban hiányzik.]
1624 K: <*az*> egyént so<*h*>sem ♦ M jav.: *m*ert egyént sosem
1861-től: Mert ♦ 1861, 1863: so*h*sem
[T szerint a jav. Aranyé. A betűk formája és a szavak átírása inkább M kezére vall.]
1625 K: Hoz<*ott*> érvényre a kor ellenében<,>: ♦ M jav.: Hoz<*asz*>
A jav.: Hozandsz
1626 K: me<*l*>ly visz, vagy elmer*i*t, ♦ 1861-től: mely ... elmerít,
1628 K: <*Ch*>rónika ♦ M jav.: krónika
1629 K: *Mid* az, [M tollhibája.] ♦ A jav.: Mind az,
1632 K: <..>iált, *mert hogy* ♦ M jav.: kiált
[A betű átírva. Talán *rikolt* lehetett az első változat.]
1861-től: merthogy
1633 K: békó*k*ban ♦ 1861-től: békóban
1634 K: *Mártír halálra,* ♦ 1861-től: Mártírhalálra,
1635 K: <*Tekintnek*> egy
M jav.: Látnak csak egy [A kékkel aláhúzta a jav.-t.]
1637 K: mit u<*nokáik*>
M jav.: utódaik [T szerint A jav., a szó átírása M kezére vall.]
1638 K, 1861, 1863: Az *útca-léggel* ♦ T 1924: Az *utca-léggel*
KF 1989: Az utcaléggel

1640 K: ott<*an azok a*> barátok, ♦ A jav.: ott azon piszkos barátok,
1642 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Őr*ű*lt
[fsz]: Őrült [korsz.]
1644 K: a *vezeklés* <.....> ♦ M jav.: a vezeklésnek tanát
[M az utolsó szót vakarás utánt átírta. Ez a szó T olvasatában a *tudományát* volt, a K facsimile kiadásából ezt nem lehet megállapítani.]
1645 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Kalauz*ú*l minden
[fsz]: Kalauzul minden [korsz.]
1646 K: megtan*i*t ♦ 1861-től: megtanít
1648 K: pokolban<,>.
1649 K: *meg tanit* ♦ 1861-től: megtanít
1650 K, 1861, 1863, T 1924: h*u*sz ♦ KF 1989: húsz
1652 K, 1861, 1863, T 1924: é*p*en ♦ KF 1989: éppen
1653 K: <*Három*> ezer ♦ M jav., 1861, 1863, T 1924: Nehány ezer
KF 1989: *Nehányezer*
[Főszövegünk visszaállította a kiadások különírt szóalakját.]
1656 K: ro*ssz*abb ♦ 1861, 1863, T 1924: roszabb
KF 1989: ro*ssz*abb
[A ma szokatlan, ám M korában általános rövid *sz* meghagyása a *rossz* szóban visszaállítja a sorban a jambust, így a spondeusok után nemcsak az utolsó versláb lesz jambus.]
1657 K: <..>erd szét ♦ 1861-től: verd szét [A betűt a K-ban tintafolt fedi.]
1659 K: i<*l*>ly
1660 K: Az *úr* dicse ha <*mindjárt*> *fel kapott*
A jav.: *haszinte* felkapott is,
1861, 1863, T 1924: Az Úr dicse *haszinte* felkapott is,
KF 1989: ha szinte
1661 K, 1861, 1863, T 1924: *egy úttal* ♦ KF 1989: egyúttal
1662 K: Csak <*egyedül*> te *maradál* <*kicsínyt le*>
A jav.: Csak te maradtál egy kissé alant. –
1662 után utasítás K: *i*zibe <.....> [majd a szereplőnév Éva után:] *(ö<szv>e rogyva)*
M jav.: elosonnak .... *össze rogyva*
[M vakarás után átírta a szót – az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
1861-től: ízibe elosonnak. .... összerogyva
1663 K: <ó>h [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *o*h
KF 1989: óh,
1666 K: <*mentünk*> ♦ M jav.: v<*ó*>ltunk [Az ékezet áth.]
1667 K: sűr*ű*ségi ♦ 1861-től: sűrüségi
1668 K: ül<*tünk*> ♦ M jav.: ülve
1669 K: A csa<*l*>ogányt hallgat<*va*>és kisér<*ve*>;
M jav.: A csattogányt hallgattuk és kisértük;

1671 K: a bokor meg*ű*l. ♦ 1861, 1863, T 1924: a bokor megől.
1672 K: *Iedve* kezdünk ♦ A jav.: Ijedve
1673 K, 1861, 1863, T 1924: döbörgve ♦ KF 1989 sh: d*ü*börgve
1676 K: gyanánt*?*
1677 K: <...>
M jav.: Hogy [Átírás, az eredeti szót nem tudtuk megfejteni.]
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: átszelleműlve,
[fsz]: átszellemülve, [korsz.]
1678 K: I<*l*>lyen nemes, i<*l*>ly<*en*>
1861, 1863, T 1924: Ilyen nemes és *í*ly ♦ KF 1989: és illy
1679 K: <Ó>h, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h,
KF 1989: Óh,
1681 K: Őrül*cs*égéért ♦ 1861-től: Őrültségéért
1682 K: *Mind azt*, <*mit ez*> ♦ M jav.: *Mind azt,* amit
KF 1989: Mindazt, amit
1683 K: egykor <*hogy*> már ismer<*é*>lek,
A jav.: egykor már ismertelek,
1684 K, 1861, 1863, T 1924: *i*sten ♦ KF 1989: Isten
1685 K: so<*h*>se ♦ M jav.: sose
[T szerint A az 1685–87. sorok mellé a lapszélen e megjegyzést írta vörös ceruzával: *frivol*.]
1686 K: <*A szerelem*> ami<*l*>ly<*en*> ♦ M jav.: Szerelmed
A jav.: amily
1688 K: <ó>h hála <*az egeknek*>! [Az ékezet áth.]
A jav.: hála néked, ég! ♦ 1861, 1863, T 1924: *o*h
KF 1989: óh,
1689 K: <*óh*> hogy köszön<*öm*> *meg?*
A jav.: hogy köszönjem azt meg?
1690 K: a szó ajka<*idról*>? ♦ A jav.: a szó ajkadon?
1691 K: i<*l*>lyet ♦ 1861, 1863: *ilyet*
T 1924: *í*lyet ♦ KF 1989: illyet
1694 K: téged is? *...minő* ♦ 1861-től: téged is? Minő
1697 K: S <*ha is*>, mit nyertem. Vagy ♦ A jav.: S mit nyertem volna. Vagy
1698 K: mint <*hogy*> ha <*beérnek*>. ♦ A jav.: mintha elér a vész.
1699 K: <*s*> *így* <*el*>kárhozott. ♦ A: elkárho*zom*.
A jav.: így is kárhozott.
1700 K: nem v<*ó*>lt<*ak rútak*> üldöző<*ink*>. [Az ékezet áth.]
A jav.: nem volt rút a négy üldöző.
1701 K: Óh ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h
KF 1989: Óh,
1703 K: Óh ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h
KF 1989: Óh,

1704 K: a reményt <*le*> ♦ A jav.: a reményt el,
1708 K: hosszú ♦ 1861-től: hosszu
1709 K: Me<*l*>lyek
1710 K: *E* <*fekete*> szalag? ♦ A jav.: Ez éjsötét szalag?
1711 K: <Ó>h [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h
KF 1989: Óh,
1715 K: v<*ó*>lna <*ott a*> szerelem<?> [Az ékezet áth.]
A jav.: volna szerelem, leány!
1718 K: Pe<*n*>ig ♦ A jav.: Pedig
1719 K: <*Szintén le zár ez a*> <*ház*> téged is?
A jav.: És el fog zárni e ♦ M jav.: fal [M a *ház* szót átírta.]
1861-től: És el fog zárni e fal
1720 K: <*Le*> ám, ♦ A jav.: El ám,
1721 K: – <*irandék egy szép alagyát*>
A jav.: – beh szép elégiát faragnék [Alagya: elégia.]
1722 K: <*Álnok! el szememből!*> – ♦ A jav.: Csalfa, menj előlem!
1723 K: <*nem-e*> *nagy* ♦ A jav.: hát nem nagy
1725 K: <*Én*> megyek. – ♦ A jav.: Már
1727 K: *Jöj* vissza, *jöj*, ♦ 1861, 1863, KF 1989: Jöjj vissza, jöjj,
T 1924: *Jőjj* vissza, *jőjj,*
1728 K: a kulcs<*ot*> ablakomba' <*helyzem*>. –
A jav.: a kulcs majd ablakomba' lesz. –
[A a *majd* szót csak jelezte a mondatban, a jav.-t a lapszélre írta.]
1729 K: tudjam hát <*meg*> *legalább neved,*
A jav.: tudjam hát legalább meg neved,
1730 K: Imámba<*n*>, ♦ M jav.: Imámba,
1733 K: *És tiéd* lovag? ♦ A jav.: S a tiéd
1734 [Az *illet* szó utolsó két betűjén a K-ban tintafolt van, a jav. szokatlan helyen,
a sor alatt valószínűleg A kezétől.]
1735 K, 1861, 1863, T 1924: *i*sten ♦ KF 1989: Isten
1736 K: <ó>h ne hagyj el i<*l*>ly [Az ékezet áth.]
1861, 1863, T 1924: *o*h ne ♦ KF 1989: óh, ne
1737 K: külö<*m*>ben <*e*> nevet, ♦ M jav.: különben a nevet,
1738 K: Me<*l*>lyet
1739 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
1740 K: i<*l*>ly
1744– A: „Midőn egy *éjt* meglepte ... *táborát*" ... Nehéz. [M meghagyta.]
1745 1861, 1863: t*ű*zzel-vassal, ♦ K, T 1924, KF 1989: tűzzel-vassal,
1747 K: *S* szent fogadást *tön* <*a*> *sz*űz <*m*>áriának,
M jav.: Máriának ♦ A jav.: És szent fogadást
1861, 1863: *tön sz*űz Máriának ♦ T 1924: tőn *sz*űz
KF 1989: tőn Szűz Máriának,

1751 K: <Ó>h [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h
KF 1989: Óh,
1753 K: megbántva i*lly* ♦ 1861-től: ily
1756 K: az é<gn>ek <....>sztját. –
M jav.: malasztját. [M átírta az ismeretlen alapszót.]
1758 K: tudom: *S*zerettél, ♦ 1861-től: tudom: szerettél,
1760 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: meg*ú*ntad;
[fsz]: meguntad; [korsz.]
1762 K: <*Nevezetes*> – <*a*>z ♦ A: (merkwürdig) „Ez különös."
A jav.: Ez különös! – Az
1763 K: o<*l*>ly szerénynek mégse<*m*>
1861, 1863, T 1924: oly szerénynek *még se'*
KF 1989: mégse
1764 K: *hid* <*a jelenben*>.
M jav.: hidd jelenleg. [M vakarás után átírta az utolsó szót.]
1765 K: <.....> <*már*> gy*ö*zelmem.
M jav.: gátolni [Vakarás után az ismeretlen alapszó átírva.]
A: …gátolni *már győzelmem*.. – – / – –: *győz* mindig hosszu.
A jav.: gátolni győzedelmem.
1767 K: Izóra! minden szód ful<*l*>ánk ♦ A jav.: fulánk
T 1924: Izóra! *M*inden
1768 K: <ó>h hölgy, édes*i*tsd [Az ékezet áth.]
1861, 1863, T 1924: *o*h hölgy, édesítsd
KF 1989: óh hölgy, édesítsd
1769 K: kívánsz, ♦ 1861, 1863: k*i*vánsz,
1770 K: hogy én szere<*s*>lek.
A: Nincs mód, flexioformát *csinálni!* „Nincs tiltva tán, hogy *én* szeresselek?"
A jav.: De az nincs tiltva tán, hogy *én* szeresselek.
[A sor így hatos jambus lett. Flexio (lat): ragozás.]
1771 K: b<*ó*>ldog [Az ékezet áth.]
1772 K: Tan<*cr*>éd ♦ M jav.: Tankréd [A betűket átírta M.]
1776 K: <*Az a*>blak<*ban van*>, nem
M jav.: Ablakba' lesz majd, nem
1778 K: Ládd i<l>lyen ♦ M jav.: *íly*en
1861, 1863, T 1924: Ládd, *íly*en ♦ KF 1989: Ládd, illyen
1779 K: eszközé*ű*l ♦ 1861-től: eszközéül
1780 K: durv<*ú*>lt [Az ékezet áth.]
1781 K: a költésze<*nek zománcát*> ♦ A jav.: a költészet h*i*mporát
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: h*i*mporát
[fsz]: hímporát [korsz.]
1782 K: Arcár<*ó*>l, ♦ A jav.: Arcárul,

1783 K: <*A szerelem*> leg<.....> ♦ M jav.: Szerelme legkecsesb
[M vakarás után átírta a szavakat. Az utolsó szó alapját nem sikerült megállapítanunk.]
1784 K: <*ó*>ltárra [Az ékezet áth.]
1787 K: nő*ű*l, ♦ 1861-től: nőül,
1788 K: Nőhívatása ♦ 1861, 1863: Nőh*i*vatása
1793 K: *mi* őr*ű*lt <.....>
M jav., K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: minő őr*ű*lt nemünk!
[M átírta az eredeti szót, amely T olvasata szerint talán *fajzatunk* lehetett.]
[fsz]: őrült [korsz.]
1794 K, 1861, 1863: szak*i*t ♦ T 1924, KF 1989: szakít
1795 K: *Vad állatúl* ♦ 1861-től: Vadállat*ú*l
[fsz]: Vadállatul [korsz.]
1800 K: magát*o*l ♦ 1861-től: magától
1802 K: viszony<,>
1803 K: o<*l*>lykor,
1804 K: se*m* ♦ 1861, 1863, T 1924: se'
KF 1989: se
1805 K: Heléne, ♦ 1861, 1863, T 1924: Hel*e*ne,
KF 1989: Heléne,
1806 K: v<*ó*>lna [Az ékezet áth.]
1808 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: kör*ű*l,
[fsz]: körül, [korsz.]
1811 K: Izóra! óh ne bánd hogy
1861, 1863, T 1924: Izóra! *o*h ne bánd, hogy
KF 1989: Izóra! óh, ne bánd, hogy
1813 K: *ö<szv>e forr,* ♦ M jav.: *össze forr,*
1861-től: összeforr [A vessző elmaradt a sor végén.]
1816 K: <.....>, mint <*egy*> <...> . szerelem<*r*>ől <.....>
M jav.: Me<*l*>ly, mint nagy *szív. sz*erelemtől dobog,
[M vakarás után átírta a sort, több szó eredetijét nem tudtuk megállapítani.]
1861-től: szív, szerelemtől
1817 K: *Hol csak nékünk szeretni nem szabad<,>*
A jav.: Szeretni hol csak nékünk nem szabad?
1820 K: Me<*l*>ly
1821 K: árjadoz, [A a K-ban aláhúzta a *j*-t.] ♦ 1861, 1863: *áradoz,*
1823 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: mög*ű*l,
[fsz]: mögül, [korsz.]
1825 K, 1861, 1863, T 1924: e *rosz* fal ♦ KF 1989: e rossz fal
1826 K: s<*án*>cot ♦ M jav.: sarcot
[T szerint A jav. A betűk formája, az eredeti átírása M kezére vall!]

1837 K, 1861, 1863, T 1924: *i*sten ♦ KF 1989: Isten
1839 K, 1861: rettenek, ♦ 1863-tól: rettenek.
1840 K: mindenne<*k*> ♦ A: nem *neki, vele*.
A jav.: mindennel
1843 K, 1861, 1863, T 1924: ör*ű*ljenek ♦ KF 1989: örüljenek
1845 K: az *U*r, ♦ 1861-től: az Úr,
1846 K: seg*i*ts! ♦ 1861-től: segíts!
1850 K: *Galabfival* ♦ M jav.: Galambfival
1851 K: Mi<*l*>lyen ♦ 1861, 1863, T 1924: M*íly*en
KF 1989: Millyen
1856 K: Véletlenül <...>i ♦ M jav.: mi
[A második szó átírva, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
1861-től: Véletlen*ű*l mi
[fsz]: Véletlenül [korsz.]
1859 K: Me<*l*>ly a mezetlen nim*ph*át
1861, 1863, T 1924: Mely a mezetlen n*ymph*át
KF 1989: nimfát
1860 K: <*Szemetlenségben jóval*>
A: „Szeme*t*lenség” egész más, mint *szemtelenség*. „Arcátlanság” lehetne.
A jav.: Orcátlanságban messze
1862 K: Me<*l*>ly
1866 K: <*szeretőd*> becsapta ♦ M jav.: kedvese [T szerint a jav. Aranyé.]
1867 K: az éjben<,>?
1869 K, 1861, 1863, T 1924: Hel*e*ne ♦ KF 1989: Heléne
K: teszek<,>?
1872 [A ezt a sort a K-ban aláhúzta, s széljegyzetet fűzött hozzá: „*légvár*”.]
1874 K: <.....> <.....> ♦ M jav.: Eseng epedve
[M átírta a szavakat, az eredeti szöveget nem tudtuk megállapítani.]
1876 K: tőle <*jókor*>szabad*ú*lni ♦ M jav.: tőle szabad*ú*lni jókor.
1861, 1863, T 1924, KF 1989: szabad*ú*lni
[fsz]: szabadulni [korsz.]
1877 K: Lucifer<,>!
1878 K: eszmék <*miatt*> ♦ A jav.: eszmék után
1881 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
1886 K: <.....> *meg* <.....>, ♦ M jav.: Eléggé *meg mutattam,*
[Az átírt szavak eredetijét nem tudtuk megállapítani.]
1861-től: megmutattam,
1888 K: Szégyen n<*él*>kül ♦ A jav.: ne’kül

NYOLCADIK SZÍN

K: *8^{ik} szín.*
1900 K: gy*ű*l ♦ 1861-től: gyül
1901 K: S <... ....> már <*vad*> öröm
M jav.: S nem őrjöng az sem már öröm
[M átírta az eredeti szavakat. Az első változatot nem tudtuk megállapítani.]
1902 K: mor<*mo*>g ♦ M jav.: morog
1903 K: időmben <*illyes*> ünnep<*ély*> v<*ó*>lt az *ílyes,* [Az ékezet áth.]
1861, 1863, T 1924: időmben ünnep volt az *ílyes,*
KF 1989: illyes,
[A sor utolsó *illyes* szava a K-ban csak áth., a mértékül vett 3 kiadásban pedig nem így szerepel. A kiadások *ílyes* szóalakja helyett ugyan ma elfogadhatóbbnak tűnik a hosszú mássalhangzós változat, ugyanúgy illeszkedik a verseléshez is – de létrehozhat-e a szöveggondozó a hagyományoktól eltérő új változatot?]
1904 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
1905 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: faj*ú*lnak
[fsz]: fajulnak [korsz.]
1906 K: I<*l*>ly
1907 K: <*De* ....> ♦ M jav.: Bizon bizon
[M átírta az eredeti szöveget, amelyből csak az első szót lehet pontosan megállapítani. T szerint a szöveg *De félek hogy*]
1861: Bizon bizon *már szép időt* melenget.
Sz: nem értem: mire vonatkozik.
1863-tól: Bizon bizon már jó régen melenget.
KF 1989: Bizon-bizon
1911 K: közö<m>bös ♦ 1861, 1863, T 1924: közö*n*bös [A jav.]
KF 1989: közömbös
1914 K: i<*l*>ly
1915 K: Áll*i*tsd fel, Kepler, horo*skop*omat,
1861, 1863: Áll*i*tsd... horo*sk*ópomat,
T 1924: Állítsd... horo*sk*ópomat, ♦ KF 1989: horoszkópomat,
1916 K: álm<*o*>m v<*ó*>lt [Az ékezet áth.] ♦ A jav.: álmam volt
1917 K: *conjun<g>turákban*
A jav., 1861, 1863, T 1924: *conjunkturákban*
KF 1989: konjunktúrákban
1919 K: <*a*> kigyó<*nak*> fejénél. ♦ A jav.: ott a kigyó fejénél.
1920 K: Meglesz, <*uram*,> <*amint*> parancsolod
A jav., 1861: Meglesz, *miként* parancsolod, *uram.*
Sz: Jobban rendezve volna így: Meglesz uram, mikép parancsolod.

1863-tól: *Meglesz uram*, *a mint* parancsolod.
KF 1989: Meglesz, uram, amint
1921 K: <*C*>l*y*mac*te*ric*u*s ♦ A jav.: *cl*ymac*te*ric*u*s
1861, 1863, T 1924: *c*limac*te*ric*u*s ♦ KF 1989: klimaktérikus
1923 K: Me<*l*>ly a minap <*nem*> siker<*ült*> <....>
M jav.: Mely a minap sikertelen maradt.
[A sor utolsó szavának eredetijét az átírás alatt nem tudtuk elolvasni.]
1924 K: Átnéztem *u*jra Hermes Trismagistust,
1861, 1863: újra Hermes Tr*e*smagistust,
T 1924: Trismagistust ♦ KF 1989: Herm*ész*
[Főszövegünk a név mindkét elemét tekintve a latinos írásmód mellett döntött, hiszen nem logikus, hogy az egyik szóban a görög, a másikban a latin nevek átírásának helyesírási szabályait kövessük, mint azt KF 1989 tette.]
1925 K: Synesius, ♦ 1861-től: Synesiust,
1927 K: Míg ♦ 1861, 1863: M*i*g
1928 K: <*az öreg*> királyt, ♦ A jav.: a vénhedt királyt,
1930 K, 1861, 1863, T 1924: mer*c*ur ♦ KF 1989: merkur
1931 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: egyes*ű*lt
[fsz]: egyesült [korsz.]
1934 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: létes*ű*lt
[fsz]: létesült [korsz.]
1936 K: Me<*l*>ly
1939 K, 1861, 1863, T 1924: Ros*z* ♦ KF 1989: Rossz
1940 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: híve*ű*l
[fsz]: híveül [korsz.]
1943 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: börtönben *ű*l,
[fsz]: börtönben ül, [korsz.]
1944 K, 1861, 1863, T 1924: jösz ♦ KF 1989: jössz
1945 K: O<*l*>lyan ♦ K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: ernyedetlen*ű*l
[fsz]: ernyedetlenül [korsz.]
1949 K: az <*amint*> van, ♦ M jav.: az miként van,
1950 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: kontár*ú*l
[fsz]: kontárul [korsz.]
K: javít<*ni azt*>. – ♦ A jav.: javítani. –
1953 K, 1861, 1863, T 1924: kétség-föl*ű*l ♦ KF 1989: kétség föl*ű*l
[fsz]: kétség fölül [korsz.]
1954 K: bizo*n'* ♦ 1861-től: bizony
1960 K: nem tud<,> *szokni új körébe,*
M jav.: nem tud új körébe szokni,
1961 K: mind<*é*>g ♦ M jav.: mindig
1963 K: <*Ha*> *hódol is a nőnek istenűl,* ♦ M jav.: Bár *hódol*...

Sz: *istenűl hódol* szokatlan, helytelen s nem is világos kifejezés azon értelemben, hogy a *nőnek mint istennek* hódol.
1863-tól: Bár istenség gyanánt imádja a nőt.
[M jav. Sz megjegyzése nyomán.]
1964 K: v<*ó*>lna [Az ékezet áth.]
1965 K: éríntené ♦ 1861-től: érintené
1966 K: <*S hol*> hódolás<*t lát,*> *mellék célt* gyanít.
A: a lovag? vagy Kepler?
A jav., 1861, 1863, T 1924: Ő hódolásban *mellék célt* gyanít.
KF 1989: mellékcélt
1967 K: Ah me<*nny*>, ♦ M jav.: Ah menj,
1969 K: mi<*l*>ly
1973 K: me<*l*>ly
1974 K: ezt a <*ragyogó*> ♦ M jav.: ezt a csillogó
1975 K: tőlünk, s újat ♦ 1861-től: tőlünk s újat
1977 K: Ki vágy<*nék*> illyen körben változás<t>.
A jav.: vágyna illyen körben változásra.
1861, 1863, T 1924: *íly*en
1979 K: <*Bal jóslatú illy arcú férfiú.*>
A jav.: Egy férfi, arcán e sötét jelek.
1981 K: őt i<*l*>ly<*en*> ♦ A jav.: őt az ily
1982 K: kit szent<*elt pántok csatolnak*>
A: *pántok* – sokszor van e nem szép szó.
A jav.: kit hozzá szent kötelék
1983 K: <*Hozzája.*>. – *Ő* beteg, – ♦ A jav.: Csatol. – Hisz ő beteg, –
1984 K: Bete*g*e tán e <*ragyogó*> ♦ A jav.: Betegje
M. jav.: súgárzó
1987 K: <Ó>h, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h,
KF 1989: Óh,
1988 K, 1861, 1863, T 1924: keztyűt ♦ KF 1989: kesztyűt
1989 K: *ép' jó hogy* ♦ 1861, 1863, T 1924: *ép' jó*, hogy
KF 1989: épp
1995 K: me<*nny*>ünk ♦ M jav.: menjünk [M átírta a betűket.]
1996 K: <*Imé l*>épcsője – jó éjt asszonyom.
A jav., 1861, 1863: Lépcsője itt van – jó éjt asszonyom.
T 1924, KF 1989: jó éjt, asszonyom.
1997 K: <*Balra*> a lugasban.
M jav., 1861, 1863, T 1924: Jobbra a lugasban.
[M átírta a szót, az eredeti T olvasata.]
KF 1989: Jobbra, a
1998 K: *Jöj* kedves
1861, 1863, T 1924: Jó éjt urak. – Jőj kedves Jánosom.
KF 1989: Jó éjt, urak. – Jőj, kedves Jánosom.

1998 sor után utasítás K: *zsele*székbe ♦ 1861, 1863, T 1924: *zsölye*székbe
KF 1989: zsöllyeszékbe
2000 K: mind<*ent el vivél már.*> ♦ A jav.: mind elhordtad immár.
2001 K: Az udvarhölgyek <*járnak*> pávaként
A jav.: Az udvarhölgyek pávaként ragyognak,
2005 K: haj<*ó*>lva, [Az ékezet áth.]
2010 K: <*El árulom a tudományt*> miattad,
M jav.: tudásomat ♦ A: verrathen. [Elárul németül.]
A jav.: Elárulom
[A áthúzta, majd lényegében ugyanazt írta a szó fölé javításul.]
2012 K, 1861, 1863, T 1924: horo*s*kópot ♦ KF 1989: horoszkópot
2015 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Pir*ú*lnom
[fsz]: Pirulnom [korsz.]
K: rosszabbá levék ♦ 1861-től: levék,
2016 K: a *Sy*billák, kik h*í*vének
1861, 1863, T 1924: *siby*llák, kik hivének
KF 1989: szibillák
2018 K: kedvedet<,>.
2019 K, T 1924: bűnd*íjú*l ♦ 1861, 1863, KF 1989: bűndij*ú*l
[fsz]: bűndijul [korsz.]
2022 K: a <*sv*>érák ♦ A jav.: a szférák
2030 K: Miattad<,>? én
2032 K: á<*l*>ltalam
2034 K: hát <*a*> tud<*omány*>? ♦ A jav.: hát szellem, tudás?
2035 K: <.....> ♦ M jav.: sugár,
[M vakarás után átírta a szót, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
2036 K: <*M*>e<*l*>ly az eg<*ek*>ből ♦ M jav.: Ame*ly* az égből
1861-től: Amelly
2037 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: kiv*ű*l?
[fsz]: kivül? [korsz.]
2041 K: <Ó>h [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h
KF 1989: Óh,
2042 K: Ha *lelked v*<*ó*>*lna* o<*l*>ly [Az ékezet áth.]
A jav.: Ha volna lelked oly
2045 K: b<*ó*>ldogságot<, *csak*> köröm<*ben*>, [Az ékezet áth.]
A jav.: boldogságot körömön,
2046 1863, KF 1989: *Ne* hordanál [Ne: sh!]
K, 1861, T 1924, fsz: Nem hordanál [Miképp a tiráda egy másik tagmondata is igazolja – a 2048. sorban: Nem tartanál –: a 'nem' a helyes.]
2049 K: <Ó>h, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h,
KF 1989: Óh,
2051 K: Ful<*l*>ánkos a méz, me<*l*>ly ♦ A jav.: Fulánkos a méz, mely

2052 K: mi<*l*>ly nemessé le<*hetne szűd*>,
M jav.: mily nemessé lenne szűd,
[M kivakarta, majd átírta a szavakat. Az utolsó szót A megismételte a lapszélen.]
2054 K: Me<*l*>ly báb-istenként tartja még <....>
M jav.: Mely a nőt báb-istenként tartja még,
2056 K: <*kisszerű*> idő <*van*>, ♦ A jav.: törpe az idő,
[A széljegyzete a K-on: hang.]
2060 K, 1861, T 1924, KF 1989: nyúgodtabb ♦ 1863: ny*u*godtabb
2061 K: nélkűlem b<*ó*>ldogabb [Az ékezet áth.]
1863: nélk*ü*lem
2062 K: rend<,>:
2064 K, 1861, T 1924, KF 1989: a sír ♦ 1863: a s*i*r
2065 K: o<*l*>ly
2066 K: néha<,>-néha
2068 K: o<*l*>ly
2069 K: o<*l*>ly
2070 K: dacolni ellenök<*ben*>? ♦ A jav.: dacolni ellenök?
2071 K, 1861, 1863, T 1924: *úgy-e bár,* ♦ KF 1989: úgyebár,
2072 K: ne feled<*je*>d ♦ M jav.: ne feledd
2073 K, 1861, 1863, T 1924: *rosz* ♦ KF 1989: rossz
2076 K: Míg bűne a koré, me<*l*>ly <*őt*> szül<*é*>
A jav.: mely szülte őt. ♦ 1861, 1863, T 1924: M*i*g
KF 1989: Míg
2077 sorban utasítás K: jő <*egy*> lámpával s <*azt*> az asztalra
2079 K, KF 1989: készíts íziben. ♦ 1861, 1863, T 1924: készi*t*s íziben.
2081 K: pénzéért ♦ 1861-től: pénzeért
2082 K: o<*l*>lyant, me<*l*>ly
2083 K: O*ll*yat ♦ 1861-től: Olyat
2084 K: *meg botránkoznának* ♦ 1861-től: megbotránkoznának
2085 K: <*gyermekük*> ♦ M jav., 1861, 1863, T 1924: *új szülött*
KF 1989: újszülött
2086 K: me<*l*>ly
[A 2086–2087. sor M későbbi betolása a kéziratba. A 2086. sor apró betűkkel az utasítás és az előző sor közé, a 2087. a lapszélre van beszúrva.]
2087 K: kés*ö*bben ♦ 1861-től: később
2088 K: <ó>h [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *o*h
KF 1989: óh,
2093 sor után szereplőnév a K-ban, 1861, 1863, T 1924: *Udvaronc*
KF 1989: [HARMADIK] UDVARONC
[A kiadás és főszövegünk is pontosítja a megnevezést, hasonlóan jártunk el a 2116., 2122. és a 2123. sor után is.]

2096 K: me<*l*>ly
2099 [Arany a 2099–2100. sor mellé írta a K-ban: rímel.]
2100 K, 1861, 1863, T 1924: egykedvű moso*lyly*al
1863: egykedv*ü* moso*lyly*al ♦ KF 1989: egykedvű mosollyal
2101 K: hossz<*ú*> [Az ékezet áth.]
2105 K: Me<*l*>ly tenni vágyik, me<*l*>ly
2109 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: lelkes*ű*lni
[fsz]: lelkesülni [korsz.]
2110 sor után utasítás K: <*ivogat.*> ♦ A jav.: iddogál.
2111 K: <Ó>h [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h
KF 1989: Óh,
2114 K: körűlem<,>.
2115 K: m*i*g 1861-től: míg
2116 K: Te *fel magaszt<ositod büszke holtodig.*>
M jav.: Te *fel magasztalsz mig* amaz *le sujt.* –
1861-től: Te felmagasztalsz, míg amaz lesújt. –
2117 K: <ó>h ha az enyém lehetnél<,>! [Az ékezet áth.]
1861, 1863, T 1924: *o*h ♦ KF 1989: óh,
2118 K: Ha *i*sten el szól<*l*>ítná ♦ KF 1989: Isten
2119 K: *felbírja* ♦ A jav.: fel bírja
2120 K: mind*é*g ♦ 1861-től: mindig
2126 K: *mond,* ha v<*ó*>lnék [Az ékezet áth.]
A jav.: mondd, ha volnék
2127 K: v<*ó*>lnál [Az ékezet áth.]
2129 K: <Ó>h, jő-e kor, me<*l*>ly e rideg közö<*mböt*>
A jav.: közönyt [Az Ó ékezete áth.]
1861, 1863, T 1924: *O*h, ♦ KF 1989: Óh,
2130 K: me<*l*>ly ♦ A jav.: s mely
2131 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: elav*ú*lt
[fsz]: elavult [korsz.]
2132 K, T 1924: Biróúl ♦ 1861, 1863, KF 1989: B*í*róúl
[A jambus miatt a K és T 1924 kiadásának változatát fogadtuk el főszövegünkben.]
2135 K: Me<*l*>ly
2137 K: *ki kimondta*. ♦ A jav. [előbb]: ki <*azt*> [majd]: ki **őt** kimondta.
[Kiemelés Aranytól]
2137 sor után utasítás K: *maseill<ese*>
A jav., 1861, 1863, T 1924: *m*arseillaise
KF 1989: Marseillaise
2138 K: Óh hallom, ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h hallom,
KF 1989: Óh, hallom,

2140 K: Me<*l*>ly a *földet <meg fogja ifiítani:>*
A jav.: Mely a vén földet ifjuvá teszi:
1861, 1863, KF 1989 sh: *teszi.*
[Fsz-ünkben is a kettősponttal zárt szövegváltozatot fogadtuk el.]

KILENCEDIK SZÍN

K: 9*ik szín.*

2141 sor előtt, a színhely szerzői utasítása, K: [Ez a szerzői utasítás tipikus példája annak, hogy a kiadások milyen kevés gondot fordítottak ennek a szövegtipusnak pontos megjelenítésére. A K a következő eltéréseket mutatja:] A *néző hely* hirtelen *Pári<zs g>rève piacává* [A két betűn tintafolt, a 2. szó kötőjel nélkül volt.]
... egy guillotine-emelvé*nynyé* [Jav. ebből: egy guillo*tt*ine emelvé*nyévé*. Valószínűleg A jav. A kiadások a két megoldást vegyítették: kötőjeles lett a szó, de megmaradt az emelvényévé alak. Fsz-ünk az *emelvénnyé* szóalakot tartotta helyesnek.]
... az *i*róasztal *nyak tilóvá,* me<*l*>ly ... Dant<*ó*>n [Az ékezet áth.]
... zajgó néptömegnek ... [1861-től sh: *zajló*] ... állványnál [Jav. ebből: *álványnál*.]

2146 K: ébrede<*nd*>nek. ♦ A jav.: ébredeznek.

2147 K: me*ny*dörögjük ♦ 1861-től: mennydörögjük

2148 K: *reszkessetek!* – s *meg semmisűlnek.* –
1861-től: „reszkessetek!" – s megsemmis*ű*lnek. –
[fsz]: megsemmisülnek. – [korsz.]

2149 K: Felkel<*l*>tek

2150 K: S el<*eibe*> ♦ A jav.: S eléjök

2151 K: Felkel<*l*>tek

2154 K: hangz<*a*> el, ♦ A jav.: hangzik el,

2155 K: <*a*> *hon.* ♦ A jav.: honunk.

2157 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: tód*ú*l
[fsz]: tódul [korsz.]

2165 [Ez a sor a kiadásokból kimaradt, a K-ban sem kihúzva, sem egyéb módon jelölve nincs. Ezért T 1924 2164. b. sorként felvette a főszövegbe, majd KF 1989 a folyamatos sorszámozásba. Mi is ezt tettük, csak a megváltozott sorszámozással.]

2168 K: k*í*vántok ♦ 1861-től: kivántok

2171 K: <*De ezt*> szuronnyal ♦ A jav.: Hanem

2173 K: Most <*vérze el*> egy<*ik*> tábornokunk<,>
A jav.: Most hulla vére egy tábornokunknak,

2175 K: <Ó>h, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h,
KF 1989: Óh,

2177 K: o<*l*>ly
2180 K: a világot<,> ♦ 1861-től: a világot,
2181 sorban utasítás: kö<*zz*>űl [A jav.]
2182 K: le t<ő>rlöm [Az ékezet áth.] ♦ 1861-től: letörlöm
2188 K: Me<*l*>ly
2190 K: semmibe<*n*>. ♦ A jav.: semmibe?
2193 K: P<*ó*>lgár, még egyszer felszó<*l*>lítalak. – [Az ékezet áth. A jav.]
2194 K: <..... .....>, a cél ♦ M jav.: Türelem még, a cél
[M vakarás után átírta a szavakat, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
2195 K: Nem bízol ♦ 1861, 1863: Nem b*i*zol
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: tan*ú*lj
[fsz]: tanulj [korsz.]
2199 K: Viszontlátásig ♦ 1861, 1863: Viszo*nl*átásig,
2200 K: <Ó>h, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h, KF 1989: Óh,
2202 K: me<*l*>ly <*nyiltan szembe száll*>,
M jav. [előbb]: mely<*től*> <*el*>esni is d*i*sz,
M jav., 1861, 1863 [majd]: mely által esni is d*i*sz,
T 1924, KF 1989: dísz,
2203 K: <*Csak*> me<*l*>ly ♦ M jav.: De mely
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: orv*ú*l
[fsz]: orvul [korsz.]
2205 K, 1861, 1863, T 1924: *ú*jjal, ♦ KF 1989: ujjal,
2207 K: <*A*>ki <....> gyanús, ♦ M jav.: Hisz aki gyanús
[A 2. átírt szó eredetijét nem tudtuk megállapítani.]
2214 K: A bűzhödt lég, me<*l*>ly e*sz*mét, izmot öl,
1861, 1863: A b*ű**sz*hödt lég, mely elmét
T 1924: bű*sz*hödt ...elmét, ♦ KF 1989: bűzhödt ...elmét,
[Az *eszmét* szó felcseréléséről semmit nem tudunk – elképzelhető, hogy 1861 óta makacsul élő sajtóhiba csupán, és sem Aranynak, sem Madáchnak nem állt szándékában a két szó cseréje?]
2215 K: hagyjuk ő<*t*> ♦ A jav.: hagyjuk őket.
2217 K, 1861, 1863, T 1924: *C*onvent ♦ KF 1989: Konvent
2218 K, 1861, 1863, T 1924: *C*onventre ♦ KF 1989: Konventre
2219 1861, sh: *A*tválogatva 1861, errata-lap: Átválogatva [Az I. kiadás hat sajtóhibáját javították a kiadás errata-lapján. A javítás a következő módon történt:

lap	**sor**	**hiba**	**ja[v]itás**
118	5 felül	Atválogatva	Átválogatva]

K, 1861, 1863, T 1924: *C*onventre ♦ KF 1989: Konventre
2220 K: Gyakorl<*ás*>úl ♦ M jav.: Gyakorlatúl
2221 K: ö<*szv*>e ♦ A jav.: össze
2222 K: Dant*ó*n. ♦ 1861-től: Danton.

2222 sorban utasítás K: <*senculote*> ♦ M jav.: sans-culotte
[M először mindenütt *senculote*-ot, vagy *senqulotte*-ot írt, a szereplőnévnél is, majd kijavította sans-culotte-ra.]
2223 K: ifj<*ú*> ari*s*to*c*ratát<.> ♦ 1861-től: ifju ari*s*to*c*ratát,
KF 1989: ifju arisztokratát.
2224 K: *fehér-ruha* ♦ 1861, 1863, T 1924: *fehér-ruha*,
KF 1989: fehér ruha
2225 K: <*Leleplezi valóban*> ♦ M jav.: <*Leleplezi eléggé*>
A jav. [előbb]: <*Tisztán*> mutatja
A jav. [később]: Világosan mutatja
2226 K: Mi<*l*>lyen
K, 1861, 1863, T 1924: Jőjetek *fel ifjak.*
KF 1989: fel, ifjak.
2229 K: mi<*l*>ly
2230 K: önveszélyemmel, megmentelek.
1861-től: önveszélyemmel megmentelek.
2231 K: *Nem Dantón*, ♦ 1861-től: Nem, Danton,
2234 K: Dantonnal <*ezt merészled*>? –
A jav.: Dantonnal így beszélsz? –
2235 K: M*arquis* vagyok. – / Megállj – <*nem-e*> tudod,
A jav.: vagy nem tudod, ♦ KF 1989: Márki
[A szereplőnevek esetében is a nemesi rang mai helyesírásúra egyszerűsítve.]
2236 K: Hogy <*a*> „pólgáron” k*ívű*l nincs <*egyébb*> cím<?>
A jav., 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Hogy „polgáron” kivűl nincs cím egyéb?
[fsz]: kivül [korsz.]
2239 [Ez a sor a kiadásokból kimaradt, a K-ban sem kihúzva, sem egyéb módon jelölve nincs. Ezért T 1924 2237. b. sorként felvette a főszövegbe, majd KF 1989 a folyamatos sorszámozásba. Mi is ezt tettük, csak a megváltozott sorszámozással.]
K: E gui*l*ot<*t*>íne ♦ M jav.: E guillotíne
T 1924, KF 1989: E guillot*i*ne
[Főszövegünk visszaállította a K eredeti, a jambust határozottan tükröző helyesírását: E guillotíne (ejtsd: E gijjotín) ∪ – / ∪ –.]
2240 K: <*és*> pályád <*kinyilt.*> ♦ A jav.: s pályád nyitva áll.
2244 1861, sh: *C*aládomból ♦ 1861, errata-lap: Családomból
[Az I. kiadás hat sajtóhibáját javították a kiadás errata-lapján. A javítás a következő módon történt:

lap	**sor**	**hiba**	**ja[v]itás**
119	3 alul	Caládomból	Családomból]

2245 K: i<*l*>ly vakmerőn <*a sirba*>. ♦ M jav.: <*sirodba.*>
A jav.: halálba?

2247 K: Csak t*i*<*k*>teket ♦ A jav.: Csak títeket
2251 K: Me<*l*>lyben
2253 K: T*i*<*k*> ♦ A jav.: Tí
2254 K: óvjon <*az ég*> ♦ A jav.: óvjon *i*sten.
KF 1989: Isten.
2255 K: nem ro<*s*>szabb ♦ A jav.: nem roszabb
2256 K: i<*l*>ly
2267 K: Me<*l*>lyről ... napon<*ta*>, ♦ A jav.: Melyről ... naponkint,
2268 K: reám <*is*> a sor, – ♦ M jav.: reám a sor, –
2269 K, 1861, 1863, T 1924: egyed*ű*llét, ♦ KF 1989: egyedüllét,
2271 K: <Ó>h nő, <*ha*> egy napig tanítanál <*csak*> [Az Ó ékezete áth.]
A jav., 1861, 1863, T 1924: *O*h nő, csak egy napig tanítanál
KF 1989: Óh, nő, csak...
2272 K: Ez <*édes*> tudomány<*ban*>, –
A jav.. [fsz]: Ez égi tudományra, –
KF 1989: *A*z égi
[Főszövegünk visszaállította a helyes *Ez* szóalakot.]
2274 K: vágy<*ol*> *még szeretni,*
A jav., [fsz]: még szeretni vágysz,
1861, 1863, T 1924, KF 1989: vágy*ol,*
[Főszövegünkben visszaállítottuk a vágysz szóalakot, A javítását.]
2275 K: lelki<*i*>smeret? – ♦ A jav.: lelkiösmeret? –
2276 K: lelki<*i*>smeret ♦ A jav.: lelkiösmeret
2277 K: végz<*et*> ♦ A jav.: végzés
2278 K: kör*ű*ltekinteni<,>. –
1861, 1863, T 1924, KF 1989: kör*ű*ltekinteni. –
[fsz]: körültekinteni. – [korsz.]
2280 K: rózsa <*állott*> ♦ A jav.: rózsa hajlong
2281 K: ki <*van eléggé*> vakmerő
A jav.: ki lenne vakmerő eléggé,
2283 K: me<*l*>ly
2284 K: Catilínát *egy* Brutust vez<*érel*>?
A jav.: vezet? ♦ 1861, 1863, T 1924: Catil*i*nát, egy
KF 1989: Catilínát, egy
2285 K: <*egy úttal lenni ember is*>,
A jav.: egyúttal ember lenni, és
2286 [Az egész sor A toldása a lapszélen.]
2290 K: <Ó>h jaj, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h jaj,
KF 1989: Óh, jaj, ♦ K, 1861, 1863: ... a sz*i*v,
T 1924, KF 1989: ... a szív,
2291 K, 1861: *Tán azt sem tudta Caesar kedvese,*
Sz: *Tán azt... a világ* – Nem értem.

[Sz megjegyzése a 2291–2292. sorra vonatkozott. Ennek nyomán javította M négysorosra a szöveget, lásd főszövegünk 2291–2294. sorát!]
1863-tól: S Caesarnak, hogyha volt szerelmese,
2292 K, 1861: *Hogy kedvesét isméri a világ.* –
1863-tól: Ez őt talán csupán úgy ismeré
[M jav. Sz megjegyzése nyomán.]
2293–
2294 [E két sor csak 1863-tól ismert, M toldása Sz megjegyzése nyomán.]
2295 K: S ha így va<*gyon*>, *mond, mond,* mért
A jav.: S ha így van ez, mondd, mondd, mért
2296 K: s <*nem-é*> én ♦ A jav.: s én nemde
2298 K: <*a*> világra<,>: ♦ A jav.: e világra:
2299 K: e szív<,> hogy rokon
2301 K: S ha <*is* –> ♦ A jav.: S ha meg?
K, 1861, 1863, T 1924: *i*sten ♦ KF 1989: Isten
2302 K: Mint <*mellyet*> én ♦ A jav.: Mint akit én
2304 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: av*ú*lt
[fsz]: avult [korsz.]
2306 K: o<*l*>ly <*ó*>ltár [Az ékezet áth.]
2307 K: me<*l*>ly mind<*é*>g if<*iú*> – *a szív.*
A jav.: mely mindig ifju*,* és ez a szív.
[Az ó és az ú ékezete áth., főszövegünkbe a mindig szóalak került, így a mérték is jambus.]
1861, 1863, KF 1989: mind*é*g ifju – és ez a szív.
T 1924, [fsz] : mindig
2308 K: <*ó*>ltárnak [Az ékezet áth.]
2309 K: <..... ....>
M jav.: Márt*i*rja. <Ó>h Dant*ó*n,
[Az első két szó vakarás után átírva. Az ó ékezete áth.]
1861, 1863, T 1924: Márt*i*rja. *O*h Danton,
KF 1989: Óh, Danton,
2312 K, 1861, T 1924, KF 1989: S e hívatás, ♦ 1863: S e h*i*vatás,
2318 K: szemében<,>:
2319 K: Dant<*ó*>n [Az ékezet áth.]
2322 K, 1861: *megbékélt* ♦ Sz: jobb volna: *kibékült.* ♦ 1863-tól: kibékélt
2324 K: *Talán.* – / Ne *mond*, ne *mond*,
1861-től: Talán – / Ne mondd, ne mondd,
[A mondatzáró pont elmaradása lehet, hogy csak makacsul továbbélő sh, s a K szövegváltozatát kellene elfogadnunk? A *mondd* A jav.]
2326 sor után utasítás K: <*pikákon*>
A jav., 1861, 1863, T 1924: lán*cs*ákon ♦ KF 1989: lándzsákon
2327 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]

2328 K: e gyűr*ű* ♦ 1861-től: e gyűrü
2333 K: <*Ó*>h sors, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h sors,
KF 1989: Óh, sors,
2334 K: *C*onventbe. P<*ó*>lgártárs vezess. – [Az ékezet áth.]
1861, 1863: *C*onventbe. Polgártárs vezess. –
T 1924: *C*onventbe. Polgártárs, vezess. – ♦ KF 1989: Konventbe.
2336 sor után utasítás K: Dant*ó*nhoz ♦ 1861-től: Dantonhoz
2237 K: Dant*ó*n! ♦ 1861-től: Danton!
2338 K: v<*ó*>lna [Az ékezet áth.]
2339 K: Ro<*s*>sz*ú*l ♦ 1861-től: Ros*zú*l
[fsz]: Roszul
[Mivel a zárt szótag mai helyesírásában is hosszú verstanilag, korszerűsítettük a határozórag helyesírását. A *rossz* hosszú mássalhangzója a jambus miatt maradt régies írású. Ld. még a 9. sor jegyzetét!]
2342 K: kel<*l*>het i<*l*>ly kebelben<,>? [A jav.]
2344 K, 1861, T 1924, KF 1989: látszik ♦ 1863 sh: l*ász*ik,
2345 K, 1861, 1863: *Kék-vér* aris*t*oc*r*at*aú*l
T 1924: *Kék-vér* aris*t*oc*r*at*áú*l
KF 1989: Kékvér arisztokrat*aú*l
[fsz]: arisztokratául [korsz.]
2346 K: szól<*l*>sz i<*l*>ly regényesen<,>. – [A jav.]
2347 K: if*jú* ♦ 1861-től: ifju
2348 K, T 1924, KF 1989: Bámúlatom ♦ 1861, 1863: Bám*u*latom
2349 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: elford*úl*
[fsz]: elfordul [korsz.]
2353 K: elbukott, *látott* t<*al*>án ♦ A jav.: elbukott, az látott tán
2355 K: kics*i*nyke ♦ 1861-től: kicsinyke
2357 K: más l<*ett*> ♦ M jav.: más lön [M átírta a szót.]
2362 K, 1861, T 1924, KF 1989: árúló ♦ 1863: ár*u*ló
2363 K, 1861, 1863, T 1924: *C*onventre, ♦ KF 1989: Konventre
2363 sor után utasítás K: <*Guadet*> s más *C*onvent tagok
M jav.: Saint-Just
[Mint szereplőnevet is először mindenütt Guadet-t írt M, majd átírta Saint-Just-re.]
KF 1989: konvent-tagok
2365 K: mersz, <*Guadet,*> ♦ M jav.: mersz, Saint-Just,
2366 K: V<*ó*>ltál [Az ékezet áth.]
2368 K, 1861, 1863, T 1924: *C*onvent ♦ KF 1989: Konvent
2369 K: b*í*rót 1861-től: birót
2372 K: nép *í*tél<*end*> fölötted, ♦ A jav.: majd itél fölötted,
2375 K, 1861, 1863, T 1924: aris*t*oc*r*atákkal ♦ KF 1989: arisztokratákkal
2376 K: <*hata*>lomra. ♦ M jav., T 1924: úralomra.
1861, 1863, KF 1989: *u*ralomra.

2377 K: <*Guadet,*> ♦ M jav.: Saint-Just,
2379 K: mint <*a*> k*í*gyó. ♦ M jav.: mint k*í*gyó.
[Jav. kivakarással, a névelő T olvasata.]
1861-től: kigyó.
2387 K: <*E*>lég v<*ó*>lt. – [Az ékezet áth.]
M jav.: elég ♦ A jav.: volt. –

TIZEDIK SZÍN

K: 10*ik szín*.
2391 sor előtt utasítás K: o<*l*>lyanná változik vissza, mint a *8ik* színben v<*ó*>lt. Ádám ismét mint Kepler *i*róasztalára... vál*á*ra üt. A reg szürk*ű*l.
1861, 1863: olyanná... nyolcadik... volt. ...K*epp*ler *i*róasztalára ... vállára ... szürk*ű*l. [A jav.]
T 1924: Kepler *i*róasztalára ... szürkül.
KF 1989: íróasztalára [Az utasítás elé a K-ban A keresztet tett.]
2391 K: *Ez úttal <el marad a nyakazás>*. –
M jav.: a nyakazás elmarad. – ♦ 1861-től: Ezúttal
2392 K: <Ó>h, [Az ékezet áth.]
1861, 1863, T 1924: *O*h, ♦ KF 1989: Óh,
2394 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: megvén*ű*lt
[fsz]: megvénült [korsz.]
K: kebel<*ben*> ♦ M jav.: kebelnek
2395 K: teremt<*het-é*> *nagyot*? – ♦ M jav.: teremt-e hát nagyot? –
2396 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: tár*ú*lt
[fsz]: tárult [korsz.]
K: szememnek<,>!
2397 K: *istenszikráját* ♦ 1861, 1863, T 1924: *i*sten szikráját
KF 1989: Isten
2399 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
2400 K: mi<*l*>ly
2402 K: <Ó>h, ... kör*ű*l *tekintve* [Az ékezet áth.]
1861, 1863, T 1924: *O*h, ...kör*ű*ltekintve,
KF 1989: Óh, ...kör*ű*ltekintve,
[fsz]: körültekintve, [korsz.]
2406 K: i<*l*>ly
2407 K: Me<*l*>ly
2409 K: *Felmersz* szól<*l*>ítni ♦ A jav.: Fel mersz szólítni
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: gyilkosá*ú*l.
[fsz]: gyilkosául. [korsz.]
2410 K: I<*l*>ly

2411 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: ideáljá*ú*l
[fsz]: ideáljául [korsz.]
2413 K, 1861: Ha *megfigyelnek*,
Sz: Ha *megfigyelnek*... helyett *észrevesznek* kell.
1863-tól: Ha észrevesznek, [M jav. Sz megjegyzése nyomán.]
2414 K: v<*ó*>lt-e [Az ékezet áth.]
2416 K: z<*úgó*> ♦ M jav.: zajgó
2417 K: me<*l*>ly
2421 K: Óh jaj, ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h jaj,
KF 1989: Óh, jaj,
2422 K, 1861, T 1924, KF 1989: Míg ♦ 1863: M*i*g
2427 1863, T 1924, KF 1989: gúnytárgy*ú*l
[fsz]: gúnytárgyul [korsz.]
2427–
2428 K, 1861: Gúnytárgy*ú*l le*endnénk / Igy venni a dolgot.*
Sz: magyartalan, de nem is világos kifejezés.
1863-tól: Gúnytárgy*ú*l leszünk / Ily ünnepélyes színben nézve e / Hétköznapos ügyet.
[A Sz nyomán keletkezett M jav. egy sorral – a 2428-kal – bővült.]
2432 K: <*Mi*> nyomor*ú*lt! –
M jav., 1861, 1863, T 1924, KF 1989: A nyomor*ú*lt!
[fsz]: nyomorult! [korsz.]
2434 K: v<*ó*>lt, [Az ékezet áth.]
2435 K: erősb<*b*>ek
2436 K: <.. ....> ♦ M jav.: A rossz anyagnál. Ez
[M a szavakat vakarás után átírta, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
1861, 1863, T 1924: A *rosz* ♦ KF 1989: A rossz
2439 K: Tiszt*ú*lva mind*é*g, ♦ 1861-től: Tiszt*ú*lva mindig,
[fsz]: Tisztulva [korsz.]
2440 K, 1861: M*i*g, ♦ 1863-tól: Míg,
2444 K: <ó>h ne [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *o*h ne
KF 1989: óh, ne
2445 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Pir*ú*lnom
[fsz]: Pirulnom [korsz.]
K: <*midőn*> dicsér<*tetem*> ♦ A jav.: ha dicsérnek ezért.
2446 K: o<*l*>ly
2448 K: szer*í*nt ♦ 1861-től: szerint
2454 K: v<*ó*>ltál [Az ékezet áth.]
2457 K: Mint <*azt másokkal tartod*> célszerűnek
A jav.: Mint másra célszerűnek tartod azt.
2458 K: o<*l*>ly kitűnő ♦ 1861-től: oly kitűnő,
2464 K: egy<*i*>ránt. ♦ A jav.: egyaránt.

2468 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: ö*szv*e ♦ [fsz]: össze
[Mivel az első szótag mai helyesírásában is hosszú verstanilag, korszerűsítettük a helyesírást. Az *össze* igekötő ezen az egy helyen kívül sehol sem szerepelt az archaikus *öszve* szóalakban. Ld. még a 9. sor jegyzetét!]
2469 K, 1861, 1863, T 1924: *i*stenné ♦ KF 1989: Istenné
2471 K: Bár me<*l*>ly
2477 K: *hallgató,* ♦ M jav.: hallgató, mert
2478 K: <*Mert*> az igazság ♦ M jav.: Az az igazság
2479 K: Ha nép közé <*jő*> ♦ A jav.: Ha nép közé megy
2480 K: <ó>h [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *o*h
KF 1989: óh,
2484 K, 1861, 1863, T 1924: – *I*gy – ♦ KF 1989: – Így –
2491 K: S egyéb<*b*> tanok közt <*még*> *leg jámborabb*
M jav.: ez *leg jámborabb* még. ♦ A jav.: egyéb
1861-től: legjámborabb
2493 [A sor M betoldása a K lapszélén.]
K, 1861, 1863, T 1924: h*í*mzett ♦ KF 1989: hímzett
2494 K: <*Míg*> számtalan <*más*> <.... ....>
M jav.: De számtalan egyéb oly társa van
[M vakarás után átírta a szöveget, az utolsó három szó eredetijét nem tudtuk megállapítani.]
2495 K: Me<*l*>ly <*mint a gyermek*> ♦ M jav.: Mely fontos arccal
2497 K: *Szetélynek* ... kacag<*ol*> ♦ M jav.: Szentélynek ... kacagsz
2499 K: <*egész dolog.*> ♦ A jav., 1861: *csín* az egész.
1863-tól: csiny
Sz: így nem értem; megfordítva igen: „elbámulsz e komoly dolgokon, midőn belátod, hogy az egész csak komódia.” [M meghagyta a sort, Sz kifogása ellenére.]
2500 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: szor*ú*lt
[fsz]: szorult [korsz.]
2503 K: Ki *ál*<*l*>*tal lépi*, véresen <*találja*> ♦ M jav.: véresen <*befogja.*>
A jav.: véresen megejti. ♦ 1861-től: Ki általlépi,
2504 K, 1861: I*lly* dőreség*gel küzdünk* szüntelen,
Sz [a 2504–2506. sorról]: ...oly erőltetett, hogy nem bírom világosan, a megértésig elemezni.
1863, T 1924: Ily dőreség *áll látod szüntelen*
KF 1989: Ily dőreség áll, látod, szüntelen
2505 K, 1861: *A meglévő hatalmak védlete*
1863-tól: Utunkba, szentséges kegyelet*ű*l
[fsz]: kegyeletül [korsz.]
2506 K, 1861: *S kegyeletöknek szentséges nevében.*
1863-tól: Védő a már megalak*ú*lt hatalmat. –
[fsz]: megalakult [korsz.]

2507 K: Ah<,> értlek, ...örök<*ké*>? ♦ A jav.: örökre?
1861, 1863: Ah értlek, ♦ T 1924, KF 1989: Ah, értlek,
2508 K: fog<*ják*> az egésze<*t*>. ♦ M jav.: fognak az egészen.
2510 K: Az ortodoxot, ♦ M jav., 1861, 1863, T 1924: Az or*th*odoxot,
KF 1989: Az ortodoxot, ♦ K, 1861: bámulánk
1863, T 1924: bámulánk – ♦ KF 1989: bámulánk*;* –
2514 K: Me<*l*>ly
2516 [A 2516–2517. sor M betoldása a K lapszélén.]
K: me*lly* ♦ 1861-től: mely
2518 K: <*S bár*> nem tan*ú*lja senki, mind <*meg*> érti.
M jav.: Bár ... minden érti.
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: tan*ú*lja
[fsz]: tanulja [korsz.]
2520 K: Me<*l*>lyen
2521 K: De *hogy ha* ♦ 1861-től: De hogyha
2522 K: <*A művészet még is csak meg marad*>,
M jav.: Ne vedd el a művészetben hitem.
2523 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: bétan*ú*lni
[fsz]: bétanulni [korsz.]
K: <*minta és*> szabály
M jav., 1861, 1863: *még is csak* szabály
T 1924: *mégis csak* ♦ KF 1989: mégiscsak
2525 K: Ha úgy elbú<*v*>, [A jav. A sor mellé a K-ban A keresztet tett.]
2527 K: Eszményítés <*visz*> ♦ A jav.: Eszményítés ad
2529 K: me<*l*>ly
2531 K: Mi a<*n*>nélk*ű*l ♦ 1861, 1863, T 1924: *a nélkűl*
KF 1989: anélk*ű*l
[fsz]: anélkül [korsz.]
2533 K: *Ki fogsz* <*tán*> az *élő természeten.*
M jav.: *Ki fogsz* az élő nagy természeten. ♦ 1861-től: Kifogsz
2535 K, 1861, 1863, T 1924: *i*sten ♦ KF 1989: Isten
2541 K: Nyűg*ű*l talán, de szárnyak*ú*l soha
1861, 1863, T 1924: Ny*ügű*l ...szárnyak*úl*...
KF 1989: Nyűg*ű*l ...szárnyak*ú*l...
[Bár a mintakiadások kifogástalan jambust alkottak, KF kiadása joggal tért vissza a *nyűg* szóhoz.]
[fsz]: Nyűgül ... szárnyakul... [korsz.]
2542 K, 1861, 1863, T 1924: ab*stractió*. –
KF 1989: absztrakció. –
2543 K: <Ó>h, ...*mond* nekem<,>. [Az ékezet és a vessző áth.]
A jav.: mondd nekem. ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h,
KF 1989: Óh,

2545 K: *Egyenlő lettem-é csak a butával,*
A jav.: Csak a butával lettem-é egyenlő,
2547 K, 1861, 1863, T 1924: *ép* ♦ KF 1989: épp
2553 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: sárg*ú*lt
[fsz]: sárgult [korsz.]
K: pergam*éne*ket, ♦ A jav.: pergamenteket,
2554 K: fóli*a*nsokat, ♦ 1861-től: fóliánsokat,
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: penész *ű*l,
[fsz]: penész ül, [korsz.]
2558 K: m<ú>lt [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: m*u*lt
KF 1989: múlt
2561 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: tan*ú*lnád
[fsz]: tanulnád [korsz.]
K: mind*ig* ♦ 1861-től: mindig
2565 K, 1861, 1863, T 1924: *theo*riát ♦ KF 1989: teóriát
2570 K: me<*l*>ly

TIZENEGYEDIK SZÍN

K: 11*ik szín.*
2574 sor előtt utasítás K: A To<*rv*>er és a Tem<*s*>e .... To*rv*er
[Majd a KAR utasításában:] .... e*gygyé olvadva*
M jav. Tower és a Temze ♦ 1861-től: Tower .... e*gygyé*olvadva
2581 K: A *miljót* ♦ A jav.: A milljót
2584 K: mért<*é*>kébe [Az ékezet áth.] ♦ A jav.: mértekébe
2591 K: K*ó*rlátozza ♦ 1861-től Korlátozza
2593 K: Mind<*é*>g új s mindég a régi ♦ A jav.: Mind*i*g új
1861, 1863: Mind*i*g új s mind*i*g ♦ T 1924: Mind*i*g új s mindég
KF 1984: Mindég új s mindég
2599 sor után K: *Belé olvadt akármi jajkiáltás* ♦ 1861: *Beléolvadt*
2600 K: *Akárminő* rekedt hang, *míg fölér.*
Sz [a két sorról]: nehéz így... máskép rendezni múlhatatlan, hogy érthető legyen. Tán így: „Magosban szépen zeng, mint templomének, / Bármily rekedt hang s jajszó olvad is / Belé, amíg fölér...”
1863-tól: Bármily rekedt hang, jajszó és sohaj
2601 K: Dallamba olvad össze, míg *föl ér.* ♦ T 1924: fölér.
[M jav. Sz bírálata nyomán.]
2602 K, 1861, 1863: *I*gy hallja azt az *i*sten ♦ T 1924: Így ... *i*sten
KF 1989: Így... Isten
2603 K: csinálta <*a*> világot. A jav.: e világot.
2605 K: Hol *közbe szól*<*l*> a szív<*nek*> *is verése.*

A jav., 1861, 1863, T 1924: Hol *közbe szól* a szív verése is.
KF 1989: közbeszól
2608 K: k<*ó*>rlátfalak, [Az ékezet áth.]
2611 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: átok*ú*l.
[fsz]: átokul. [korsz.]
2613 K, T 1924: g*ú*lát ♦ 1861, 1863, KF 1989: gulát
2614 K: Eg*yp*tomban sem hallott v<*ó*>lna [Az ékezet áth.]
A jav.: Egyiptomban... volna
2615 K: I<*l*>lyen
2616 K: e<*n*>nélkül
2620 K: másk<*é*>nt ♦ A jav.: máskint
2621 K: i<*l*>ly
2623 K: ha*l*gass ♦ A jav.: hallgass
K, 1861, 1863, T 1924: *sophis*ta.
KF 1989: szofista.
2624 K: De <*hogy*> ha áll is, <.. ....>
A jav.: De bárha áll is, ♦ M jav.: a jaj hogy kihalt.
[M vakarás után átírta a szavakat, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
2625 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: lap*ú*lva
[fsz]: lapulva [korsz.]
2631 K: is <..... .....> ♦ M jav.: nagy polcodon
[M vakarás után átírta, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
2632 K: me<*l*>ly
2635 K: Mit f*ö*ljegyez, *csak a múltnak dala.*
1861: Mit feljegyez, *csak a múltnak dala*.
Sz: csak úgy értem, ha így cseréljük: a múltnak *csak* dala – tudniillik, a mi a múltban nem szép, nem dalszerű, az nem hallszik fel, az elvész.
1863-tól: a múltnak csak dala.
[M jav. Sz megjegyzése nyomán.]
2637 K, 1861, 1863, T 1924: *doctrinaire* ♦ KF 1989: doktrinér
2638 sor előtt utasítás K: [A toldása a K-ban.]
2640 K: *sem* kell ♦ 1861-től: se kell
2643 K, T 1924, KF 1989: újra ♦ 1861, 1863: *u*jra
2645 K: <*T*>itáni ♦ A jav.: titáni
2646 K, 1861, T 1924, KF 1989: ígézőbb ♦ 1863: *i*gézőbb
2649 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: M*i*g létez
[Fsz]: Míg létez [korsz.]
2651 K: <.....>, me<*l*>ly
M jav., 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Tagadás*ú*l, mely
[M vakarás után átírta a szót, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
[fsz]: Tagadásul, [korsz.]
2652 K, T 1924, KF 1989: S m*í*g emberszív ♦ 1861, 1863: S mig emberszív

[Főszövegünkben visszaállítottuk a kötőszó rövid magánhangzós alakját, így az első két kiadás jambusát is.]

2655 K: <.....> költészet<,> és
M jav., 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Tagadás*ú*l költészet és
[M vakarás után átírta a szót, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
[fsz]: Tagadásul [korsz.]

2656 K: De mon*d*, mi ♦ A jav.: De mondd, mi

2657 K: a <..... ....>egbe, ♦ M jav.: a zajgó tömegbe,
[M vakarás után átírta a szavakat, az eredetit nem tudtuk megállapítani. T szerint a *nép* szó lehet a zajgó betűi alatt.]

2659 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: kör*ű*l.
[fsz]: körül. [korsz.]

2661 K, 1861, 1863, T 1924, [fsz]: Hálá ♦ KF 1989: Hál*a*
[KF kiadásával szemben visszaállítottuk a szokatlan, népi ízű, ám minden eddigi kiadásban elfogadott szóalakot. Így spondeus lesz az első versláb a teljesen hibás trocheus helyett.]
K: ...mit érez<,>:

2662 sor után utasítás K: a To*rv*er bels*eé*be s *csak hamar* munkások*ú*l ...vegy*ű*lvén.
– ...me<*l*>lyen majom *ű*l... ♦ A jav.: belsejébe... melyen
1861-től: a Tower belsejébe s csakhamar
KF 1989: munkásokul... vegyülvén... ül
[Az utasításokban KF kiadása, s a mi főszövegünk is, mindenütt a mai helyesírási szabályokhoz igazította a szöveget.]

2667 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]

2670 K: já*tsz*a ♦ A jav., 1861, 1863, T 1924: já*tszsz*a
KF 1989: játssza

2674 K: o<*l*>lyan

2676 K: a <*jó*> ifjuság. – ♦ A jav.: a víg ifjuság. –

2681 K: mondja <, *hogy*> kinek ♦ A jav.: mondja meg, kinek

2685 K: Va<*l*>jon

2686 K: torzkép*ű össze vissza*? ♦ 1861-től: torzképü összevissza?

2687 K: <*Ép a torzkép az, mit nem tűrhetek.*>
A jav. [előbb]: <*torzá*>*s* [majd]: A torz az é*p*en, mit nem t*ű*rhetek.
1861, 1863, T 1924: A *torz* az é*p*en, mit nem tűrhetek.
KF 1989: éppen

2690 K: külö<*m*>ség<,> – ♦ A jav.: külö*n*ség –
1861-től: különbség –

2691 K: romantic*á*nak, ♦ 1861-től: romantikának,

2692 K: <*É*>*p* <*a torzképek közt*>
A jav., 1861, 1863, T 1924: Én é*pen* a torzban ♦ KF 1989: éppen

2696 K: *Kéj högyt*<*ő*>*l* ♦ A jav.: *Kéj hölgytül*
1861-től: Kéjhölgytül

2697 K, T 1924: kics*í*nynek; ♦ 1861, 1863, KF 1989: kicsinynek;
2698 K: <..... .....> átka egy kiéltnek<;>:
M jav.: Szerelmi élvre [M vakarás után átírta a két szót, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
2700 sor után utasítás: *válára* ♦ A jav.: vállára
2703 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: élet*ú*nt,
[fsz]: életunt, [korsz.]
K: *fel köteti* ♦ A jav.: *fel kötteti*
1861-től: felkötteti ♦ Sz: *felkötteti?* – nem, hanem *felköti*.
[M nem változtatott a szövegen.]
2703 sor után utasítás K: Egy kis *lány* ♦ 1861-től: Egy KIS LEÁNY
KF 1989: Egy kisleány
[A K-ban A KISLEÁNY szereplőnév helyén is *A kis lány* szerepel, több esetben.]
2704 K: <*Szép*> ibolyák ♦ M jav.: Kis ibolyák
2705 K: A <... ....> ♦ M jav.: A jó tavasznak. Vásároljanak!
[M vakarás után átírta a sort, az eredeti szöveget nem tudtuk megállapítani.]
2708 K: h<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
2709 K: hajamnak <*ez*> lesz *legszebb ék*.
M jav.: hajamnak lesz legszebbik éke.
2710 K: <*óh v*>egyenek ura<*k*>! ♦ M jav.: Vegyenek uraim!
2711 K: mind<*é*>g A jav.: mindig
2714 K: Me<*l*>lyért az is már, aki *föl idézi* ♦ 1861: Melyért .. *fölidézi*
Sz: nem föl*idézi*, hanem föl*hozza* – „a ki fölhozá" –
1863-tól: aki fölhozá,
2716 sor után utasítás K, T 1924, KF 1989: polgárlány
1861, 1863: polgár*leány*
2719 K, KF 1989: illyesmit ♦ 1861, 1863, T 1924: *i*lyesmit
2721 K, 1861, 1862, T 1924: *i*zlése ♦ KF 1989: ízlése
2723 K: o<*l*>ly
2724 K: o<*l*>ly
2728 K: hi<*v*>ság ♦ M jav.: hiúság
K, 1861, 1863, T 1924: *b*iblia. ♦ KF 1989: Biblia.
2729 K: *ph*ilo*s*o*ph*ia<,>. ♦ 1861, 1863, T 1924: *ph*ilo*s*o*ph*ia.
KF 1989: filozófia.
2732 K, KF 1989: Savany*ú* borral
1861, 1863, T 1924, [fsz]: Savanyu borral
[Főszövegünk visszaállította a kiadások rövid magánhangzós változatát, így a második versláb ismét jambus.]
K, 1861, 1863, T 1924: borral s ro*sz* ♦ KF 1989: rossz
2735 K: elfel*dj*ük. ♦ M jav.: elfeledjük.

2736 K: A *dús meg ördög*, vérünk<*et kiissza*>.
A jav.: vérünk szíja ki. ♦ 1863-tól: A dús meg – ördög,
2737 K: jőne <*már,*> ♦ A jav.: jőne csak!
2742 K: Én <*nem teendek véle*> *semmi*<*t is,*>
A jav., 1861: Én semmi rosszat nem teszek vele,
Sz: Mit akar a második munkás? – nem értem.
1863-tól: Nem vétek néki, mellém ültetem,
[M javítása Sz megjegyzése nyomán.]
2743 K: *Leültetem csak, lássa,* <*hogy*> *ki az úr.*
A jav., 1861: *Leültetem csak, lássa, ki az úr.*
1863-tól: Lássuk ki az úr, és ki tud mulatni.
[M javítása Sz előző sorban közölt megjegyzése nyomán.]
2744 K: *M*ivel szolgáljak, <*uraim*>? / <*Mi sem kell.*>
A jav.: Uram, mivel szolgáljak? / Semmivel.
2746 K: a pénzt <*hogy*> lopom, ♦ A jav.: a pénzt csak lopom,
2747 K: koldul<*ásra term*>. ♦ A jav.: koldusbotra termett.
2750 K: silány<*ú*>l [Az ékezet áth.]
2750 sor után utasítás K: LUCIFER <*a tánchoz közeledve*>
[M kivakarta a szerzői utasítást. A szöveg megállapítása T 1924 érdeme.]
2754 K: E ba*c*hanális tűz *fel gerjedése*, ♦ A jav.: bacchanális
1861-től: felgerjedése,
2755 K: Me<*l*>ly .... *rózsa árt* ♦ 1861-től: Mely .... rózsa-árt
2756 K: fölé<*be*>, [A jav.]
2757 K: *N*em-<*é*> dicső? / Engem <*csak*> undorít.
A jav.: Hát nem dicső ez? / Engem undorít.
2758 K: E hely <*enyém, itten*> ♦ M jav.: E hely sajátom, itt van
[M vakarás után átírta az eredeti szavakat. Az eredeti szöv. T olvasata.]
2759 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Könyör*ű*lj
[fsz]: Könyörülj [korsz.]
2761 K: Igaz koldú*s* sem vagy hát e<*s*>szerint,
1861, 1863: koldú*s* sem vagy hát *e szerint,*
T 1924: koldú*s se* vagy hát *e szerint*,
KF 1989: koldus sem vagy hát eszerint,
2763 K, KF 1989: alamizsnát ♦ 1861, 1863, T 1924: alam*í*zsnát
2764 K: A <*nyomorultnak*>, ♦ M jav.: A szenvedőnek,
[M vakarás után átírta az eredeti szót. Az eredeti szó T olvasata.]
2765 K: Paraszt, <*el innét*>! – *azt* hiszed talán
A jav., 1861, 1863, T 1924: Paraszt, odébb! – vagy azt hiszed *talán*
KF 1989: talán,
2767 K: Ne bánts<*a*>d*:* Térj ki <*néki*> ♦ A jav.: Ne bántsd. Térj ki előle!
2768 K: <..... ...>, s így dics*ö*ség ♦ M jav.: Hatalom, s így dics*ö*ség

[M kivakarta és átírta az első szavakat, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
A jav., 1861-től: Hatalom, s így dicsőség mind övé.
2769 K: <..... > <*hát még*> <..... ....>zi
M jav.: *Lenézéssel* <*hát még*> miért tetézi,
[M kivakarta és átírta az első szavakat, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
A jav., 1861-től: No hát, lenézéssel miért tetézi,
2770 K: <*Hisz*> *mint nadály, jólétünk* <.....> <*úgyis*>?
M jav.: *Ha mint nadály, jólétünk szopja*
[Az első és utolsó szó vakarás után átírva, a *szopja* eredetijét nem tudtuk megállapítani.]
A jav: *ki*? [Az áth. *úgyis* helyett.]
1861: *Ha, mint nadály, jólétünk szopja ki?*
1863-tól: Ha már ugyis nadályként szívja vérünk.
2773 K: <.....> *most is* ♦ M jav.: Almák még most is
[M vakarás után átírta az első szót, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
2780 K, 1861, 1863: *Ű*l, ♦ T 1924, KF 1989: Ül,
2782 K: <*a*> *lány* ♦ A jav.: lánya
2784 K: *Jól tudja bár, – de*
A jav., 1861, 1863, T 1924: Bár tudja jól, – de
[A szórendi javítása, a szavak megszámozásával a K-ban.]
KF 1989: Bár jól tudja – de
2787 K: *Mond,* tetszik-é, amit húzasz, magadnak? ♦ A jav.: Mondd,
Sz: *húzasz*, eufóniaellenes szabályosság.
[Eufónia (gör): jóhangzás, széphangzás. M a kifogás ellenére meghagyta a sort.]
2792 K: mit tegyek, *kell élnem s* nem
A jav., 1861, 1863, T 1924: mit tegyek, élnem kell *s* nem
[A javítása a szavak megszámozásával történt a K-ban.]
KF 1989: kell, s nem
2793 K: *Ah* illyen ♦ 1861, 1863, T 1924: *Ah íly*en
KF 1989: Ah, illyen
2795 K: E <.....> tudja, ♦ M jav.: E lányka tudja,
[M vakarás után átírta a szót, T szerint az eredeti szó *kéjhölgy* volt.]
2796 K: Me<*l*>lyet
2799 K: telik <*ti*> bennetek ♦ A jav.: telik most bennetek
2800 K: o<*l*>ly
2802–
2805 [A második mesterlegény dalának a Tragédia egyetlen külön fennmaradt kéziratlapján – K-lap – két szövegvariánsa is fennmaradt. Mindkét vál-

zat többször áth., jav. A K-lap bemutatása a szövegváltozatok dokumentumának végén megtalálható. A két szöveg a következő:]
K-lap, 1. változat: *<A ki munkás hét után>* / *<Frigyet az örömmel köt>* / *<Csak> <Dal><Tréfás dal><e dallal ajkán>* / *<Kaczagja az ördögöt>*
K-lap, 2. változat: *<Aki munkás hét után>* / *<Tréfás dal és csok között>* / *<Tiszta szivvel mulatoz>*

2803 K: <....> ♦ M jav.: Tiszta
[M jav. vakarás után. Az átírt szó eredetijét nem tudtuk megállapítani – a K-lap tanúsága szerint esetleg a *Tréfás* lehetett.]

2805 sor után utasítás K: vég *akordja* hallik, Éva mint polgárlány imakönyvel s bokrétával kezében a*nny*ával jő
A jav.: végakkordja ... imakönyvvel.... anyjával
1861, 1863, T 1924: végac*c*ordja

2808 K: Ne *hi<g>gyen* néki, *rosz*
A jav., 1861, 1863, T 1924: Ne *hígy*en néki, *rosz*
KF 1989: Ne higgyen néki, rossz

2810 K: ládd i<*l*>ly ♦ 1861-től: ládd, ily

2811 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: megtestes*ű*lten,
[fsz]: megtestesülten, [korsz.]

2812 K: leng<*e el előttem.*> ♦ A jav.: leng tőlem tova.

2813 K: I*lly*esmi már *épen* ♦ 1861, 1863, T 1924: Ilyesmi már épen
KF 1989: éppen

2814 K: <ó>h mi [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *o*h mi
KF 1989: óh, mi

2815 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]

2816 K: ne érints<*e*>d *vele.* ♦ A jav.: ne érintsd őt vele.

2817 K, 1861, T 1924, KF 1989: Az ájtatosság ♦ 1863: Az *a*jtatosság

2818 K: *lész.* ♦ A jav., 1861, 1863, T 1924: *lészsz.*
KF 1989: léssz.

2826 K: *I*zlésedet hogy mind*í*g ♦ 1861-től: *I*zlésedet hogy mindig
KF 1989: Ízlésedet

2828 K, T 1924, KF 1989: Így ♦ 1861, 1863: *I*gy

2829 K: A zs<*ó*>lna [Az ékezet áth.]

2831 K: világon<*n*>

2832 K: a galamb <*is*> undorral néz *rá*.
M jav.: a galamb undorral néz reá.

2834 K, 1861, 1863, T 1924: *épen*
KF 1989: éppen

2836 K, KF 1989: millyen ♦ 1861, 1863, T 1924: m*íly*en

2840 K: Hisz<*en*> tán drágább <*mint*> *a többi*
A jav.: Hisz tán nem drágább a többinél.

2840 sor után utasítás K: Évához lép s <*neki*> egy [M jav.]

2843 K: megemlékszik <*reám*> ♦ A jav.: megemlékszik felőlem.
2847 K: szól<*l*> [A jav.]
2848 K: <ó>h, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *o*h,
KF 1989: óh,
2849 K: szól<*l*>ítnom. – / Artúr<*nak*> sz*ü*l<*őí*> ♦ A jav.: Artúr szűlei
2850 K: Vagyonos<*o*>k, ♦ A jav.: Vagyonosak,
2859 K: mondhat-*e* ....így ♦ 1861-től: mondhat-é
1861, 1863: *i*gy ♦ T 1924, KF 1989: így
2862 K, T 1924, KF 1989: nyílnak, ♦ 1861, 1863: ny*í*lnak
2863 K: i<*l*>ly gézeng*úz* ♦ 1861-től: ily gézenguz
2864 K: drágalát<*ó*>s [Az ékezet áth.]
2865 K: pic<*í*>*n* [Az ékezet áth.]
A jav.: piciny
2867 K: b<*ó*>ldog [Az ékezet áth.]
2870 K, 1863, T 1924, KF 1989: sorsáról ♦ 1861: sorsár*o*l
2872 K, 1861, T 1924, KF 1989: Ne útasítson ♦ 1863: útas*i*tson
K: magát*o*l, ♦ 1861-től: magától
2874 K: ne engedd <–> / Rend*ö*r<*ér*>t kiáltok,
A jav.. ne engedd hát – / Rend*ö*rt kiáltok,
1861-től: Rendőrt
2875 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: tág*ú*l.
[fsz]: tágul. [korsz.]
K: <*Hagyd őt*> – eszére *tértán*.
A jav.: Ne bántsd – eszére tér tán.
2876 K, 1861, 1863, T 1924: tulajdon*kép*
KF 1989: tulajdonképp
2877 K: Óh *szent* költészet, *el tűnél-é* hát
1861, 1863, T 1924: *O*h *szent*
1861-től: eltünél-e ♦ KF 1989: Óh, szent
2879 K, T 1924, KF 1989: Dehogy tűnt! ♦ 1861, 1863: t*ü*nt!
2880 K, KF 1989: gallylugos, ♦ 1861, 1863, T 1924: ga*ly*lugos,
2881 K: v<*ó*>lt egyéb? csak o<*l*>ly *finyás* [Az ékezet áth.]
1861-től: volt egyéb? csak oly finnyás
2884 K, T 1924, KF 1989: Ólálkodik ♦ 1861, 1863: *O*lálkodik
[A jambus kedvéért, a szó szokatlan mai hangzása ellenére, vissza lehetne állítani az első két kiadás rövid O hangját!]
2885 K, 1861: *nincs* már *a világon*. ♦ 1863-tól: nincsen már sehol.
2888 K, 1861, 1863, T 1924: É*p* ♦ KF 1989: Épp
K, KF 1989: illyen ♦ 1861, 1863, T 1924: *íly*en
2892 K: K<*ó*>rlátolt rendét, e k<*á*>lmár [Az ékezetek áth.]
2893 K: <*Keressük inkább a verekedést*>,
M jav.: Valakivel próbáljunk összetűzni,

2895 K: e <*katonák*> ♦ M jav.: e zsoldosok
2896 K: Leánykáikat, <*majd lesz verekedés is*>
A jav. [előbb]: <*és lesz*> háború is,
[később]: s mindjárt lesz háború is,
2899 K: S est<*v*>élig <*a harc szép*> emlékivel
M jav.: S estélig győzelmünk emlékivel
2901 K: *ph*ilistert. ♦ 1861, 1863, T 1924: *ph*ilisztert.
KF 1989: filisztert.
2902 K: Összébb f*ü*zvén fr*í*gyünknek
1861, 1863, T 1924: Összébb fűzvén frigyünknek
KF 1989: Összébbfűzvén
2903 K: <*úgy,*> hogy ♦ A jav.: ahogy
2905 K: *Nagyobb s nemesb* <*színkör nyila.....*>. ♦ M jav.: <*nyilatkozik*>.
[Vakarás után a szó átírva. Ez a szövegvariáns T feltételezése.]
A jav.: <*szintér*> *szinkör nyiland előttünk*
1861: *Nagyobb s nemesb szinkör nyiland előttünk.*
Sz: ...szeretném, ha kimaradna e két sor, mi az előzményekhez épen nem illik.
1863-tól: Nemesebb küzdtért foglal majd el erélyünk.
[M meghagyta a sort Sz bírálata ellenére, de átfogalmazva.]
2907 K: csiráját <...ti> ♦ M jav.: sejti
[M átírta a szót, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
2908 K: mivé fe<*j*>el, [A széljegyzete a K-on: fesel (fejel *csizmát*).]
A jav.: mivé fesel,
2909 K: Lerázv<*án*> *a* tantermek<*nek*> porát.
A jav.: Lerázva majd a tantermek porát.
2910 K: gyár<*a*>s ♦ A jav.: gyáros
2911 K: <*Korukban*> az v<*ó*>lt
A jav.: Ifjontan az volt [Az ó ékezete áth.]
2914 K, 1861, 1863, T 1924: Árúm ♦ KF 1989: Árum
2915 K: A munk<*ásoknak*> bérét kell <*lehúzni*>
A jav.: A munka bérét kell csökkenteni.
2916 K: <*úgy*> is lázonganak <*már,*> ♦ A jav.: most is lázonganak,
2918 K: a panaszban <*ami az,*> ♦ A jav.: a panaszban egy kicsi,
2919 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: nősűljenek,
[fsz]: nősüljenek, [korsz.]
2922 K: fél *éjel* ♦ A jav.: fél éjjel
1861, 1863, T 1924: fél-*éjjel* ♦ KF 1989: fél éjjel
2926 K: De *mond,* ♦ A jav.: De mondd,
2928 K, T 1924, KF 1989: Segíts, ♦ 1861, 1863: Seg*i*ts
Sz [a 2928–2929. sorhoz]: helyesebben így rendezve: *Lucifer, erejét sem fecsérli ily semmiségre.* [M nem változtatott.]

2929 K: er*eét* i<*l*>ly ♦ A jav.: erejét ily
2931 K: k<*ó*>rlátozni [Az ékezet áth.]
2933 sor után utasítás K: a <*hátul*> hallgatózó ♦ M jav.: a mögöttük
2934 K: m<*i*>l<*ó*>rd, ♦ A jav.: mylord [Az ó ékezete áth.]
2935 K: a nép kö<*zz*>é ♦ A jav.: a nép közé
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: vegy*ű*lni,
[fsz]: vegyülni, [korsz.]
2938 K: Még *márma* révbe szálland <*i*>ndiából, ♦ M jav.: Indiából
1861-től: Még már ma
2939 K, 1861, 1863, T 1924: Más*kép* ♦ KF 1989: Másképp
2945 K: <*Csak az hibáznék még*> te ♦ A jav.: No, még az kéne csak, te
2946 K: *Önök* hajói <*még*> ma ♦ A jav.: már ma
1861-től: Önnek
2950 K, 1861, 1863, T 1924: *Ép* ♦ KF 1989: Épp
2952 K: Emlékezzék <*meg*> ♦ A jav.: Emlékezzék bár
2955 K: <*Ő tölti most ki*> az ♦ A jav.: Most ő pótolja az
2956 K: <*El az*> ut<*am*>ból! – ♦ A jav.: Félrébb az útból! –
2957 K: <*Megőszülék a tudományban*>,
A jav. [előbb]: <*A tudományban őszüle meg fejem*>,
[majd]: Megősz*ű*lt tudományban a fejem,
1861-től: Megőszült
2958 K: <*A*> természet<*nek*> ♦ A jav.: Mig a természet
2959 K: <*Míg ernyedetlen mind*> <*f*>elástam
A jav.: Felástam ernyedetlen szorgalommal.
2961 K: A tudomány, me<*l*>ly
[A megjegyzése a K lapszélén: *Cursív.* A dőlt betűt jelentő szó a K-ban aláhúzott *tudomány*ra vonatkozik.]
2962 K, 1861, T 1924: *Épen* mint akkor, ♦ 1863 sh: *Epen*
KF 1989: Éppen, mint akkor,
2963 K: kelle <*régen*>. ♦ A jav.: kelle hajdan.
2964 K: I<*l*>lyen mértékben azt *so'sem*
1861, 1863, T 1924: Ilyen ... so*h*sem
KF 1989: Ilyen .... sosem
2966 K: Természete <*hogy*> fél ♦ A jav.: ha fél
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: ker*ű*lni
[fsz]: kerülni [korsz.]
2967 K: ne *álj*on ♦ A jav.: ne álljon
2968 [Ebben a sorban és a következőben van a Tragédia egyik idegen nyelvű idézete, amely már a K-on kívül fennmaradt egyetlen vázlatlapon, a K-lapon is szerepel. Lásd még a szövegváltozatok végén a K-lap leírását, továbbá a szövegmagyarázatok dokumentumának megfelelő sorait!]
2969 K: hospit<*á*>li. [Az ékezet áth.]

2971 K: <*A jutalom*> ♦ M jav.: Jutalmának
[M vakarás után átírta a szavakat, az eredeti szöveg T olvasata.]
2973 K: S *ím*, itt ♦ 1861-től: S im, itt
2974 K: Ez <... .....> élet<.....> ♦ M jav.: Ez az edényke *életelixir*
[M vakarás után átírta, az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
1861-től: élet-elixir,
2975 K: Me<*l*>lytől megifj*ú*l ♦ 1861-től: Melytől megifjul
2976 K, 1861, 1863, T 1924: *ph*áraók. ♦ KF 1989: fáraók.
2977 K: Tankr*e*d ♦ 1861-től: Tankréd
2979 K, T 1924: Kepler a*s*trol*o*giája. ♦ 1861, 1863: K*epp*ler
KF 1989: asztrológiája.
2980 K, 1861, 1863, T 1924: ár*ú*l? ♦ KF 1989: árul?
2981 K: Kerestük a <*fényt – noha rég lefolytban*>
M jav. [előbb]: Kerestük a <*kedves megoldást, ő így*>
[majd]: Kerestük a fényt, ő a rég lefolytban.
[M visszaállította az első változatot T szerint. KF 1989 Aranynak tulajdonítja az eredeti szöveg visszaállítását.]
2982 K: <..... ... .> ♦ M jav.: Sohase tiszteletes a jelen.
[M vakarás után átírta a sort, az eredeti szöveget nem tudtuk megállapítani.]
2986 K: *meg ki <csak> vesz,* ♦ M jav., 1861: *meg ki vesz,*
1863-tól: meg, ki vesz,
2987 K: I<*l*>ly alkalom még nem v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
2988 K: bármellyik *el kel*<*l*> –
M jav., 1861, 1863, T 1924: bármellyik elkel –
KF 1989: elkel. –
Sz: *nekem elkel* – magyartalan. [M nem változtatott.]
2989 K: mi<*l*>ly szerencse – M*i*<*l*>lyen ♦ A jav.: mily szerencse – M*íly*en
1861, 1863, T 1924: mily szerencse. – ♦ KF 1989: Millyen
2990 K: me<*l*>ly
2993 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: üdvöz*ű*ljek,
[fsz]: üdvözüljek, [korsz.]
2994 K: O<*l*>lyan
2995 K: *márma* még ma*i*tresse-ének ♦ 1861-től: már ma még
KF 1989: *már ma* maîtresse-ének
[KF kiadásából kimaradt a még szó!]
2996 K: o<*l*>ly
2999 K: f<*é*>k<*e*>tő ♦ A jav.: fejkötő
[T olvasata az átírt eredeti szó. KF 1989 szerint f*ő*kötő az eredeti szó, mi T olvasatát tartjuk helyesnek.]
3003 K: úri<*á*>s. – ♦ A jav.: úrias. – [Az ékezet áth.],
3010 K: <Ó>h [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h
KF 1989: Óh,

3011 K: <*De*> közbejárót *n*em kell *el feledni.*
M jav.: A közbejárót ♦ 1861-től: sem kell elfeledni.
3012 K: Társamt<*ó*>l ♦ A jav.: Társamtul
3013 sor előtt utasítás K: felsiko<*j*>tva ♦ A jav.: felsikoltva
3013 K: <*Jaj*> mi<*l*>ly ♦ A jav.: Uh! mily
3014 K: v<*ó*>lnál [Az ékezet áth.]
3018 K: me<*l*>lynek
3021 K, 1861, T 1924, KF 1989: ékesíteni ♦ 1863 sh: ékes*ítni*
3022 K: méltó*b* ♦ A jav.: méltóbb
3023 K: Amott <*tovább*> ♦ A jav.: Amott odább
3024 K: i<*l*>ly
3025 K: <*Hadd*> nézzük <*csak*> meg.
A jav., 1861, 1863, T 1924: No *hát* nézzük meg.
KF 1989: No, hát
3026 K, 1861, T 1924, KF 1989: Kitűnő ♦ 1863: Kit*ü*nő
3027 K: irígylik <*a*>zt ♦ A jav.: irígylik ezt
3030 K: Mi az<,>:
3031 K: Siko<*j*>tást ♦ A jav.. Sikoltást
3035 K: Akaszt<*ni visznek. Óh mi jó szerencse*>,
A jav.: Akasztanak. Beh jó, hogy itt vagyunk.
3036 K: is, <*az*> o<*l*>ly<*an*> izgató<,>
A jav.: is, oly izgató e látvány,
3039 K: <*Közömbös is*>, ♦ A jav.: Mindegy is az,
3042 K: hétre <*a*> kórházba <*jött*>
A jav.: hétre kórházba került.
3043 K: Kedves n*eé*nél a szükség beszól<*l*>t,
A jav.: nejénél ...beszólt,
3044 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
3046 K: mártír<*ul*> ♦ A jav.: mártírként
1863: márt*i*rként
3047 K: név <*leend. –*> ♦ A jav.: név marad.
3048 K: kigyógy*ú*lt, ♦ 1861-től: kigyógyult,
3052 K: A <*nyomorultnak*>
M jav.: Az átkozottnak [M vakarás után átírta a szót.]
3053 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: megőr*ű*lt. –
[fsz]: megőrült. – [korsz.]
3054 K, 1861, T 1924, KF 1989: őr*ű*lt
1863, [fsz]: őrült [korsz.]
3056 K, 1861, T 1924, KF 1989: végtelen ♦ 1863 sh: vég*et*len
3057 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Őr*ű*ljek
[fsz]: Őrüljek [korsz.]
3058 K: lé*sz* bosz*ú*lva ♦ A jav., 1861, 1863, T 1924: lé*szsz* bosz*ú*lva
KF 1989: léssz bosz*ú*lva ♦ [fsz]: boszulva

[Mivel a zárt szótag mai helyesírásában is hosszú verstanilag, korszerűsítettük a helyesírást a határozórag esetében. A jambus miatt ugyanakkor a hagyományos rövid sz maradt. Ld. még a 9. sor jegyzetét!]

3059 K: a <*nyomorultak*> ♦ M jav.: a csúfosak. –
[M vakarás után átírta a szót, az eredeti T olvasata.]

3061 K, 1861, T 1924, KF 1989: mellyik ♦ 1863: me*l*yik

3062 K: <*talán*> a társaság ♦ A jav., 1861: a társaság talán. – ?
1863-tól: talán – ?

3063 K: ro<*t*>had – buján tenyész<*ik*> a bűn.
A jav.: rohad – buján tenyész a bűn.

3066 K: <*Gy*>erünk, <*gy*>erünk,
M jav.: Jerünk, jerünk, [M kivakarta, majd átírta a betűket.]

3070 K: mi<*l*>ly

3072 K: I<*l*>ly

3073 K, 1861, 1863, T 1924: A rosszat, mert ro*sz*, ♦ KF 1989: rossz

3076 K: *széjel vágja* ♦ M jav.: *szélyel vágja*
1861, 1863, T 1924: szé*ly*elvágja ♦ KF 1989: széjjelvágja

3078 K, 1861, 1863, T 1924: *ph*ilantróp ♦ KF 1989: filantróp

3079 K: kics*í*nyt, ♦ 1861-től: kicsinyt,

3080 K: Hadd tűzöm e <..... ....>. –
M jav., 1861, 1863, T 1924: e *szent képhez* csokromat.
[M vakarás után átírta a sor nagy részét. T szerint az első átírt szó a *virágot* volt, számunkra az egész eredeti olvashatatlan maradt.]
KF 1989: e szentképhez

3081 K: hadd, <*mert*> végünk ♦ M jav.: hadd, vagy végünk

3083 K: <. ....> <*meg*>
M jav.. <*képről, még mint kis gyermek, szokám meg*>
[M vakarás után átírta az eredeti sort, amelyet nem tudtunk megállapítani.]
A jav.: Megszoktam e képről, még mint gyerek,

3085 K: <*és itt*> ollyan *jól esik*.
M jav.: s most is [M vakarás után átírta a szavakat.]
1861: ollyan *jól esik.*
1863, T 1924: o*ly*an *jól esik*. ♦ KF 1989: ollyan jólesik.

3088 K, T 1924, KF 1989: Segítség! ♦ 1861, 1863: Seg*i*tség!

3089 Sz: meg*fi*gyel helyett *észrevesz* kell. [M nem változtatott.]

3090 K: Ezer<*szer i*<*l*>*ly szép*> ékszer
A jav. [előbb]: Ezerte <*csinosb*> [majd]: dúsabb ékszer
[Az illy szóban az áthúzott szövegen belül külön át van húzva az egyik *l*.]

3091 K: el<,>! segítség, *i*rgalom<,>!
1861, 1863, T 1924: el! seg*i*tség, irgalom!
KF 1989: el! segítség, irgalom!

3093 K, 1861, 1863, T 1924: *I*gy ♦ KF 1989: Így

3096 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
3097 K: Ádám, <*f*>el innen, ♦ 1861, 1863, KF 1989: *fel* innen
T 1924: el innen,
[Az *f* áthúzása valószínűleg A jav. Az 1. és 2. kiadás, valamint KF nem vette figyelembe, utóbbi magyarázata szerint a Towerbe *fel* tűnnek el Ádámék. Mi T megoldását fogadjuk el, a szokatlan stílushatású *fel innen* helyett az *el innen*-t.]
3097 sor után utasítás K: tete*é*n. ♦ A jav.: tetején.
3102 K: Me<*l*>ly ö<*szv*>etartá, ♦ A jav.: mely összetartá,
3106 K: <*egy*> hol
M jav.: száz hol [M vakarás után átírta a szót.]
3109 K, 1861, T 1924, KF 1989: kívánok ♦ 1863: k*i*vánok
3110 K: Me<*l*>ly
3111 K: összeműköd<*őt*>, ♦ M jav.: összeműködik,
3113 K: me<*l*>lynek
3114 K: *jönni*,
1861-től: jőni,
[A K-ban semmiféle jelzés nincs, hogy a *jönni* szót A vagy M meg akarta volna változtatni, ám 1861 óta hagyományosan az emelkedettebb *jőni* áll a kiadásokban, így mi is e változat mellett döntöttünk.]
3116 K: k<*ó*>rlátolt [Az ékezet áth.]
3122 K: nekünk<, *de*> nem kics*í*ny
A jav.: nekünk ám s nem kics*í*ny ♦ 1861-től: kicsiny
KF 1989: nekünk ám, s nem kicsiny
3122 sor után utasítás K: B<*é*>sötétül. [Az ékezet áth.] ... alak*ú*l, me<*l*>ly ... szól<*l*>ottak. – [A jav.]
3124 K: kés<*ű*> ♦ A jav.: késő,
3126 K: mind<*é*>g ♦ A jav.: mindig
3129 K: jó*l*akott, ♦ A jav.: jóllakott,
3130 K: felkel<*l*>!
3131 K: Megcsend*ű*lt ím az ♦ 1861-től: megcsendült ím az
KF 1989: Megcsendült, ím, az
3135 K: <*Im*> a ♦ A jav.: Én a
3141 K: Jöv*ő*ét ♦ A jav.: Jövőjét
3142 K: *ie*dten. ♦ A jav.: ijedten.
3143 K: b<*ó*>ldogságot: [Az ékezet áth.]
3152 K: o<*l*>ly
3155 K: tudunk<,>:
3158 K: elriaszt<,>:
3160 K: *által lépem* ♦ 1861-től: átallépem
3161 K: <*A s*>zerelem, ♦ M jav.: Szerelem,
3163 K: <*S e*> földre csak mosolyom <*hoz*> gyönyört,
M jav.: E földre ♦ A jav.: visz gyönyört,

TIZENKETTEDIK SZÍN

K: 12*ik szín*.

3166 sor előtt utasítás K: *Ú* alakra ép*ű*lt nagyszerű *phalanster*<*e*> ... földsz*ín-te*<,> ... mechanikai eszközök, csillagászati <*s*> *che*miai műszerek
[előbb]: <*ugy mint*> [majd]: <*valamint*> egyéb különösségek m*us*eumában... *phalanstere-hez* ... fel<*merülnek*>
A jav.: földsz*í*ntje.... felbukkannak [Az áthúzások is A jav.]
1861-től: U alakra épült *ph*alan*s*ter földszintje... mechani*c*ai... *che*miai ... m*us*eumában... *phalansterhez*
KF 1989: falanszter... mechanikai... kémiai... múzeumában... falanszterhez...

3166 K: me<*l*>lyhez

3168 K: Nem<*-é volt*> kisszerű a ♦ A jav.: Nem kisszerű volt-é a

3169 K, [fsz]: szülte
1861-től: sz*ű*lte [korsz.]

3172 K: felé <.... ....> ♦ M jav.: felé társ már
[M vakarás után átírta a szavakat. Az eredeti szöveget nem tudtuk megállapítani.]

3173 K: f<*e*>l<*e*>tt ♦ A jav.: fölött

3175 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Beteljes*ű*lt
[fsz]: Beteljesült [korsz.]

3176 K: én is<,>.

3177 K: bánok csak<,>: a haza

3178 K: v<*ó*>lna [Az ékezet áth.]

3181 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: szétter*ű*l;
[fsz]: szétterül; [korsz.]

3183 K: a nagyvilágért ♦ 1861, 1863: a *nagy* világért
T 1924: a nagyvilágért ♦ KF 1989: a nagyvilágért,

3184 K, T 1924: lelkes*ű*lt<,>. ♦ 1861, 1863, KF 1989: lelkesült.

3188 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: testes*ű*lhetett.
[fsz]: testesülhetett. [korsz.]

3189 K, 1861, 1863, T 1924: Kor*á*n*s*e ♦ KF 1989: Korántse

3190 K: me<*l*>ly a <.....> ♦ M jav.: a széles
[M vakarás után átírta a szót. Az eredetit nem tudtuk megállapítani, T szerint ez az *egész* volt.]
1861-től: mely a széles

3196 K: *mond*, hol állunk mégis, mi<*l*>ly ♦ A jav.: mondd, ... mily

3198 K: b<*ó*>ldogságban, [Az ékezet áth.]

3199 K: Jól érdemelt <*bérűl kinyert*>
A jav., 1861, 1863, KF 1989: dijul kapott ♦ T 1924: dij*ú*l

3200 K: *ph*alan*s*ter<*e*>, ♦ A jav., 1861, 1863, T 1924: *ph*alan*s*ter.
KF 1989: falanszter,

3202 K: <*Gy*>erünk tehát. / Megállj, ne o<*l*>ly
M jav.: Jerünk tehát. ♦ A jav.: oly
3204 K: mint Ádám <*s mint*> Lucifer <*jövünk*>
M jav.: mint Ádám s Lucifer érkezünk,
3206 K, T 1924, KF 1989: megsemmis*ű*lnénk,
1861, 1863, [fsz]: megsemmisülnénk,
Sz: *megsemmisülnénk* – ezt itt nem értem.
[M nem reagált változtatással a kifogásra.]
3207 K: Mi<*l*>ly<*en bolond*> beszéd ♦ A jav.: Mily oktalan beszéd
3208 K, 1861, 1863, T 1924: más*kép* ♦ KF 1989: másképp
3209 K: a*mit* ♦ M jav., 1861, 1863, T 1924: *a* mint
KF 1989: amint
3212 K, 1861, 1863, T 1924: háborí*t*s ♦ KF 1989: háboríts
3216 K: i<*l*>ly ..... h*í*red ♦ 1861-től: ily ..... hired
3225 K: me<*l*>ly
3227 K: Átpillantás<*ért*> vágy<*unk*> ♦ A jav.: Átpillantását vágyjuk
3228 K: Kics*í*nyben ♦ 1861-től: Kicsinyben
3229 K: O<*l*>lyan..... o<*l*>ly
3230 K, T 1924, KF 1989: ollyan is ♦ 1861, 1863: o*ly*an is
3233 K: De <*ő*> ♦ A jav.: De ez
3234 K: arról, <*amit*> ♦ A jav.: arról, miben
3235 K, T 1924, KF 1989: építész ♦ 1861, 1863: ép*i*tész
3237 K, 1861: teremti *istenűl.* –
Sz: istenűl: a *művet* teremti istenűl? vagy *ő* istenűl teremti a művet? Homályos.
1863-tól: teremti, mint egy isten. [M jav. Sz megjegyzése alapján.]
3238 K: I<*l*>ly
3239 K: jövénk <*ép*> hozzád, <ó>h [Az ó ékezete áth.]
A jav.: tehozzád, *o*h ♦ 1861, 1863, T 1924: *o*h
KF 1989: óh,
3246 K, 1861, 1863, T 1924: ma*thesis*ről ♦ KF 1989: matézisről
3247 K, 1861, 1863, T 1924: ma*thematicus*. ♦ KF 1989: matematikus.
3248 K: Hiúságból<,>
3250 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: tárgyad*ú*l
[fsz]: tárgyadul [korsz.]
3251 K, 1861, 1863, T 1924: A *ch*émiát. ♦ KF 1989: A kémiát
3252 K: a m<*ú*>seumot. [Az ékezet áth.]
1861, 1863, T 1924: a mu*s*eumot. ♦ KF 1989: a muzeumot.
3256 K: Ezrenként lak<*ának*> ♦ A jav.: lakoztak
3257 K, 1861, 1863, T 1924: barb*a*rok ♦ KF 1989: barbárok
3260 K: Példáúl erről, hogy gőzmozdonyúl v<*ó*>lt. [Az ékezet áth.]
1861, 1863, [fsz]: gőzmozdonyul

T 1924, KF 1989: gőzmozdony*úl* ♦ 1861-től: Például ...volt.
3262 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
3263 K: Erről *regélik*, hogy barát <*gyanánt*>
A jav., 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Erről meg azt regélik, hogy barát*úl*
[fsz]: barátul [korsz.]
3264 K, 1861, T 1924, KF 1989: munka nélk*ű*l,
1863, [fsz]: munka nélkül, [korsz.]
3266 K: gondola*tait*. ♦ 1861-től: gondolatjait.
3268 K: B*ű*nét is, ♦ 1861-től: Bűnét is,
3271 K: feltétlen*ű*l, ♦ 1861, 1863, T 1924, [fsz]: feltétlenül.
KF 1989: feltétlen*ű*l*:*
[Főszövegünk a régi kiadások mondatzáró pontját tartja helyesnek, semmi nem indokolja KF 1989 sorának végén a kettőspontot. Mivel a sorzáró szótag mai helyesírásában is hosszú verstanilag, korszerűsítettük a helyesírást is. Ld. még a 9. sor jegyzetét!]
3272 K: Sok őrül<*c*>ség ♦ M jav.: Sok őrültség [M átírta a *c*-t.]
K: v<*ó*>lt a <....., ...>, [Az ékezet áth.]
M jav.: a múltban, sok ábránd,
[M vakarás után átírta a szavakat. Az eredeti szöveget nem tudtuk megállapítani.]
A teljes sor 1861-től: Sok őrültség volt a múltban, sok ábránd,
3273 K: Me<*l*>lyből r<*eá*>nk *e* mese <*is*> maradt.
A jav.: Melyből ránk szintén e mese maradt.
3276 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
3278 K: Az oroz*l*ány – ♦ 1861: Az oroszlány –
[Az első kiadásban még nem volt kiemelve a szó, kurziválva csak 1863-tól van:] Az *oroszlány* –
3283 K: A t<*ú*>domány [Az ékezet áth.]
3284 K, 1861, 1863, T 1924: kor*á*n*s*e ♦ KF 1989: korántse
3285 K: O<*l*>lyan
3287 K: *gyapjú tömeg*, ♦ A jav.: gyapjútömeg,
1861, 1863: gyapj*u*tömeg, ♦ T 1924, KF 1989: gyapjútömeg,
3288 K: Me<*l*>ly,
3290 K: Lássunk *hát* mást. Ím<*e*>
A jav., 1861, 1863, T 1924: Lássunk tehát mást. Ím
KF 1989: mást. Ím,
3291 K: mi<l>lyen ♦ A jav., 1861, 1863, T 1924: m*íly*en
KF 1989: millyen
3292 K: i<l>ly ♦ A jav., 1861, 1863, T 1924: *íly*
KF 1989: illy
3296 K: Vasnak <*hivák, é*>s míg
A jav.: Vasnak nevezték, s míg

3303 K: I<*l*>lyennek
3304 K: *Ó*ltárain ♦ 1861-től: Oltárain
3305 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
3306 K: *bírjon* ♦ 1861: *birjon*
Sz: nem bir*jon*, hanem bir*ja*.
1863: b*i*rja ♦ T 1924: bír*jon*
KF 1989: bírja
3307 K: Me<*l*>lyért
3309 K: *i*smerem. ♦ 1861-től: ösmerem.
3312 K: ut*ó*lsó rózsa, me<*l*>ly ♦ 1861-től: utolsó rózsa, mely
3314 K: <...>vérrel ♦ M jav.: testvérrel
[M vakarás után átírta a szót. Az eredeti *nővérrel* vagy *fivérrel* lehetett, pontosan nem tudtuk megállapítani.]
3318 K: i<*l*>ly
3325 K : i<*l*>ly müvet. Az első, költemény;
1861, 1863: ily müvet. Az első költemény;
T 1924: Az első, költemény;
3328 K: Homérn<*e*>k hívták. ♦ A jav.: Homérnak
1861, 1863: h*i*vták.
3329 K: <*h*>*ades*nek nevezvén.
M jav., 1861, 1863, T 1924: *Hades*nek
KF 1989: Hádesznek
3331 [A megjegyzése a K-on: *Agricola* „miért éppen ez?”]
3336 K: bírja mégis lángra gy*u*jtani ♦ 1861, 1863, T 1924: b*i*rja .... gy*u*jtani
KF 1989: bírja ... gyújtani
3338 K: Me<*l*>ly
3344 K: da*lai*, ♦ A jav.: daljai,
3345 K: <*N*>em <*csepegtetnek*>-é ♦ A jav.: Ezek nem oltnak-é
3350 K: <*L*> legszebb ♦ M jav.: S legszebb
3351 K: Me<*nny*>ünk ♦ A jav.: Menjünk
3352 K: mi<*l*>ly ♦ A jav.: m*í*ly
1861, 1863, T 1924, KF 1989: mily
3553 K: Ez *ágyu*; ♦ A jav.: Ez álgyu;
3355 K: I<*tt*> e kard, ♦ M jav., T 1924: *Ime* kard,
1861, 1863: *Im e* kard, ♦ KF 1989: Im, e kard,
Sz: *E kard*... Előttem nem világos, mire céloz. Párbajra? vagy törvény pallosára? hogy aki ezzel öl, nem nézik gyilkosnak? Világosabbat kérek!
3356 [Ez a sor nem szerepelt a K-ban és 1861-ben, M jav. Sz megjegyzése alapján.]
A sor 1863-tól: Kizárólag csak embergyilkoló szer –
3357 K: *Az* nem v<*ó*>lt *gyilkos*, aki ezzel ölt. [Az ékezet áth.]
1861-től: Az nem volt *gyilkos*, aki ezzel ölt.

1863-tól: És nem volt bűnös, aki ezzel ölt.
[M jav. Sz megjegyzése alapján.]
3358 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: készű*l*t
[fsz]: készült [korsz.]
3362 K: az <*hazug mód*> ídeali*s*ált, ♦ A jav.: az csalárdul
1861, 1863: *i*deali*s*ált, ♦ T 1924: ídeali*s*ált,
KF 1989: ídealizált,
3365 K: m<il>lyen ♦ A jav., 1861, 1863, T 1924: *mély*en
KF 1989: millyen
3367 K: arabes<*que*>, ♦ M jav.: arabeszk,
3377 K: Me<*l*>ly mesterén túl <*tartna*>, ♦ A jav.: Mely mesterén túl járna,
3380 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: körű*l*tekint
[fsz]: körültekint [korsz.]
3386 K: b<*ó*>ldogság [Az ékezet áth.]
3387 K: testvériség<,>?
3388 K: hiányt<,>?
3389 K: i<l>ly ♦ 1861, 1863, T 1924: i*ly*
KF 1989: illy
3390 K: *Mond,* mi ♦ A jav.: Mondd, mi
3391 K: Me<*l*>ly i<*l*>ly<*en*> ♦ A jav.: Mely egy ily
3392 K: Me<*l*>ly
3395 K: v<*ó*>lt az<,>: [Az ékezet és a vessző áth.]
3397 K: szedje<*n*> mind<*ent*>, ami
A jav.: szedje mindazt, ami
3398 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: meggondolatlan*úl*,
[fsz]: meggondolatlanul, [korsz.]
3400 K, 1861, 1863, T 1924: hy*po**thesi*sekben ♦ KF 1989: hipotézisekben
3403 K: ál<*l*>tallátva
3404 K: éhen veszünk <*el*>. [A jav.]
3405 K: *Négy ezred év* után ♦ 1861-től: *Négyezred* év
[Mivel a kiadások a szóösszetétel határait mindeddig alaposan összezavarták, az eddigi szövegekben 0,004 évről, azaz közel másfél napról (35.04 óráról pontosan) volt szó, amelyik még ennek a „kiváló” falanszteri tudósnak is túl kevés idő lenne a föld végzetének megakadályozásához. Ezért kénytelenek voltunk egy új szövegváltozatot létrehozni, hiszen M szándéka szerint inkább négyszer ezer évről van szó, mint négyezred évről. A szöveg helyesen:] Négy ezredév
3406 K: nem sz*ű*l többé <*világunk,*> ♦ M jav.: a föld;
1861, 1863, T 1924, KF 1989: sz*ű*l
[fsz]: szül [korsz.]
3407 K: ez a *négy ezred év* ♦ 1861-től: ez a *négyezred év*
[fsz]: Ez a négy ezredév [Ld. a 3405. sor indoklását!]

3408 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: megtan*ú*ljuk.
[fsz]: megtanuljuk. [korsz.]
3409 K: Elég idő <*hiszem a*> tud<*omány*>nak
A jav.: Elég idő tudásunknak, hiszem.
3410 K: Fűtőszerűl <*kinál*>kozik <*a víz*>
A jav.: Fűtőszerűl a víz ajánlkozik,
3414 K, 1861, 1863, T 1924: *Épen* jó, ♦ KF 1989: Éppen jó,
3415 K: v<*ó*>lna [Az ékezet áth.]
3416 K, 1861, 1863, T 1924: *ép* e ♦ KF 1989: épp e
3419 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: siker*ű*lne
[fsz]: sikerülne [korsz.]
3420 K, 1861, T 1924: mi szótlan ♦ 1863, KF 1989: *mint* szótlan
3421 K: me<*l*>lynek
3423 K: Me<*l*>lyhez
3424 K: k<*ó*>rláto<*l*>andja [Az ékezet áth.] ♦ A jav.: korlátozandja
3426 K, 1861: *Menten minden hatástól*, szenvedéstől,
Sz. [a 3420–3427. sorról]: szép, kissé nehézkes; az egész gondolatot értem, minden részletét nem. Az a szörny: *érzés* is lesz, *lény* is; a „menten minden hatástól, szenvedéstől” azért nem világos, mert úgy van konstruálva a mondat, mintha az egyén jellege kívánná, hogy *ment* legyen, holott ellenkezőleg.
1863-tól: Elzárva külhatástól, szenvedéstől, [M jav. Sz megjegyzése alapján.]
3432 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: kényszer*ű*lve
[fsz]: kényszerülve [korsz.]
3434 K, 1861, T 1924, KF 1989: Bám*ú*llak túdós! 1863: Bám*ú*llak t*u*dós!
[fsz]: Bámullak, túdós! [korsz.]
3435 K: hogy *ami rokon*, ♦ A jav.: hogy mi most rokon,
3436 K: Ne von<*z'*>a egymást, ♦ A jav.: Ne vonja egymást,
3439 K: értem, *mond* csak el, ♦ A jav.: értem, mondd csak el,
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: alap*ú*l?
[fsz]: alapul? [korsz.]
3440 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: alap*ú*l?
[fsz]: alapul? [korsz.]
3444 K: k<*ó*>rlátit [Az ékezet áth.]
3447 K: maradhat. <*A*>ki úgy
A jav.: Én ki úgy ♦ 1861-től: Én, ki úgy
3448 K, 1861, 1863, T 1924: Az organi*s*mus ♦ KF 1989: Az organizmus
3451 K: <*A t*>udomány sántán ♦ M jav.: <*T*>udomány<*nak*> sántán
A jav.: A tudomány [A visszajavította a szöveget az eredeti alakra.]
3454 K, 1861, 1863, T 1924: Kész *c*ommentálni ♦ KF 1989: kommentálni
3455 K, T 1924, KF 1989: De megjósolni hívatása ♦ 1861, 1863: h*i*vatása

3459 K: Lépés az <*melly még*> ♦ A jav., 1861, 1863, T 1924: *az a mi*
KF 1989: az, ami
3460 K: nem *tevé* ♦ 1861-től: nem tevé:
3462 K: k<*int*> v<*ó*>lt [Az ékezet áth.] ♦ A jav.: künn volt
3463 K, 1861, 1863, T 1924: *ép* ez ♦ KF 1989: épp ez
3464 K, 1861, 1863, T 1924: *O*h, ♦ KF 1989: Óh,
3466 K: Nagyon szűk és nagyon tág. – Hisz te ism<*é*>rsz, [Az ékezet áth.]
Sz: hogy *nagyon szűk*, ezt értem; miért *nagyon tág*, csak sejtem. Tán azért, mert a tenyésző erő kisebb lombikban, pl. a sejtben vagy rostban szokott működni?... [M nem változtatott Sz aggálya ellenére.]
3469 K: <Ó>h nézd, <ó>h [Az ékezet áth.]
1861, 1863, T 1924: *O*h, nézd, *o*h, ♦ KF 1989: Óh, nézd, óh,
3471 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Őr*ű*lt
[fsz]: Őrült [korsz.]
Sz: ki miatt aggódik? nem értem. Ádám miatt? kivel beszél; vagy az üveg miatt hogy el ne pattanjon, a teljesülés határánál? [M, Sz aggályai ellenére, nem változtatott itt sem a szövegen.]
3475 K, 1861, 1863, T 1924: h*i*vták ♦ KF 1989: hívták
3476 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
3478 K, 1861, 1863: [A *Csengetnek.* szerzői utasítás a sor után áll.]
T 1924, KF 1989, fsz: [A *Csengetnek.* szerzői utasítás a sor belsejében, a „Mit jelent ez?” kérdés előtt áll. A logikus szövegváltoztatást Tolnai vezette be, s mi is emellett a forma mellett döntöttünk.]
3481 K: Most <*intetik meg*> *a ki*
A jav., 1861, 1863, T 1924: Most kap fenyítést *a ki*
KF 1989: fenyítést, aki
3484 sor előtt utasítás K: n*e*hányan kö<*zz*>*ű*l*ö*k … elé<*b*>ök lép. … a mu*s*eum …
A jav.: köz*ű*l*ö*k … eléjök ♦ KF 1989: közülük … múzeum
3487 K: *ph*alan*ster*<*e-t*>. ♦ A jav., 1861, 1863, T 1924: *ph*alan*stert.*
KF 1989: falansztert.
3489 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: vad*ú*lt
[fsz]: vadult [korsz.]
3490 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: kör*ű*l,
[fsz]: körül, [korsz.]
3491 K: kíván <*és*> megsemmisít<*ni,*>
A jav.: kíván, hogy megsemmisítsen:
3492 K: szí<*t*>tani [M jav.]
3497 K: szí<*t*>tom [M jav.]
3499 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
3502 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: nélk*ű*l
[fsz]: nélkül [korsz.]

3504 K: v<*ó*>lt-e [Az ékezet áth.]
3507 K, 1861: *Rosz alkotása sem e* hajlamot,
[A jav.: *se* kiegészítve *sem*-mé.]
Sz: Homályos. Mi a hiánytalan? A koponya? De hisz azt rosszúl alkotottnak mondja; a hajlam? de hisz azt mondja menthetetlennek.
1863, T 1924: Alakzata sem e ro*sz* hajlamot,
KF 1989: rossz
3509 K: o<*l*>ly forrongó és szilaj*;* ♦ 1861-től: oly forrongó és szilaj!
3510 K, 1861, 1863, T 1924: Gyógy*i*tni ♦ KF 1989: Gyógyítni
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: megszelíd*ű*lsz.
[fsz]: megszelídülsz. [korsz.]
3512 [*Philippinél csatáztam.* – Arany a K-ban kékkel aláhúzta és kérdőjelet tett melléje.]
3513 K: ro*sz* rend, a *theo*ria ♦ 1861, 1863, T 1924: ro*sz* rend, a *the*ória
KF 1989: a rossz rend, a teória
3514 K: i<*l*>ly <.....> ♦ M jav.: ily nemes
[M vakarás után átírta a szót. Az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
3515 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: gátja*ú*l van
[fsz]: gátjaul van [korsz.]
3517 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: elmer*ű*ltél
[fsz]: elmerültél [korsz.]
3518 K, T 1924, KF 1989: rádbízott ♦ 1861, 1863: rádb*i*zott
3521 K: mi<*l*>ly
3523 sorban a szereplő neve K: <*Angelo Mihály*>
M jav. [előbb]: *Mihel-Angelo* [majd]: *Michel-Angelo*
[M vakarás után átírta a nevet. Az eredeti T olvasata.]
1861, 1863, T 1924: MICHEL-ANGELO
KF 1989: MICHELANGELO
3523 K: *I*me itt. ♦ 1861-től: Íme itt.
3524 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Rendetlen*ű*l
[fsz]: Rendetlenül [korsz.]
3525 K: mind*é*g ♦ 1861-től: mindig
3527 K, T 1924, KF 1989: módosítnom, ♦ 1861, 1863: módos*i*tnom,
3528 K: véssek rá <*egy kis éket*>, ♦ A jav.: véssek rá holmi díszt
3529 K: változás<*ú*>l [Az ékezet áth.]
3531 K: v<*ó*>ltam [Az ékezet áth.]
3535 K: <.....>, <*milly kárhozat*> lehet
M jav.: *Michel-Angeló,* mily pokol lehet
[M vakarás után átírta a sort. Az első szó eredetije valószínűleg *Angelo Mihály* volt. A szót átírás után megismételte a bal lapszélen is M. A jobb lapszélen a 3533–3537. sorok között függőlegesen áll egy többször átírt, olvashatalanná torzult szó, amely valószínűleg szintén a *Michelangelo* név szövegváltozatait rejti.]

3537 K, 1861: *O*h mennyi *ismerő* ♦ Sz: is*merő* helyett legyen *i*smerős.
1863, T 1924: *O*h mennyi ismerős
[M jav. Sz megjegyzése alapján.]
KF 1989: Óh, mennyi
3540 K: Ez <*megszűkűlte*> a ♦ A jav.: Ez szűknek érzé a
3541 K: *Mi egy*<*enlővé és*> *mi* <*nyomorúvá*>
M jav.: S mi egyformára, mi<*l*>ly törpére szűrte
3542 K: <*Szüré a*>z állam. *O*h Lucifer, *jöj,* jerünk;
M jav., 1861: Az állam. *O*h Lucifer, *jöj,* jerünk;
1863, T 1924: *O*h Lucifer, jőj, jerünk;
KF 1989: Óh, Lucifer,
3544 K: két gyer<*m*>ek ♦ A jav.: két gyerek
3545 K: Me<*l*>lyben szükséges v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
3549 K: Nos Ádám, ♦ A jav., 1861, 1863, T 1924: *No s* Ádám,
KF 1989: Nos, Ádám,
3550 K: itt fogunk meg <.....> ♦ M jav.: itt fogunk csak megnyugodni.
[M vakarás után átírta a szót. Az eredeti változatot nem tudtuk megállapítani.]
3552 K: <Ó>h, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h,
KF 1989: Óh,
3553 K: *Mit* <*is*> kapsz e <*mindennapos*> nőn,
A jav.: De mit kapsz e közsorsu nőn,
3554 K, 1861, 1863, T 1924: *S*emirámi*s* ♦ KF 1989: Szemirámisz
3563 K: <*El tőlem, el,*> e ♦ A jav.: Hozzá ne nyúlj, e
3566 K: *O*h gyermekem! <*nem-e*> tápláltalak, ♦ A jav.: hisz én tápláltalak,
1861, 1863, T 1924: *O*h gyermekem! ♦ KF 1989: Óh, gyermekem!
3568 K: Me<*l*>ly e szent <*pántot*> ♦ A jav.: Mely e szent kapcsot
3572 K, T 1924, KF 1989: ídegen ♦ 1861, 1863: *i*degen
3574 K: Hagyjátok *e* <*nőnek meg*> ♦ A jav.: Hagyjátok ez anyának
3579 K, 1861, 1863, T 1924: v*i*vmánya ♦ KF 1989: vívmánya
K: t<*ú*>dománynak [Az ékezet áth.]
3580 K: t<*ú*>domány! [Az ékezet áth.]
3584 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: mozd*ú*lj!
[fsz]: mozdulj! [korsz.]
3586 K: <Ó>h gyermekem! [Az ékezet áth.]
1861, 1863, T 1924: *O*h gyermekem! ♦ KF 1989: Óh, gyermekem!
3586 sorban utasítás K: *össze rogy*<*ik*> ♦ A jav.: Összerogy
3587 K: Jele*n*kezzék *ki* párja<...> igényli. ♦ M jav.: Jelentkezzék *ki* párjaúl
[M vakarás után átírta a *párja* szó végét. Az eredeti változatot nem tudtuk megállapítani, talán párj*ának,* párja*ként*.]
1861: Jele*n*kezzék ki ♦ 1863: Jele*n*kezzék, ki
T 1924, KF 1989: Jelentkezzék, ki

3602 K: v<*ó*>lt mind i<*l*>ly [Az ékezet áth.] ♦ 1861-től: volt, mind ily
3603 K: Me<*l*>lynek higgadt gond k<*ó*>rlátot [Az ékezet áth.]
1861, 1863, T 1924: Melynek higgadt gond korlátot
KF 1989: higgadt
3604 K: me<*l*>ly nemesb körökb<*ő*>l
A jav., KF 1989: mely nemesb körökb*ű*l 1861,
1863, T 1924, [fsz]: körökbül
3605 K: ze*n*gemény, ♦ 1861-től: zöngemény,
3609 K: kórházba <*őket*>! ♦ A jav.: kórházba vélök!

TIZENHARMADIK SZÍN

K: 13*ik szín*.
3611 sor előtt utasítás K: Az *ü*r. …kis<*s*>ebbedve, mígnem csillag*ú*l t*ü*nik csak fel, a többiek köz<*z*>é vegy*ű*l<*ve*>. … *fél homálylyal* kezdődik, me<*l*>ly *vak sötétté* … röp*ű*lve.
A jav.: kisebbedve …közé vegy*ű*lten … mely
[Az utasítások helyesírását, mivel a verselés szempontjából ez közömbös, KF 1989-hez hasonlóan, fsz-ünkben mi is mindig korszerűsítjük.]
3611 K: *mond hová* ♦ A jav., 1861-től: mondd, hová
3612 K: <*Nem-e vágyódtál*> menten ♦ A jav.: Hát nem vágytál-e, menten
3615 K: i<*l*>ly
3617 K: o<*l*>ly
3619 K, 1861, 1863, T 1924: S keblemben
KF 1989 sh: S *lelkemben* [Nyilvánvalóan elírás KF 1989-ben!]
K: foly<,>:
3622 K: <*És*> vissza sírok, fáj hogy ♦ A jav.: De visszasírok, fáj, hogy
3626 K: A jól ism*é*rt ♦ 1861, 1863, T 1924: A jól ismert
KF 1989: A jólismert
3627 K: s*i*ksággá lap<*ú*>lt. [Az ékezet áth.]
1861, 1863, T 1924: s*i*ksággá lapult.
KF 1989: síksággá lap*ú*lt.
[Ez a sorvégi szótag mai helyesírással is hosszú a verselés szempontjából, KF 1989 hibásan és feleslegesen állította vissza a már a K-ban is kihúzott *ú*-t. Ezért fsz-ünk a K és a kiadások változatát fogadta el.]
3628 K: v<*ó*>lt, [Az ékezet áth.]
3629 K: törp*ű*l le ro*sz*
1861, 1863: törpül le ro*sz*
T 1924: törp*ű*l le ro*sz*
KF 1989: törp*ű*l le rossz

[Ismét semmi sem indokolja, hogy a mai helyesírással megegyező 1861–63-as törpül alakváltozat helyett törp*ű́l* szerepeljen, ezért főszövegünk megváltozott KF 1989-hez képest.]
3630 K: me<*l*>lyben
3632 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: silány*ú́*l.
[fsz]: silányul. [korsz.]
3635 K: me<*l*>ly
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: elvegy*ű́*l
[fsz]: elvegyül [korsz.]
3636 K: *Miljó* … v<*ó*>lt [Az ékezet áth.] ♦ A jav.: Milljó … volt
3637 K: Óh Lucifer, aztán meg <...>, <...> ő, – –
M jav.: meg ő, meg ő, – –
[M vakarás után átírta. Az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
1861, 1863, T 1924: *O*h Lucifer, ♦ KF 1989: Óh, Lucifer,
3642 K: *Egyéb<b más hátra,> mint a mathesis* – –
A jav., 1861: *Egyéb számunkra, mint a mathesis* – –
Sz: ha *nagyság s erő* elvész, hogy marad meg a *mathesis?*
1863, T 1924: Számunkra más, mint a rideg ma*thesis*. – –
[M változtatott tehát, de nem reagált Sz bírálatára e változtatással.]
KF 1989: matézis. – –
3645 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: nélk*ű́*l
[fsz]: nélkül [korsz.]
3647 K: tartott csak <*ki*> ♦ A jav.: tartott csak nagy
3651 K: Me<*l*>ly
3652 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: szor*ú́*l, ♦ [fsz]: szorul, [korsz.]
3654 K: v<*ó*>lna-é [Az ékezet áth.] ♦ K, 1861, 1863, T 1924: Ant*aeus*,
KF 1989: Anteu*sz*,
[fsz]: Anteus, [Az istennév a latinos változat, csak a görög Antaiosz formát kellene kiejtés szerint írnunk, *sz*-szel.]
3660 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: megsemmis*ű́*lsz,
[fsz]: megsemmisülsz, [korsz.]
3661 K: me<*l*>ly cs<*e*>p<*p*> ♦ A jav., 1861, 1863: mely csö*p*
T 1924, KF 1989: csöpp
3663 K: *ie*sztesz, ♦ A jav.: ijesztesz,
3666 K: Előbb meg<*lévő*> mint ♦ A jav.: Előbb megvolt az, mint
3667 K: próbáld <*és meg*>bukol. ♦ A jav.: próbáld s szörnyet bukol.
3669 K: <*é*>s napnál <.....>? ♦ M jav.: sugára?
[M vakarás után átírta a szót. Az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
A jav.: s napnál a sugára? ♦ 1863 sh: sug*a*ra?
3670 K: <Ó>h, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h,
KF 1989: Óh,
3671 K, 1861, 1863, T 1924: *ü*rben ♦ KF 1989: űrben

3676 K: me<*l*>ly ♦ K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: feszű*l*,
[fsz]: feszül, [korsz.]
3678 K: me<*l*>ly
3682 K: Me<*l*>ly
3683 K: <Ó>h, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h,
KF 1989: Óh,
3689 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: jegecű*l*
[fsz]: jegecül [korsz.]
3690 K: <..... ....> ♦ M jav.: lelkem felfelé tör. –
[M vakarás után átírta a szavakat. Az eredeti szöveget nem tudtuk megállapítani. Arany tisztázatként odaírta a két utolsó szót M kézírása fölé.]
3690 sor után a szereplőnév K: *A föld sz. szava.* ♦ A jav.: szellemének
3693 K: gyűrü*é*ből ♦ A jav.: gyűrüjéből
3694 K, 1861, 1863, T 1924: *i*sten, ♦ KF 1989: Isten,
3695 K, 1861, 1863, T 1924: megközelí*t*sd ♦ KF 1989: megközelítsd
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: kicsínyű*l*. –
[fsz]: kicsínyül. – [korsz.]
3696 K: *Ugy is* nem <*tép*>-e majd <*ki*> a halál? –
M jav.: nem ront-e majd el a halál? –
3696 sor után a szereplőnév K: *A föld sz.* <*hangja*> *szava.*
A jav.: szellemének
3698 K: Ne *mond*, ne *mond* ♦ A jav.: Ne mondd, ne mondd
3700 K, 1861, 1863: az *U*r ♦ T 1924, KF 1989: az Úr
3702 K: <*Szakítá*> azt fel. / Majd én fel<*szakítom*>.
A jav.: Törhette azt fel. / Majd én feltöröm.
3703 sor előtt utasítás K: Tovább *repűlnek*<,>. Ádám egy siko<*j*>tással megmerevű*l*. ♦ A jav.: sikoltással
3704 K: *el ker*<*í*>nghet [Az ékezet áth.] ♦ 1861-től: elkeringhet
3705 K, 1861, 1863, T 1924: Az *ü*rben, ♦ KF 1989: Az űrben,
3707 K, T 1924: Korán *e* kárörröm ♦ 1861, 1863, KF 1989: Korán a
3708 K: Csak é*r*ínté ♦ 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Csak érinté
3709 K: o<*l*>ly
3713 K: O<*l*>ly<*an*> <*rettentő*> az, ♦ A jav.: Oly iszonyatos az,
K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: megsemmisű*l*ni.
[fsz]: megsemmisülni. [korsz.]
3714 K: <Ó>h [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h
KF 1989: Óh,
3715 K: Hol o<*l*>ly ♦ 1863: *Ha* oly
3716 K: Csatázzam újra, és b<ó>ldog [Az ékezet áth.] ♦ 1863 sh: Csatázz*o*m
3718 K: hasztalan<,>?
3721 K, 1861, 1863, T 1924: Korá*n se* vonz i<*l*>ly ♦ KF 1989: Korántse
3723 K: v<*ó*>ltaké*p* [Az ékezet áth.]
1861, 1863, T 1924: voltaké*p* ♦ KF 1989: voltaképp

3728 K: v<*ó*>lna [Az ékezet áth.]
3729 K: h<*ó*>lnap [Az ékezet áth.]
3730 K: v*ó*lt *a mi* ♦ 1861, 1863, T 1924: volt *a mi*
KF 1989: volt, ami
3733 K: És Constant*i*nnal ♦ 1861-től: Constantinnal
3734 K: *meg* alapítsd? ♦ 1861, 1863, T 1924: megalap*i*tsd?
KF 1989: megalapítsd?
3739 K: V*ó*lt 1861-től: Volt
3740 K: v<*ó*>lt. [Az ékezet áth.]
3741 K, KF 1989: túdomány, ♦ 1861, 1863, T 1924: t*u*domány,
3744 K: <Ó>h [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h,
KF 1989: Óh,
3746 K: *négy ezred évre*
1861, 1863, T 1924: *négyezredévre* ♦ KF 1989: négy ezredévre
3749 K, 1861, T 1924, KF 1989: érezem, ♦ 1863 sh: *érzem*,
3750 K: S <*ha is*>, ♦ A jav.: S aztán? –
3752 K, 1861, 1863, T 1924: *th*eóriáiból, ♦ KF 1989: teóriáiból,
3753 K: me<*l*>lyet
3754 K: elmul<*and*> ♦ A jav.: elmulik
3760 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: fellelkes*ű*lni.
[fsz]: fellelkesülni. [korsz.]

TIZENNEGYEDIK SZÍN

K: 14*ik szín.*
3763 K, 1861: fóka *tesz* zajt, v*i*zbe
Sz: zajt *tenni* nem magyarul van.
1863-tól: ver zajt, v*i*zbe T 1924, KF 1989: vízbe
3764 K: zajá<*tól*> ♦ A jav.: zaján;
3766 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Korcs*ú*lt
[fsz]: Korcsult [korsz.]
3767 K: S a h<*ó*>ld … köd m<*ö*>g<*ű*>l [Az ékezet áth.]
A jav.: S a hold … köd megől
3769 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: vir*ú*lnak,
[fsz]: virulnak, [korsz.]
3771 K: *Hol* az ember<*nek*> lelke, er*ee*nek
A jav.: Holott az ember lelke, erejének
3773 K: E vérgolyó <*a nap*> ♦ M jav.: E vérgolyó napod.
[M vakarás után átírta a szavakat. Az eredeti szöveg T olvasata.]
3775 K: A t<*ú*>domány [Az ékezet áth.]
3779 K: bölcs*ee*nél, ♦ A jav.: bölcsejénél,

3782 K: me<*l*>lyre
3784 K: Első, <*s*> ut<*ó*>lsó [Az ékezet áth.] ♦ A jav.: Első, utolsó
3787 K: <.....> törp*ű*lve ízr<*ő*>l-ízre ♦ M jav.: Nyomor<*ú*>n-é
[Az ékezet áth. M vakarás után átírta a szót. Az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
A jav.: ízrül-ízre ♦ 1861-től: törpülve ízrül-ízre
KF 1989: ízrül ízre
3789 [A K-ban és 1861-ben az itt kezdődő hat sor, a 3789–3794. sorok helyén négy másik sor áll.]
K, 1861: *Ha nagy lelkedre, a mint hivod azt,*
1863-tól: Ah, ah, hiú ha vagy *nagy* szellemedre, –
KF 1989: szellemedre –
[A sor végén hiányzó vesszőt főszövegünk pótolta.]
3790 K, 1861: *Hiú vagy, me<l>ly lüktette kebledet*
1863-tól: A mint nevezni már, úgy kedveled KF 1989: Amint
3791 K, 1861: *Míg szíveredben ifj<ú> vér keringe* [Az ékezet áth.]
1863-tól: Azon erőt, mely a vért lükteti,
3792 K, 1861: *Halottas ágyadnál ne kérd hogy állj. –*
1863, KF 1989: És ifjú keblet eszményért dagaszt:
T 1924: ifj*u*
3793 [A sor a K-ban és 1861-ben még hiányzik.]
1863-tól: Ne kívánj állni végre mint tanú
3794 [A sor a K-ban és 1861-ben még hiányzik.]
1863-tól: Saját halotti ágyadnál. – Ez óra
3795 K: átvizsgálása <*a*>z ♦ A jav., 1861: ez
1863-tól: ám
3796 K: nélk*ű*l készű*l*t ♦ 1861, 1863, KF 1989: nélkül készült
T 1924: nélk*ű*l készült
3799 K, 1861: mellyik *a* való. ♦ 1863-tól: mellyik volt való.
3800 K, 1861: A végső *hörgés* ♦ 1863-tól: A végső küzdés
3801 K: gúnykacaj *kitűzött céljai<nk>ra.* ♦ A jav., 1861: *céljaidra.*
1863-tól: gúnykacaj éltünk küzdelmire.
3805 K: mit egy <*rideg szellem*> ♦ M jav.: mit egy szellem rideg
[M vakarás után átírta a szavakat.]
3806 K: Közö<*mb*>e tart, ♦ A jav.: Közönye tart,
3813 sor után utasítás K, T 1924: a gulibából
1861, 1863, KF 1989: a g*a*libából
3814 K: v*ó*lna-é ♦ 1861-től: volna-é
3817 K: mint <*sem*> bánatom <*vólt*>. ♦ A jav.: mint volt bánatom.
3825 K: mi<*l*>ly
3830 K: táplálkozik<*?*>.
3832 K: Me<*l*>lyben

3835 K: külö<*m*>ség ♦ A jav. a K-on: külön*s*ég
1861-től: különbség
3837 K: mint <*ő*> az övére. ♦ A jav.: mint ez az övére.
3840 K, 1861, 1863, T 1924: *I*nségemben ♦ KF 1989: Ínségemben
3843 K: <Ó>h, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *O*h,
KF 1989: Óh,
3844 K, 1861, 1863, T 1924: *I*m, nagy *i*sten, ♦ KF 1989: Im, nagy Isten,
3845 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: pir*ú*lj, mi nyomor*ú*lt
[fsz]: pirulj, mi nyomorult [korsz.]
3848 K, 1861, 1863, T 1924: é*p* azért ♦ KF 1989: épp azért
3851 K: A *jólakásé,* míg ♦ 1861: A *jóllakásé,* m*i*g
Sz: nem világos előttem, hogy miért, mennyiben?
1863: A jóllakotté, m*i*g ♦ T 1924, KF 1989: A jóllakotté, míg
3852 K: *ph*ílo*soph*iája ♦ 1861, 1863, T 1924: *ph*ilo*soph*iája.
KF 1989: filozófiája.
3858 K: ezt el bir<*o*>d csitítni ♦ A jav.: birád
3861 K: Méltó beszéd <*ez*> hozzád, Lucifer ♦ A jav.: hozzád, Lucifer, ez,
3862 K: kárörvendve von*z* ♦ 1861-től: vonsz
3865 K: K*ör*nyű*l*mény<*eknek*> dőre ♦ A jav.: Vagy oly kör*nyű*lmény dőre
1861-től: kör*ű*lmény
[fsz]: körülmény [korsz.]
3866 K: Mi<*ket mind*> egyig ♦ A jav.: Mit egytül egyig
3868 K: van-*e* külö*m*ben? ♦ 1861-től: van-é különben?
3869 K, 1861, 1863, T 1924: Leonídá*s* ♦ KF 1989: Leonídász
3871 K: Táplálkozik<,> o*lly*an ♦ 1861, 1863, T 1924: o*lly*an
KF 1989: olyan
3872 K: Me<*l*>lynek …<*L*>ucullusi
M jav.: lucullusi [M átírta a kezdőbetűt.]
3873 K: Villában *dőzsöl* édes mámorá*ban*
1861-től: Villában issza édes mámorát
[T szerint a sor A jav. A K-on ennek nincs nyoma, nincs bizonyíték arra, hogy ez ténylegesen A jav.! Meggondolandó, hogy e sorban nem volna-e helyesebb mégis a K-ra támaszkodni?]
3875 K: Br<*ú*>tus [Az ékezet áth.]
3879 K: nyomor *szül-e* azt ♦ A jav.: szülé-e azt
3881 K: késő <*unokákban*> ♦ M jav.: késő származékban
3882 K: *Ha*nyan ♦ 1861-től: Hányan
3886 K: érí*n*tkezése ♦ 1861-től: érintkezése
3890 K: bölcs*eé*n: ♦ A jav.: bölcsején:
3892 K: le*sz* ♦ 1861-től: lessz
3893 K: S Le<ó>, tanár … egyetemben<,>: [Az ékezet áth.]
1861-től: S Le*o* tanár ♦ KF 1989: S Leó tanár

3895 K, 1861, 1863, T 1924: s*u*jtja ♦ KF 1989: sújtja
3896 K: Nap<ó>leon [Az ékezet áth.] ♦ 1861-től: Napo*l*eon
KF 1989: Napóleon
3897 K: egyenlíti ki<,>?
Sz: nem világos a kép. [M nem változtatott.]
3898 K, KF 1989: bűzhödt ♦ 1861, 1863, T 1924: b*ü*zhödt
3900 K: O<*l*>ly.... o<*l*>ly
3901 K, 1861: De annál károsabb – *s veszélyesebb még*
Sz [a 3901–3905. sorról]: Ki az a mindkettő? A bárgyú, egy; ki a másik? A szellem? de hisz *azt* nem érzi a bárgyú. Ádám ezen egész mondókáját nem értem.
1863-tól: De annál károsabb. – A babona
3902 K, 1861: *Keblünkre mint a durva babona*,
1863-tól: Bárgyút vakít csak, aki úgysem érzi
[M jav. Sz megjegyzése alapján.]
3903 K, 1861: *Mert túdósan számokkal öli meg*
1863-tól: A szellemet, mely köztünk hat, mozog;
[M jav. Sz megjegyzése alapján.]
3904 K, 1861: *A szellemet, mit a bárgyú nem érez*
1863-tól: De testvérét felismerné a jobb, ha
[M jav. Sz megjegyzése alapján.]
3905 K, 1861: *De mindkettő egyenlően nem ismer.*
1863-tól: Rideg tanod számokkal meg nem ölné. –
[M jav. Sz megjegyzése alapján.]
3907 K: lecke<,> az
3909 K: *új*amon ♦ 1861-től: ujjamon
3912 K: Mindég <*érkeznek*> újak; s o<*l*>ly
A jav., 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Mindég ker*ű*lnek újak; s oly
[fsz]: kerülnek [korsz.]
3913 K, 1861, 1863, T 1924: isten ♦ KF 1989: *I*sten
[Bár elfogadjuk KF 1989 korszerűsített helyesírását, itt nem a tulajdonnév Isten van a szövegben – Ádám és Lucifer *i*stenek az eszkimó szemében. Ezért a hagyományt követi főszövegünk.]
3915 K: <*gy*>erünk, elég v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
M jav.: jerünk, [M átírta a szó első betűjét.]
3916 K: n*eé*t. ♦ A jav.: nejét.
3917 K: meglátni, <..... .. ..> ♦ M jav.: <*hogy*> ha s<*üllyedt*>
[M vakarás után átírta a szavakat. Az eredeti szöveget nem tudtuk megállapítani.]
A jav.: meglátni, mert ha sü*ly*edt,
1861, 1863, T 1924: s*ű*lyedt ♦ KF 1989: süllyedt,
3918 K: <.. .....>, …látvány<,>: ♦ M jav.: A férfiú,

[M vakarás után átírta a szavakat. Az eredeti szöveget nem tudtuk megállapítani.]
3920 K, KF 1989: megtestes*ült* ♦ 1861, 1863, T 1924: megtestesült
[Emendáltuk KF szövegét – nincs indoka annak, hogy visszatérjünk a K hosszú magánhangzójához, verselését tekintve mindenképp hosszú a szótag.]
3921 K: s*üly*edt ♦ A jav.: süllyedt
[T olvasatában M eredeti szava a K-ban *silledt*. Lehetséges változat.]
3922 K: Me<*l*>ly b<*ó*>rzadályt szül. Men<*y*>j, [Az ó ékezete áth.]
A jav.: Mely borzadályt szül. Menj,
3925 K: i<*l*>ly
3926 K: Tisztességet … n*eé*n. ♦ A jav.: nején.
1861, 1863: Tiszte*s*éget
3927 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: A*spá*siát ♦ [fsz]: Aszpásziát
[Mivel a tulajdonnév görög eredetű, az érvényes helyesírási szabályok nem engedik meg a latinos írást.]
3930 K: csókjai <*alatt*> ♦ M jav.: csókjai között
[M átírta a szót – az eredeti T olvasata.]
3931 K: N*ö*m! vendégeink<,> ♦ 1861-től: Nőm! vendégeink
3932 [Az egész sor A betoldása K-ba.]
3933 sor előtt utasítás K, 1861, T 1924, KF 1989: gunyhóba ♦ 1863: *k*unyhóba
3933 [Arany e sor mellé a K-ban kék ceruzával ezt írta: „Komisch”, de azután kihúzta a megjegyzést.]
3934 K, KF 1989: Segítség, ♦ 1861, 1863, T 1924: Seg*i*tség,
3935 K: jövőmb*ő*l ♦ 1861-től: jövőmbül [A jav. valószínűleg.]
3938 K, 1861, 1863, T 1924: *i*sten ♦ KF 1989: Isten

TIZENÖTÖDIK SZÍN

K: 15*ik szín*.
3940 sor előtt utasítás K: a *4ik* szín
1861, 1863: a *negyedik* szín
T 1924, KF 1989: a harmadik szín
[A K elírását sem Arany, sem további kiadások T kiadásáig nem vették észre, tudniillik, hogy Ádám a paradicsomon kívül, a *harmadik szín pálmafás vidékén* ébred fel, ahol álomba merült. T kiadása javította az értelemzavaró hibát.]
3940 K: <ó>h, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *o*h,
KF 1989: óh,
3941 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Kör*ű*ltem
[fsz]: Körültem [korsz.]

3944 K: rend*e* ♦ A jav.: rendje
3949 K: a h<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
3950 K, 1861, 1863, T 1924: vég*kép* ♦ KF 1989: végképp
3952 K, 1861: *Mutatni* a nemlét ♦ Sz: Homályos.
1863-tól: Hogy lássuk a nemlét [M jav. Sz megjegyzése alapján.]
3954 K: nélk*ű*l ♦ 1861-től: nélkül
3955 K, KF 1989: elker*ű*lni ♦ 1861, 1863, T 1924: elkerülni
[Nincs verstani indoka a K hosszú ű-jének, így a korszerűbb helyesírású alakra javítottuk KF 1989 szövegét.]
3958 K, 1861, T 1924, KF 1989: Miattuk az erős, ♦ 1863 sh: Miattuk *ez*
3960 K: I<*l*>ly
3961 K, T 1924, KF 1989: mellyet ♦ 1861, 1863: me*ly*et
3965 K, KF 1989: tan*ú*ltam ♦ 1861, 1863, T 1924: tanultam
[Mint a 3955. sorban, itt sincs verstani indoka a K hosszú ú-jának, így a korszerűbb helyesírású alakra javítottuk KF 1989 szövegét.]
3966 K, KF 1989: Kiábránd*ú*ltam
1861, 1863, T 1924: Kiábrándultam [Ld. az előző sor jegyzetét!]
3967 K, 1861, 1863, T 1924: más*képen* ♦ KF 1989: másképpen
3969 K: v*ó*lna ♦ 1861-től: volna
3970 K: he<*g*>geszti ♦ 1861-től: hegeszti
3973 K: b*ó*ldog, ♦ 1861-től: boldog,
3975 K: o<*l*>ly
3976 K: Me<*l*>ly … bír ♦ 1861, 1863, T 1924: Mely … b*i*r
KF 1989: bír
3980 K, KF 1989: macska-, vércse-körmöket
1861, 1863: *macska, vércse körmöket*
T 1924: *macska, vércsekörmöket*
3981 K, KF 1989: me<*l*>ly óvatos, ki is ker*ű*lheti
1861, 1863, T 1924: mely óvatos, ki is kerülheti
[Lásd a 3955. és 3965. sor jegyzetét!]
3988 K: De a <.....> ♦ M jav.: De az egész
[M vakarás után átírta a szót. Az eredetit nem tudtuk megállapítani.]
3994 K: Következetes<*ségén bámuland ott*>
A jav.: Következetes voltán bámuland
3995 K: me<*l*>ly
3996 K, T 1924, KF 1989: Bűnt ♦ 1861, 1863: B*ü*nt
3999 K: *i*sten<*nek, neked*>, ♦ A jav.: *i*sten, véled is.
KF 1989: Isten,
4000 K, 1861, 1863, T 1924: a sors: *E*ddig élj*:* ♦ KF 1989: a sors: eddig élj,
4002 K: Nem-*e* <*vagyok*> magam e <*nagy*> világon.
A jav.: Nem egymagam vagyok még e világon?
4003 K: alatta <*a*> mély: [M jav.]

4004 K: ut<*ó*>lsó [Az ékezet áth.]
4006 K: mi<*l*>ly
4007 K: <*Nem-e*> minden perc vég <*é*>s kezdet is?
A jav.: Hiszen minden perc nem vég s kezdet is ?
4010 K: Ut<*ó*>lsó csókod o<*l*>ly [Az ékezet át <*Én*> félek ♦ A jav.: Úgy félek
4016 K: <*Mit a n*>ő <*meg*> nem *ért* <*s csak gátjaúl van*>.
A jav.: Nő azt nem érti, s nyűgül van csupán.
4017 K: Mért nem szu<*n*>nyadtál még csak egy kics*í*nyt:
1861, 1863, T 1924: szunyadtál ♦ KF 1989: szu*nny*adtál
1861, 1863, KF 1989: kicsinyt ♦ T 1924: kics*í*nyt
[Az 1. szó esetében a jambus helyreállításával felülbíráltuk KF szövegváltozatát, a 2. esetében ugyanezért feleslegesnek véljük T *í*-jét.]
4022 K: biztos*í*tva áll már<,>: ♦ 1861, 1863: biztos*í*tva
T 1924, KF 1989: biztosítva
4024 K: De *jöj* <*tehát idább:*> ♦ A jav.: *jöj* hát közelebb:
1861-től: jőj
4025 K: <ó>h, [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *o*h
KF 1989: óh,
4030 K: Me*l*lyet ♦ 1861-től: Melyet
4031 K: v<*ó*>lt *nyugal*<*mamért*>. [Az ó ékezete áth.]
A jav.: volt; ez ny*u*galom. ♦ 1861-től: nyúgalom!
4033 K: *mond*, mit ♦ A jav.: mondd, mit
4034 K: Fiad *bűnben, trón bíborán* fogamzott. ♦ 1861: *bünben,*
[T szerint Arany a K-ra írta ceruzával e sornál: „Sejtem, de homályos.”]
1863-tól: Fiad Édenben is bűnnel fogamzott.
4035 K, 1861, 1863, T 1924: *i*sten, ♦ KF 1989: Isten,
4051 K: <Ó>h mon*d,* <ó>h mon*d,* minő sors vár reám<,>:
A jav.: mondd, [Az ékezetek áth.]
1861, 1863, T 1924: *Oh* mondd, *o*h mondd, ♦ KF 1989: Óh, ... óh,
4052 K: E szűk határ<*ú*> lét [Az ékezet áth.]
4053 K: Me<*l*>lynek
4054 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: kitisztúlt,
[fsz]: kitisztult, [korsz.]
4058 K: Nemesedvén, ♦ 1861-től: Nemesbedvén,
4059 K: h<*ó*>ltra [Az ékezet áth.]
4060 K: me<*l*>lyben
4062 K: Me<*l*>lyet kigúnyol <, *mellyért vérezett,*>
A jav.: Melyet kigúnyol vérhullásaért
4063 K: Világos*í*ts fel, ♦ 1861-től: Világosíts fel,
4066 K: Bizo*n*talanság ♦ A jav.: Bizonytalanság
4068 K: Takart *istenkéz* <*el*> ♦ A jav.: Takart el istenkéz
4071 K: v*ó*lna ♦ 1861-től: volna

4073 K: nagy eszmék <miatt> ♦ A jav. [előbb]: <*után*>, [majd]: miatt,
[A előbb kijavította, majd visszaállította M szövegét.]
4075 K: <*De átcsillogjon mégis a jövő*>
A jav., 1861, 1863, T 1924: M*i*g most, jövőd ködön csillogva át,
KF 1989: Míg
4077 K: Emel<*jen*> a ♦ A jav.: Emel majd
4079 K: <*Hadd*> k<*ó*>rlátoz<*zon*> az arasz<*t*>nyi [Az ékezet áth.]
A jav.: Fog korlátozni az arasznyi
4080 K: biztos*i*tva ♦ 1861-től: biztosítva
4081 K: me<*l*>lyre
4083 K: me<*l*>ly csak úgy b*i*r ♦ 1861, 1863, T 1924: b*i*r
KF 1989: bír ♦ K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: testes*ű*lni,
[fsz]: testesülni, [korsz.]
4089 K: <ó>h [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *o*h,
KF 1989: óh,
4091 K: v<*ó*>lt [Az ékezet áth.]
4092 K: <ó>h [Az ékezet áth.] ♦ 1861, 1863, T 1924: *o*h
KF 1989: óh,
4097 K: me<*l*>ly
4099 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Szünetlen*ű*l,
[fsz]: Szünetlenül, [korsz.] ♦ K: me<*l*>ly
4108 K, 1861, 1863, T 1924: *genius.* – ♦ KF 1989: géniusz. –
4112 K: me<*l*>ly
4115 K, 1861, 1863, T 1924: De b*ű*nhődésed ♦ KF 1989: De bűnhődésed
4117 K: cs*í*rája ♦ 1861-től: csirája
4118 K, 1861, 1863, T 1924: b*ű*n ♦ KF 1989: bűn
4119 K: mi<*l*>ly
4121 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: Pajzs*ú*l ♦ [fsz]: Pajzsul
[A kar éneke trochaikus lejtésű, így a mai helyesírású alak illik jobban a szövegbe.]
K, 1861, 1863, T 1924: *i*sten ♦ KF 1989: Isten
4124 K, 1861, 1863, T 1924, KF 1989: cél*ú*l, ♦ [fsz]: célul,
[A kar éneke trochaikus lejtésű, így a mai helyesírású alak illik jobban a szövegbe.]
4126 K, 1861, 1863, T 1924: más*kép,* ♦ KF 1989: másképp;
4132 K, 1861, 1863, T 1924: az *i*sten ♦ KF 1989: az Isten
4134 K: *épen* rád szorúl<*and*>
A jav., 1861, 1863, T 1924, KF 1989: szor*ú*lna
[fsz]: szorulna [korsz.]
1861, 1863, T 1924: *épen* ♦ KF 1989: éppen
4135 K: eszközére<,>:
4138 K, 1861, 1863, T 1924: *i*stenemnek! ♦ KF 1989: Istenemnek!

4141 K, T 1924, KF 1989: bízzál! ♦ 1861, 1863: bizzál!

4141 sor alatt K: <*vége*>

[Majd e sor alatt Arany írása]: <*Ex leone – leonem!*>

[A kihúzott latin mondat jelentése: Oroszlánról az oroszlánt. Az „Ex ungue leonem" latin mondás – oroszlánt a körméről – módosításával Arany T szerint azt a néhány soros bírálatot helyettesítette, amit a K végére írt, majd kitörölt. A kitörölt szöveg végéből csak ennyi maradt:

$9\ ^{3}/_{8}$ –

amely (ismét T szerint) szeptember 3–8-át jelenti, mikor Arany a művet Madáchnak írt első levele előtt újra tüzetesen végigolvasta. Bárdos József szerint Arany áthúzott megjegyzése visszautalás a Koszorúban megjelent szerkesztői üzenetére: „*Az alföldön*… Könnyű megismerni *ex ungve*… de bizony most egyszer nem *leonem*. Petőfi-reminiscentiák." E feltevés szerint Madách lehetett az üzenet címzettje. (Bárdos József: *Arany János körül.* Nagykőrös–Budapest, Madách Irodalmi Társaság, 2012. 78.]

* * *

Errata

A régi (1999. évi) szövegváltozataink hibái, tévedései:

Az első szín 162–163. soráról régi szövegváltozatainkban tévesen szerepelt, hogy az áthúzott szöveget Arany javította. Ez Madách javítása!

Az 1032. sor jegyzete sh-s (M jav.: Az nem *hiás*, annak természete) 1999 szövegváltozataiban. A helyes szó: *hibás.*

A 2001-es sorhoz írt szövegváltozat sorszámozása téves. A 2002 a helyes szám.

A 2056-os sorhoz írt szövegváltozat sorszámozása téves. A 2057 a helyes szám.

Hibás sor: 2140 K: Me<*l*>ly a *földet <meg fogja ifiít**a**ni:>* Egy többlet ***a*** az utolsó szóban.

A kilencedik szín színhelyről szóló utasításában (2141. sor előtt) hibás a francia betű: *Páris<zs g>rčve piacává.* Helyesen a *č* helyén: è !!

A 2146. sorban nem Arany, hanem Madách javítása az *ébredeznek* szó.

A 2285–86. sornál téves a számozás, a leírtak a 2086–87. sorra érvényesek!

A 2503. sor tévedése: M jav.: véresen <*befogja.*> Helyesen <*lefogja.*> lett volna.

A 3837. sorhoz írt szövegváltozat sorszámozása téves. A 3838. a helyes szám.

A 3917 és a 3921. sorokban tévesen szerepel a *süllyedt* szó Madách kéziratának „megfejtésénél". A K-ban a *silledt* szóalak volt eredetileg.

A 4134 K: *épen* rád szorúl<*and*> – az utolsó szó téves olvasat volt. Helyesen: szorúl<*a*>.

ÚJ SZÖVEGVÁLTOZATOK

Az 1999. évi kiadás szövegváltozatainak kiegészítései

I. Ahhoz, hogy teljes legyen a kép a Tragédia szövegének kialakulásáról, áttekintettük a dráma 3. kiadását, amelyet bizonyos források[11] szerint még Madách Imre készített elő.

II. A Madách Könyvtárban 1999-ben megjelent kiadásunkban még nem vizsgáltuk Striker Sándor 1996-os kiadását, melyben a Tragédia „érintetlen" változatát, tehát az Arany János-i és Szász Károly-i változtatásokat figyelmen kívül hagyó eredeti Madách-szöveget rekonstruálta a szöveggondozó. Itt közöljük e kiadásnak jelenlegi szövegünktől eltérő sorait is.

III. Kerényi Ferenc szinoptikus kiadásának (2005) „megállapított" szövege a 19. századi helyesírást követi, az eredeti, a kiadásokban Arany és Szász által módosított, de a szerző által elfogadott, jóváhagyott drámaszöveget, a korabeli helyesírással kísérelte meg rekonstruálni, a szövegelemek döntő többségében a 1863. évi II. kiadást követve. Ezt újraolvasni a ma olvasóinak (még a gyakorlott, műértő és -ismerő értelmiségi olvasóknak is) meglehetősen fárasztó, a mű élvezetét, befogadását nagyon megnehezítő tevékenység. Ezért jelen kiadásunkban a csupán a régi, 19. századi helyesírás követésében eltérő sorokat *nem* közöljük. Közöljük viszont azt a néhány sorváltozatot, ahol vitathatónak látjuk a kritikai kiadás szövegét, ahol jelen kiadásunkban más szerepel. A könnyebb áttekinthetőség érdekében a fejezetben a két összehasonlított kiadás megjelenési évét **kövérrel (2005, 2014)** szedtük.

[11]Győrben, a Xántus János Múzeumban őrzött Madách-gyűjteményben van egy Szabó József püspöknek írt levél, amelynek feladója, dr. Guoth Béla aranydiplomás ügyvéd, téti földbirtokos 1976. VII. 11-én ezt írta: *„[…] A nálam lévő könyv – úgy látom a KÖLTŐ saját kezű bejegyzésétől javított – második kiadás, amely még az életében megjelent […]"* Madách tehát valószínűleg ugyanúgy járt el, mint korábban, amikor az első kiadás egy kézzel javított példányát adta át (új kézirat helyett) a kiadónak. Ez az általa javított 2. kiadás lett volna a 3. kiadás alapja. Függetlenül attól, hogy Madách időközben meghalt, mivel a 3. kiadásra is szerződést kötött Emich Gusztávval, lehetséges, hogy valóban el is juttatta hozzá az annak forrásául szánt javított példányát a 2. kiadásnak. Ezt csak akkor lehetne megnyugtatóan tisztázni, ha előkerülne a Madách javításait tartalmazó kötet. A feltételezés mellett szól, hogy Madách Aladár leltárában valójában sohasem szerepelt ez a könyv (jóllehet a Madách által javított első kiadás igen), vagyis ezek szerint nem Madách hagyatékából került más tulajdonoshoz. Ennek pedig az lehet a legvalószínűbb magyarázata, hogy a szerző még életében eljuttatta azt a kiadóhoz.

IV. Végül összegyűjtöttük azon sorokat is, ahol jelen kiadásunkban revideáltuk 1999-es elképzeléseinket, ahol a fenti három kiadás meggyőzött bennünket a változtatás indokoltságáról, vagy ahol egyszerűen javítani kellett az akkori hibás, téves megoldást. A könnyebb áttekinthetőség érdekében a két összehasonlított kiadás megjelenési évét itt is **kövérrel (1999, 2014)** szedtük.

A szövegváltozatokat, variánsokat, eltéréseket aláhúzott betűkkel *szedtük, a dőlt betűs szerzői utasításokban aláhúztuk az eltérő szavakat, betűket.* Nem tüntettük fel azon helyesírási javításokat, melyek nem változtattak a szövegen, és verstani értelemben is közömbösek. (Pl. nem szerepelnek itt variánsként a régiesen írt idegen szavak – csak ahol jambusgyilkos lenne a javítás, mint pl. Szent *Aphrodíte* a 879. sorban –, avagy a *cz* helyett *c*, az aposztrófok a névelőnél, pl. *a'*, a vonatkozó névmások különírása: *a ki* helyett *aki*, a K-ban nem javított különírt igekötős igék, összetett szavak, amelyeket 1861-től sokszor jó helyesírással közöltek a kiadások – de eléggé következetlenül, mert sokszor viszont a kézirat különírt alakjai kerültek a kiadott szövegbe. Végül a kettős mássalhangzók hosszú – ho*szszú* – alakjának négybetűs formáját sem tartottuk meg.) Szövegváltozatnak számít ellenben a verselést felborító minden helyesírási változtatás, így pl. *ílyen* vagy *illyen* helyett az *ilyen* stb.]

* * *

Rövidítések az új szövegváltozatokban

K1860	kézirat. Fakszimile kiadása: Akadémiai K., Bp. 1973. Gondozta: Horváth Károly.
1861	Az ember tragédiája első kiadásának szövege. (Pest, kiadta a Kisfaludy Társaság, Emich Gusztáv akadémiai nyomdász, MDCCCLXI.)
1863	Az ember tragédiája második kiadásának szövege. (2., tetemesen jav. kiadás. Pest, Emich Gusztáv. MDCCCLXIII.)
1869	Madách Imre: Az ember tragédiája harmadik kiadásának szövege. (3., tetemesen jav. kiadás. Pest, Az Athenaeum kiadása, 1869.
1924	Madách Imre: Az ember tragédiája első kritikai szövegkiadása. Sajtó alá r. Tolnai Vilmos. 2., jav. és bővített kiadás. Bp., 1924.
1989	Madách Imre válogatott művei c. „kritikai igényű" kiadásának Tragédia-szövege. – Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.
1996	Madách Imre: Az ember tragédiája. Drámai költemény „érintetlen változat". in: Striker Sándor: Az ET rekonstrukciója, II. kötet – Bp. 1996, magánkiadás
1999	Madách Könyvtár 13. és 14. Madách Imre: Az ember tragédiája. I. Főszöveg. II. Szövegváltozatok, kommentárok. Sajtó alá r. Bene Kálmán. MIT, Szeged-Bp 1999.
2005	Madách Imre: Az ember tragédiája. Szövegállapotok + Megállapított szöveg 1–599. Jegyzetek. 601-809 – In: Krit. kiad. Sajtó alá r. és szerk., a kísérő tanulm. és jegyzet: Kerényi F. Bp. 2005 Argumentum.
2014	Madách Imre: Az ember tragédiája. Sajtó alá r. Bene Kálmán. Madách Irodalmi Társaság (MIT), Szeged–Bp. 2014.
M jav.	Madách Imre javítása.
A jav.	Arany János javítása.
KOZOCSA	Kozocsa Sándor: Madách Imre javításai „Az ember tragédiája" első kiadásához, MKSz 1968. 366-373.
SZABÓ	Szabó József: Utószó Madách Imre: Az ember tragédiája kiadásához. Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1972. – 307–322.
sh	sajtóhiba.
áth.	áthúzva.
fsz	főszövegünk (a Tragédia általunk gondozott szövege).
jav.	javítás, javítva.
ut.	szerzői utasítás.
jegyz.	jegyzet.
ld.	lásd!
[ ]	A szövegváltozatok gondozójának megjegyzése.

I.

A Madách Imre által előkészített 3. kiadás (1869)

(A kiadás jelenlegi főszövegünktől eltérő sorai, szavai, írásjelei.)

[Jelen kiadásunkban a csupán helyesírásukban eltérő sorokat *nem* közöljük. A sh-k kivételével nem szerepeltetjük itt azokat a sorokat sem, amelyek ugyan eltérnek jelen kiadásunktól, de csupán az 1863. évi második kiadás hibáinak másolatai. Ugyanakkor végigkísérjük a harmadik kiadás mondatzáró és tagoló írásjeleinek (. ? ! , ; : –) változtatásait, hiszen ebben a tekintetben úgy tűnt számunkra: ez a „javítás" egy tudatos szöveggondozás bizonyítéka. Véleményünk szerint ezt, nagy valószínűleg halála előtt még maga a szerző „követhette el". Nagyon gyakori előfordulásuk miatt csak a sorszámok felsorolásával lajstromozzuk a kiadásban kihagyott (többségében sorvégi) gondolatjeleket. Ezek elhagyása is az esetek nagy részében tudatos szövegalakítást sejtet a kiadás szöveggondozója (Madách?) részéről.]

ELSŐ SZÍN

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
14	Be van befejezve a nagy mű, igen.	[sh.]
58	Mint tavasz s tél, kört vesz rajta.	[A sor végén a , helyén pont.]
119	S nem érzéd-e eszméid közt az ürt,	
124	Győztél felettm, mert az végzetem,	[sh.]
133	Hah, pártos szellem! el előlem, el!	[A sorvégi , helyén !]
137	Gyötörjön a végtelen gondolat:	[sh.]

Az 1869-es kiadás gondozója e színben 2 helyen változtatott a sort záró írásjeleken. (58, 133 sorok.)

A kiadásban hiányzó gondolatjelek sorszámai:

24, 28, 32, 43, 47, 90, 107, 123, 130, 142, 153 = 11 sorban.

MÁSODIK SZÍN

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
172	Miért zöld a liget? elég, hogy úgy van.	[Gondolatjel helyén ?]
180	Én meg, ha ott fen e dics elborúl,	[e sh.]
215	De mit töprengek. Az nyer? a ki mer!	[sh., majd a sorvégi . helyén !]
224	Nem tudtam, hogy van ember még [kivülünk.	
233	Hogy eszméljek? – S nem [eszmélnék-e hát?	[: helyén ?]
248	Mely öntudatlan szüdben dermedez,	
257	Nemes, de terhes, önlábunkon állni!	[. – helyén !]
259	Én lelkesülök, szép s uj dolgokat [mondsz.	
276	E két fa az enyém.	[A ! helyére pont került.]
311	Szédelgő fejjel, kárhozatra szánva?	[. – helyén ?]
317	Nagy sorjövend utánad, szép hugom,	[sh.]
323	Hogy a a ki mind azt végig észleli,	[sh.]
324	Kevesebbet tug mint első pillanatra,	[sh.]
333	Félre, bűnösök!	[A . helyett !]
336	Végünk van! / Koránse hidd!	[Mindkét mondat végén . helyett !]
341	Győz a hazugság, – a föld elveszett!	[A sor közepén a – elé , került, a sor végére a . – helyére !]

Az 1869-es kiadás gondozója e színben 9 helyen változtatott a mondatzáró illetve a sort lezáró írásjeleken. (172, 215, 233, 257, 276, 311, 333, 336, 341 sorok.)

A kiadásban hiányzó gondolatjelek sorszámai:

165, 172, 206, 227, 275, 326, 331 = 7 sorban.

HARMADIK SZÍN

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
Szín-hely	*(Pompás vidék…*	[Értelemszerűen: Pálmafás…]
359	S mi az eredmény?	[A . helyén ?]
385	Melylyel testem por föld**e**höz csatol	[Az ö sh.]
435	Nagy terveimben és nagy vágyaimban?	[A . helyén ?]
437	S gyönyört szerzesz számomra [egyiránt.	[sh., helyesen szerezsz.]
443	Lényemnek egy-egy részét költi el;	[, helyén ; áll.]
446	Hogy megelégedjék hamvadásomon.	[sh., melegedjék!]
453	S tudásom óhajt, oh! de hasztalan!	[óhajt után a gondolatjelet vessző, az oh után a vesszőt felkiáltójel, a sorvégi pontot szintén ! jel váltotta fel.]
472	Ki vagy te, rém? nem téged hívtalak,	[A – jel helyén ?]
497	Ijesztő rémül a kétségb**ee**sőnek;	[sh.]
515	De én az élet fájából nem ettem,	[Mind az 1924 évi krk, mind 1989 és 1999 a kézirat különírását követi, nem pedig az első két kiadás értelemzavaró egybeírását (*életfájából*). Lehet, hogy 1869-ben is Madách által halála előtt átnézett, javított szöveg került a kiadásba, 2005 krk mégis ragaszkodott az első két kiadás sh-gyanús, értelmetlen mondatához. Így szolgáltassunk mintát talán a jövő hibátlan Tragédia-kiadásaihoz?]
519	Eszmél, örül, szeret és elbukik,	[Az egyetlen régi kiadás, melyben az *örül* mai helyesírással szerepel, s nem az *örűl* szó áll.]

Az 1869-es kiadás gondozója e színben 5 helyen változtatott a mondatzáró írásjeleken. (359, 435, 443, 453, 472. sorok.)

A kiadásban hiányzó gondolatjelek sorszámai:

416, 453, 467, 472, 555 = 5 sorban.

NEGYEDIK SZÍN

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
582	De itt e művel, melyet alkotok,	
606	Minden csapást?! / El innét!	[Az első mondatzáró . helyén állt a ? és a ! A sorvégi pont helyett !]
621.	sor előtt az utasítás *(Gúnnyal.)*	[kimaradt ebből a kiadásból.]
641	Majd foglak én. El innen a halottal!	[A sorvégi . helyett !]
644	Mint az erőnek én, meg kelle lelnünk	[A – helyett ,]
653	Ez első percben könyem a halottól. –	
667.	sor után utasítás: *(Luciferhez.)*	[Csak ebben a kiadásban szerepel szerepel! Logikus, a szerző gyakorlatát idéző ez a közbevetés. Netán mégis M készítette elő a 3. kiadást?]
676	Ha a nép jaja nem hágy megnyugodni!	[, helyén !]
686	Szívemben érzem szintén mind e kínt.	
689	Komor levél, és én vagyok oka;	[, helyén ;]
697	Kikben szintén az az ember lehel?	[A ; helyén ? áll.]
750	Hideg kigyóként, mely közénkbe [csúsz?	[. helyén ?]
791	Rettentő kép!	
796	Pokolbeli káprázat, el veled!	
816	Mig én kacaglak. – Menjünk hát, előre!	[A mondatzáró pontok !-re változtak a három sorban.]

Az 1869-es kiadás gondozója e színben 10 helyen változtatott a mondatzáró, vagy tagoló írásjeleken. (606, 641, 644, 676, 689, 697, 750, 791, 796, 816. sorok.)

A kiadásban hiányzó gondolatjelek sorszámai:

566, 639, 644, 653, 687, 688, 816 = 7 sorban

ÖTÖDIK SZÍN

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
817.	előtt színhely: ….*Ragyogó regg.)*	
836	Csak egy van, amitől őt félthetem:	[: a , helyett.]
840	Vagy szük körében bűnné aljasúl.	
848	Imádkozzunk, fiam!	[! a . helyén.]
870	Mit is hallgatjuk azt a gúnyolót?	[? a . helyén.]
893	Halál fejére!	[! a . helyén.]
894	Vagy bérletemből hurcolkodjatok ki!	[! a . helyén.]
894.	sor után ut.: ÉVA *(Fölemelkedve.)*	
902	Uram! rekedt vagyok, s kiáltani	[! a , helyén.]
904	Itt van, kendd meg torkodat.	[sh.]
931	Ti hoztátok mindezt ránk, árulók!	[! a . helyén.]
933	Jaj nékünk, fusson, aki merre tud!	[! a . – helyén.]
934	Mindennek vége!	[! a . – helyén.]
936	Az ítélet fájt, mely által nekem	
944.	sor után ut.: …. *csoport elöl a ...*	
962.	sor után ut.:	[1861- és 1863-hoz hasonlóan itt is hányzik a következő utasítás: *A nép közé vegyül.*]
958	Embert mindannyiszor fölkelti újra?	[. – helyén ?]
963	Éljen vezérünk! Könyörülj, nagy [ember.	[A . helyén !]
969	Sem bír örülni jöttödön? – Fiam,	[. – helyén ?]
975	Vagy mért jövél, mondd, [hadseregnek élén?	[. helyén ?]
1001	Halál reá!	[A . helyén !]
1005	Oh, hogy úgy van!	[A . helyén !]
1021	Így becsmérelni? […] Hátha [igazat mond!	[1. mondat a . helyén ? , 2. mondat a . helyén !]
1023	Rongy lelkek, vagy dögöljetek [meg éhen!	[A . helyén !]
1024	Halál reá!	[A . – helyén !]
1029	Melyért egy élten küzködém keresztűl.	
1030	Mit tétováztok még?	[A . helyén ?]
1037	Hivén, hogy ilyen népnek kell [szabadság.	
1042	Védjed magad, még nincsen veszve [semmi!	[A . helyén !]

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
1048	Oh, nagyon!	[A . helyén !]
1051	Lehet, de mind a kettő hárhozat;	[sh]
1055	Vágynék magasra bármi hő kebel?	[A . helyett ?]
1082	Átok reád, te közlelkü rideg nép!	[A vessző helyén !]
1086	Neked, amilyen fájdalmas nekem volt. –	

Az 1869-es kiadás gondozója e színben 23 helyen változtatott a mondatzáró, vagy tagoló írásjeleken. (A 836, 848, 870, 893, 894, 902, 931, 933, 934, 958, 963, 969, 975, 1001, 1005, 1021, 1023, 1024, 1030, 1042, 1048, 1055, 1082 sorok)

A kiadásban hiányzó gondolatjelek sorszámai:

845, 884, 885, 905, 919, 934, 944, 958, 1024, 1039, 1058, 1086 = 12 sorban.

HATODIK SZÍN

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
	A színhely	
	ut.-ban ... *Közepén terített asztal* ...	[1863 öröklődő sh-ja.]
1087	Nézd, Sergiolus, mily szerény, ügyes	[Ld. az előzőt!]
1088	Ez a piros szalagú gladiátor;	[A , helyett ;]
1093	Legyen!	[A . helyén !]
1095	De mondd, hogy értsük mégis azt	
	[az esküt:	[A , helyén :]
1133	Rajta csak, vitézül!	[Pont helyett !]
1148	De nyald meg ajkad, nincs-é rajta méreg	
1152	Halld, e bolond még a szivről beszél!	
1165	Ezen savanyú arczot nézzed inkább!	[A – helyén !]
1181	Ki tudja a legszebbet köztetek?	[A . helyett ?]
1196	Jól van biz az, no's, Cluvia, te it	
	[tudsz?m	[sh-k sora!]
1244	Ez örökös édesség tengere!	[A , helyén !]
1252	Élvezve és feledve a világot!	[A , helyén !]
1262	Igen!	[A . helyett !]
1267	Veszsz, ha azt hiszed!	[A . helyén !]

1271 Ki fáklya fénynyel erre útazik! [A . helyén !]
1277 után ut. *helyeiken fölemelkednek.)*
1287 Nehezkedik rád? Nézz csak, nézz körül, [A . helyén ?]
1298 S jobb cél felé hiába ösztönöz? [A . helyén ?]
1301 S aggódva nézsz körül, ajkad rebeg:
1306 Nézz csak körül, mi pusztít városodban
1307 Hatalmasabban, mint a döghalál! [A , helyén !]
1309 Hogy Thébai-nak puszta téreit [sh.]
1317 A dögvész, oh, a dögvész, elveszek! [A . helyén !]
1320 Ma néked, holnap nékem, édesem! [A . és – helyén !]
1322 Ne á kozódjál [sic!] lányom, sőt
[bocsáss meg! [sh, majd a sorvégi – helyett !]
1331 S te itt vagy, Júlia? mondd, mit
[keressz itt, [A , helyén ?]
1332 Hol a halál az örömet kiölte? [A . helyén ?]
1333 S nem ott van é helyem, a hol te vagy?
1346 Erőnk kevés. Hallgass meg, istenem! [A . helyén !]
1346 után ut. … *A hegyek mögül égő* .... [A *megől* helyett.]
1358 Tiporja el s istálót elhagyott
1371 Magadnak munka. Az egyén szabad; [A kontextusba nagyon is illik
1869 kiegészítése, a :]
1374- Fel hát csatázni, fel hát l;lkesü ni
1376 Az új tanért. Alkotni új világo ,
Melynek virága a lovag-erény l sz, [sic! – sh.-k.]

Az 1869-es kiadás gondozója e színben 21 helyen változtatott a mondatzáró, vagy tagoló írásjeleken. (1088, 1093, 1095, 1133, 1165, 1181, 1244, 1252, 1262, 1267, 1271, 1287, 1298, 1307, 1317, 1320, 1322, 1331, 1332, 1346, 1371 sorok)

A kiadásban hiányzó gondolatjelek sorszámai:

1097, 1120, 1124, 1126, 1127, 1152, 1165, 1171, 1176, 1179, 1202, 1212, 1225, 1242, 1279, 1305, 1312, 1317, 1336, 1353, 1365 = 21 sorban

HETEDIK SZÍN

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
	A színhely	
	ut.-ban *Piacz néhány őgyelgő polgárral.*	
1388	És hölgyeink is győző jogát.	
1389	Megálljatok! Mit futtok így előttünk?	[, helyett !, majd ; helyett ?]
1416	Hát nem nemesb, ha őtet emelem fel?	[. – helyett ?]
1429	Egy kardcsapás rendünkbe emeli;	[. helyett ;]
1438	Barátim, láttátok, hogyan fogadtak!	[. helyén !]
1447	Megállj!	[. helyén !]
1449	Ha hinnék is, mit ér, fajod ha nem hisz?	[. – helyett ?]
1478	De mit törekszem? fáraszt a beszéd,	[– helyett ?]
1485	Ezt nem értem!	[. – helyett !]
1488	El tőlük, el, zárkózzunk házainkba!	[. – helyett !]
1527	Minek kerestek messze szerecsent?	[, helyett ?]
1530	Pusztítsatok nőt, aggot, gyermeket!	[. helyén !]
1541	Hozok a földre E gonosz hitűek	[A sor közepén hiányzik a . és a –]
1546	Halál reájuk, már a máglya ég!	[. – helyén !]
1552	Hah, szemtelen! igaz hittel dicsekszel?	[, helyén !]
1558	Még versenyezni vélünk! Vagy, felelj,	[. helyett !]
1562	Több, mint tinektek!	[. helyett !]
1569	Vagytok ti, kikről Szent János beszél;	[, helyén ;]
1570	Gazok, csalárdok, ördög cimborái!	[. helyén !]
1571	Rablók, kigyók, paráznák, torkosok!…	[… elé egy ! beszúrva.]
1582	Jerünk, barátim, a dicső halálba!	[.– helyén !]
1624	Hiú törekvés! Mert egyént sosem	[.– helyén !]
1643	Hallgassuk őket! [.– helyén !]	
1646	Ez megtanít; a gyilkos, a parázna,	[, helyén :]
1654	Vegyétek e becses könyvet, vegyétek!	[. – helyén !]
1656	Hah! rosz árús, és még roszabb vevők.	[, helyén !]
1677	Ilyen nemes és ily imádatos?	[. – helyén ?]
1685	Mindenre kérlek, azt soh'se feledd:	[, helyén :]
1688	Felnéz... mosolyg, oh hála néked, ég!	[– helyén …]
1689	Lovag, megmentél; hogy köszönjem [azt meg?	[, helyén ;]
1694	Megmente téged is? Minő hiúság!	[. helyett !]
1697	S mit nyertem volna? Vagy hálás [leszek,	[. helyett ?]
1721	Nagy kár! Beh szép elégiát faragnék	[A – helyén !]

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
1727	Jöjj vissza, jöjj, megöl a félelem!	[Gondolatjel helyén !]
1729	Hadd tudjam hát neved meg legalább;	[, helyén ;]
1735	Tankréd, Isten veled!	[. helyén !]
1739	Rövid volt e perc, még álomnak is;	[, helyén ;]
1745	Üvöltve, tűzzel-vassal, táborát;	[. helyén ;]
1755	Erényeidre nyom bünbélyeget,	
1756	Átokká téve az égnek malasztját?...	[.– – helyén ?]
1769	Lovag, mit kívánsz? hallád eskümet.	[– helyett ?]
1770	De az nincs tiltva tán, hogy én [szeresselek?	[. helyén ?]
1773	Isten veled! meglátlak ott az égben.	[– helyén !]
1774	Isten veled! E nap emléke vélem.	[. – helyén !]
1775	Ah, gyáva te! hát mindent én tegyek?	[– helyén !]
1777	Most hát jerünk! // LUCIFER Már [késő, vége van!	[1. részben . helyett ! A 2. részben késő – helyén *késő,* majd a sor végén . – helyén !]
1801	Miért nem jár középen? Vagy mit árt	[. helyett ?]
1803	Illemmel olykor, meg nem foghatom?	[. helyett ?]
1805- 1806	Heléne, nézz ki, itten áll-e még. Hogyan ment volna olyan könnyen el?	[A két sorban 1869 felcserélte a mondatzáró írásjeleket.]
1829	Hah! ki mondja azt?	[Előbb , helyén !, majd ! helyén ?]
1838	Mi rettentő dal!	[. helyett !]
1846	El e szentelt küszöbről!	[. helyett !]
1847	Ki vagy te, rém?	[! helyett ?]
1864	Mind üdvözöllek! Kár, hogy rá [nem érek	[. helyett !]
1870	Szerelmeskedni nem fog tán az ördög?	[, helyett ?]
1879	S találtam átkot hitvány felfogásban;	[, helyett ;]
1885	Szivembe tőrt. El innét, új világba!	[, helyén !]
1889	Ne lelkesítsen többé semmi is;	[, helyett ;]
1893	Kifáradtam, pihenni akarok!	[– helyén , majd . – helyett !]
1894	Pihenj tehát! De én alig hiszem,	[. helyett !]
1896	Pihenni hagyjon. Ádám, jőj utánam!	[. helyett !]

Az 1869-es kiadás gondozója e színben 57 helyen változtatott a mondatzáró, vagy tagoló írásjeleken. (1389, 1416, 1438, 1447, 1449, 1478, 1485, 1488, 1527, 1530, 1541, 1546, 1552, 1558, 1562, 1569, 1570, 1571, 1582, 1624, 1643, 1646, 1654, 1656, 1677, 1688, 1697, 1721, 1727, 1729, 1735, 1739, 1745, 1756, 1769, 1770, 1773, 1774, 1775, 1777, 1801, 1803, 1805, 1806, 1829, 1838, 1846, 1847, 1864, 1870, 1879, 1885, 1889, 1893, 1894, 1896.)

A kiadásban hiányzó gondolatjelek sorszámai:

1403, 1414, 1416, 1420, 1422, 1424, 1425, 1426, 1434, 1477, 1478, 1485, 1491, 1513, 1514, 1515, 1518, 1525, 1531 (középen), 1531, 1546, 1549, 1557, 1560, 1564, 1567, 1575, 1577, 1581, 1582, 1597, 1598, 1599, 1600, 1605, 1609, 1616, 1627, 1632, 1642, 1654, 1655 (középen), 1655, 1678, 1682, 1688, 1699, 1709 (középen), 1709, 1710 (középen), 1710, 1718, 1721, 1722, 1725, 1727, 1742, 1756, 1761, 1769, 1773, 1774, 1776 (középen), 1776, 1786, 1800, 1814, 1818, 1824, 1825, 1827, 1837, 1855, 1865, 1872, 1888, 1893 (középen), 1893 = 78 sorban.

NYOLCADIK SZÍN

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
	A színhely	
	ut.-ban …. *erkély Kepl r íróasztalával,*	
	[…… ……. *az előtéren elmenve).*	[sh-k.]
1898	Nem tudom!	[. helyett !]
1899	Nincs már divatban, hogy még	
	[érdekeljen;	[, helyett ;]
1905	Ah! így fajulnak el a jó idők.	[, helyén !]
1913	S én fázhatom. Minden….	[Hiányzik a mondatzáró pont.]
1915	Állitsd fel, Kepler, horoskópo mat;	[, helyén ;]
1916	……. az éjjel, rettegek.	[Hiányzik a , a sor végén.]
1938	Egy szóra még!	[. helyett !]
1951	Nem halmozálak-é kegyekkel el?	[, helyett ?]
1956	Jutál Müller Borbála szép kezéhez;	[. helyett ;]
1959	A féltés bántja szüntelen szegényt;	[, helyett ;]
1967	Ah! menj, lovag, az istenért!	[Teljesen átalakított sor: egy !
	[kegyelmezz!	sem volt, mindhárom helyén , állt. A *lovag* után viszont – volt!]
1976	Minket nem illet e vád, drága hölgy!	[, helyett !]
1983	Csatol. Hisz ő beteg – nagyon beteg	[1869-ben kihagyva a – a *Csatol.* szó után és a . a sor végén.]
1991	Időjóslást szeretnék.	[Egy fordított korrekció: 1869 itt a !-jelet változtatta pontra.]
1995	A társaság oszol, menjünk mi is!	[. helyett !]
1998	Jó éjt, urak! Jőj, kedves Jánosom!	[Az első !-jel . és – , a 2. !-jel pont helyén áll.]

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2009	Nem fáradok-e éjet és napot?	[, helyén ?]
2028	Szememre hányod, hogy mit áldozasz?	[, helyén ?]
2033	Jobb társaságba? Hálátlan, tagadd el!	[. – helyén !]
2045	Kivűl a boldogságot körömön;	[, helyén ;]
2047	Világ elé s mindent, mi keserű:	[, helyén :]
2049	Oh nő, mi végtelen szerettelek!	[, helyén !]
2063	Az a tekintély, egyházunk szava;	[– helyén ,]
2066	Ha mondok is egyet-mát néha-néha,	[sh.]
2067	Nem akarálag búba ejteni.	[sh.]
2072	Jó éjt! reggelre ne feledd a pénzt.	[– helyén !]
2084	Min megbotránk oznának a szülők;	[sh., majd , helyén ;]
2085	Nem messiás-é minden új szülött?	[, helyén ?]
2088	Mi rég epesztesz itten, óh! kegyetlen.	[, helyén !]
2091	Mig én egy jó, nemes férjet csalok meg;	[, helyén ;]
2093	Vonom magamra éretted, lovag!	[? helyett !]
2103	A lélek él, e kínos szent örökség,	[– helyett ,]
2107	Hej, famulus! hozz bort, úgy reszketek;	[, helyén ;]
2111	Oh! tárd ki, tárd ki, végtelen nagy ég,	[, helyén !]

Az 1869-es kiadás gondozója e színben 29 helyen változtatott a mondatzáró, vagy tagoló írásjeleken. (1898, 1899, 1905, 1915, 1938, 1951, 1956, 1959, 1967, 1976, 1983, 1991, 1995, 1998, 2009, 2028, 2033, 2045, 2047, 2049, 2063, 2072, 2084, 2085, 2091, 2093, 2103, 2107, 2111 sorok.)

A kiadásban hiányzó gondolatjelek sorszámai

1905, 1913, 1914, 1950, 1965, 1967, 1968, 1969, 1983, 1998, 2023, 2063, 2033, 2040, 2072, 2103, 2104, 2106, 2110, 2116, 2127 = 21 sorban

KILENCEDIK SZÍN

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2169	Míg annyi tárgyban szenvedtek hiányt;	[A , helyett ;]
2176	Helyesen mondod! Nincs ...	[A . helyett !]
2186	A biztosíték lelkemben lakik;	[A , helyett ;]
2189	S ki a kezes, hogy elhozod, ha kérem?	[A . helyett ?]

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2199	Viszontlátásig, győzelem után!	[A . helyén !]
2200	Óh, bár oszthatnám én is sorsotok!	[A .– helyén !]
2222	Nevét, Danton!	[A .– helyén !]
2223	Ismét két ifju aristocratát!	[A , helyén !]
2226	Jőjetek fel, ifjak!	[A .– helyén !]
2232	Elárulod a hont, ha el nem ítélsz!	[A ; helyén !]
2338	Szerencsétlen, ne folytasd!	[A , helyén !]
	[A 2339. sor 1969-ben hiányzik.]	
2248	Dacolsz velem? jó, hát én is fogok!	[Előbb , helyén ?, majd a sor végén a . helyén !]
2254	Húgom! óvjon isten!	[A . – helyén is !]
2268	S várom, mikor jő már reám a sor;	[. – helyett ;]
2274	S e rémvilágban még szeretni vágyol,	
2289	Mindennapos gond mit sem érdekel?	[A . – helyén ?]
2301	S ha meg, mi haszna? Más isten vezet,	[A *meg* után 1869-ben a ? helyére , került, a mondat kis betűvel folytatódott, s a végén . helyén állt a ?]
2307	Csupán, mely mindég ifju – és ez a szív.	
2324	Talán… ÁDÁM Ne mondd, ne mondd [leány, tovább!	[*Talán* után – helyett …, sor végén , helyett !]
2332	Hát még te élsz? – kövesd testvéredet!	[A . – helyett !]
2333	Jaj, vége hát! –	[A . helyett !]
2334	Most a Conventbe. Polgártárs, vezess!	[A . – helyett !]
2341	Tölts vélem egy éjet, nagy férfiú!	[A . helyett !]
2378	Vádad hamis! ROBESPIERRE Ne [hagyjátok beszélni!	[Első mondatban . helyén !, a sor végén , helyén !]
2381	Ne halljuk őt, ne halljuk, vesszen el!	[A . helyett !]
2390	Bakó, ügyes légy – órjást vesztesz el!	[A . helyett !]

Az 1869-es kiadás gondozója e színben 24 helyen változtatott a mondatzáró, vagy tagoló írásjeleken. (2169, 2176, 2186, 2189, 2199, 2200, 2222, 2223, 2226, 2232, 2238, 2248, 2254, 2268, 2289, 2301, 2324, 2332, 2333, 2334, 2341, 2378, 2381, 2390 sorok.)

A kiadásban hiányzó gondolatjelek sorszámai

2141, 2166, 2175, 2178, 2181, 2193, 2196, 2198, 2200, 2204, 2209, 2210, 2235, 2247, 2254, 2268, 2270, 2272, 2273, 2275, 2278, 2290, 2294, 2300, 2320, 2321, 2324, 2331, 2332, 2339, 2346, 2357, 2359, 2366, 2378, 2380 = 36 sorban.

TIZEDIK SZÍN

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
A színhely		
ut.	……. *A regg szürkül.)*	
2408	El tőlem, el! nem csalt tehát gyanúm,	[A gondolatjel helyén !]
2415	De mit beszélek? egy nő, két alakban,	[A , helyén ?]
2418	Ah, úgy, a botrány nálad fődolog!	[A , helyén !]
2426	El tőlem, el, ne lássalak ezentúl!	[A . helyett !]
2432	Jó reggelt, asszonyom,!	[A sorvégi , sh., majd a . – helyén !]
2435	De nem mindennek! Az eszmék erősbek	[A . helyén !]
2450	Az oktalan bámúl, és azt hiszi:	[A , helyén kettőspont.]
2451	E szép szavakkal szellemet idézünk;	[A vessző helyett ;]
2475	S a legrejtettebb szentélyig beviszlek;	[A vessző helyett ;]
2480	Majd jő idő, óh! bár itt lenne már,	[A , helyett !]
2484	A mit megértesz. Igy! halljad tehát!	[A kiadások sorában nem volt !, de volt 3 gondolatjel, eképp: *Amit megértesz. – Így – halljad tehát. –*]
2485	Mint reszketek vágytól és [félelemtől…	[A sorvégi gondolatjel helyén három pont.]

Az 1869-es kiadás gondozója e színben 12 helyen változtatott a mondatzáró, vagy tagoló írásjeleken. (2408, 2415, 2418, 2426, 2432, 2435, 2450, 2451, 2475, 2480, 2484, 2485 sorok.)

A kiadásban hiányzó gondolatjelek sorszámai

2391, 2401, 2405, 2420, 2425, 2432 (középen), 2432, 2466, 2469, 2482, 2484 (középen), 2484, 2485, 2506, 2520, 2539, 2542, 2546, 2552, 2573 = 20 sorban.

TIZENEGYEDIK SZÍN

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2623	Hallgass, hallgass, te, örökös szophista!	[A . helyett !]
2657	Midőn leszállunk a zajgó tömegbe?	[A , helyén ?]
2660	Akárminőt! Hisz nincsen már kiváló,	[A . helyén !]
2661	Hálá a sorsnak! Hogy tudjuk, mit érez:	[A . helyén !]
2663	Csak erre, erre, kedves jó urak!	[A , helyén !]
2677	El az izetlen tréfától! Tovább.	[A . – helyén !]
2684	Vagy a ki, korhadt aggyal már, kilép?	[A . – helyén ?]
2690	– Mert szellemek közt ez nem nagy [különb ég –	[sh.]
2701	Mit foglaljátok ezt a jó helyet?	[A , helyén ?]
2721	Még úgy se! nincs többé ízlése már	[A , helyén !]
2725	Urak, vigan! *A* tegnap elveszett,	[A , helyén !]
2739	Mit nyernél véle? Már ma függni fog.	[A . helyén ?]
2741	Bolond beszédek! jőjön hát az a dús,	[A , helyén !]
2745	El hát padomról, semmiháziak!	[A . – helyén !]
2747	Vagy gyermekem s nőm koldusbotra [termett?	[A . helyén ?]
2748	Hagyd el a pimaszt!	[A . helyén !]
2758	E hely sajátom, itt van engedélyem!	[A . helyén !]
2766	Hogy még te is valami vagy?	[A . helyén ?]
2767	Ne bántsd! Térj ki előle:	[A . helyén !]
2794	Ki tenne fel a röpke ifjuságról?	[A . – helyén ?]
2808	Ne higyjen néki, ro*sz* mértéke van,	[Helyesírási modernizálás 1869-ben a *hígyen* helyén.]
2817	Az ajtatosság ül még ajkain.	[sh.]
2818	Látom, megtérsz, sőt pietista lész z.	[sh.]
2843	ÉVA Artúr, ön jó, megemlékszik [felőlem.	[A 2. sor csak 1869-ben lett Éva szövege, a kiadásokban ezt az
2844	Rég nem láttuk már; mért nem [látogat meg?	Anya mondja.]
2846	Mit férfiszívem hasztalan ohajt?	[A – helyén ?]
2864	Ah! drágalátos hölgy, világ csodája,	[A , helyén !]
2868	Szép mátka várja – ah! közel nagyon –,	[A , helyén !]
2873	Ah! érzem, e szív nékem van teremtve. –	[A , helyén !]
2874	Anyám, ne engedd hát…	[A – helyén három pont.]
2877	Óh! szent költészet, eltünél-e hát	[A , helyén !]
2885	Emelkedettség nincsen már sehol?	[A . helyén ?]

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2901	Dicső, dicső! bosszantni a filisztert.	[A , helyén !]
2903	Mindenki az olcsóbb után eseng;	[A , helyén ;]
2918	S van is tán a panaszban egy kicsi;	[A , helyén ;]
2920	Ki mondja, hogy hat gyermekök [legyen?	[A . helyén ?]
2925	El vélek! Mért is hagytad látnom őket.	[A . – helyett !]
2926	De mondd, havá is lett az a leány?	[sh.]
2934	Most látja már, mylord, mi kellemetlen;	[A , helyett kettős pont.]
2939	Az valószínű!	[A . helyett !]
2941	Egy szóra kérem, ön elrejtezett,	[A sor közepén – helyén ,]
2945	No, még az kéne csak, te vén szipirtyó!	[A . helyén !]
2965	Gyalázat rá!	[A . helyén !]
2988	Ide vele! Nekem bármellyik elkel –	[A . – helyén !]
2989	Ah! mily szerencse. Millyen drága [vétel.	[A , helyén !]
3010	Repűlök hozzá. Oh! mi kéj… mi kéj!	[A sor a mai központozással: *Repűlök hozzá. – Óh, mi kéj – mi kéj!*]
3016	E szépitő szer mint kinálkozik…	[Gondolatjel helyén …]
3019	Ah! ön nagyon kegyes. / ÁDÁM [Ne szégyeníts meg!	[Előbb , helyén !, majd . helyén !]
3025	No hát nézzük meg!	[A . helyén !]
3028	De ezt a szívet – ezt többé ne lássam!	[A . helyén !]
3030	Mi az?	[A : helyén ?]
3032	Siessünk! Mondtam úgy-e, hogy [mi gyáva?	[A pontok helyett !, majd ?]
3038	Nem tudom!	[A . helyén !]
3044	Lovel fia ifjú volt s jószivű;	[A , helyén ;]
3062	Avagy csupán a társaság talán …?	[A sor vége –? helyett … ?]
3107	Ha az egyes jármába nem hajol?	[A . helyén ?]
3114	Ez el fog jőni, érzem jól, tudom…	[A , helyén …]
3157	Mit állsz, tátongó mélység, lábaimnál?	[! helyett ?]
3165	Ah! Éva, Éva!	[A , helyett !]

Az 1869-es kiadás gondozója e színben 52 helyen változtatott a mondatzáró, vagy tagoló írásjeleken. (2623, 2657, 2660, 2661, 2663, 2677. 2684. 2701, 2721, 2725, 2739, 2741, 2745, 2747, 2748, 2758, 2766, 2767, 2794, 2846, 2864, 2868, 2873, 2874, 2877, 2885, 2901, 2913, 2918, 2920, 2925, 2934, 2939, 2941, 2945, 2965, 2988, 2989, 3010, 3016, 3019, 3025, 3028, 3030, 3032, 3038, 3044, 3062, 3107, 3114, 3157, 3165 sorok.)

A kiadásban hiányzó gondolatjelek sorszámai

2601, 2643, 2669, 2672, 2676, 2677, 2680, 2700, 2707, 2710, 2716, 2762, 2764, 2765, 2776, 2784 (középen), 2784, 2794, 2798, 2805, 2809, 2813, 2823, 2828, 2849, 2858, 2859, 2863, 2870, 2871, 2873, 2874, 2902, 2925, 2926, 2931, 2941, 2955, 2956, 2979, 2980, 2988, 2989, 2991, 3003, 3006, 3010, 3014, 3016, 3032, 3033, 3045, 3046, 3053, 3059, 3062, 3064, 3078, 3080, 3082, 3088, 3093, 3096, 3113, 3115, 3127, 3150 = 67 sorban.

TIZENKETTEDIK SZÍN

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
3177	Egyet bánok csak: a haza fogalmát;	[A , helyén ;]
3195	Nemesb célhoz vezérelendi végre?	[A . – helyett ?]
3202	Jerünk tehát! LUCIFER Megállj,	
	[ne oly sietve!	[Mindkét helyen . helyett !]
3207	Mily oktalan beszéd ez már megint!	[A . helyett !]
3209	Tégy hát, amint akarsz, de szaporán!	[A . helyett !]
3210	Im, vedd e gúnyát. El hajfürteiddel!	[Gondolatjel helyén !]
3221	Ah! nem csalódtam, megmaradt tehát	[A , helyett !]
3228	Ez helytelen! Kicsinyben rejlik a nagy,	[A . helyén !]
3230	Igaz! Tudom jól, hogy kell ollyan is,	[A . – helyén !]
3239	S azért jövénk tehozzád, oh! nagy	
	[ember.	[A , helyett !]
3244	De mindamellett a vegytan csupán…	[A – helyett …]
3246	Találtad!	[A . helyén !]
3253	Páratlan az egész mai világon;	[A , helyén ;]
3275	Vigyázz, Ádám, elárulod magad...	[A . helyén …]
3281	Minő kérdés! hát nálatok nem így van?	[A , helyén !]
3349	Ah! gyilkosok, nem féltek-é egész	[A , helyén !]
3351	Menjünk tovább! Im, itt e műszerek,	[A , – helyén !]
3356	Kizárólag csak embergyilkoló szer,	[A – helyén ,]
3364	De a müvészet, a szellem maradt el…	[A – helyén …]
3381	Ezen szabályos, e rendes világban;	[A , helyén :]
3437	Minő badar beszéd!	[A ; helyén !]
3439	Ah! értem; mondd csak el, min alapúl?	[Az első , helyett ! , a második , helyett ; áll.]
3449	Ki százszor boncolám az életet…	[A – helyén …]
3456	Mit gúnyolódtok? nem látjátok-é,	[A , helyén ?]
3471	Őrült roham. Ah! aggódom miattad.	[A ; helyén !]

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
3484	Harmincadik szám	[sh, a mondatzáró ! elmaradt.]
3484	Itt vagyok!	[A . helyén !]
3500	Itt! [A . helyén !]	
3506	Ne feleselj! Nem menti koponyád	[A . – helyén !]
3515	Csak gátjaúl van, s fel sem ismeri?	[A . – helyett ?]
3516	Négyszázadik szám! PLÁTÓ	
	[*(Kilépve.)* Hallom!	[Mindkétszer . helyén !]
3542	Az állam. Oh! Lucifer, jöjj, jerünk!	[Előbb , helyén !, majd ; helyén !]
3552	Oh! mi vár reám.	[A , helyén !]
3564	Ki tépi őt el az anyakebelről?!	[A ! – helyén ?!]
3565	Vegyétek el, mit késtek még vele?	[A . – helyén ?]
3573	Ah! emberek, ha van előttetek szent,	[A , helyén !]
3575	Ugy-é, ugy-é, te áldott idegen!	[A . – helyett !]
3582	Hah! hozzá ne nyúljatok!	[A . – helyett !]
3586	Oh! gyermekem!	[A , helyett !]
3599	Sajnálatos!	[A . – helyén !]
3609	Mit hallgatjuk tovább? kórházba őket!	[A , helyén ?]

Az 1869-es kiadás gondozója e színben 40 helyen változtatott a mondatzáró, vagy tagoló írásjeleken. (3177, 3195, 3202, 3207, 3209, 3210, 3221, 3228, 3230, 3239, 3244, 3246, 3253, 3275, 3281, 3349, 3351, 3356, 3364, 3381, 3437, 3439, 3449, 3456, 3471, 3484, 3500, 3506, 3515, 3516, 3542, 3552, 3564, 3565, 3573, 3575, 3582, 3586, 3599, 3609 sorok.)

A kiadásban hiányzó gondolatjelek sorszámai

3186, 3195, 3201, 3211, 3220, 3224, 3227, 3234, 3237, 3244, 3245, 3249, 3256, 3258, 3269, 3274 (középen), 3274, 3275, 3278, 3297, 3307, 3351, 3354, 3355, 3356, 3364, 3413, 3418, 3444, 3449, 3455, 3457, 3464, 3470, 3478, 3512, 3522, 3523, 3543, 3564, 3567, 3585, 3595, 3597, 3599, 3603, 3608 = 47 sorban.

TIZENHARMADIK SZÍN

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
3637	Oh! Lucifer, aztán meg ő, meg ő….	[A , helyén !, majd a – – helyén pontok.]
3638	El kelle tőlünk annak is maradni? …	[A sorvégi két – – helyén …]
3646	A lét? Hideg borzongat, Lucifer!	[A . helyén ?]
3649	Ki mondja ezt? előre hát, előre!	[A : helyén !]
3713	Oly iszonyatos az, megsemmisülni…	[A . – – – helyett …]
3714	Oh! Lucifer! vezess földemre vissza,	[A , helyén !]
3744	Oh! vissza hát a földre, új csatára.	[A , helyén !]
3753	S mellyet magad szemlélhetél imént?	[A . helyén ?]

Az 1869-es kiadás gondozója e színben 8 helyen változtatott a mondatzáró, vagy tagoló írásjeleken. (3637, 3638, 3646, 3649, 3713, 3714, 3744, 3753 sorok.)

A kiadásban hiányzó gondolatjelek sorszámai

3637, 3638, 3642, 3651, 3660, 3662 (középen), 3662, 3679, 3682, 3689, 3690, 3696, 3699, 3703, 3706, 3709, 3713, 3716, 3720, 3730, 3743, 3744, 3747, 3748, 3750, 3753, 3754, 3760 = 28 sorban.

TIZENNEGYEDIK SZÍN

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
3774	Lábunk alatt a föld egyenlitője	[A mondatzáró . – hiányzik 1869-ben. Ez sh.]
3789	Ah, ah! hiú ha vagy *nagy* szellemedre,	[A , helyén !]
3824	Mit elfogok, csak hallgass meg, [s ne ronts el….	[A mondatzáró . helyett pontok.]
3843	Itt is parancsolt egykor. Oh! bocsáss [meg,	[A , helyén !]
3933	Légy üdvözölve, idegen, pihenj meg!	[A . helyén !]

Az 1869-es kiadás gondozója e színben 4 helyen változtatott a mondatzáró, vagy tagoló írásjeleken. (3789, 3824, 3843, 3933 sor.)

3768, 3772, 3774, 3775, 3776, 3789, 3794, 3807, 3810, 3813, 3843, 3860, 3867, 3887, 3898, 3899, 3901, 3905, 3938, 3910, 3913, 3915, 3930, 3939 = 24 sorban.

TIZENÖTÖDIK SZÍN

Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
3940	Rettentő képek, oh! hová levétek?	[A , helyén !]
3978	Mégis csak az egérben tölthetí?	[A . helyén ?]
4000	Bár százszor mondja a sors: Eddig élj!	[A . helyett !]
4006	Ah! vége, vége: mily badar beszéd!	[A , helyett !]
4025	Anyának érzem, oh! Ádám, magam.	[A , helyett !]
4026	Uram, legyőztél. Ím, porban vagyok,	[A 4026. sor végéről a kiadásokban hiányzott egy tagoló, vagy mondatzáró írásjel. Az 1869. évi kiadásban ott van a vessző, 2014. évi kiadásunkban ezt átvesszük.]
4039	Fel a porból, állat!	[A . helyett !]
4039.	sorban ut. …. *Az ég megnyílik; az*	
	[*UR*...	[A *:* helyére ; kerül.]
4044	Fejlődik; szép talán az érzelemnek,	[A , helyén ;]
4051	Oh! mondd, oh! mondd, minő sors	
	[vár reám:	[A két indulatszó után felkiáltójelek betoldva.]
4081	Valóban, melyre lépsz, dicső a pálya!	[A , helyén !]
4104	Meghallja azt, és szíverén keresztül	[A hatodfeles jambusi sor utolsó szótagja fél versláb, közömbös, hogy hosszú-e vagy rövid. 1869 változtatását 2014. évi kiadásunkban mint madáchi jav.-t használtuk fel.]
4129	A dicsőet felragadja.	[A , – helyén pont.]
4132	Ah! értem a dalt, hála istenemnek!	[A , helyén !]
4141	Mondottam, ember küzdj és bízva	
	[bizzál!	[Az ember szó után kimaradt a :]

Az 1869-es kiadás gondozója e színben 13 helyen változtatott a mondatzáró, vagy tagoló írásjeleken. (3940, 3978, 4000, 4006, 4025, 4026, 4039, 4044, 4051, 4081, 4129, 3132, 4141 sorok.)

A kiadásban hiányzó gondolatjelek sorszámai

3932, 3953, 3961, 3973, 3986, 3992, 3997, 4005, 4008, 4019, 4030, 4037, 4066, 4080, 4085, 4088, 4091, 4108, 4117, 4129, 4137, 4140 (középen), 4140. = 23 sorban.

Az írásjelek megváltoztatásának összesítése

Az 1869. évi III. kiadásban a mondatzáró (. ! ?) vagy tagoló (, ; : …) írásjel megváltozását 311 sorban észlelhettük.

Ebből: 175 új **!** jel került a korábbi 240 mellé, (bár e 70 % felett növekményben szerepet játszik, hogy sok **!** jelet az *óh* és az *ah* után toldott be a 3. kiadás gondozója).

A **?** jelek száma mintegy 20 %-kal gyarapodott, az első kiadások 333 **?** jele mellett kb 60 új **?** jelet számoltunk össze.

Gondolatjelek elhagyása: 406 sorban. (Ez az első kiadások 674 gondolatjelének kb. 60 %-a!)

* * *

Szabó József 1972. évi Tragédia-kiadásának utószavában írja:

„A harmadik kiadás már Emich halála után, de az általa alapított Athenaeum kiadásában jelent meg, 1869-ben. Ennek a címlapján is ott büszkélkedik a megjegyzés: Harmadik, tetemesen javított kiadás. *S ez még az előzőnél* [t. i. a 2. kiadásnál] *is indokolatlanabb. A második kiadás több sajtóhibája és tárgyi hibája megmaradt a harmadik kiadásban is, a javítások pedig szinte csak az írásjeleket érintették.* [De mekkora mértékben! – B. K.] *A korrektor – nem tudjuk ki volt – rontott is a szövegen: egy-egy nem túl jelentős helyesírási szabály kedvéért több helyen megbénítja a jambust."* [Ld. SZABO 316. l.!]

Az utolsó mondathoz három megjegyzést fűznék:

1. Szerintem a sok sajtóhiba a nyomda hanyag munkájának a következménye, de mint a fenti összeállításból is látható volt: ez a kiadás nem rontott szinte semmit a ritmikán.

2. Az ismeretlen korrektor nem érezhette volna magát felhatalmazva több száz írásjel megváltoztatására – ha csak nem maga Madách Imre javított volna

a második kiadás szövegén, ahogy ezt az első kiadás után is tette. Ha bebizonyosodna, hogy ezek a javítások Madách kezétől származnak, az utolsó szerzői szövegnek tekintve meg kellene változtatni az eddigi kiadások legtöbbjének szövegét, bizonyos szempontból eldobhatnánk Tolnai Vilmos és Kerényi Ferenc kritikai kiadásait is!

3. Avagy lehetett a szöveg gondozója Gyulai Pál is (mint erre Bárdos József kollégám rámutatott XXII. kecskeméti szimpóziumonkon), aki megkapta Bérczy Károlytól Madách kéziratait egy eljövendő összes művei kiadás előkészítésére. Ha nem tudjuk a Madách által javított második kiadás létét bizonyítani és az adott példányt megtalálni, akkor nagyon is lehetséges Gyulai Pál szöveggondozói munkája. *Az 1880-ban kiadott Madách Imre összes művei 2. kötetében található Tragédia-szöveg ugyanis* az 1869-es kiadáson alapult*, a fent összegyűjtött változások szinte száz százalékban* megegyeznek *1880 Tragédia-szövegével!*

[Kiadásunk elektronikus mellékletében megtalálható ez a Tragédia-kiadás is!]

II.

Striker Sándor kiadása (1996)

(Az ember tragédiája „érintetlen” változatának kiadásunktól eltérő sorai, szavai.)

[Striker Sándor kiadása az eredeti Madách-szöveget kísérelte meg rekonstruálni, Arany javításait kihúzva. Jelen kiadásunkban a csupán helyesírásukban eltérő sorokat nem közöljük, így pl. a cz a c helyén, az íly az illy helyén vagy az idegen szavak régies írása esetében a nymphák a nimfák helyén nem jelenik meg ebben az összeállításban. Szintén nem szerepelnek azok a sorok, ahol az aposztrófok kitétele az egyedüli eltérés.]

ELSŐ SZÍN

1 Dicsőség a magasban istenemnek,
10 Im, a teremtés befejezve áll,
14 S úgy összevág minden, hogy azt hiszem,
15 Év-milliókig szépen elforog
20 után (..... Svérák zenéje halkan.)
26 Azt hinnéd, hogy dőre szikra,
30 Szét szakadni, össze esni:
34 Távolról rettegve nézed:
37 Milly szerényen pislog ottan
40 Vígaszául sok vak éjnek. –
42 Itt enyészők romladéka:
45 Mint rendbontó jő amott az
48 Lesz a' rendnek hirdetője. –
58 Mint tavasz s tél helyt cserélnek,
59 Az úr kedve és haragja
60 Lesz a' fény és árny felettek. [Arany János és a kiadások az 59–60. sort felcserélték.]
66 Ki az örökké változót és
67 A változatlant egyesíted,
76 S te hallgatsz Lucifer, önhitten állsz,
92 S elnézed ő is hogy kontárkodik,
99 Azt béhelyezted egy rossz gépezetbe
102 Méltó-e illyen öreg úrhoz illy
109 Nem adhatok mást mint mi lényegem.
153 Hozsána Úr! ki szent törvényt szabott. – [Szabó József 1972. évi Tragédia-kiadásában kilenc helyen visszaállította az eredeti Madách-szöveget. Ez a sor volt első visszajavítása, indoklásában szellemesen érvel: „…törvényt hozott helyett törvényt szabott. Az eredeti erőteljesebb. Az Úr a

maga törvényét nem parlamentárisan hozza, hanem szuverénül szabja.” Ld. SZABÓ 321. l.!]

MÁSODIK SZÍN

153 után (.....dics [gloria] sugárzik elő, s angyali karok halk harmóniája hallik. Verő nap.) [A gloria szó is Arany szöveg-kiegészítése, Striker szövegében tévesen szerepel tehát.]
154 Ah, millyen édes, millyen szép az élni!
160 Szomjúzom, Éva, nézd, mi csábítóan
176 Mint hogy ha ellenséges idegen
179 Itt kebleden, úgy látszik, hallom azt még.
180 Én meg, ha ott fen elborúl a’ dics, [Más volt a szórend!]
195 Benned szebb létre nem fejelne létem,
209 S késkedve állok mégis újra meg,
210 Nem küzdök-é hiába a’ tudással,
211 A nagyra vágynak csábos fegyverével
212 Őellenek, kik közt olly menhely áll,
226 S nem is fogsz tudni. Vagy tán az öreg úr
231 Óv és vezet, mint bamba gyermeket
245 Egy percre csillog, aztán visszahull
253 De trágya túronyúl tán jobb neked
263 Mit képes tenni az arasztnyi lét?
266 Tudsz, mint az isten, ha aztat élvezed,
268 Mégis csak zsarnok a mi alkotónk!
270 A vén tagadás kisért.
277 Hisz olyannak tünsz fel, mint mink vagyunk.
280 Mindkettőt más-más látkör vesz körűl.
282 A legmagasbat embernek tekinted.
288 Ép úgy tekintünk meg mi tikteket
291 Igen, erősek közt a legerősebb. [Ez volt Szabó József második visszajavítása, a leghatamasb helyén. Szabó József érve: „Az eredeti simább.” Ld. SZABÓ 321. l.]
295 E por világot választván tanyáúl?
297 Az egyhangú, kimérett életet,
300 Küzdést kivánok, disharmóniát,
303 Hol a ki bátor, az velem jöhet. [A K-on M javított: Hová, ki…, Arany ezt a lapszélen megerősítette. Így látja ezt a 2005 évi krk is (ld. a 2005 II/150. sort!), tehát ide nem a M által kihúzott első szövegváltozatnak kellett volna kerülni!]
304 De mondta az úr, hogy büntetni fog,
306 Mint büntethetne? Hogy ha az utat
308 Miért akképen is nem alkotott,

310 Miért állított mély örvény fölé,
313 Mint a vihar napsugaras napok közt,
318 Mely milljó úton ezt vitatja majd;
338 Hölgyem kövess, csak innen, innen el –
339 Olly idegen, s kietlen lett e hely.

HARMADIK SZÍN

347 Minőnk egykor volt, s így körénk varázslom
353 Amíg ipar lesz, és haza belőle,
365 Hiú báb, most dacolsz a tiszta égnek,
374 A kéjet, mellyet egy ital viz ád,
377 Melly jár nyomában, a lehangolásban,
378 De hogy ha a' hálának pántja mind
379 Lehulla is, habár szabad levék
381 Mit dőre tervvel ember alkotand
382 Ahhoz segélyed sem szükségelém tán,
383 S felküzdtem volna lelkem erejével,
384 De nem menekvém a' súlyos bilincstől
385 Mivel testem por földéhöz csatol. [Az ö sh-t is megtartotta a kiadás.]
387 Tán czérnaszál, annál gyalázatosabb,
393 Az éhség kényszerítend nem sokára
395 E kötelék erősb, mint én vagyok.
396 Ah, úgy te gyönge szellem vagy nagyon.
401 Magasb szellem sejt, néked még daczolhat.
402 'S csak is ez az, ami velem daczolhat,
404 Elrejtve zajtalan mert működik,
409 Melynek határa egy arasztnyi lét,
410 Hadd meglátnom hát azt a működést
438 Nehány marok porrá silledsz-e csak,
444 Elégek! – és a vészt hozó tüzet
462 Hogy fáztok más felettetek ha nincs
465 Rokonibbat mint a' rideg öreg volt:
479 Ha felveszem képem, leroskadasz,
480 'S e' féregnek itt melletted el enyésznek.
[A féregnek sh, helyesen férgek.]
518 A százados fa és az egy napos légy,
523 Ne félj, betöltöd czélodat te is hát,
532 Míg a vég el jő, s az egész eláll. –
539 Miljó évekre lesz tulajdonod.
541 De forró vágya ez ifju kebelnek

NEGYEDIK SZÍN

556 sor előtt a szerzői utasításában: …korbácsokkal rendet tartó felügyelők…
559 Nem hagyja trónja párnáján piheni?
567 Száz tartománynak kincse mond urának,
580 Miatta, és nem köszönve magamnak. –
600 És újból kezdesz, régi sikereddel.
601. sorban utasítás: … ez jajveszékelés közt és …….…… összerogyik.)
601 Hiába hívod azt,
606. sorban utasítás: … neét ki akarják hurczolni.
606 Hagyjátok őt. El innét.
608 Ki e nő és mi bűbájt bír sajátúl?
610 Lerántja porban fetrengő magához? – [Itt tévesen Arany javítása került a kiadásba, noha M sora a következő volt: Porban fetrengő lényéhez ragadja?]
612 Melyekkel gúnyúl vett körül teremtőd,
613 Eszedbe hozni hernyu voltodat,
614 Ha önhitedben lepkeként csapongasz.
621- 'S így nincs más hátra, mint hogy a' tudás
622 Azt eltagadja, 's az erő kaczagja. [M két sorát Arany 3 sorra bővítve javította: Nincsen más hátra, mint hogy a tudás / Tagadja létét e rejtett fonálnak: / S kacagja durván az erő s anyag.]
629 Ha most halnál meg, amint meglelél. [A 3. visszajavítás Szabó J. Tragédia-szövegében. A föllelél alaknál ez a Szász Károly ellenében történt visszaállítás keresetlenebb, írja Szabó József. Ld. SZABÓ 321.]
630- Mért él a pór? – a gúlához követ hord,
631 Mit az erős rak, s állítván utódot
638 Neked hitvány szám, nékem egy világ,
643 A bájnak ép úgy fejdelme vagy,
644 Mint a hatálynak én – meg kelle lelnünk
647 Tudom, parancsod nékünk végzetünk,
648 Nem is kötődöm, csak kevés időt
649 Ne többet e szót.
663 Ah, mílyen édes kebleden pihenni. [A dőlt betűs szó Arany javítása, a helyes a millyen lett volna!]
667. sor után utasítás: (*Luciferhez.*) [Csak a 3., 1869. évi kiadásban szerepel! Logikus, a szerző gyakorlatát idéző ez a közbevetés. Netán mégis M készítette elő a 3. kiadást? De a K-ban és az első két kiadásban nyoma sincs, csupán Gyulai 1880. évi és Tolnai 1924-es krk-ában bukkan fel, így kerülhetett Striker Sándor „érintetlen" szövegébe.]
668 Te meg tiltsad be azt a jajgatást.
670 Együtt öröklé aztat az igával.
676 Ha az a népjaj nem hágy megnyugodni,

679 Felejtek mindent, ami kívülem van:
687 És véled én. –
700 A végezet el ítélt állata,
701 Melly bár mi rendnek malmán húzni fog,
702 Mert arra van teremtve. Márma mentsd fel: [Apró tévedés, M változata egy mondat volt: ….. teremtve, márma mentsd …..]
703 Amit te el vetsz, ő meg nem nyeri,
707 Ha kebelében öntudat lakik. [M-nál pont van a mondat végén.]
710 Mert minden ember úralomra vágyik,
711 Ez érzet az, és nem testvériség,
712 Mi a szabadság zászlajához üzi
714 Nem ébred benne, és csak sejtelemként
715 Zaklatja azt mindenféle mi új,
716 'S mi tagadása a' már meglevőnek [M-nál hiányzik a ; a sor végén.]
717 Abban reménylvén testesülve látni
720 Nem hatja át tömét; sötét leend az,
721 Csak a hullám fényes, mit szine fölvet, [M-nál az utolsó szó: fel vet, a kiadás hibásan Arany javítását írta be.]
722 És melly hullám esetleg épp te vagy.
726 Fényes helyedre tolakodni bátor.
732 Ki-vált egyénnek lánczokat és gyürűket,
734 Fölébe teszlek, ez tesz nemesebbé –
744 Intésül annak, a ki nagyra tör,
753 Mit vágyol mást, ha keblemen pihensz?
759 Untatlak is e' dőre fecsegéssel? [Arany két sorba írta át ezt a sort: Ah, fáraó, tán már untatlak is / E hasztalan, e balga fecsegéssel?] /
780 Melly arczaidnál játszik s elröpűl?
781 Vékonyka porréteg marad utána,
787 S a' pusztán koldús, szolganép tanyázik.
788 S mind ezt nem az égrázó fergeteg,
802 Egyesekből mely egy egészet alkot.
805 Vezess, vezess, Lucifer, új helyemre,
808 Ha megjössz, szűd e szíven menhelyet lel.
809 Igen, igen; sejtem, hogy újólag
814 Talán előbb, a czélt, mintsem reményled,

ÖTÖDIK SZÍN

818 Nézd, arra ment atyád el gyors hajón,
820 Egy durva nép él ott, mely vakmerően
824 S vezesse közénk épen hős atyádat.
825 De mért ment hát atyám oly messze földre,
827 Ha szép neét meg bú emészti itthon?
829 Istennek átka van oly gyermeken.

830 Csak a szerelmes nőnek igaza
844 De hogyha túlerős, annyára tör,
846 Ha e szó benne túlerőre jöne,
847 Ha megcsalhatná a' szentelt hazát,
849- Nem hall az ember semmi izgató hírt,
850 Mint hogyha sergünk ellent sem találna.
852 Tán senki sem forral már terveket,
854 A felséges népet szükséglené.
855 Reggeltől fogva járom e helyet,
856 S ki sem szólít szavazatom miatt.
857 Unalmas lét, mit kezdjen már az ember?
859 El innen, engem illet ez a hely itt,
868 Igy koszorúzzák azt az állatot,
869 Mit áldozatra szánnak.
876 Nagyoknak asztalánál? – Óh, te gyáva, [Az 1996. évi Striker-kiadásban tévesen a 875. sorszám áll.]
882. sor után ut.: megjelenik, a Charisek körülállják… [M a 884. sorban is így, e-vel és latinosan írta a szót.]
889 Le véled, szemtelen!
939 Fogjátok el neét; ha városunknak
940 Bántása lesz, haljon meg gyermekével.
960 Borzalma közénk lépend nem sokára,
961 Unalmas árnyjátéktoknak nem-e
962 Kopogtat szintén véle bé határa.
964 Mi vétketek hát, melly miatt könyörgtök?
966 De nőm nem jő elém és gyermekem;
968-Ah, Miltiades, mért jössz, jöttödön
969 Ha nőd sem bír örűlni. – Gyermekem,
970 Anyád leroskad, tartsd fel, tartsd fel őt
971 Még jó nevet sem hágy reád atyád! –
974 De jobban vérzik szívem és a hon.
985 Oltárodnak fölébe szentelem.
992 Ezt a' hitvesnek kellett vólna tudni.
995 Mig egykor eljövendek érte hozzád.
1009 Miért eresztéd csak szét népedet?
1011 E hitvány nép csak békót érdemel,
1018 Hát hogy ha még olly tiszta, mint enyém!
1027 Csak én haljak meg – óh, miért is éljek,
1044 Tedd meg, hisz ezen nép
1048 Ki ábrándultál-é hát? / ÁDÁM Oh igen.
1062 Te meg nő, aki a' paradicsomból
1075 Borzongat kissé idegenszerűen
1082 Átok reád, te köznapos rideg nép,

HATODIK SZÍN

1091 Ki van köztünk, ki még hisz istenekben?
1099 Unott holnap, mi még ma elragadt,
1102 Hűségét értem. Vagy ki az, dusabban
1103 Ki kedvesét kitartja?
1105 S ha is, te ki telhetetlenül
1106 Vágyol gyönyört s haszontalan csapongsz,
1125 De hát a fogadás? –
1131 S nem esz meg-é rút féreg téged is?
1134 után ut.: … életéért kérve, újjait föl emeli. ……. hüvelyét feléje tartja.)
1135 Recipe ferrum! – Gyáva te. Elég
1140 Forróbb a vágy, ha egy kis vér futott.
1158 Dagadó kebled tőlem ne vond el,
1162 Szemedbe tartom, hogyha ott találod
[1861 variánsa, 1863-ban maga M javította így a verssort: Szemed befogom, ím, ha ott leled. Nem lett volna célszerűbb ezt tekinteni a költő érvényes szövegének?]
1163 Azt, amiért én is versenyre léptem,
1164 'S dicséretet sem bírok érdemelni. –
1166 Miért is az a' szép lány oldalánál,
1167 Jobb hasznát hogy ha már nem tudja venni,
1172 Valóban, egy ily arc egész köröknek
1173 Költészetére fagylepelt boríthat,
1174 Ki ellent áll a percz igézetének,
1178 Már benne lappang a' fekete halál,
1182 A borral, szerelemmel
1183 Eltelni soha sem kell;
1187 Mint horpadó sírt a nap,
1188 Létünket megaranyozza.
1189 A borral, szerelemmel
1190 Eltelni soha sem kell;
1194 Mint horpadó sírt a nap,
1195 Létünket megaranyozza.
1214 Rém kisértett a nagyok agyában,
[Téves szöveg, M eredeti sorában nincs rém – az már Arany jav. A kiadás megváltoztatta M sorának lejtését, pedig az jambikus volt:
Kisértett a nagyok agyában.
∪ – / – –/ ∪ – / ∪ – / – .]
1225 Vagy nem vagy-é jól férfi keblemen?
1226 Ah, jól vagyok. De nézd el, Sergiolus,
1227 A boldogság komollyá hogy ha hangol,
1232 Melly hervatag.

1245 Keserüet kivánna már a' lélek.
1255 Cseréld meg őket, és ő tüzend keresztre.
1265 Hogy a savanyu úr is fel kiált?
1267. sorban ut.: ÁDÁM (Feléje sújtván poharát.)
[Véleményünk szerint helyesen: sújtva. A szót a sújtván-ból a képző átírásával javították. Így M javított, nem Arany, ezért itt a sújtva fogadható el M szövegének. Ld. még 1999-es kiadásunk szövegváltozatait!]
1283 De hogyha a vész ajtódon koczogtat,
1303 Nincs már hited, kövekké dermedének.
1347 E látvány kissé borzongatja hátam,
1367 Mint dagadt párnákon renyhe kények;
1372 Érvényesíteni mind, mi benne van.

HETEDIK SZÍN

1388 És hölgyeinkn is a győző jogát.
1390 Nem-é látjátok ezt a szent jelet,
1391 Mely testvér pánttal egy czélhoz csatol? –
1400 Ha annyi hitvány aljas tervezettel
1401 Keblében a szent zászlót lengeti,
1414 Lesújtom őt. – // S ha szellem nála is lesz?
1416 Nem-é nemesb, ha őtet emelem fel. –
1448 Nem-é hiszesz már semmi nemesebbe?
1470 S ti mégis mindig ezt keresitek
1493 S e meztellábas ronda csőcselék,
1512 Nincs-é joguk hős voltok érzetében
1558 ….. Vagy, beszélj,
1561 Hát bírtok-é egy Anastásiussal?
1573 Isten dicsére, a máglyára vélök!
1576 Erősek vagytok, tesztek mint akartok,
1578 Megszámitottak bűnóráitok,
1606 Mért is tűnt csak szemembe mind ez a bűn!
1625 Hozasz érvényre a kor ellenében:
1640 Mit járnak ottan azok a piszkos barátok,
[A piszkos szó már Arany jav., idekerülve a hatodfeles jambusi sor hetedfelesre nőne!]
1660 Az Úr dicse ha mindjárt felkapott is,
1662 Csak egyedül te maradtál kicsinyt le.
[Arany javította a maradál szót maradtál-ra, az „érintetlen” szövegű kiadás tévedett.]
1672 Iedve kezdünk futni, …
1683 Úgy rémlik, egykor hogy már ismerélek,
1686 A' szerelem amilly mulattató

1688 Felnéz – mosolyg, óh, hála az egeknek!
1690 Nem gazdag díj-e a szó ajkaidról?
1697 ’S ha is, mit nyertem. Vagy hálás leszek,
1698 És ott vagyok, mint hogy ha ők be érnek:
1699 Vagy háladatlan, ’s így elkárhozott. –
1700 Pedig nem volt rútak üldözőink.
1704 Nem zárja tőlem a reményt le, úgy-e?
1710 E fekete szalag? –
1715 Hogyan ne volna ott a’ szerelem?
1718 Penig gyötörsz, …..
1719 Szintén le fog zárni ez a’ fal téged is?
[Téves! M sora a K-ban: Szintén le zár ez a fal téged is? Nem hat versláb, csak öt, s tisztán jambikus.]
1720 Le ám, de kulcsa …..
1721 Nagy kár – irandék egy szép alagyát
1722 Álnok! El szememből!
1723 S miért? hát nem-e nagy eszme az, midőn
1725 Én megyek.–
1728 Inkább a’ kulcsot majd ablakomba’ helyzem. –
[A majd szó A jav. volt, itt felesleges többlet.]
1729 Hadd tudjam hát meg legalább neved,
1733 És tiéd lovag?
1747 S szent fogadást tőn a szűz Máriának,
1762 Nevezetes! Az ördög van veled tán?
1770 De az nincs tiltva tán, hogy én szereslek.
1781 Letörli a költészetnek zománczát
1782 Arczáról, önmagát …
1817 Hol csak nékünk szeretni nem szabad?
1826 Ki annyi sánczot vívtam a pogánytól,
[Szabó J. 4. visszajavítása. Érvelése figyelemre méltó: „Arany változtatása megtöri a kép (=sánc) egységét, és gyöngíti az ellentét erejét: a pogánytól vívtam sáncot, ezt a sáncot – a zárdaajtót – ne tudnám áttörni? – SZABÓ 322. l.]
1840 Daczolni érted mindennek fogok.
1860 Szemetlenségben jóval túlhaladja,
1878 Csatára szálltam szent eszmék miatt,
1888 Szégyen nélkül elhagyhatom helyem

NYOLCADIK SZÍN

1916 Rosz álmom volt az éjjel, rettegek,
1919 Már múltkor is, ott a kigyónak fejénél.
1928 Amint izzasztók az öreg királyt,

1966 ’S hol hódolást lát, mellék czélt gyanít.
1977 Ki vágynék illyen körben változást.
1979 Bal jóslatú illy arczú férfiú.
1981 Kiméljétek meg őt illyen gyanútól
1982 Előttem, kit szentelt pántok csatolnak
1983 Hozzája. – Ő beteg – nagyon beteg.
1984 Betegje tán e súgárzó szemeknek?
[A helyes szó Betege lett volna, a j-t Arany szúrta be.]
2000 Egy fillérem sincs, mindent elvivél már.
2002 Az udvarhölgyek járnak pávaként.
2010 El árulom a’ tudományt miattad,
[Csakhogy a tudományt szót maga M javította tudásomat szóra. M kivakarta a szót és átírta, Arany áthúzva és föléírva javított. Tehát a ma ismert sornak kellett volna maradni!]
2034 Kétséges rang-e hát a Tudomány?
[M a K-ban kis betűvel kezdte a tudomány szót.]
2042 Ha lelked volna olly rokon velem,
2045 Kivűl a’ boldogságot, csak körömben,
2057 Most senki sem hisz, kisszerű idő van,
2070 Mit kezdjek én daczolni ellenökben?
2076 Míg bűne a’ koré, melly őt szülé.
2110 után ut.: …… a szín végéig ivogat.)
2129 Oh, jő-e kor, mely e rideg közömböt
2137 S lezúzza tán azt is, aki kimondta.
2140 Mely a földet meg fogja ifiítni:

KILENCEDIK SZÍN

2150 S eleibe dobtuk fejdelmünk fejét, [A kiadásban tévesen ez a 2151. sor.]
2154 De a másik szózat sem hangza el,
2155 Mit a jobbakhoz intézett a’ hon.
2171 De ezt szuronnyal mind kiszerzitek,
2173 Most vérze el egyik tábornokunk,
2215 Szövetségestek úgy is, hagyjuk őt.
2225 Leleplezi valóban bűnöket!
2234 Ki vagy te, hogy Dantonnal ezt merészled? –
2235 Megállj – vagy nem-e tudod,
[M eredeti szövegében a vagy nem szerepelt, az már A jav.!]
2236 Hogy a polgáron kivűl nincs egyéb czím?
2240 Lépj sergeinkbe, és pályád kinyílt.
2245 Miért rohansz ily vakmerőn sirodba?
2247 Csak tikteket illet, népemberek? –
2253 Lakomra véle. Tik feleltek érte.

2254 Húgom, óvjon isten. –
[Téves szöveg. Ez így A jav. M eredetije, aminek itt kellett volna állni: Húgom, óvjon az ég.]
2255 Itt is van egy fő, nem rosszabb Rolandnál.
2267 Melyről mellőlem hullnak el naponta,
2271 Oh, nő, ha egy napig tanítanál csak
2272 Ez édes tudományban – második nap
2274 S e rémvilágban vágyol még szeretni,
2275 Nem rettent-é a lelkiismeret? –
2276 A lelkiismeret a közvilág
2277 Előjoga; kit a végzet vezet,
2280 Ha gyönge rózsa állott útain? –
2281 S aztán ki van eléggé vakmerő,
2284 Egy Catilinát, egy Brutust vezérel?
2286 Megszűnt egyúttal lenni ember is, és
2295 S ha így vagyon, mondd, mondd, miért nem szeretnél?
[A miért szó téves, M eredeti szövege mért.]
2296 Nem nő vagy-é, s nem-é én férfiú?
2298 Amint magával hozza a világra:
2301 ’S ha is? Mi haszna. Más isten vezet
2302 Mint mellyet én szivemben hordozok.
2307 Csupán, mely mindég ifiú – a szív.
2322 Ha síron túl megbékélt szellemed
[Szabó J. 5. visszajavítása, Szász K. javaslata ellenében. Mint írja: „Kibékülhet két haragos, itt azonban Danton belső megbékéléséről van szó.” – SZABÓ 322. l.]
2326 sor után ut. …. pikákon nehány véres főt hurczolva, …
2353 Hogy elbukott, látott tán hasonlót.
2372 A felséges nép majd ítélend fölötted,
[Noha a szövegbe beleírja, a 2164. sortól a Striker-kiadás 1 sorral kevesebbet számol, majd a 2239.-től már 2 sorral tér el a sorszámozás. Tolnaihoz hasonlóan nem számolja be a folyamatos sorszámozásba a K azon 2 sorát, melyeket az első kiadások még nem közöltek.]

TIZEDIK SZÍN

2445 Pirúlnom kell, midőn dicsértetem.
2457 Mint azt másokkal tartod czélszerűnek.
2464 Anyag s szellemvilágban egyiránt.
2479 Ha nép közé megy a mai világban.
[Téves, a megy szó A jav. A madáchi szöveg eredetileg a nép közé jő volt!]
2499 Mi rettentő komoly egész dolog.

2503 Ki általlépi, véresen lefogja.
[A következő három sor Szász bírálata nyomán M jav. 1863-ban:]
2504 Ily dőreség áll, látod, szüntelen
2505 Utunkba, szentséges kegyeletül
2506 Védő a már megalakult hatalmat. –
[A Striker-kiadás Madách „ősszövegét”, a K és 1861 három sorát közli:]
2504 Illy dőreséggel küzdünk szüntelen
2505 A meglévő hatalmak védlete
2506 S kegyeletöknek szentsége nevében. –
2507 Ah, értlek, értlek, s így lesz-é örökké?
2527 Eszményesítés visz művünkbe lelket.
2545 Egyenlő lettem-é csak a’ butával,
2553 Fogd hát e sárgult pergaméneket,

TIZENEGYEDIK SZÍN

2584 S szűk rendszernek mértékébe
2600 Akárminő rekedt hang, míg fölér
2603 Hiszi, hogy jól csinálta a’ világot.
2605 Hol közbeszól a’ szívnek is verése.
2620 Mivel a hon forog másként veszélyben,
2624 De hogy ha áll is, a jaj hogy kihalt,
2635 Mit feljegyez, csak a’ múltnak dala.
2662 után ut. …lemennek a Tower belseébe, s csakhamar munkásokúl öltözve…
a sokadalomba vegyűlvén. – … melyen majom űl …
2676 Mulat felette a’ jó ifjuság. –
2681 ’S ki mondja, hogy kinek van igaza,
2687 Ép a’ torzkép az, mit nem tűrhetek.
2690 – Mert szellemek közt ez nem nagy külömség –,
2692 Ép a’ torzképek közt gyönyörködöm.
2694 Kéjhölgytől a szemérem szózata;
2736 A dús meg ördög, vérünket kiissza.
2737 Most jőne már, hadd küldeném pokolba.
2742 Én nem teendek véle semmit is,
2743 Leültetem csak, lássa, hogy ki az úr.
2744 Mivel szolgáljak, uraim? / ÁDÁM Mi sem kell.
2746 Azt vélitek tán, a’ pénzt hogy lopom,
2747 Vagy gyermekem s nőm koldulásra term.
[Striker S. a vastagon áthúzott madáchi szót kissé furcsa módon dekódolta. Szerintünk az utolsó szó terme – azaz: termett, régiesen – volt. Ez a sor Szabó J. 6. visszajavítása egyben. „A koldusbot állapot kifejezése, a koldulás pedig cselekvés, s inkább erről van szó.” – írja. – SZABÓ 322. l.]

2757 Nem-é dicső. – / ÁDÁM Engem csak undorít.
2765 Paraszt, el innét! – azt hiszed talán,
2767 Ne bántsad. Térj ki néki.
2769 Lenézéssel hát még miért tetézi,
2770 Ha mint nadály jólétünk szopja ki.
2782 Hogy őrzi a lány egy tekintetét,
2784 Jól tudja bár – de hát mi gondja arra –,
2792 De mit tegyek, kell élnem, s nem tudok mást.
2799 Mi örömem telik ti bennetek,
2808 Ne hígyen néki, rosz mértéke van
2812 Majd észrevétlen leng el előttem.
2816 E gúny hideg, ne érintsed vele.
2840 Hiszen tán drágább mint a többi.
2843 Artúr, ön jó, megemlékszik reám.
2849 Artúrnak szülői
2850 Vagyonosok, igaz, de nem tudom,
2874 Anyám, ne engedd. – / ANYA Rendőrért kiáltok,
2875 Hagyd őt – eszére tér tán,
2896 Lánykáikat, és lesz majd háború is;
[Ez a sor valószínűleg Arany első javítása volt, szerintünk az eredeti Madách-sor, minek itt kellett volna állni: Lánykáikat, majd lesz verekedés is,]
2903 S mulatni, úgy, hogy most tőlünk telik,
2908 Meglátod, a csira mivé fejel,
2909 Lerázván a tantermeknek porát.
2910 E két gyáras, ki itt felénk közelg,
2911 Korunkban az volt, mik most e fiúk.
2915 A munkásoknak bérét kell lehúzni.
[Szabó J. 7. visszajavítása. Madách „eredeti szövege dinamikusabb”, mint az Arany János-i csökkenteni. – SZABÓ 322. l.]
2916 Azt nem lehet, úgy is lázonganak már,
2918 S van is tán a’ panaszban ami az,
2929 Fecsérli ereét ily semmiségre.
2945 Csak az hibáznék még, te vén szipirtyó.
2946 Önök hajói még ma itt leendnek,
2952 Emlékezzék meg a jósnő szavára.
2955 Ő tölti most ki az ördög helyét. –
2956 El az utamból! – tisztelet nekem,
2957 Megőszülék a tudományban,
2958 A természetnek titkos kincseit
2959 Míg ernyedetlen mind felástam.
2963 Csakhogy több zaj kell most, mint kelle régen.

2999 Mint elhervadni fékető alatt
3003 Keze finom, tartása úriás. –
3012 Társamtól a pénz, tőlem kézszorítás.
3013. sor előtt ut. (Felsikojtva.)
3013 Jaj milly kemény kéz!
3023 Amott tovább láttam sok ékszerárust,
3025 Hadd nézzük csak meg.
3027 Mi szép, mi kedves, mint irígylik azt majd. –
3031 Sikojtást hallok, vagy csak képzelődöm?
3035 Akasztni visznek. Óh mi jó szerencse,
3036 Gyerünk mi is, ollyan izgató,
3039 Közömbös is, de majd elmondom én:
3042 Aztán több hétre a' kórházba jött.
3046 Vigan, pajtás! – mártírúl vérzel el,
3047 Neved közöttünk fényes név leend.
3062 Avagy csupán talán a társaság –?
3063 Hol ez rothad – buján tenyészik a bűn.
3076 A törvénytúdós szélyelvágja a
3083 E képről, még mint kis gyermek, szokám
3090 Ezerszer illy szép ékszer jő nyakadra.
3097 után ut. … megjelennek a bástya teteén.)
3102 Mely öszvetartá, a kegyeletet,
3114 Ez el fog jönni, érzem jól, tudom,
3122 Csakhogy nekünk, de nem kicsiny magoknak.
3124 Ma kell végezni, holnap késű,
3135 Im a komédiát lejátsztam,
3141 Jövőét vágyta látni minden:
3142 S szemét behúnyja most iedten.
3163 E földre csak mosolyom hoz gyönyört,
[A hoz szó A jav.! A sor „érintetlen" szövegként így lett volna jó: E földre csak mosolyom visz gyönyört,]

TIZENKETTEDIK SZÍN

3166 előtt színhely … felmerőlnek a földből. Nappal.)
[merőlnek sh. Helyesen: merűlnek.]
3168 Nem-é volt kis szerű a hon fogalma?
3207 Milyen bolond beszéd ez már megint.
3227 Átpillantásért vágyunk az egésznek. –
3233 De ő csak a homályban tévelyeg,
3234 S fogalma sincs arról, amit segít. –
3237 A művet ő teremti istenűl.
[Ez M első szövegváltozata, az 1863-ban megjelent sor is Madáché,

Szász kifogása nyomán jav. így: A művet ő teremti, mint egy isten. – Nem ezt kellett volna választani a kiadónak?]

3239 S azért jövénk ép tehozzád, oh nagy ember.
[Hiba, M szövege: … jövénk ép hozzád,]

3256 Mind jól kitömve. – Ezrenként lakának

3263 Erről meg azt regélik, hogy barát gyanánt

3273 Melyből reánk e mese is maradt.

3290 Lássunk hát mást. Ímé, ásványaink.

3291 Nézzétek, mílyen roppant széndarab:
[Véleményünk szerint a mílyen A jav. Az eredeti M: millyen.]

3292 Egész hegyek valának íly anyagból, [Ld. az előző jegyzetet!]

3296 Vasnak hivák és míg el nem fogyott,

3306 Büvös darabját bírjon megszerezni,

3328 Homérnek hívták. Ábrándos világot

3344 De hát a dajka tündér dalai,

3345 Nem csepegtetnek-é gyönge szívbe

3352 Műtárgyak míly csodás alakzatúak,

3353 Ez ágyu; rajta rejtélyes fölírás:

3357 Az nem volt gyilkos, aki ezzel ölt.

3362 S mig az hazug mód ídealisált,

3365 E százszerű tárgy, mílyen cifra mind, [Ld. a 3291. sor jegyz.!]

3377 Mely mesterén túl tartna, semmi műben. –

3390 Mond, mi hát az eszme,

3391 Melly illyen népbe egységet lehel,

3397 Hogy készen szedjen mindent, a mi kell.

3409 Elég idő hiszem a' tudománynak

3410 Fűtőszerűl kínálkozik a víz,
[Szabó J. 8. visszajavítása, igaza van: „…az anyag inkább kínálkozik, mint ajánlkozik." – SZABÓ 322. l.]

3426 Menten minden hatástól, szenvedéstől,
[1863-ban M javította ezt a Szász kifogásolta sort, így: Elzárva külhatástól, szenvedéstől, – nem inkább ennek kellett volna a Madáchot rekonstruáló szövegbe kerülni?]

3435 Tudnád-e tenni, hogy ami rokon,

3436 Ne vonz'a egymást, és ne lökje el

3447 El nem maradhat. Aki úgy kilestem

3459 Csak egy lépés az, melly még hátra van.

3462 A többi mind kint volt az udvaron,

3481 Most intetik meg a ki vétkezett,

3487 Veszélybe hozni az egész phalansteret.

3507 Rosz alkotása sem e hajlamot,

3528 Engedjék, hogy véssek rá egy kis éket,

3537 Oh mennyi ismerő mindenfelé,
3540 Ez megszűkülte a' világtekét,
3544 Ma két gyermek töltè be az időt,
3553 Mit is kapsz e' mindennapos nőn,
3563 El tőlem, el, e gyermek az enyém:
3566 Oh gyermekem! nem-e tápláltalak
3568 Mely e' szent pántot elszakítni bírja?
3574 Hagyjátok e' nőnek meg gyermekét.
3586. sorban ut. (Össze rogyik, gyermekét elviszik.)
3604 Szellembeszéd az, mely nemesb körökből
3605 Felénk rebeg, mint édes zengemény,

TIZENHARMADIK SZÍN

3611 előtt színhely … a többiek közzé vegyülten. …… Luciferrel röpülve.)
3612 Nem-e vágyódtál menten a salaktól,
3622 És visszasírok, fáj, hogy elszakadtam. –
3642 Egyéb más hátra, mint a' matézis. – –
3647 Ha eddig tartott csak ki hősiséged,
3661 Mint ázalagféreg, mely csepp vizében
3662 Daczolok véled, hasztalan iesztesz,
3667 Hiú ember! próbáld és meg bukol.
3669 Alak a testnél és napnál sugára?
3702 Szakítá azt fel. // ÁDÁM Majd én felszakítom.
3702 után ut. …Ádám egy sikojtással megmerevül.)
3713 Ollyan rettentő az, megsemmisülni. – – –
3750 'S ha is? – Van-é küzdés, nagyság, erő
3754 Csak mentse meg a földet – elmuland

TIZENNEGYEDIK SZÍN

3764 Amint felretten lépteink zajától;
3767 S a hold vörös képpel néz köd mögűl
3771 Hol az embernek lelke ereének
3779 Az ember bölcseénél, aki láttam,
3784 Első s utolsó ember a világon:
3787 Nyomorun-é, törpülve ízről-ízre,
3795 Csodálatos átvizsgálása az
3801 Nagy gúnykaczaj kitűzött czéljainkra.
3806 Közömbe tart, ki harczaimban és
3817 A vígasz rosszabb, mint sem bánatom volt.
3835 Az a különbség csak közöttetek,
[M eredetijében egy betűvel kevesebb van, a helyes szó különség lett volna.]

3838 Saját képedre, mint ő az övére.
3851 A jóllakásé, míg itt társadé
3865 Környülményeknek dőre magzata,
3866 Miket mind egyig a hitvány anyag
3873 Villában dőzsöl édes mámorában
3890 Sátornak árnya reszket bölcseén:
[A 3901–3905 sorokat M Szász bírálata nyomán 1863-ban átírta. Striker Sándor kiadása az első madáchi szövegváltozatot közli, holott az ultima manus az 1863. évi szöveg volt. Párhuzamosan közöljük:]
3901 De annál károsabb – s veszélyesebb még / De annál károsabb. – A babona
3902 Keblünkre mint a' durva babona. / Bárgyút vakít csak, aki úgysem érzi
3903 Mert túdósan, számokkal öli meg / A szellemet, mely köztünk hat,
[mozog;
3904 A szellemet, mit a bárgyú nem érez / De testvérét felismerné a jobb, ha
3905 De mindkettő egyenlően nem ismer / Rideg tanod számokkal meg
[nem ölné. –
3912 Mindég érkeznek újak; s oly kevés
3916 No, legalább tekintsük meg neét.
3917 Nem akarom meglátni, mert ha silledt
3921 Költészet, hogyha silledt, torzalak lesz,
3926 Tisztességet se gyakorolsz neén.
3935 Vezess jövőmből a jelenbe vissza,

TIZENÖTÖDIK SZÍN

3944 Hogy a természet rende felbomoljon,
3994 Következetességén bámuland
[A sor végén M szövegében egy ott szó is állt.]
3999 Daczolhatok még, istennek, neked.
4002 Nem-e vagyok magam e' nagy világon.
4007 Nem-e minden percz nem vég és kezdet is?
4012 Én félek tőled…
4016 Mit a nő meg nem ért, s csak gátjaul van.
4024 Ha megsugom. De jőj tehát idább:
4031 Hiú káprázat volt, nyugalmamért.
4033 Fiad bűnben, trón bíborán fogamzott.
4062 Melyet kigúnyol, mellyért vérezett
4068 Takart istenkéz el vágyó szemedtől.
4075 De átcsillogjon mégis a' jövő,
4077 Emeljen a' végetlen érzete.
4079 Hadd korlátozzon az arasztnyi lét.
4134 És ő épen rád szorúla,

* * *

Striker Sándor vállalkozása előtt Szabó József próbálkozott 1972-ben egy olyan Tragédia-kiadással, amely, meglehetősen kis részben ugyan, de vissza akarta csempészni az Arany-javításokkal szemben az eredeti Madách-szöveget. Ez a visszaállítás 9 sorban történt meg, melyből az első nyolcat A fenti Striker-kiadás „madáchi" sorai között külön is jeleztünk.

A 9. sor azért nem került be, mivel itt egy Madách által javított sor első változatát állította vissza Szabó József. A 3800. sor „A végső hörgés kisszerű jaja" lett Szabó kiadásában, a változtatás megokolása jól mutatja: tarthatatlan álláspont részben visszaállítani a madáchi eredetit. (Ld. SZABÓ 322. l.!)

Striker Sándor könyve viszont Madách teljes, „érintetlen" szövegét igyekezett rekonstruálni. Ez a rekonstrukció sikeres, de nem hibátlan vállalkozás volt. A kötet sorait összevetve az 1861-, 63- és 69-es kiadások, továbbá a későbbi kritikai kiadások textusával, megállapíthatjuk, hogy Arany János javításai (sőt, még Szász Károly szövegmódosító javaslatai is némiképp) az esetek többségében csak előnyére váltak Madách művének. Semmiképpen sem lenne szabad ma már „visszaállítani" Madách első szövegváltozatát. Már csak azért sem, mert a Striker-kiadás az első madáchi szövegváltozatot közli mindenütt, holott az ultima manusnak az 1863. évi, a szerző által továbbjavított, csiszolt szövegnek kellett volna lenni, s abban bizony egyetlen kivétellel – a meztelábas szót állította vissza csupán saját szövegéből – elfogadta Arany János javításait Madách. Az „érintetlen" szövegű kiadás is azt bizonyítja számunkra: nagyon is helyénvaló volt Arany tapintatos korrekcióinak többsége (gondoljunk pl. a ma már komikus tájnyelvi hatásokra, a nem-e, nee, bölcsee, sikojtás, tikteket-, aztat-, silledt-féle szóalakok javítására), ezek a korrekciók sokat segítettek a Tragédia sikeres befogadásában, kanonizálódásában. Persze akadnak olyan javítások is, ahol M korábbi szóváltozata lenne már ma az elfogadhatóbb (mint pl. a máskint helyett a másként, vagy a körökbül helyett a körökből).

A kiadás szövegét tehát ezután a vizsgálódás után sem tekintjük új Tragédia-kiadásunk forrásának.

III.

Kerényi Ferenc „szinoptikus” kritikai kiadása (2005)

(A **2005**-ben kiadott „megállapított szöveg” jelen, **2014**. évi kiadásunktól eltérő sorai, szavai vagy betűi aláhúzva, a végig *dőltbetűs* szerzői utasítások *eltérései dőlt betűvel* és *aláhúzva* szerepelnek.)

[Kerényi Ferenc szinoptikus kiadása főként az első két kiadás alapján alakította ki a mű „megállapított szövegét”, az ultima editio elve alapján többségében az 1863. évi II. kiadást véve alapul. A kiadásban a 19. századi helyesírást követi, s az eredeti, a kiadásokban Arany és Szász által javított és módosított, de a szerző által elfogadott, jóváhagyott, második kiadásban megjelent nyomtatott drámaszöveget kísérelte meg rekonstruálni. Sajnos sokszor a kézirattal és/vagy az 1861-es kiadás hibátlan ritmikájú és helyesírású szóalakjával is szembenállva „állapította meg” a későbbi kiadások számára a normaszöveget. Ezzel megerősítette azt a tévhitet, hogy Madách hanyag, rossz verselő volt. Ezért a második kiadást követve a számos esetben az ékezethibával trocheust, vagy piricchiust létrehozó krk is gyakran ezt a látszatot sugallja. Jelen edíció, amely eddigi drámakiadásaink szellemében nem változtatja meg a sorok lejtését és mindenütt a mai helyesírást preferálja. Ezért a krk helyesírásukban eltérő, de verstanilag közömbös sorait az itt következő kimutatásban *nem* soroljuk fel, így pl. a *cz* a c helyén, vagy az idegen szavak régies írása esetében pl. a *hypothesis* a hipotézis helyén *nem* jelenik meg összeállításunkban. Nem követhetjük az első két kiadás teljesen eklektikus, következetlen gyakorlatát a kétjegyű h*ss*zú mássalhangzók olykor három-, olykor négybetűs írásában sem, nem tartjuk szerencsésnek, hogy a szinoptikus kiadás ezt a megoldást „állapította meg” a jövendő Tragédia-kiadások zsinórmértékéül. Szintén nem lajstromozzuk a krk első kiadásokat követő gyakorlatát a külön- és egybeírások terén, ezért például a vonatkozó névmásoknál – mint az a ki v. a mely esetében – több száz eltérő sort kellene itt közölnünk. Ezzel szemben mindenütt megtartottuk 1999. évi kiadásunknak Kerényi Ferenc 1989-ben megjelent „kritikai igényű” kiadásán alapuló azon szöveggondozási elveinket, amely alapján mai helyesírásúra javítottuk a szótagok időtartama szempontjából közömbös szavakat, mint ez látható pl. az első, 61. sornál írt jegyzetből is. Nem tartjuk követendőnek a krk-nak azt a „szöveg-megállapítási” módszerét sem, amely a szereplőnevekben és a szerzői utasításokban is mereven ragaszkodik 1863 ma már hibás helyesírásához – pl. a TANITVÁNY rövid i-vel, a KOLDÚS hosszú *ú*-val írásánál, vagy a rengeteg hosszú magánhangzós -úl, -űl rag esetében –, holott prózában semmiféle verstani kötöttségünk nincs. A megállapított szöveg ezért nem képezhette számunkra mintáját egy mai, pontos, „olvasóbarát” Tragédia-kiadásnak. A két összehasonlított kiadás **évszámát kövér betűvel** írjuk be.]

ELSŐ SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	61	Ki a végetlen ürt kimérted,	[A jambust is felerősíti a mai
2014	61	Ki a végetlen űrt kimérted,	helyesírás.]
2005	76	S te, Lucifer, hallgatsz, önhitten állsz,	
2014	76	S te, Lúcifer, hallgatsz, önhitten állsz,	[Megőriztük az A jav.-ból kialakult jambust.]
2005	119	S nem érzéd-é eszméid közt az ürt,	
2014	119	S nem érzéd-é eszméid közt az űrt,	
2005	136	Küzdj a salak közt, gyűlölt, idegen.	
2014	136	Küzdj a salak közt, gyűlölt, ídegen.	[Megőriztük a jambust.]

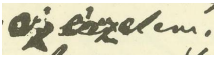
MÁSODIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]

[A II. színtől a krk 2005 feladja a folyamatos sorszámozást, ezért külön jelöljük az „egyéni” sorszámot, mint itt: II/40]

2005	II/40	Mi a sugár, ha szín nem fogja fel?	[A kiadásokban makacsul vé-
2014	193	Mi a sugár, ha szív nem fogja fel?	gigvonuló téves olvasat javítása. A sugarat nem *szín*, hanem csak a *szív* foghatja fel. Ezt igazolja a K-sor nagyítása is a IV. fejezetben.]
2005	II/47	Megirigylendi a gyermekkedélyt.	[A krk az első kiadások helyes-
2014	200	Megírigylendi a gyermekkedélyt.	írását, fogadta el, pedig a versláb így piricchius!]
2005	II/53	E sokszerü szó és egy értelem.	[Ld. az előző sor jegyzetét!]
2014	206	E sokszerű szó és egy értelem.	
2005	II/60	Mely lankadástól óvja szivöket,	[A K-ban még a *Mely a lan-*
2014	213	Mely lankadástól óvja szívöket,	*kadt szűt védve befogadja* sor állt, ezt Madách Szász tanácsá-

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
			ra a II. kiadásra megváltoztatta. A sor KOZOCSA szerint hosszú *í*-vel állt a M javította I. kiadáson. Tolnai szerint a rövid *i* sh, egyetértünk vele, így látta ezt az 1989-es kiadás is. 2005 mégis az 1863-as sajtó- és helyesírási hibás, „jambusölő" változatot tartotta meg.]
2005	II/61	Emelve a bukót: ez érzelem.	[Mellékeljük a K sorát. A rajta
2014	214	Emelve a bukót: az érzelem.	látható jav. bizonytalan: a vagy e, ezért új kiadásunkban is a szövegösszefüggésben természetesebb *az* szót fogadtuk el, nem a kiadások többségének e-jét.]

Szerzői utasítások a 218–219, illetve a 220–221. sorok előtt:

2005	II/65–66, ill. 67–68	(*félre) (fenn)* [majd:] *(félre) (fent)*	[Az utasítások ritmusát már a 3. kiadás és Tolnai krit. kiadása is visszaállította, mi új kiadásunkban maradunk előző szövegünknek a K-ot követő megoldásánál.]
		1869, 1924: (*félre) (fenn)* [majd:] *(félre) (fenn)*	
2014		*(Félre.) (Fent.)* [majd:] *(Félre.) (Fent.)*	

2005	II/87	Meg a sas, mely a kismadárra csap.	[2. versláb így nem spondeus,
2014	240	Meg a sas, melly a kismadárra csap.	hanem trocheus!]

2005	II/106	Én lelkesűlök, szép s uj dolgokat mondsz.
2014	259	Én lelkesűlök, szép s új dolgokat mondsz.

2005	II/124	Hisz olyannak tünsz fel, mint mi vagyunk
		◡ ◡/– – / – –/ – ◡/◡ –/

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
			[Előző kiadásunkban is a K tiszta jambusait vettük alapul, míg a krk is a legtöbb kiadás verstanilag döcögő sorát követte. A *tűnsz* szót is meghagytuk jó helyesírással, mert az mindkét formában hosszú szótag.]
2014	277	Hisz ollyannak tűnsz fel, mint mí vagyunk ◡ –/ – –/ – – / – –/◡ –/	
2005	II/131	S megtisztel, hogyha társaúl fogad.	
2014	284	S megtisztel, hogyha társaul fogad.	
2005	II/134	Áldást vagy átkot szórva istenűl rá,	[A verselés szempontjából indifferens esetekben ragaszkodunk 1999 helyesírási modernizációjához. Az *-ul* és az *-úl,* valamint az *-ül* és az *-űl* egyaránt hosszú az időmértékes verselésben zárt szótag esetében.]
2014	287	Áldást vagy átkot szórva istenül rá,	
2005	II/135	Ép ugy tekintünk rátok mi alá,	
2014	288	Épp úgy tekintünk rátok mí alá,	
2005	II/147	Küzdést kívánok, disharmónát,	[A *z* a szóban Arany toldása volt, de ezt a korai kiadások, továbbá az új krk sem vette figyelembe.]
2014	300	Küzdést kívánok, diszharmónát,	
2005	II/148	Mely új erőt szül, uj világot ád,	
2014	301	Mely új erőt szül, új világot ád,	
2005	II/162	Mint ezt, mivel éltetve melegit?	
2014	315	Mint ezt, mivel éltetve melegít?	
2005	II/183	Koránse hidd.	[1999-ben mai helyesírásúra javítottuk a szót, ezt új kiadásunkban is megtartjuk.]
2014	336	Korántse hidd.	

HARMADIK SZÍN

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	III/4	És kényszerítem nékem termeni.	
2014	345	És kényszerítem nékem termeni.	
2005	III/5	Én meg lugost csinálok, épen olyat,	
2014	346	Én meg lugost csinálok, éppen ollyat,	
2005	III/42	Megbírta volna azt saját erőm.	
2014	383	Megbírta volna azt saját erőm.	
2005	III/64	Nem is erős? – Ne hidd, homályban űl	
2014	405	Nem is erős? – Ne hidd, homályban ül,	
2005	III/66	Mert látásától megszédűlne a fej.	
2014	407	Mert látásától megszédülne a fej.	
2005	III/77	Magasba törve szakadatlanúl,	
2014	418	Magasba törve szakadatlanul,	
2005	III/88	Ellentállhatlan, mely alak után tör,	
2014	429	Ellentállhatlan, melly alak után tör,	
2005	III/99	Mely még imént piroslott és örűlt,	
2014	440	Mely még imént piroslott és örült,	
2005	III/111	Mit ösztönöm sejtett, de nem becsűlt,	
2014	452	Mit ösztönöm sejtett, de nem becsült,	
2005	III/118	Nem egy barát, ki bíztasson vagy óvjon.	
2014	459	Nem egy barát, ki biztasson vagy óvjon.	
2005	III/119	Nem igy volt ám ez egykor, szebb időben.	
2014	460	Nem így volt ám ez egykor, szebb időben.	
2005	III/120	Hiszen ha oly kicsinyes lelketek,	
2014	461	Hiszen ha oly kicsínyes lelketek,	
2005	III/128	Látod, nem birsz velem,	
2014	469	Látod, nem bírsz velem,	

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	III/130	Hiv, hisz nem merne más.	
2014	471	Hív, hisz nem merne más.	
2005	III/132	A föld nemtője gyönge és szelid.	
2014	473	A föld nemtője gyönge és szelíd.	
2005	III/139	S eme két féreg itt megsemmisűl.	
2014	480	S eme két féreg itt megsemmisül.	
2005	III/141	Az ember, hogyha istenűl fogad?	
2014	482	Az ember, hogyha istenül fogad?	
2005	III/156	Ijesztő réműl a kétségbesőnek;	[1989 és 1999 helyesírási javí-
2014	497	Ijesztő rémül a kétségbesőnek;	tását követjük 2014-ben is.]
2005	III/174	De én az életfájából nem ettem,	[Mind az 1924 évi krk, mind
2014	515	De én az élet fájából nem ettem,	1989 és az 1999 értelemszerű- en a kézirat különírását követi – sőt, ezt lehet, hogy 1869-ben maga M javíthatta ki, 2005 krk mégis ragaszkodott az első két kiadás sh- gyanús, értelmetlen mondatához. Mintául a jövő hibátlan Tragédia- kiadásaihoz?]
2005	III/178	Eszmél, örűl, szeret és elbukik,	
2014	519	Eszmél, örül, szeret és elbukik,	
2005	III/197	Amit tapasztalsz, érzesz és tanúlsz,	[A két utóbbi sorban megtar-
2014	538	Amit tapasztalsz, érzesz és tanulsz,	tottuk 1999. évi helyesírási korszerűsítésünket.]

NEGYEDIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	IV/21	Mind érzi, hogy betölté hivatását,	[1924 krk helyesen állapította
2014	576	Mind érzi, hogy betölté hívatását,	meg, hogy a *hivatását* szó he- lyesírási hibás, sh tulajdonkép- pen.]

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	IV/31	Nincs földindulás, nincs vész, mely ledöntse:	
2014	586	Nincs földindúlás, nincs vész, mely ledöntse:	
2005	IV/35	Nem én. Ürt érzek, mondhatatlan ürt.	
2014	590	Nem én. Űrt érzek, mondhatatlan űrt.	
2005	IV/46.	sorban ut. *(A munkások közűl Éva ..... férjére borúl.)*	
2014	601.	sorban ut. *(A munkások közül Éva …… férjére borul.)*	
2005	IV/57	Melyekkel gúnyúl vett körűl urad,	[Az utóbbi három sornál meg-
2014	612	Melyekkel gúnyul vett körűl urad,	tartottuk 1999. évi helyesírási korszerűsítésünket.]
2005	IV/60	E vékony szál, láttad már, míly erős,	
2014	615	E vékony szál, láttad már, milly erős,	
2005	IV/63	A mílyen sértő, ép oly kellemes.	[Mindkétszer a *míly* helyén is-
2014	618	Amillyen sértő, éppoly kellemes.	mét az 1989-es Kerényi-kiadás *milly* megoldását favorizáltuk.]
2005	IV/94	Ne többször e szót. Oh, hát birodalmam	
2014	649	Ne többször e szót. Óh, hát bírodalmam	[A ritmust javító *í* a K-ban, 1989 és 1999-ben szerepelt csak, 2014-ben is megtartjuk.]
2005	IV/108	Ah, mílyen édes kebleden pihenni.	[Ld. fenn a 615. és 618. sor
2014	663	Ah, millyen édes kebleden pihenni.	jegyzetét!]
2005	IV/113	Te meg némitsd el azt a jajgatást.	[A krk 1863 sh-ját választotta,
2014	668	Te meg némítsd el azt a jajgatást.	holott a K, 1861 és 1989-ben maga Kerényi is hosszú í-vel írta.]
2005	IV/117	Segítsek rajta. Szíveden keresztűl	[A Sziveden esetében ld. az
2014	672	Segítsek rajta. Szíveden keresztül	előző jegyzetet, a keresztűl szó helyesírási jav.]
2005	IV/135	Üzz el magadtól, vagy taníts, miként kell	
2014	690	Úzz el magadtól, vagy taníts, miként kell	

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	IV/138	Ne halljam többé. – Im, legyen szabad	
2014	693	Ne halljam többé. – Ím, legyen szabad	
2005	IV/145	A végzet arra itélt állata,	
2014	700	A végzet arra ítélt állata,	
2005	IV/162	Abban remélvén testesűlve látni	
2014	717	Abban remélvén testesülve látni	
2005	IV/188	E mű meg álljon bévégzetlenűl,	
2014	743	E mű meg álljon bévégzetlenül,	
2005	IV/197	Elnémúlt, üdvünket meg nem szakasztja,	
2014	752	Elnémult, üdvünket meg nem szakasztja,	
2005	IV/199	Oh, nő, mi szük, mi gyarló látköröd.	
2014	754	Óh, nő, mi szűk, mi gyarló látköröd.	
2005	IV/223	A mig csókolódtok,	
2014	778	Amíg csókolódtok,	
2005	IV/225	Mely arcodat legyinti s elröpűl?	
2014	780	Mely arcodat legyinti s elröpül?	
2005	IV/232	A pusztán koldús, szolganép tanyáz.	
2014	787	A pusztán koldus, szolganép tanyáz.	
2005	IV/240	sor után ut.: *…a trón előtt tünt fel, s lassan legördűl……*	
2014	795	sor után ut.: *…a trón előtt tűnt fel, s lassan legördül…….*	
2005	IV/253	Ha megjösz, szived e szűn menhelyet lel.	
2014	808	Ha megjössz, szíved e szűn menhelyet lel.	
2005	IV/255	Tisztúlt alakban fel foglak találni.	[Az utóbbi 13 sorban helyesírási jav.-ok 1989 és 1999 nyomán.]
2014	810	Tisztult alakban fel foglak találni.	

ÖTÖDIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	V/24	Vagy szűk körében bűnné aljasúl.	
2014	840	Vagy szűk körében bűnné aljasul.	
2005	V/28	De hogyha túlerős, anyjára tör,	[A különírt változat értelmezi
2014	844	De hogyha túl erős, anyjára tör,	helyesen a szöveget (= túlzottan erős, semmi köze a túlerő fogalmához), sajnos a krk ismét a félreértéseket generáló hagyományt követi a szöveg helyesírásában.]
2005	V/34	Hirt, mintha sergünk ellent sem találna.	
2014	850	Hírt, mintha sergünk ellent sem találna.	
2005	V/50–51	Kell vonnom birószéketek elé / A disz-szekérről.	
2014	866–867	Kell vonnom bírószéketek elé / A dísz-szekérről.	
2005	V/61	Izlésedet nem írigyelhetem.	[840, 850, 866-67 és 877 sorokban helyesírási korszerűsítések.]
2014	877	Ízlésedet nem írigyelhetem.	
2005	V/63	Szent Aphrodite! oh fogadd, fogadd el	
2014	879	Szent Aphrodíte! óh, fogadd, fogadd el	
2005	V/69	Hála, Aphrodite!	[A jambust őriztük meg a K és
2014	885	Hála, Aphrodíte!	1924 krk nyomán.]
2005	V/75	Lemnost be birta venni egy csapással,	
2014	891	Lemnoszt be bírta venni egy csapással,	
2005	V/78	után ut.: ……*az istenségek eltüntek.)*	
2014	894	után ut.: ……*az istenségek eltűntek.)*	
2005	V/81	Szivem mindig szorúl, ha éhező nép	
2014	897	Szivem mindig szorul, ha éhező nép	
2005	V/95	Engedj meg, asszonyom, kettőnk közűl	
2014	911	Engedj meg, asszonyom, kettőnk közül	

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	V/97	Tart, a ki igy szavaztat.	
2014	913	Tart, aki így szavaztat.	
2005	V/108	után ut.: *réműlt arccal, szaladva jő.)*	
2014	924	után ut.: *rémült arccal, szaladva jő.)*	
2005	V/114	S míg szóltok, tüzzel vassal itt terem.	
2014	930	S míg szóltok, tűzzel-vassal itt terem.	
2005	V/120	Az ítélet fájt, melly által nekem	
2014	936	Az ítélet fájt, melly által nekem	
2005	V/125	Meghalnék érted, férjem, szivesen,	
2014	941	Meghalnék érted, férjem, szívesen,	
2005	V/128	után ut.: ….. *Kivülről harsonák …… eltünnek.)*	
2014	944	után ut.: ….. *Kívülről harsonák …… eltűnnek.)*	
2005	V/130	után ut.: *(A templom felé fordúlva.)*	
2014	946	után ut.: *(A templom felé fordulva.)*	
2005	V/146	után ut.: *(A nép közé vegyűl.) ….. megsebesűlten. ….*	
2014	962	után ut.: *(A nép közé vegyül.) ….. megsebesülten. ….*	
2005	V/147	Éljen vezérünk. Könyörűlj, nagy ember.	
2014	963	Éljen vezérünk. Könyörülj, nagy ember.	
2005	V/170	előtt ut.: *(Férje nyakába borúlva.)*	
2014	986	előtt ut.: *(Férje nyakába borulva.)*	
2005	V/184	A seb, nem kiván ellene csatázni.	
2014	1000	A seb, nem kíván ellene csatázni.	
2005	V/192	E szentélyben biztos vagy, meg ne mozdúlj. –	
2014	1008	E szentélyben biztos vagy, meg ne mozdulj. –	[A 891. sortól helyesírási jav.-ok 1989 és 1999 nyomán.]
2005	V/196	Mely érzi, hogy te születél uráúl,	
		∪ – / ∪ – / ∪ ∪ / ∪ – / ∪ –/–	

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
			[A krk nemcsak a ritmikailag közömbös, mai helyesírásunkkal nem egyező *-úl* ragot tartotta meg, de a K1860 jambusát – *te szű*letél – eltörlő kiadások sh-ját is. Így vált nála a tiszta jambikus sor ritmusa hibássá.]
2014	1012	Mely érzi, hogy te születél urául, ∪ – /∪ – / ∪ – / ∪ – /∪ –/–	
2005	V/206	Ki velök tart, gyanús. Kiáltsatok	
2014	1022	Ki vélök tart, gyanús. Kiáltsatok	
2005	V/213	Melyért egy élten küzködém keresztűl.	
2014	1029	Melyért egy élten küszködém keresztül.	
2005	V/220–221	Csak egyedül én voltam a bolond, Hivén, hogy ílyen népnek kell szabadság.	
2014	1036–1037	Csak egyedűl én voltam a bolond, Hivén, hogy illyen népnek kell szabadság.	
2005	V/228	Védelmeműl. / MÁSODIK DEMAGÓG Tedd meg…	
2014	1044	Védelmemül. / MÁSODIK DEMAGÓG Tedd meg…	
2005	V/233	Átláttad-é, hogy a bódúlt tömegnek	
2014	1049	Átláttad-é, hogy a bódult tömegnek	
2005	V/245	Más kinjait, csak élveket kivánva.	
2014	1061	Más kínjait, csak élveket kivánva.	
2005	V/251	Ki festett arccal a bordélyban űl	
2014	1067	Ki festett arccal a bordélyban ül	
2005	V/253–255	Örűlj, mulass, tagadd meg az erényt. – Vérpadra mostan, büntetésemű̈l. Nem mintha aljast birtam volna tenni,	
2014	1069–1071	Örülj, mulass, tagadd meg az erényt. – Vérpadra mostan, büntetésemül. Nem mintha aljast bírtam volna tenni,	

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	V/270	Neked, a mílyen fájdalmas nekem volt. –	
2014	1086	Neked, amillyen fájdalmas nekem volt. –	[Az 1022. sortól helyesírási jav.-ok 1989 és 1999 nyomán.]

HATODIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	VI/1	előtt *(Rómában. Nyílt csarnok .... HIPPIA és CLÚVIA kéjhölgyek*	
2014	1087	előtt *(Rómában. Nyílt csarnok ..... Hippia és Cluvia kéjhölgyek*	
2005	VI/15	Az újdonság bűbájos ingerével.	
2014	1101	Az újdonság bűbájos ingerével.	
2005	VI/33	Oly órát élvez, mílyet hasztalan	
2014	1119	Oly órát élvez, millyet hasztalan	
2005	VI/46–47	Örűljön, a ki él, vagy hogyha nem Tud is örűlni, legalább kaczagjon.	
2014	1132–1333	Örüljön, aki él, vagy hogyha nem Tud is örülni, legalább kacagjon.	
2005	VI/48	Rajta csak, vitézűl.	
2014	1134	Rajta csak, vitézül.	
2005	VI/66	Halld, e bolond még a szívről beszél! –	
2014	1152	Halld, e bolond még a szívről beszél! –	
2005	VI/75	Mi buja tűz, kellemmel egyesűlve!	
2014	1161	Mi buja tűz, kellemmel egyesülve!	
2005	VI/76	Szemed befogom im, ha ott leled	
2014	1162	Szemed befogom, ím, ha ott leled	
2005	VI/87	Költészetére fagylepelt borit.	[Az eddigi változtatások helyesírási jav.-ok 1989 és 1999 nyomán.]
2014	1173	Költészetére fagylepelt borít.	

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	VI/116–118	Hideg vasat merit magába. – Örűljünk, okosabb világ van, Örűljünk, hogy mi élünk abban. –	[Az 1202–1203. sorok refrének, ugyanez a változtatás jellemző az 1211–1212. és 1219–1220. refrénsorokra, itt nem ismételjük kétszer.]
2014	1201–1203	Hideg vasat merít magába. – Örüljünk, okosabb világ van, Örüljünk, hogy mi élünk abban. –	
2005	VI/130	S egy-két ily őrűlt, ha akadna,	
2014	1216	S egy-két ily őrült, ha akadna,	
2005	VI/146	Ah, én is érzek ílyest.	
2014	1232	Ah, én is érzek illyest.	
2005	VI/148	Nem hallgatom a szük korlátu szót,	
2014	1234	Nem hallgatom a szűkkorlátu szót,	
2005	VI/155	Bocsáss meg, őrűlt álomnak varázsa	
2014	1241	Bocsáss meg, őrült álomnak varázsa	
2005	VI/157	El a zenével, tánccal, émelyit	
2014	1243	El a zenével, tánccal, émelyít	
2005	VI/161	után ut. …… *jajgatás hallik kivülről.)*	
2014	1247	után ut. …… *jajgatás hallik kívülről.)*	
2005	VI/163	Nehány őrűltet most feszítenek fel,	
2014	1249	Nehány őrültet most feszítenek fel,	
2005	VI/168	Koldús a dúst testvéreűl kivánja,	
2014	1254	Koldús a dúst testvéreül kivánja,	
2005	VI/176	után ut. …. *vonúl el tibiákkal … hallgatásba sűlyed.)*	
2014	1262	után ut. …. *vonul el tibiákkal … hallgatásba süllyed.)*	
2005	VI/177	Mint látom, itt a jókedv elborúlt.	
2014	1263	Mint látom, itt a jókedv elborult.	
2005	VI/181.	sorban ut. *(Feléje sujtva poharát.)*	
2014	1267.	sorban ut. *(Feléje sújtva poharát.)*	

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	VI/182	No, majd hivok uj vendéget közénk.	
	–183	Talán megifjúlt kedv is tér be véle.	
2014	1268–	No, majd hivok új vendéget közénk.	
	1269	Talán megifjult kedv is tér be véle.	
2005	VI/190	után ut. .. *Péter apostol a kiséret közűl kilép.)*	
2014	1276	után ut. ..... *Péter apostol a kíséret közül kilép.)*	
2005	VI/198	Ha istennek hatalmas újja érint,	
	–199	Gyáván hunyász, rútúl kétségb'eső.	
2014	1284–	Ha Istennek hatalmas ujja érint,	
	1285	Gyáván hunyász, rútul kétségb'eső.	
2005	VI/201	Nehezkedik rád. Nézz csak, nézz körűl,	
	–202	A város pusztúl, durva idegen nép	
2014	1287–	Nehezkedik rád. Nézz csak, nézz körül,	
	1288	A város pusztul, durva idegen nép	
2005	VI/207	Utána a halvány gond, réműlet	
2014	1293	Utána a halvány gond, rémület	
2005	VI/220	Nézz csak körűl, mi pusztit városodban	
2014	1306	Nézz csak körül, mi pusztít városodban	
2005	VI/225	Ottan keresve tompúlt érzetöknek	
2014	1311	Ottan keresve tompult érzetöknek	
2005	VI/227	El fogsz pusztúlni, korcsúlt nemzedék,	
2014	1313	El fogsz pusztulni, korcsult nemzedék,	
2005	VI/232	Nem gyámolit ki sem közűletek,	
2014	1318	Nem gyámolít ki sem közűletek,	
2005	VI/242	előtt ut. *(Indúl.)*	
2014	1328	előtt ut. *(Indul.)*	
2005	VI/260	után ut. *kereszt feltünik. .... városok pirja .... Távolról áhitatos..*	
2014	1346	után ut. *kereszt feltűnik. ... városok pírja .... Távolról áhítatos…*	

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	VI/268	Az elkorcsúlt föld újra kezd születni.	
2014	1354	Az elkorcsult föld újra kezd születni.	
2005	VI/272	Tiporja el s istálót elhagyott	
2014	1358	Tiporja el s istállót elhagyott	
2005	VI/274	Az elsilányúlt, megfogyott erekbe.	
2014	1360	Az elsilányult, megfogyott erekbe.	
2005	VI/288	Fel hát csatázni, fel hát lelkesűlni	
2014	1374	Fel hát csatázni, fel hát lelkesülni	
2005	VI/292	után ut. *(Péterre támaszkodva, indúl.)*	
2014	1378	után ut. *(Péterre támaszkodva, indul.)*	
2005	VI/293	Ah, a lehetlen lelkesit fel, Ádám!	
2014	1379	Ah, a lehetlen lelkesít fel, Ádám!	

HETEDIK SZÍN

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	VII/5	Isméri a szerálvok kéjeit.	
2014	1387	Isméri a szerájok kéjeit.	
2005	VII/11–12	Szeretetnek tanát, hogy elvadúlt Milljói, melyek közt szent bölcseje	
2014	1393–1394	Szeretetnek tanát, hogy elvadult Milljói, mellyek közt szent bölcseje	
2005	VII/16	S legott házunkra az üszök repűlt.	
2014	1398	S legott házunkra az üszök repült.	
2005	VII/32	Lesujtom. –	
2014	1414	Lesújtom. –	
2005	VII/36	Társak híjában ép olyan kicsinyes,	
2014	1418	Társak híjában épp olyan kicsínyes,	

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	VII/39	Lám, lám, mivé silányúlt a nagy eszme,	
2014	1421	Lám, lám, mivé silányult a nagy eszme,	
2005	VII/53	De ílyen napnak jöttét kétleném,	
2014	1435	De illyen napnak jöttét kétleném,	
2005	VII/60–61	Már a pogány közt. Míg majd jobbra fordúl. Indúljatok, követni foglak én is,	
2014	1442–1443	Már a pogány közt. Míg majd jobbra fordul. Induljatok, követni foglak én is,	
2005	VII/78	Ládd, igy maradnak ránk a múlt idők	
2014	1460	Ládd, így maradnak ránk a múlt idők	
2005	VII/87	Exact fogalmat nem birván az elme,	
2014	1469	Egzakt fogalmat nem bírván az elme,	
2005	VII/107	után ut. … *kisérettel jő ……. eretnekeket kisérve, ...*	
2014	1489	után ut. … *kísérettel jő ……. eretnekeket kísérve, ...*	
2005	VII/115	Nem láttam ílyest ősi hegyeim közt.	
2014	1497	Nem láttam illyest ősi hegyeim közt.	
2005	VII/153	Lehet, mi ily haragra gyujthatá	
2014	1535	Lehet, mi ily haragra gyújthatá	
2005	VII/157	Ha kell, kard élén vagy lángon keresztűl	
2014	1539	Ha kell, kard élén vagy lángon keresztül	
2005	VII/179	Hát birtok-é egy Atanásiust?	
2014	1561	Hát bírtok-é egy Athanásiust?	
2005	VII/184	Az a kéjhölgy, kiről Szent János irt,	
2014	1566	Az a kéjhölgy, kiről Szent János írt,	
2005	VII/197	Vérünkből új csatárok születendnek,	
2014	1579	Vérünkből új csatárok születendnek,	

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	VII/	zsoltárok ut.	*(Ez alatt a patriarcha s a menet elvonúl. Néhány barát tractatusokkal a keresztesek közé vegyűl.)*
2014	1594	után ut.	*(Ezalatt a pátriárka s a menet elvonul. Néhány barát traktátusokkal a keresztesek közé vegyül.)*
2005	VII/205	Mehetni íly elszántan a halálba? –	
2014	1599	Mehetni illy elszántan a halálba? –	
2005	VII/209	Egy hang a szivben itél csak közöttük,	
2014	1603	Egy hang a szívben ítél csak közöttük,	
2005	VII/212	Mért is tünt csak szemembe mind e bűn!	
2014	1606	Mért is tűnt csak szemembe mind e bűn!	
2005	VII/244	Az útcza-léggel gondtalan szivandnak. –	
2014	1638	Az utcaléggel gondtalan szivandnak. –	
2005	VII/248	Őrűlt taglejtés vad kiséretében. –	
2014	1642	Őrült taglejtés vad kiséretében. –	
2005	VII/251	Kalauzúl minden kétségetekben,	
2014	1645	Kalauzul minden kétségetekben,	
2005	VII/256	Hogy a gazdag megválthat husz s nehány,	
2014	1650	Hogy a gazdag megválthat húsz s nehány,	
2005	VII/268	után ut.	*(ÉVA mint ISAURA s HELENE annak ….*
2014	1662	után ut.	*(Éva mint Izóra s Heléne, annak ….*
2005	VII/283–	Hogy is lehet test így átszelleműlve,	
	284	Ilyen nemesés íly imádatos. –	
2014	1677–	Hogy is lehet test így átszellemülve,	
	1678	Ilyen nemes és illy imádatos, –	
2005	VII/285	Átszelleműlt test! – Óh, a sors valóban	
2014	1679	Átszellemült test! – Óh, a sors valóban	
2005	VII/297	Elég sovány díj, s ílyet sem nyerek? –	
2014	1691	Elég sovány díj, s illyet sem nyerek? –	

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	VII/305	Vagy háladatlan, igy is kárhozott. –	
2014	1699	Vagy háladatlan, így is kárhozott. –	
2005	VII/312	Hogy míg amaz tisztemben küzdni hiv,	
2014	1706	Hogy míg amaz tisztemben küzdni hív,	
2005	VII/351	Üvöltve, tüzzel-vassal, táborát.	
2014	1745	Üvöltve, tűzzel-vassal, táborát.	
2005	VII/353	És szent fogadást tön *szű*z Máriának,	
2014	1747	És szent fogadást tőn Szűz Máriának,	
2005	VII/357	Ez igéretre.	
2014	1751	Ez ígéretre.	
2005	VII/371	Uram, siess. Te nem birsz elbucsuzni,	
2014	1765	Uram, siess. Te nem bírsz elbucsúzni,	
2005	VII/374	Egy csókkal mérgét, oh hölgy, édesitsd meg.	
2014	1768	Egy csókkal mérgét, óh, hölgy, édesítsd meg.	
2005	VII/375	Lovag, mit kivánsz, – hallád eskümet.	
2014	1769	Lovag, mit kívánsz, – hallád eskümet.	
2005	VII/384	Ládd, ílyen őrült fajzat a tiéd,	
2014	1778	Ládd, illyen őrült fajzat a tiéd,	
2005	VII/387	Letörli a költészet himporát	
2014	1781	Letörli a költészet hímporát	
2005	VII/394	után ut. …. *Éva és Heléne az ablakon.)*	
2014	1788	után ut. …. *Izóra és Heléne az ablakon.)*	[A krk belenyúlt a szövegbe, mert „Évát ezúttal szerepnevén jelölte a költő.” (271. l. jegyz.) Szerintünk tökéletesen érthető a kiadások hagyománya. Ne javítsuk ki Madáchot!]

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	VII/399–401	Csodálatos, minő őrűlt nemünk! Ha az előitélettel szakit, Vadállatúl rohan a kéj után,	
2014	1793–1795	Csodálatos, minő őrült nemünk! Ha az előitélettel szakít, Vadállatul rohan a kéj után,	
2005	VII/411	Helene, nézz ki, itten áll-e még?	
2014	1805	Heléne, nézz ki, itten áll-e még?	
2005	VII/414	Tekints körűl, nem áll-e ablakánál,	
2014	1808	Tekints körül, nem áll-e ablakánál,	
2005	VII/429	Testvéri csókkal minden lomb mögűl,	
2014	1823	Testvéri csókkal minden lomb mögül,	
2005	VII/zsoltár, 27.	Vigadjanak és örűljenek, kik …	
2014	1843	Vigadjanak és örüljenek, kik …	
2005	VII/445	Mílyen alakok!	
2014	1851	Millyen alakok!	
2005	VII/450	Véletlenűl mi kedves társaságba	
2014	1856	Véletlenül mi kedves társaságba	
2005	VII/459	után ut. *(A jelenések eltünnek.)*	
2014	1865	után ut. *(A jelenések eltűnnek.)*	

NYOLCADIK SZÍN

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	VIII/1	előtt … *Kepler iróasztalával …*	
2014	1897	előtt … *Kepler íróasztalával …*	
2005	VIII/7	Az én időmben ünnep volt az ílyes,	
2014	1903	Az én időmben ünnep volt az illyes,	

Kia- dás	Sor- szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	VIII/9	Ah, így fajúlnak el a jó idők. –	
2014	1905	Ah, így fajulnak el a jó idők. –	
2005	VIII/15	De e közönbös korban nem leend,	
2014	1911	De e közömbös korban nem leend,	
2005	VIII/19	Állitsd fel, Kepler, horoskópomat,	
2014	1915	Állítsd fel, Kepler, horoszkópomat,	
2005	VIII/35	A két planéta egyesűlt hatásán,	
2014	1931	A két planéta egyesült hatásán,	
2005	VIII/38	Száraz vizet, s azért nem létesűlt	
2014	1934	Száraz vizet, s azért nem létesült	
2005	VIII/43– 44	Rosz hír kering az udvarban felőled, Hogy új tanoknak híveűl szegődtél,	
2014	1939– 1940	Rossz hír kering az udvarban felőled, Hogy új tanoknak híveül szegődtél,	
2005	VIII/47	Legsúlyosb vád alatt börtönben űl,	
2014	1943	Legsúlyosb vád alatt börtönben ül,	
2005	VIII/49	Olyan nyakasan s ernyedetlenűl	
2014	1945	Olyan nyakasan s ernyedetlenül	
2005	VIII/54	Ne kívánd kontárúl javítani. –	
2014	1950	Ne kívánd kontárul javítani. –	
2005	VIII/57	S nemességed kétség-fölűl helyeztem,	
2014	1953	S nemességed kétség fölül helyeztem,	
2005	VIII/61	után ut. *(Ádám gondolatokba merűlve* ….	
2014	1957	után ut. *(Ádám gondolatokba merülve* ….	
2005	VIII/81	Ki vágyna ílyen körben változásra.	
2014	1977	Ki vágyna illyen körben változásra.	
2005	VIII/92	Szemébe keztyűt dobnom a merésznek.	
2014	1988	Szemébe kesztyűt dobnom a merésznek.	

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	VIII/102	után ut. ….. *Ádám zsölyeszékbe dűl. ...*	
2014	1998	után ut. ….. *Ádám zsöllyeszékbe dűl. ...*	
2005	VIII/112	Királynét igy állítod udvarába.	
2014	2008	Királynét így állítod udvarába.	
2005	VIII/116	Időjóslást, horoskópot csinálok,	
2014	2012	Időjóslást, horoszkópot csinálok,	
2005	VIII/119	Pirúlnom kell, mert rosszabbá levék,	
2014	2015	Pirulnom kell, mert rosszabbá levék,	
2005	VIII/123	Hová teszem, mit bűndijúl kapok?	
2014	2019	Hová teszem, mit bűndijul kapok?	
2005	VIII/141	Hol van nemesség, más ezen kivűl?	
2014	2037	Hol van nemesség, más ezen kivül?	
2005	VIII/168	után ut. …. *Éva meghatva símogatja.)*	
2014	2064	után ut. …. *Éva meghatva simogatja.)*	
2005	VIII/177	Minő csodás kevercse rosz s nemesnek	
2014	2073	Minő csodás kevercse rossz s nemesnek	
2005	VIII/180	Mig bűne a koré, mely szülte őt.	
2014	2076	Míg bűne a koré, mely szülte őt.	
2005	VIII/183	Vagyon szükségem, készits íziben.	
2014	2079	Vagyon szükségem, készíts íziben.	
,			
2005	VIII/190	Fénylő csillag, mely feltünt a családnak,	
2014	2086	Fénylő csillag, mely feltűnt a családnak,	
2005	VIII/213	E törpe korban így kell lelkesűlni	
2014	2109	E törpe korban így kell lelkesülni	
2005	VIII/235	Szemébe néz az elavúlt lomoknak,	
2014	2131	Szemébe néz az elavult lomoknak,	

KILENCEDIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	IX/8	E szó: „reszkessetek!” – s megsemmisűlnek. –	
2014	2148	E szó: „reszkessetek!” – s megsemmisülnek. –	
2005	IX/41	után *(Az ujonczok közűl EGY TISZT kilép.)*	
2014	2181	után *(Az újoncok közül egy tiszt kilép.)*	
2005	IX/45	Előbb a harczok szinhelyén szerezz.	
2014	2185	Előbb a harcok színhelyén szerezz.	
2005	IX/55	Nem bizol bennem, látom, hát tanúlj	
2014	2195	Nem bízol bennem, látom, hát tanulj	
2005	IX/59	után *(Az ujonczhad elléptet.)*	
2014	2199	után *(Az újonchad elléptet.)*	
2005	IX/62–63	Nem ellenség, mely által esni is disz, De mely rejtekből orvúl leskedik	
2014	2202–2203	Nem ellenség, mely által esni is dísz, De mely rejtekből orvul leskedik	
2005	IX/65	Mutasd meg újjal, és halál reá!	
2014	2205	Mutasd meg ujjal, és halál reá!	
2005	IX/72	után *(A néptömeg indúl a börtönökbe.)*	
2014	2212	után *(A néptömeg indul a börtönökbe.)*	
2005	IX/74	A büszhödt lég, mely elmét, izmot öl,	
2014	2214	A bűzhödt lég, mely elmét, izmot öl,	
2005	IX/82	után *Ez alatt nehány SANS-CULOTTE egy ifjú MARQUIST*	
2014	2222	után *Ezalatt néhány sans-culotte egy ifjú márkit*	[A krk itt 1861 szerint írta a jelzőket, 1863-ban *néhány* és *ifju* szerepelt.]
2005	IX/92	Elárulod a hont, ha el nem itélsz;	
2014	2232	Elárulod a hont, ha el nem ítélsz;	

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	IX/94	Ki vagy te, hogy Dantonnal igy beszélsz? –	
2014	2234	Ki vagy te, hogy Dantonnal így beszélsz? –	
2005	IX/99	E guillotíne – is szinte hallgatózik. –	
2014	2239	E guillotíne is szinte hallgatózik. –	[A sorba beékelődött gondolatjel (bár az inkább kötőjel) valóban szerepel a K-ban, Tolnai 1924-ben kötőjelként is teszi a szövegbe, Kerényi 1989-ben jár el logikusan, amikor elhagyja az értelem- és értelmezésrontó írásjelet.]
2005	IX/129	E vér közt úgy gyötör az egyedűllét,	
2014	2269	E vér közt úgy gyötör az egyedüllét,	
2005	IX/138	Az rá nem ér körűltekinteni. –	
2014	2278	Az rá nem ér körültekinteni. –	
2005	IX/144	Egy Catilinát, egy Brutust vezet?	
2014	2284	Egy Catilínát, egy Brutust vezet?	
2005	IX/164	Hagyd el tehát avúlt eszményidet,	
2014	2304	Hagyd el tehát avult eszményidet,	
2005	IX/169	Mártirja. Oh Danton, magasztosabb	
2014	2309	Mártírja. Óh, Danton, magasztosabb	
2005	IX/186	után .. *láncsákon nehány véres főt hurczolva …*	
2014	2326	után … *lándzsákon nehány véres főt hurcolva…*	
2005	IX/188	előtt EGY SANS-CULOTTE *(Gyűrűt adva Ádámnak.)*	
2014	2328	előtt EGY SANS-CULOTTE *(Gyűrűt adva Dantonnak.)*	[A krk az 1788. sor után ismét belenyúlt a szövegbe, mert kifogásolta, hogy az utasításban Ádámot szerepnevén jelöli a költő. (345 l. jegyz.) Szerintünk tökéletesen érthető a kiadások

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
			hagyománya. Ne javítsuk ki Madáchot!]
2005	IX/195	után *…egy véres fejjel Ádámhoz rohan.)*	
2014	2335	után *…egy véres fejjel Dantonhoz rohan.)*	[Ld. az előző jegyz.!]
2005	IX/196	Danton! tekints ez öszveesküvőre,	[Az öszve szót mind 1924T,
2014	2236	Danton! tekints ez összeesküvőre,	mind 1989KF modernizálta, komikus hatást keltene visszaállítani, dacára, hogy nincs előzménye az első kiadásokban.]
2005	IX/205	Kékvér aristocrataúl szegődtél,	
2014	2345	Kékvér arisztokrataul szegődtél,	
2005	IX/209	Végig borzongat; elfordúl szemem.	
2014	2349	Végigborzongat; elfordul szemem.	
2005	IX/236	Vágyódásért a zsarnok uralomra.	
2014	2376	Vágyódásért a zsarnok úralomra.	
2005	IX/241	után *(Körűl veszik s elfogják.)*	
2014	2381	után *(Körülveszik s elfogják.)*	

TIZEDIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	X/1	előtt színhely ... *ÁDÁM ismét mint KEPLER, íróasztalára ... A reg szürkűl.)*	
2014		színhely ... *Ádám ismét mint Kepler, íróasztalára ... A reg szürkül.)*	
2005	X/4	E hitvány korban, megvénűlt kebelnek	
2014	2394	E hitvány korban, megvénült kebelnek	
2005	X/6	Mi nagyszerű kép tárúlt fel szememnek!	
2014	2396	Mi nagyszerű kép tárult fel szememnek!	

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	X/12	Óh, mért ébredtem? hogy körűltekintve,	
2014	2402	Óh, mért ébredtem? hogy körültekintve,	
2005	X/19	Fel mersz szólítni férjem gyilkosáúl.	
2014	2409	Fel mersz szólítni férjem gyilkosául.	
2005	X/21	Kit szíved ideáljaúl hazudsz.	
2014	2411	Kit szíved ideáljaul hazudsz.	
2005	X/37	Ez ismét túlzás. Gúnytárgyúl leszünk	
2014	2427	Ez ismét túlzás. Gúnytárgyul leszünk	
2005	X/42	A nyomorúlt! –	
2014	2432	A nyomorult! –	
2005	X/46	A rosz anyagnál. Ezt ledöntheti	
2014	2436	A rossz anyagnál. Ezt ledöntheti	
2005	X/49	Tisztúlva mindig, méltóságosan,	
2014	2439	Tisztulva mindig, méltóságosan,	
2005	X/55	Pirúlnom kell, ha dicsérnek ezért.	
2014	2445	Pirulnom kell, ha dicsérnek ezért.	
2005	X/63–64	közt ut. *(EGY TANITVÁNY gyors léptekkel jő ….*	
2014	2553–54	közt ut. *(Egy tanítvány gyors léptekkel jő …..*	[2005-ben a TANÍTVÁNY szereplőnév minden alkalommal rövid i-vel van szedve, így a X. szín 64., 70., 81., 95., 97., 117., 129., 136. és 153. sora előtt egyaránt. 2014-es kiadásunkban nem láttuk indokát egy helyesírási hibás szereplőnevet tízszer hibásan leírni, nem vehettük mintául a krk-t.]
2005	X/78	Ha súlyától nem dűlne öszve kebled,	
2014	2468	Ha súlyától nem dűlne össze kebled,	[Ld. fentebb a 2236. sor jegyzetét!]

Kia- dás	Sor- szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	X/103	Agyrémekkel h<u>i</u>mzett világa közt.	
2014	2493	Agyrémekkel hímzett világa közt.	
2005	X/108	A v<u>i</u>gjátékon, amidőn belátod,	
2014	2498	A vígjátékon, amidőn belátod,	
2005	X/110	Mert míg szor<u>ú</u>lt kebellel és remegve	
2014	2500	Mert míg szorult kebellel és remegve	
2005	X/115	Utunkba, szentséges kegyelet<u>ű</u>l	
	–116	Védő a már megalak<u>ú</u>lt hatalmat. –	
2014	2505–	Utunkba, szentséges kegyeletül	
	2506	Védő a már megalakult hatalmat. –	
2005	X/125	Ottan hagy útat, ahol ny<u>i</u>lt a tér.	
	–126	S a tant, mely most őr<u>ű</u>ltséghez vezet	
2014	2515–	Ottan hagy útat, ahol nyílt a tér.	
	2516	S a tant, mely most őrültséghez vezet	
2005	X/128	Bár nem tan<u>ú</u>lja senki, minden érti.	
2014	2518	Bár nem tanulja senki, minden érti.	
2005	X/133	S azt bétan<u>ú</u>lni még is csak szabály kell.	
2014	2523	S azt bétanulni mégiscsak szabály kell.	
2005	X/141	Mi a nélk<u>ű</u>l csupán halott csinálmány.	
2014	2531	Mi anélkül csupán halott csinálmány.	
2005	X/151	Nyügűl talán, de szárnyak<u>ú</u>l soha	
2014	2541	Nyügűl talán, de szárnyakul soha	
2005	X/163	Fogd hát e sárg<u>ú</u>lt pergamenteket,	
	–164	E fóliánsokat, miken penész <u>ű</u>l,	
2014	2553–	Fogd hát e sárgult pergamenteket,	
	2554	E fóliánsokat, miken penész ül,	
2005	X/168	Ezek viszik m<u>u</u>lt századok hibáit	
2014	2558	Ezek viszik múlt századok hibáit	
2005	X/171	Miért tan<u>ú</u>lnád mindig, hogy mi a dal,	
2014	2561	Miért tanulnád mindig, hogy mi a dal,	

TIZENEGYEDIK SZÍN

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XI/1	előtt ut. …… *halk zenétől kisérve.)*	
2014	2574	előtt ut. …… *halk zenétől kísérve.)*	
2005	XI/29	Igy hallja azt az isten is, azért	
2014	2603	Így hallja azt az Isten is, azért	
2005	XI/38	Hagy a jövőre, kínzó átokúl.	
2014	2611	Hagy a jövőre, kínzó átokul.	
2005	XI/52	Helyette minden úgy el van lapúlva. –	
2014	2625	Helyette minden úgy el van lapulva. –	
2005	XI/76	Azt féltened. Mig létez az anyag,	
2014	2649	Azt féltened. Míg létez az anyag,	
2005	XI/78	Tagadásúl, mely véle harcban áll.	
2014	2651	Tagadásul, mely véle harcban áll.	
2005	XI/82	Tagadásúl költészet és nagy eszme.	
2014	2655	Tagadásul költészet és nagy eszme.	
2005	XI/86	Hol múlt idők ábrándja leng körűl.	
2014	2659	Hol múlt idők ábrándja leng körül.	
2005	XI/89	után ut. …. *munkásokúl öltözve kilépnek ……..*	
		[sokadalomba vegyűlvén. – ... melyen majom űl…	
2014	2662	után ut. …. *munkásokul öltözve kilépnek ……*	
		[sokadalomba vegyülvén. – ... melyen majom ül ….	
2005	XI/99	után ut *(Tolongás a bódé körűl.)*	
2014	2672	után ut *(Tolongás a bódé körül.)*	
2005	XI/130	Ki életúnt, s felkötteti magát.	
2014	2703	Ki életunt, s felkötteti magát.	
2005	XI/143	után ut. *(KÉT POLGÁRLEÁNY együtt jő.)*	
2014	2716	után ut. *(Két polgárlány együtt jő.)*	[A szereplőnév mindig polgárlány, a K-ban, 1924-, 1989- és

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
			1999-ben is, 2005 az első két kiadás megoldásához ragaszkodott.]
2005	XI/146	A mái férfi ílyesmit csupán	
2014	2719	A mái férfi illyesmit csupán	
2005	XI/148	Még úgy se, nincs többé izlése már	
2014	2721	Még úgy se, nincs többé ízlése már	
2005	XI/159	Savanyu borral s rosz zenével a nép.	
2014	2732	Savanyu borral s rossz zenével a nép.	
2005	XI/175	Igy mersz beszélni?	
2014	2748	Így mersz beszélni?	
2005	XI/184	után ut. … *KÉT KOLDÚS civódva jő.)*	
2014	2757	után ut. … *Két koldus civódva jő.)*	[A KOLDUS mint szereplőnév minden esetben hosszú ú-val a 2005 krk-ban. Így a XI/185., 186. és a 188. sor előtt egyaránt.]
2005	XI/186	Könyörűlj rajtam, másként meghalok,	
2014	2759	Könyörülj rajtam, másként meghalok,	
2005	XI/188	Igaz koldús sem vagy hát eszerint,	
2014	2761	Igaz koldus sem vagy hát eszerint,	
2005	XI/203	után ut.-ok *(Egy ifjúhoz simúl.)*	
		[majd:] *(A mulatók nézésébe merűlve.)*	
2014	2776	után ut.-ok *(Egy ifjúhoz simul.)*	
		[majd:] *(A mulatók nézésébe merülve.)*	
2005	XI/207	Űl, úgy lehet fövény, mint színarany. –	
2014	2780	Ül, úgy lehet fövény, mint színarany. –	
2005	XI/219	után ut. *(Még mindig a szemléletbe merűlve.)*	
2014	2792	után ut. *(Még mindig a szemléletbe merülve.)*	

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XI/220	Ah, ílyen gondos filozófiát	
2014	2793	Ah, illyen gondos filozófiát	
2005	XI/226	Mi örömem telik most bennetek	[A , hiányzik.]
2014	2799	Mi örömem telik most bennetek,	
2005	XI/233 és 235	előtt [szereplőnév:] ÁRÚS	
2014	2806 és 2808	előtt [szereplőnév:] ÁRUS	
2005	XI/235	Ne hígyen néki, rosz mértéke van,	
2014	2808	Ne higgyen néki, rossz mértéke van,	
2005	XI/238	Tartasz le, míg az üdv, megtestesűlten,	
2014	2811	Tartasz le, míg az üdv, megtestesülten,	
2005	XI/253	Izlésedet hogy mindig felkutassa,	
2014	2826	Ízlésedet hogy mindig felkutassa,	
2005	XI/255	Igy beszél	
2014	2828	Így beszél	
2005	XI/263	Minő méltóság, mílyen szűz-erény;	
2014	2836	Minő méltóság, millyen szűz-erény;	
2005	XI/267	után ut. … *mézeskalács-szívet nyujt neki.)*	
2014	2840	után ut. … *mézeskalács-szívet nyújt neki.)*	
2005	XI/269	Fogadja el kezemből szivesen.	
2014	2842	Fogadja el kezemből szívesen.	
2005	XI/302	Ha nem tágúl.	
2014	2875	Ha nem tágul.	
2005	XI/306 -307	Dehogy tünt! hát az a mézeskalács, Virágcsokor, az a tánc, galylugos,	
2014	2879– 2880	Dehogy tűnt! hát az a mézeskalács, Virágcsokor, az a tánc, gallylugos,	

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XI/315	Épp itt jő néhány ílyen czimbora. –	
2014	2888	Épp itt jő néhány illyen cimbora. –	
2005	XI/315	után ut. *(Nehány TANÚLÓ jő sétálva.)*	
2014	2888	után ut. *(Nehány tanuló jő sétálva.)*	Ezután a krk-ban minden TANULÓ szereplőnév hosszú Ú-val íródott. Ld. e neveket a XI/316, 318, 320, 322, 328 és a 329 sorok előtt!]
2005	XI/341	Árúm jóságát kell megvesztegetnem.	
2014	2914	Árum jóságát kell megvesztegetnem.	
2005	XI/346	De hát ki mondja, hogy nősűljenek,	
2014	2919	De hát ki mondja, hogy nősüljenek,	
2005	XI/355	Segíts, hogy meghallgasson.	
2014	2928	Segíts, hogy meghallgasson.	
2005	XI/362	Álarcz alatt a nép közé vegyűlni,	
2014	2935	Álarc alatt a nép közé vegyülni,	
2005	XI/383	Félrébb az útból! – tisztelet nekem,	
2014	2956	Félrébb az útból! – tisztelet nekem,	
2005	XI/393	Természete, ha fél, s kerűlni vágyik,	
2014	2966	Természete, ha fél, s kerülni vágyik,	
2005	XI/416	Ah, mily szerencse. – Mílyen drága vétel.	
2014	2989	Ah, mily szerencse. – Millyen drága vétel.	
2005	XI/420	Ne üdvözűljek, hogyha nem igaz.	
2014	2993	Ne üdvözüljek, hogyha nem igaz.	
2005	XI/445	után ut. *(A nyegle ezalatt elvonúl.)*	
2014	3018	után ut. *(A nyegle ezalatt elvonul.)*	
2005	XI/458	után ut. … *taligán a színen keresztűl, …*	
2014	3031	után ut. … *taligán a színen keresztül, …*	

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XI/473	Vigan, pajtás! – mártirként vérzel el,	
2014	3046	Vigan, pajtás! – mártírként vérzel el,	
2005	XI/480	Most itt viszik – a vén Lovel megőrűlt. –	
2014	3053	Most itt viszik – a vén Lovel megőrült. –	
2005	XI/484	S tedd, hogy ne értsem. Őrűljek meg inkább.	
2014	3057	S tedd, hogy ne értsem. Őrüljek meg inkább.	
2005	XI/485	Ne félj, ne félj, meg léssz boszúlva egykor.	
2014	3058	Ne félj, ne félj, meg léssz boszulva egykor.	
2005	XI/486	után ut. *(Az elítélt elhalad kíséretével.)*	
2014	3059	után ut. *(Az elítélt elhalad kíséretével.)*	
2005	XI/500	A rosszat, mert rosz, senki nem cselekszi,	
2014	3073	A rosszat, mert rossz, senki nem cselekszi,	
2005	XI/503	A törvénytúdós szélyelvágja a	
2014	3076	A törvénytúdós széjjelvágja a	
2005	XI/515	Segitség!	
2014	3088	Segítség!	
2005	XI/518	El tőlem, el! segitség, irgalom!	
2014	3091	El tőlem, el! segítség, irgalom!	
2005	XI/520	Igy meggyaláztak egy becsületes nőt. –	
2014	3093	Így meggyaláztak egy becsületes nőt. –	
2005	XI/520	után ut. *(A nép csoportosúlni kezd, ...*	
2014	3093	után ut. *(A nép csoportosulni kezd, ……*	
2005	XI/524	Ádám, fel innen, itt nem jó mulatni.	[Ld. a szinoptikus kiadással
2014	3097	Ádám, el innen, itt nem jó mulatni.	kapcsolatos bevezető jegyzetünket kiadásunkban!]
2005	XI/524	után ut. *(A Towerbe tünnek, s míg lent…*	
2014	3097	után ut. *(A Towerbe tűnnek, s míg lent…*	

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XI/549	után ut. *(Besötétű<u>l</u>. …. csoportozattá alakú<u>l</u>, .., [azt körültán<u>cz</u>olja, mi<u>g</u> ……*	
2014	3122	után ut. *(Besötétül. …. csoportozattá alakul, .., [azt körültáncolja, míg ……*	
2005	XI/557	után ut. *(A lélekharang megcsendű<u>l</u>.)*	
2014	3130	után ut. *(A lélekharang megcsendül.)*	
2005	XI/574	előtt szereplőnév TAN<u>Ú</u>LÓ.	
2014	3147	előtt szereplőnév TANULÓ	
2005	XI/577	S egy <u>rosz</u> gödörben megbukom. –	
2014	3150	S egy rossz gödörben megbukom. –	
2005	XI/591	után ut. …. *dicsőű<u>l</u>ten felemelkedik.)*	
2014	3164	után ut. …. *dicsőülten felemelkedik.)*	

TIZENKETTEDIK SZÍN

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XII/1	előttt ut. *(U alakra épű<u>l</u>t nagyszerű falanszter…*	
2014	3166	előtt ut. *(U alakra épült nagyszerű falanszter…*	
2005	XII/4	Előitélet sz<u>ű</u>lte egykor azt,	
2014	3169	Előitélet szülte egykor azt,	
2005	XII/10	Beteljes<u>ű</u>lt hát lelkem ideálja,	
2014	3175	Beteljesült hát lelkem ideálja,	
2005	XII/24	<u>Koránse</u> hidd, de kandivá levék:	
2014	3189	Korántse hidd, de kandivá levék:	
2005	XII/65	Igaz. – Tudom jól, hogy kell ol<u>y</u>an is,	
2014	3230	Igaz. – Tudom jól, hogy kell ollyan is,	[A krk rontja a jambust, 1863 nyomán.]
2005	XII/85	Te jól választád kedven<u>cz</u> tárgyadú<u>l</u>	
2014	3250	Te jól választád kedvenc tárgyadul	

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XII/96	Ez *ló*, de korcsúlt fajta, mondhatom,	
2014	3261	Ez *ló*, de korcsult fajta, mondhatom,	
2005	XII/119	A disznó és a birka, de koránse’	
2014	3284	A disznó és a birka, de korántse	
2005	XII/122	*Az* élő zsír, *ez* hús- s gyapjutömeg,	
2014	3287	*Az* élő zsír, *ez* hús- s gyapjútömeg,	
2005	XII/126–	Nézzétek, mílyen roppant széndarab:	
	127	Egész hegyek valának íly anyagból,	
2014	3291–	Nézzétek, millyen roppant széndarab:	
	3292	Egész hegyek valának illy anyagból,	
2005	XII/146	Lássuk tehát az ős növényzetet,	[2005 krk lapalji jegyz.: *63 sorvégi vesszőjét sh-nak tekintettük, ezért K és 61 alapján jav.* 489. l. Egyetértünk, de akkor miért nem javította a megállapított szövegben?]
2014	3311	Lássuk tehát az ős növényzetet.	
2005	XII/148	Nyilt a világon. Hasztalan virág,	
2014	3313	Nyílt a világon. Hasztalan virág,	
2005	XII/163	Homérnak hivták. Ábrándos világot	
2014	3328	Homérnak hívták. Ábrándos világot	
2005	XII/169	Hát fenmaradt még e nehány levél	
2014	3334	Hát fennmaradt még e nehány levél	
2005	XII/171	S nem birja mégis lángra gyujtani	
2014	3336	S nem bírja mégis lángra gyújtani	
2005	XII/197	S mig az csalárdul idealisált,	
2014	3362	S mig az csalárdul ídealizált,	
2005	XII/200	E százszerű tárgy, mílyen czifra mind,	
2014	3365	E százszerű tárgy, millyen cifra mind,	

Kia- dás	Sor- szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XII/215	Ha küzdni vágyik és körűltekint	
2014	3380	Ha küzdni vágyik és körültekint	
2005	XII/224	Valóban, ily eszmék megérdemelnék	
2014	3389	Valóban, illy eszmék megérdemelnék	
2005	XII/233	Költött tehát meggondolatlanúl,	
2014	3398	Költött tehát meggondolatlanul,	
2005	XII/240–	Négy ezred év után a nap kihűl,	
	243	Növényeket nem szűl többé a föld;	
		Ez a négy ezred év hát a mienk,	
		Hogy a napot pótolni megtanúljuk.	
2014	3405–	Négy ezredév után a nap kihűl,	
	3408	Növényeket nem szül többé a föld;	
		Ez a négy ezredév hát a mienk,	
		Hogy a napot pótolni megtanuljuk.	
2005	XII/254–	De hogyha sikerűlne is müved,	
	255	Mi szörny lesz az, mint szótlan gondolat,	
2014	3419–	De hogyha sikerülne is müved,	
	3420	Mi szörny lesz az, mi szótlan gondolat,	
2005	XII/267	Mind összevág, és kényszerűlve lesz	
2014	3432	Mind összevág, és kényszerülve lesz	
2005	XII/269	Bámúllak, túdós! Még csak azt nem értem,	
2014	3434	Bámullak, túdós! Még csak azt nem értem,	
2005	XII/274–	Ah, értem, mondd csak el, min alapúl?	
	275	Min alapúl? törvény, mert úgy vagyon,	
2014	3439–	Ah, értem, mondd csak el, min alapul?	
	3440	Min alapul? törvény, mert úgy vagyon,	
2005	XII/299	után ut. … *a lombik felett lebegő füst sürűdni kezd…*	
2014	3464	után ut. … *a lombik felett lebegő füst sűrűdni kezd…*	
2005	XII/306	Őrűlt roham. Ah, aggódom miattad.	
2014	3471	Őrült roham. Ah, aggódom miattad.	

Kia- dás	Sor- szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XII/310	Végzetnek hivták hajdanán.	
2014	3475	Végzetnek hívták hajdanán.	
2005	XII/311	S kevésbbé szégyenítő volt hatalma	
2014	3476	S kevésbé szégyenítő volt hatalma	
2005	XII/324–	Szikrázva, bőgve a vadúlt elem,	
	325	A láng ezer nyelvével vesz körűl,	
2014	3489–	Szikrázva, bőgve a vadult elem,	
	3490	A láng ezer nyelvével vesz körül,	
2005	XII/337	Ok nélkűl, merthogy nem panaszkodom? –	
2014	3502	Ok nélkül, merthogy nem panaszkodom? –	
2005	XII/342	Alakzata sem e rosz hajlamot,	
2014	3507	Alakzata sem e rossz hajlamot,	
2005	XII/345	Gyógyitni fognak, a míg megszelídűlsz.	
2014	3510	Gyógyítni fognak, amíg megszelídülsz.	
2005	XII/348	Bir-é a rosz rend, a theória	
2014	3513	Bir-é a rossz rend, a teória	
2005	XII/350	Csak gátjaúl van, s fel sem ismeri.	
2014	3515	Csak gátjaul van, s fel sem ismeri.	
2005	XII/352–	Úgy elmerűltél álomképeidben,	
	353	Hogy a rádbizott marha kárba ment.	
2014	3517–	Úgy elmerültél álomképeidben,	
	3518	Hogy a rádbízott marha kárba ment.	
2005	XII/359	Rendetlenűl hagyád el műhelyed.	
2014	3524	Rendetlenül hagyád el műhelyed.	
2005	XII/362–	Soká könyörgtem, hagyják módositnom,	
	363	Engedjék, hogy véssek rá holmi diszt,	
2014	3527–	Soká könyörgtem, hagyják módosítnom,	
	3528	Engedjék, hogy véssek rá holmi díszt,	

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XII/367	S otthagytam a kint, ott a műhelyet.	
2014	3532	S otthagytam a kínt, ott a műhelyet.	
2005	XII/398	Hozzá ne nyulj! e gyermek az enyém:	
2014	3563	Hozzá ne nyúlj! e gyermek az enyém:	
2005	XII/407	A száz egyenlő idegen között?	
2014	3572	A száz egyenlő ídegen között?	
2005	XII/414	Minden vivmánya a szent tudománynak.	
2014	3579	Minden vívmánya a szent tudománynak.	
2005	XII/419	Álomkép, ne mozdúlj!	
2014	3584	Álomkép, ne mozdulj!	
2005	XII/435	Ez őrűlés; mi józanságtokat	
2014	3600	Ez őrülés; mi józanságtokat	
2005	XII/438	Melynek higadt gond korlátot nem ir. –	
2014	3603	Melynek higadt gond korlátot nem ír. –	
2005	XII/445	után ut.	*(Elsülyednek.)*
2014	3610	után ut.	*(Elsüllyednek.)*

TIZENHARMADIK SZÍN

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XIII/1	előtt ut.	*(Az ür. …. mindíg kisebbedve, mignem csillagúl tünik csak fel, a többiek közé vegyűlten. ……. röpűlve.)*
2014	3611	előtt ut.	*(Az űr. … mindég kisebbedve, mígnem csillagul tűnik csak fel, a többiek közé vegyülten. …… röpülve.)*
2005	XIII/17	Jellem nélküli siksággá lapult.	
2014	3627	Jellem nélküli síksággá lapult.	
2005	XIII/19	Most már a szirt törpül le rosz görögvgyé,	
2014	3629	Most már a szirt törpül le rossz görönggyé,	

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XIII/22	Mi nyomorú párázattá silányúl.	
2014	3632	Mi nyomorú párázattá silányul.	
2005	XIII/35	Szerelem és küzdés nélkűl mit ér	
2014	3645	Szerelem és küzdés nélkül mit ér	
2005	XIII/42	De, hajh, mi ez, lélekzetem szorúl,	
2014	3652	De, hajh, mi ez, lélegzetem szorul,	
2005	XIII/51	Mint ázalag féreg, mely csöp vizében	
2014	3661	Mint ázalagféreg, mely csöpp vizében	
2005	XIII/61	A végtelen ürben keringeni,	
2014	3671	A végtelen űrben keringeni,	
2005	XIII/66	És minden érzés, mely benned feszűl, csak	
2014	3676	És minden érzés, mely benned feszül, csak	
2005	XIII/79	S jegeczűl tán, mi itten nőve-nő. –	
2014	3689	S jegecül tán, mi itten nőve nő. –	
2005	XIII/80	Nem tántoritsz el, lelkem felfelé tör. –	
2014	3690	Nem tántorítsz el, lelkem felfelé tör. –	
2005	XIII/85	Hogy megközelitsd őt – s elront kicsínyűl. –	
2014	3695	Hogy megközelítsd őt – s elront kicsínyül. –	
2005	XIII/90	Szentelt pecsét az, feltartá az Ur	
2014	3700	Szentelt pecsét az, feltartá az Úr	
2005	XIII/92	után ut. … *egy sikoltással megmerevűl.)*	
2014	3702	után ut. … *egy sikoltással megmerevül.)*	
2005	XIII/95	Az ürben, új bolygóként, mellyen újra	
2014	3705	Az űrben, új bolygóként, mellyen újra	
2005	XIII/103	Oly iszonyatos az, megsemmisűlni. – – –	
2014	3713	Oly iszonyatos az, megsemmisülni. – – –	

2005 XIII/111 Korán se vonz ily dőre képzelet,
2014 3721 Korántse vonz ily dőre képzelet,

2005 XIII/125 Nem vesztél-é el hitmártir gyanánt,
2014 3735 Nem vesztél-é el hitmártír gyanánt,

2005 XIII/131 Mindegy, kereszt vagy tudomány, szabadság
2014 3741 Mindegy, kereszt vagy túdomány, szabadság

2005 XIII/136 Ki felszámolta, hogy négyezredévre
2014 3746 Ki felszámolta, hogy négy ezredévre

2005 XIII/150 Fogok fellelkesűlni.
2014 3760 Fogok fellelkesülni.

TIZENNEGYEDIK SZÍN

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XIV/1	előtt ut. *(Hóval és jéggel borított ... Az előtéren nehány korcs nyír, boróka ...*	
2014	3761	előtt ut. *(Hóval és jéggel borított ... Az előtéren nehány korcs nyír, boróka ...*	
2005	XIV/3	Csak egy-egy fóka ver zajt, vízbe bukva,	
2014	3763	Csak egy-egy fóka ver zajt, vízbe bukva,	
2005	XIV/6	Korcsúlt bokor leng a zuzmók között,	
2014	3766	Korcsult bokor leng a zuzmók között,	
2005	XIV/9	Oda vezess, hol pálmafák virúlnak,	
2014	3769	Oda vezess, hol pálmafák virulnak,	
2005	XIV/28	Nagyság nélkül és könnyre érdemetlen.	
2014	3788	Nagyság nélkűl és könnyre érdemetlen.	
2005	XIV/33	Ne kívánj állni végre mint tanú	[A sor 1863-ban került Szász
2014	3793	Ne kívánj állni végre mint tanú	kifogása nyomán a szövegbe. KOZOCSA tanulmányában a szó hosszú í-vel áll – 372. l. –, 2005 krk a jambusgyilkos megoldást választja.]

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XIV/53	után ut. *(Egy ESZKIMÓ a galibából kilép, fókavadászatra felkészűlten.)*	
2014	3813	után ut. *(Egy eszkimó a galibából kilép, fókavadászatra felkészülten.)*	
2005	XIV/61	után ut. *(Vissza akar vonúlni.)*	
2014	3821	után ut. *(Vissza akar vonulni.)*	
2005	XIV/62.	sorban ut. *(Leborúlva.)*	
2014	3822.	sorban ut. *(Leborulva.)*	
2005	XIV/80	Inségemben hogy fel mertem sohajtni	
2014	3840	Ínségemben hogy fel mertem sohajtni	
2005	XIV/84–85	Im, nagy isten, Tekints le és pirúlj, mi nyomorúlt,	
2014	3844–3845	Ím, nagy Isten, Tekints le és pirulj, mi nyomorult,	
2005	XIV/91	A jóllakotté, mig itt társadé	
2014	3852	A jóllakotté, míg itt társadé	
2005	XIV/105	Vagy oly körűlmény dőre magzata,	
2014	3865	Vagy oly körülmény dőre magzata,	
2005	XIV/111	Táplálkozik ollyan köztársaságban,	
2014	3871	Táplálkozik olyan köztársaságban,	
2005	XIV/135	S az sujtja átkát a dúló merészre?	
2014	3895	S az sújtja átkát a dúló merészre?	
2005	XIV/138	Elposhad tán egy büzhödt laktanyában. –	
2014	3898	Elposhad tán egy bűzhödt laktanyában. –	
2005	XIV/142	Bárgyút vakit csak, a ki úgysem érzi	
2014	3902	Bárgyút vakít csak, aki úgysem érzi	
2005	XIV/152	Mindég kerűlnek újak; s oly kevés	
2014	3912	Mindég kerülnek újak; s oly kevés	

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XIV/157	Nem akarom meglátni, mert ha sűlyedt	
2014	3917	Nem akarom meglátni, mert ha süllyedt	
2005	XIV/161	Költészet, hogyha sűlyedt, torzalak lesz,	
2014	3921	Költészet, hogyha süllyedt, torzalak lesz,	
2005	XIV/162	után ut. ... *Ádám mereven bámúl, ...*	
2014	3922	után ut. .... *Ádám mereven bámul, ...*	
2005	XIV/164	Öleld meg hát, hisz e becsületes	
2014	3924	Öleld meg hát, hisz e becsületes	
2005	XIV/172	után ut. *(Éva Ádám nyakába borúl, ...*	
2014	3932	után ut. *(Éva Ádám nyakába borul, ...*	
2005	XIV/174	Segitség, Lucifer! el innen, el,	
2014	3934	Segítség, Lucifer! el innen, el,	

TIZENÖTÖDIK SZÍN

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XV/1	előtt ut. … *álmélkodva körűlnéz. ...*	
2014	3940	előtt ut. … *álmélkodva körülnéz. ...*	
2005	XV/2	Körűltem minden úgy él, úgy mosolyg,	
2014	3942	Körültem minden úgy él, úgy mosolyg,	
2005	XV/22	Te eszköz vagy csak, melyet hajt előre. –	
2014	3961	Te eszköz vagy csak, mellyet hajt előre. –	
2005	XV/37	Mely vércsében s macskában bir csak élni,	
2014	3976	Mely vércsében s macskában bír csak élni,	
2005	XV/40	Sem egy, sem más egér nincs kitüzve	
2014	3979	Sem egy, sem más egér nincs kitűzve	
2005	XV/57	Bünt és erényt arányosan vezet,	
2014	3996	Bűnt és erényt arányosan vezet,	

Kia-dás	Sor-szám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XV/61	Bár százszor mondja a sors: Eddig élj:	
2014	4000	Bár százszor mondja a sors: eddig élj,	
2005	XV/83	Most biztositva áll már: a jövő. –	
2014	4022	Most biztosítva áll már: a jövő. –	
2005	XV/87	Uram, legyőztél. Im, porban vagyok	
2014	4026	Uram, legyőztél. Ím, porban vagyok,	
2005	XV/95	Az hoz földedre minden bünt s nyomort.	
2014	4034	Az hoz földedre minden bűnt s nyomort.	
2005	XV/100	sorban ut. … *AZ ÚR dicsőűlten …*	
2014	4039	sorban ut. … *az Úr dicsőülten …*	
2005	XV/107	sorban ut. *(Indúl.)*	
2014	4046	sorban ut. *(Indul.)*	
2005	XV/115	Mint bor, hogy végre, amidőn kitisztúlt,	
2014	4054	Mint bor, hogy végre, amidőn kitisztult,	
2005	XV/136	Mig most, jövőd ködön csillogva át,	
2014	4075	Míg most, jövőd ködön csillogva át,	
2005	XV/144	E két szó, mely csak úgy bir testesűlni,	
2014	4083	E két szó, mely csak úgy bír testesülni,	
2005	XV/160	Szünetlenűl, mely visszaint s emel,	
2014	4099	Szünetlenül, mely visszaint s emel,	
2005	XV/174	S eltántoritja bár – az mit se tesz –	
2014	4113	S eltántorítja bár – az mit se tesz –	
2005	XV/176	De bünhödésed végtelen leend	
2014	4115	De bűnhödésed végtelen leend	
2005	XV/182	Pajzsúl áll isten kegyelme.	[A trocheust helyreállító ritmi-
2014	4121	Pajzsul áll Isten kegyelme.	kai jav.]

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
2005	XV/185	Mert ne azt tekintse czélúl,	
2014	4124	Mert ne azt tekintse célul,	
2005	XV/195	És ő épen rád szorúlna,	
2014	4134	És ő éppen rád szorulna,	
2005	XV/202	Mondottam, ember: küzdj’ és bízva bizzál!	
2014	4141	Mondottam, ember: küzdj és bízva bízzál!	[A krk az 1863-as kiadást követi. A K-ban és 1924-ben hosszú a *bízzál,* 1869-ben a *küzdj* aposztróf nélküli. Mi megmaradunk 1989 és 1999 ma is érvényes helyesírású szövegváltozatánál.]

Összegezés

Ez az összehasonlítás a szinoptikus kiadás megállapított szövegének 2014. évi új kiadásunk főszövegétől eltérő sorait tartalmazza. Ha az összes eltérést, ami 2014-es, mai helyesírást előnyben részesítő, „olvasóbarát" főszövegünk és a 2005 krk „megállapított" szövege között fennáll, ebben a rovatban felsorolni szándékoztuk volna, kiadásunkhoz legkevesebb két kötetre lett volna szükség. Nem lajstromoztuk tehát az olyan eltéréseket, amelyek az 1863-as második kiadás helyesírásában rekontstruált Kerényi-szöveg és a ma is érvényes helyesírás között vannak, és *ugyanakkor a mai írásmód nem változtatja meg a Tragédia időmértékes ritmusát*. Ezért nem kerültek be ebbe az összehasonlításba a következő fajtájú szövegeltérések:

– az összes *cz* a c helyén (mint pl. har*cz*aimban – I/125, ar*cz*odat – IV/225 stb.);
– a külön- és egybeírások tekintetében a megállapított szöveg nem segítette a műértelmezést, ehelyett igyekezett híven visszaadni 1863 írásképét (mint pl. a vonatkozó névmásoknál (a ki, a hol stb.), az összetett szavaknál (*életfájából* – III/174, vagy hat *ezred év* után XI/102, stb.);
– bizonyos szavak következetesen 19. századi írását sem soroltuk fel, így pl. az óh indulatszó mindig *oh,* az *ép/en/* és a *kép/en/* következetesen rövid mássalhangzós a krk szövegében az épp/en/ vagy képp/en/ helyett, s mivel e szavakban ritmus szempontjából is mindig hosszú a szótag, kiadásunk automatikusan a mai helyesírást alkalmazta;
– az idegen szavak mai helyesírású szóalakjait sem gyűjtöttük ki külön (pl. maradtak a Márki és a hipotézisekben szavak a krk *Marquis* és *hypothesisekben* – IX/95 és XII/235 – szóalakjai helyén);
– a hosszú kétjegyű mássalhangzók négybetűs írását sem követtük (mint pl. Gú*nyny*al – IV/65 után, vagy elria*szsz*a – V/140 stb.), bár ebben következetlen a krk írásmódja is (pl. me*nny*dörögve – I/33, vagy a*sszo*nyom – V/95 stb.). Úgy tűnik, hogy a kétféle írás abból adódik, hogy az első kiadás négyjegyű hosszú mássalhangzóit általában háromjegyűre javította, ám olykor-olykor benn is felejtette a négy betűt a második kiadás, ezért veszett el a következetes helyesírás a krk-ban is ezen a téren.

Az összehasonlításban a Tragédia 492 sora vagy szerzői utasítása szerepel. A legtöbb eltérés a fentebb már említett helyesírási modernizálásunkból eredt. Kerényi 1989-ben sajtó alá rendezett „kritikai igényű" Tragédia-kiadásának helyesírási modernizációját tekintettük mintának 1999-ben és jelen kiadásunkban is, ezért sem követ/het/tük a megállapított szöveget itt. A különbségek igen tetemes része olyan eltérés, amelyet az 1863-as kiadás szövegét rekonstruáló krk annak ellenére ajánlott mintának, hogy a kéziratban, vagy az 1861-es első kiadásban a mai helyesírással azonos, a ritmust sem rontó más szóalak szerepelt. Ilyen a 200., 206., 300., 1022. és még sok más sor.

Javítottuk azt a következetlenséget is, ami a *mily – míly – milly* és az *ily – íly – illy* szavak írása esetében alakult ki a krk-ban. Kerényi Ferenc Arany János javításait alkalmazza, amikor a ritmikailag hosszú szótag esetében hosszú í-re javította a rövid i-t. Ugyanakkor számos helyen megmarad a szövegben az illy, milly hosszú mássallhangzós megoldása is. Mi 2014-ben egységesítettünk: ahol hosszú szótagnak kell állni verstanilag e szavak esetében, mindig a sokkal gyakoribb *rövid magánhagzó + lly*-t alkalmaztuk. (Ld. pl. a IV/60, 63, 108., az V/221, 270., a VI/33, 146. sorokat többek között!)

Természetesen mindenütt javítottuk a szerzői utasítások régies helyesírását, hiszen a prózai szövegben teljesen felesleges egy mához szóló szövegkiadásban 1863 ma már hibás helyesírását másolni.

A külön- és egybeírások eltérései nem szerepelnek, de kivételt tettünk három olyan esettel, amelyek szövegértési és értelmezési gondokat is okozhatnak a hagyományok követésével. Tehát ezek a sorok mégis szerepelnek itt (Ld. az 515 – *életfájából*, a 844. – *túlerős* és a 3405. – *négy ezred év* – sorokról írtakat!).

Elfogadtunk néhány olyan krk-javítást is, amelyet tulajdonképpen 1869-re alapozva tehetett meg Kerényi Ferenc (bár nem hivatkozott a 3. kiadásra), ilyen pl. az írásjelek pótlása a 4026. és 4029. sorban. De ez indokolja a mi javításunkat az *élet fájából* esetében, valamint a záró sor aposztrófja (2005: *küzdj'* – 2014: k*üzdj*) tekintetében is (a krk-ban XV/202. , kiadásunkban a 4141. sor).

A krk-val szemben úgy döntöttünk, hogy mai helyesírású textust kell adni egy mintaszerű pontosságú mai kiadásnak, de nincs jogunk Arany János és Szász Károly mellé felsorakozni a szöveg átírásában. Ezért elvetettük Kerényi Ferenc „értelmező" javitásait a [HARMADIK] UDVARONC szereplőnév kiegészítésében, hiszen a sorszám szükségtelen a találka-jelenetben. Ekkorra ugyanis a többi udvaronc már lelépett színről. Ugyanígy feleslegesnek ítélünk két névjavítást is a szerzői utasításokban: minden olvasó érti, hogy a zárdába visszavonuló Izóra Éva megfelelője (a VII. szín 394. sora, vagyis az 1788. sor után), vagy azt is átlátja, hogy a Dantonnak a vesztegető gyűrűt „beszolgáltató" sansculotte tulajdonképp Ádámnak adja a gyűrűt (ld. a IX. szín 188. azaz a 2328. sor előtt!). Jegyzeteink mondatát ismételném: Ne javítsuk ki Madáchot!

IV.

A Madách Könyvtár előző kiadása (1999)

(Az ember tragédiája **1999**-es főszövegének jelen, **2014**. évi kiadásunktól eltérő sorai, szavai)

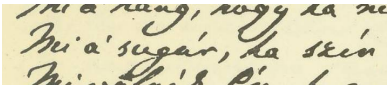
[Az 1999. évi első, Madách Könyvtári kiadásunktól *megkülönböztetve* a szerzői utasításokat mindenütt teljes mondatként kezeljük s új sorban, nagy betűvel kezdjük 2014-ben. Ezeket a változtatásokat itt nem jelezzük.]

ELSŐ SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	22	Önfényében elbízottan,	[Minden fontos kiadás figyelt a verselésre, 1999-ben Kerényi F.1989-es szövegét vettük át kritikátlanul.] [Trocheusok!]
2014	22	Önfényében elbizottan,	
1999	96	Pedig mit várasz mást egy műkedvelőtől? –	
2014	96	Pedig mit várasz mást egy mükedvelőtől? –	[A jambus helyreállítása.]

MÁSODIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	154	Ah, élni, élni: melly édes, mi szép!	[Más kiadásokban a *míly* szepelt.]
2014	154	Ah, élni, élni: milly édes, mi szép!	
1999	180	Én meg, ha ott fenn a dics elborul,	[A mai helyesírást figyelmen kívül hagyatja a jambus visszaállítása: – – / ∪ – / ∪ – / ∪ – / ∪ –]
2014	180	Én meg, ha ott fen a dics elborul,	
1999	193	Mi a sugár, ha szín nem fogja fel?	[A kiadásokban makacsul vgigvonuló téves olvasat javítása. A sugarat nem *szín*, hanem csak a *szív* foghatja fel. Ezt igazolja a kéziratsor nagyítása is.]
2014	193	Mi a sugár, ha szív nem fogja fel?	

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	223	Amint tetszik, nálunk ez egyre megy.	
2014	223	Amint tetszik, nálunk az egyre megy.	
1999	260	De a tudás nem volna még elég;	[A K, a 2005. évi krk és a szöveg kontextusa is a *sem*-et támogatja.]
2014	260	De a tudás sem volna még elég;	

HARMADIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	347	Mint az előbbi, s így körénk varázsolom	
2014	347	Mint az előbbi, s így körénk varázslom	
1999	369	Dicső eszmény, mit e nő szíve hord,	
2014	369	Dicső eszmény, mit a nő szíve hord,	
1999	554	Mely biztatand, hogy csalfa tűnemény	
2014	554	Mely biztatand, hogy csalfa tünemény	[Mindhárom sor esetében 1989 sh-ját nem vettük észre 1999-ben!]

NEGYEDIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	601	sorban utasítás.: …*hogy az jajveszékelve*…	
2014	601.	sorban ut.: …*hogy ez jajveszékelve*…	[1989 sh-ját másoltuk.]
1999	656	Törekvésinkre gúny e nyúgalom,	[Elfogadtuk 2005 krk érvelését: „A (18)63 *Törekvésinkre* alakja elszigetelt, talán sh. A K és (18)61 alapján jav.” Lapalji jegyzet a 101. oldalon.]
2014	656	Törekvésünkre gúny e nyúgalom,	

ÖTÖDIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	817.	előtt színhely: *(Athénben.*	[A betűkihagyás 1999 figyelmetlensége.]
2014	817.	előtt színhely: *(Athénében.*	
1999	824	S vezesse közénk hős atyádat épen.	
2014	824	S vezesse közzénk hős atyádat épen.	[A ritmikai döccenő javítása lehetett a célja Aranynak az 1861-es kiadásban, 2005 krk nyomán mi is vállaltuk a kissé szokatlan *közzénk* szóalakot.]
1999	858	után ut.: *(... a hozandó áldozatra készült. ...szakaszonként .)*	
2014	858	után ut.: *(... a hozandó áldozatra elkészült. ... szakaszonkint .)*	[Jav. 2005 krk nyomán.]
1999	1022	Ki vélök tart, gyanús. Kiáltsatok,	[A sorvégi vessző 1989 sh-ja,
2014	1022	Ki vélök tart, gyanús. Kiáltsatok	melyet kritikátlanul átvettünk.]
1999	1025	Ne lássa vérem, s el, nő, e kebelről.	[1999-ben a K, 1861 és 1989
2014	1025	Ne lássa vérem, – el, nő, e kebelről.	nyomán az *s* kötőszót tartalmazó változatot preferáltuk. Új kiadásunk meggyőzőbbnek látja 2005 krk gondolatjelét.]

HATODIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	1096	Szépségét értsük-é, szerelmed-é,	
2014	1096	Szépségét értsük-é, szerelmed-e,	
1999	1144	Clúvia!	
2014	1144	Cluvia!	
1999	1157	Jól van, jól, Clúvia, de lágy karod,	
2014	1157	Jól van, jól, Cluvia, de lágy karod,	
1999	1196	Jól van biz az, nos, Clúvia, te mit tudsz?	
2014	1196	Jól van biz az, nos, Cluvia, te mit tudsz?	

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
			[Mind a négy sorban Kerényi 1989 tévedését másoltuk 1999-ben. A Cluvia név első szótagját eleve hosszan ejtjük, a latin neveket nem írjuk át magyar helyesírásúvá.]
1999	1203	sor előtt szereplőnév: MIND	[Elhagyjuk! 2005 indoklása
2014	1203	sor előtt szereplőnév:	meggyőző: *Csak a kiadásokban jelenik meg. Téves: Cluvia először énekli a refrént, így a többiek nem ismételhetik.*]
1999	1262	után ut. …. *fáklyákkal és jajveszéklő nőkkel.*	
2014	1262	után ut. …. *fáklyákkal és jajveszéklő nőkkel.*	
1999	1277	után ut. ….. *helyükön felemelkednek.)*	
2014	1277	után ut. ….. *helyeiken felemelkednek.)*	
			[A két utóbbi esetben 1989 sh-ját másoltuk, tévesen.]
1999	1290	Szétbomlik a rend, senki sem parancsol	
2014	1290	Szétbomlik a rend, senki nem parancsol	
			[A *sem* 1863-tól öröklődő sh.]

HETEDIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	1388	És hölgyeink a győzőnek jogát.	
2014	1388	És hölgyeink is a győző jogát.	[2005 krk nyomán javítottunk.]
1999	1499	Lassan terjed. De vigyázz, meg ne sértsd	
2014	1499	Lassan terjed. De vígyázz, meg ne sértsd	
			[Jav. 2005 krk nyomán. A VII/ 117 sor jegyz. a krk-ban: *„A 61 í-je feltehetően Arany korrektúra-javítása lehetett, a 63 rövidülése ehhez képest ritmikai szöveg-romlás.*]

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	1540	Ahhoz, ki mondá: Nem békét, de harcot	
2014	1540	Ahoz, ki mondá: Nem békét, de harcot	[Jav. 2005 krk nyomán. 1863 már jambust hozott létre az első verslábban is. Az ilyen ritmikai javításokat a helyesírás rontásának dacára elfogadjuk.]
1999	1594	után ut. …… *Nehány barát traktátusokkal*….	
2014	1594	után ut. …... *Néhány barát traktátusokkal*…..	
1999	1697	S mit nyertem volna. Vagy hálás leszek,	
2014	1697	S mit nyertem volna? Vagy hálás leszek,	[2005 krk visszaállította a K kérdőjelét, a kiadások pontjával szemben. Követjük.]
1999	1821	A lég hullámin szép dal árjadoz,	
2014	1821	A lég hullámin szép dal áradoz,	[2005 krk nyomán.]
1999	1836	a gyülekezetek közepette dicsérlek tégedet.	
2014	1836	a gyülekezetnek közepette dicsérlek tégedet.	[2005 krk javította a kiadásokon végighúzódó sh-t.}

NYOLCADIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	1906	Ily hűvös estve e tűz jólesik,	[2005 krk megállapítása szerint
2014	1906	Ily hűvös estve a tűz jólesik,	az *e* 1863 sh-ja volt.]
1999	1924	Átnéztem újra Hermes Trismagistust,	
2014	1924	Átnéztem újra Hermes Trismegistust,	[Egyetértünk a 2005 krk-ban megjelent *'Átnéztem újra Hermes Trismegistust'* sorral és jegyzetével! /291. l./]

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	1927	Mig rátaláltam az ejtett hibára.	
2014	1927	Míg rátaláltam az ejtett hibára.	[*Míg* helyesírási jav.]
1999	2093	után szereplőnév: [HARMADIK] UDVARONC	
2014	2093	után szereplőnév: UDVARONC	
1999	2116., 2122., 2123.	sor után szereplőnév: [HARMADIK] UDVARONC	
2014	2116., 2122., és a 2123.	sor után szereplőnév: UDVARONC	[A találka-jelenetben csak a HARMADIK UDVARONC van jelen, ezt ott a 2087. sor után jelzi is Madách. Későbbi megszólalásaiban teljesen logikus, hogy csak UDVARONC áll a szövegben. 1989 és 2005 krk kiadásaiban Kerényi F. feleslegesen avatkozott bele Madách szövegébe. A sorszám nem jelent nélkülözhetetlen pontosítást, ezért a jelenet többi megszólalásánál – a 2093., 2116., 2122., 2123. sorok után – a szót töröltük.]

KILENCEDIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	2141	sor előtt ut. … *Az erkély egy guillotine-emelvénnyé, ...*	
2014	2141	sor előtt ut. … *Az erkély egy guillotin emelvényévé, ...*	[Ld. 2005 krk 319. l. lapalji jegyzet!]
1999	2254	Húgom, óvjon Isten. –	[1989 hibáját másoltuk, a vessző helyén felkiáltójel áll 1861, 1863 és a 2005 krk-ban is!]
2014	2254	Húgom! óvjon Isten. –	
1999	2291	S Caesarnak, hogyha volt szerelmese,	
2014	2291	S Caesárnak, hogyha volt szerelmese,	

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
			[1863 és 2005 krk nyomán *Caesárnak* lesz a szó – bár a kiejtés miatt mindenképp hosszú a szótag, s így el is maradhatott volna ez a változtatás…]

TIZEDIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	2541	Nyűgül talán, de szárnyakul soha	[2005 krk nyomán elfogadtuk
2014	2541	Nyügűl talán, de szárnyakul soha	az 1863-as kiadás jambusát az első szóban, noha kissé bizarr így ejteni e szót.]

TIZENEGYEDIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	2593	Mindég új s mindég a régi.	[2005 krk nyomán. A karének
	2594	Halld csak igéző dalát.	verselése trochaikus!]
2014	2593	Mindig új s mindig a régi.	
	2594	Halld csak ígéző dalát.	
1999	2679	Kik még imént szunnyadtak a padokban,	
2014	2679	Kik még imént sunnyadtak a padokban,	
			[Ld. 2005 krk 387. lap alján: *A kiadások 'szunnyadtak' alakja sh., ezért a K alapján jav.*]
1999	2724	után ut. *(Leveles szín atatt italt ….*	
2014	2724	után ut. *(Leveles szín alatt italt ….*	[1999-beli sh jav.]
1999	2770	Ha már ugyis nadályként szívja vérünk.	
2014	2770	Ha már ugyis nadályként szívja vérünk?	
			[2005 krk nyomán mi is a K és 1861 kérdőjelét választottuk 1863 pontja helyett.]

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	2867	Miként h<u>i</u>mzendi boldog életét.	[Új helyesírási jav. A szótag
2014	2867	Miként hímzendi boldog életét.	mai ortográfiával is hosszú.]
1999	2870	Hugom! társam sorsár<u>ó</u>l is beszélj. –	
2014	2870	Hugom! társam sorsárol is beszélj. –	[2005 krk nyomán az 1861-es kiadás jambusát fogadjuk el.]
1999	2911	Ifjont<u>o</u>n az volt, mik most e fiúk.	[1999-ben 1989 sh-ját másol-
2014	2911	Ifjontan az volt, mik most e fiúk.	tuk.]
1999	2936	Mind<u>ú</u>ntalan új bántalomra botlunk.	[Új helyesírási jav. egy ritmi-
2014	2936	Minduntalan új bántalomra botlunk.	kailag közömbös szótagban.]
1999	2939	Az valósz<u>í</u>nű.	[1999 hibája, a jambus helyre-
2014	2939	Az valószinű.	állítása.]
1999	2982	<u>Sohase</u> tiszteletes a jelen.	
2014	2982	Sohase' tiszteletes a jelen,	[2005 krk nyomán jav.]
1999	3042	Aztán több hétre kórházba ker<u>ű</u>lt.	
2014	3042	Aztán több hétre kórházba került.	[Helyesírási modernizálás.]

TIZENKETTEDIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	3210	<u>Í</u>m, vedd e gúnyát. El hajfürteiddel –	
2014	3210	Ím, vedd e gúnyát. El hajfürteiddel –	[Helyesírási korszerűsítés.]
1999	3245	Az a közép, hol élete lakik. –	
		TUDÓS	
		Találtad.	
		LUCIFER	
	3246	Ezt mondá a matézisről	
2014	3245	Az a közép, hol élete lakik. –	[1999 tördelési hibája, a
		TUDÓS	*Találtad.* szó nem 3245. sor
	3246	Találtad.	vége, hanem a 3246. sor eleje.]

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
		LUCIFER Ezt mondá a matézisről	
1999	3257	Apáink közt, míg barbárok valának,	[Ritmikai szempontból elfo-
2014	3257	Apáink közt, míg barbarok valának,	gadtuk 2005 krk szóalakját.]
1999	3355	Használtatott, ki tudja? – Im, e kard,	
2014	3355	Használtatott, ki tudja? – Ím, e kard,	[Ritmus- és helyesírás jav.]
1999	3483	után ut. … *néhányan közülük gyermekkel, …*	
2014	3483	után ut. … *néhányan közűlök gyermekkel,*	[Jav. 2005 krk nyomán.]
1999	3561	E gyermeket orvosnak kell tanítni	[A vessző a sor végén jav.
2014	3561	E gyermeket orvosnak kell tanítni,	2005 krk nyomán.]
1999	3575	Ugy-é, ugy-é, te áldott ídegen.	[A hosszú *í* itt előzmény
2014	3575	Ugy-é, ugy-é, te áldott idegen.	nélküli a kiadásokban, bár a rövid *i* miatt ez ritmikai hiba.]
1999	3603	Melynek higgadt gond korlátot nem ír. –	
2014	3603	Melynek higadt gond korlátot nem ír. –	[Ritmikai jav. 2005 krk nyomán.]
1999	3605	Felénk rebeg, mint édes zengemény,	
2014	3605	Felénk rebeg, mint édes zöngemény,	[1999 tévedése, csak a K-ban volt e-vel írva a szó.]

TIZENHARMADIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	3652	De, hajh, mi ez, lélekzetem szorul,	
2014	3652	De, hajh, mi ez, lélegzetem szorul,	[Helyesírási modernizálás.]
1999	3654	Több volna-é mesénél Anteus,	
2014	3654	Több volna-é mesénél Antaeus,	[2005 krk nyomán jav.]

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	3658	Csak én lélekzem benned, tudhatod.	
2014	3658	Csak én lélegzem benned, tudhatod.	[Helyesírási modernizálás.]
1999	3756	Betölté, s akkor újra felmerűl	[Helyesírási jav. A sor utolsó
2014	3756	Betölté, s akkor újra felmerül	szótagja pótlónyúlást kap, a jambus így is megmarad.]

TIZENNEGYEDIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	3761	előtt ut. … *nehány korcs nyír, boróka és kúszó-fenyőbokor…*	
2014	3761	előtt ut. … *nehány korcs nyír, boróka és kúszófenyő-bokor…*	[1999 értelmezési zavara: a *kúszófenyő* elnevezésű növény bokráról van szó, nem a bokor kúszik.]
1999	3787	Nyomorún-é, törpülve ízrül ízre,	[Ritmikai jav., a piricchiust így
2014	3787	Nyomorun-é, törpülve ízrül ízre,	jambus követi. Ld. 2005 krk!]
1999	3813	után ut. *(Egy eszkimó a gulibából* ….	
2014	3813	után ut. *(Egy eszkimó a galibából*	[2005 krk nyomán.]
1999	3922	után ut. …*bent Éva mint az eszkimó neje látszik. …*	
2014	3922	után ut. …*bent Éva, mint az ezkimó neje, látszik. ….*	

TIZENÖTÖDIK SZÍN

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	4026	Uram, legyőztél. Ím, porban vagyok	
2014	4026	Uram, legyőztél. Ím, porban vagyok,	[A 4026. sor végéről nagyon hiányzott egy tagoló, vagy mondatzáró írásjel. Az 1869. évi kiadásban ott van a vessző, ezt átvettük.]

Kiadás	Sorszám	szöveg	[megjegyzés]
1999	4039	Fel a porból, állat.	[A felszólító mondat végén felkiáltójel nem volt az első kiadásokban, T 1924-ben, 1989 és 1999-ben sem, de 2005 krk – ugyan indoklás nélkül – a pontot javítja. 1869-ben ! állt, érdemes tehát ezt az esetleg M által gondozott kiadást is figyelembe venni!]
2014	4039	Fel a porból, állat!	
1999	4104	Meghallja azt, és szíverén keresztűl	
2014	4104	Meghallja azt, és szíverén keresztül	[A 3. kiadásban rövid *ü*-vel állt, a helyesírási jav.-t elfogadtuk, itt közömbös a szótag időtartama.]
1999	4118	Szabadon bűn és erény közt	[Az Angyalok kara szövege trochaikus, 2005 krk nyomán jav.]
2014	4118	Szabadon bün és erény közt ⏑ ⏑ / – ⏑ / – ⏑ / – – /	

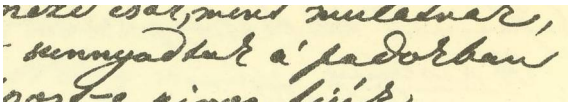
Összegezés

1999. évi kiadásunkhoz képest mintegy *76 helyen* változtattuk meg főszövegünket 2014-es kiadásunkban. Talán soknak tűnik, de azt is figyelembe véve, hogy 2005 krk megállapított szövegét közel félezer helyen nem tudtuk követni új kiadásunkban, talán ez mégsem olyan sok.

A változtatásoknak mintegy harmada, 27 olyan dialógus- vagy szerzői utasítás-részletet található, ahol sajtóhibák korrigálása volt az indok. Ebből 7 hiba volt csupán a mi 1999. évi „bűnünk" (817, 858, 1924, 2724, 3605, 3761 sorok + a 3245–46. sorok rossz tördelése), 20 az 1989-es „kritikai igényű" Kerényi-kiadás kritikátlan másolásából eredt.

Már 1999-ben is bíráltuk 1989 helyesírási javításait a ritmikai szempontból érdektelen esetekben (ld. a tisztúlt, körűlvesz tipusú szóalakok javítatlanságát!), itt ehhez még 14 új, ritmikájában közömbös szó helyesírási javítása társult.

A 2005 krk 30 esetben győzött meg, hogy 99-es főszövegünk helytelen vagy téves volt. Kiemelkedő „felfedezése" volt a krk-nak egy a kiadásokon végigvonuló téves olvasat, egy komikus, félreértelmezhető sh kigyomlálása. Ez a 2679. sorban (*Kik még imént szunnyadtak a padokban,*) olvasható szó, a *szunnyadtak*, hisz az ugyan igaz, hogy a diákok az unalmas órákon „elszunnyadhatnak", de itt egy ízes, egészen más jelentésű tájszó állt Madách kéziratában. Ennek jelentése nem az alvás szinonímája, a kérdéses *sunnyadtak* szóhoz a mai sunnyog, vagy sunyít igének lehet inkább némileg köze…

Illusztráció: a kézirat bizonyítéka: *sunnyadtak*!

Csak 5 olyan változtatás volt (a 2093, 2116, 2122, 2123 sorok előtt a TANÍTVÁNY szereplőnévnél, illetve a 193. sorban), amely nem sorolható be a fenti kategóriákba. Közülük külön kiemelendő egy teljesen új, minden eddigi Madách-kiadás szövegétől eltérő variáns. A 193. sorról (Mi a sugár, ha *szín* / szív nem fogja fel?) van szó, idézem a sor jegyzetét: „A kiadásokban makacsul végigvonuló téves olvasat javítása. A sugarat nem szín, hanem csak a szív foghatja fel. Ezt igazolja a kéziratsor nagyítása is." Egyébként a szív a Tragédia egyik alapmotívuma, 41-szer fordul elő az egész műben. A szín is sokszor, de mint a dráma jelenetét jelentő szó. De legfőbb érv a szövegösszefüggés a szív mellett, az új szöveg két szép egymásra épülő költői kép, a régi változat bizony képzavar.

AJÁNLÓ BIBLIOGRÁFIA

[A sorok elején a DMA-ban mellékelt pdf-dokumentumok elnevezése áll. Az első csoportban ez a kiadás évszáma. Az itt felsorolt ajánlott dokumentumok jelentős része honlapunkról – www.madach.hu – is letölthető. Ami a honlapon nem található meg, az is zártkörűen hozzáférhető a Digitális Madách Archívumban, vagy nyomtatott formában a könyvtárakban érhető el.]

Kiadások, kéziratok, fordítások

1860Vl *Az ember tragédiája kéziratának vázlatlapja.* In: Kerényi Ferenc: *Madách Imre: „…írtam egy költeményt…”* Bp., 1983

1860K Madách Imre: *Az ember tragédiája.* Kézirat. Fakszimile kiadása: Akadémiai K., Bp., 1973

1861 Madách Imre: *Az ember tragédiája* első kiadásának szövege. (Pest, kiadta a Kisfaludy Társaság, Emich Gusztáv MDCCCLXI.)

1863 Madách Imre: *Az ember tragédiája* második kiadásának szövege. (Második, tetemesen jav. kiadás. Pest, Emich Gusztáv. MDCCCLXIII.)

1869 Madách Imre: *Az ember tragédiája* harmadik kiadásának szövege. (3., tetemesen jav. kiadás. Pest, Az Athenaeum kiadása, 1869

1880 Madách Imre: Az ember tragédiája – *Madách Imre Összes Művei* (I–III. k., Bp., Athenaeum 1880, új lenyomat 1895, sajtó alá r.: Gyulai Pál) – 2. kötet.

1909 Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadta Alexander Bernát. 2. jav. kiad. Athenaeum, Bp. 1909

1924 Madách Imre: *Az ember tragédiája* első kritikai szövegkiadása. Sajtó alá r. Tolnai Vilmos. 2., jav. és bővített kiadás. Bp., 1924

1941 Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Hankiss János magyarázatos kiadása, Magyar Népművelők Társasága kiadása, Bp. 1941

1942 Madách Imre: *Az ember tragédiája*. In: *Madách Imre összes művei. I–II.* Halász Gábor szerk. Révai, 1942 I. kötet 509–699.

1972 Madách Imre: *Az ember tragédiája.* Bálint Endre rajzaival. Sajtó alá r. Szabó József. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1972

1989 *Madách Imre válogatott művei* c. „kritikai igényű” kiadásának Tragédia-szövege. – Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989

1992a Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Szerk., sajtó alá r. és jegyzetek: Kerényi Ferenc. Matúra Klasszikusok sorozat. (A kötet 1. része.) IKON Kiadó, Bp., 1992

1992b Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Szerk., sajtó alá r. és jegyzetek: Kerényi Ferenc. Matúra Klasszikusok sorozat. (A kötet 2. része.) IKON Kiadó, Bp., 1992

1996 Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Drámai költemény „érintetlen változat". in: Striker Sándor: Az ET rekonstrukciója, II. kötet – Bp., 1996, magánkiadás

1999a Madách Könyvtár 13. Madách Imre: *Az ember tragédiája. I.* Főszöveg. Sajtó alá r. Bene Kálmán. Madách Irodalmi Társaság (MIT), Szeged–Bp., 1999

1999b Madách Könyvtár 14. Madách Imre: *Az ember tragédiája. II.* Szövegváltozatok, kommentárok. Sajtó alá r. Bene Kálmán. MIT, Szeged–Bp., 1999

2005a Madách Imre: *Az ember tragédiája.* Szövegállapotok + Megállapított szöveg 1–599. – In: Krit. kiad. Sajtó alá r. és szerk., a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta: Kerényi Ferenc. Argumentum, Bp., 2005

2005b Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Jegyzetek. 601–809 – In: Krit. kiad. Sajtó alá r. és szerk., a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta: Kerényi Ferenc. Argumentum, Bp., 2005.

2014 Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Sajtó alá r. Bene Kálmán. MIT, Szeged, 2014, MK 84. [A jelen kötet]

angol2000 The Tragedy of the Man. Ford. Ottó Tomschey. MIT, Bp., 2000, MK 21.

francia2014 La tragédie de l'homme. Ford. Jean Rousselot, MIT, Bp., 2014

német2005 Die Tragödie des Menschen. Ford. Hans Thurn, előszó Edda Thurn. MIT, Bp., 2005, MK 44.

latin2006 *Tragoedia Hominis*. Ford. Fehér Bence. MIT, Bp. 2006, MK 51.

orosz2011 *Tragegyija cseloveka*. Ford. 1–8. szín L. Ju. Anyiszimova, 9–15. szín Ju. P. Guszev. Ill. Zichy M. „Tudományos" kiadás, Nauka kiadó, Moszkva, 2011

spanyol2013 La tragedia del Hombre. Poema dramático. Ford., előszó: Asztalos Lajos. MIT, Bp., 2013, MK 80.

Madách Imre drámái
A Madách Irodalmi Társaság kiadása

I. Commodus, Nápolyi Endre. Madách Imre: Zsengék. (Drámák 1.) A kiadás sajtó alá rendezője Bene Kálmán. MIT, Szeged, 2004, MK 37.
II. Férfi és nő, Csak tréfa, Jó név és erény. Madách Imre: Reformkori drámák. (Drámák 2.) A kötet sajtó alá rendezői Bárdos József és Bene Kálmán. MIT, Szeged, 2006, MK 46.

III. Csák végnapjai, Mária királynő, II. Lajos. Madách Imre: Átdolgozott drámák. (Drámák 3.) A kötet sajtó alá rendezői Bárdos József és Bene Kálmán MIT, Szeged, 2007, MK 55.
IV. Madách Imre: A civilizátor, Mózes, Tündérálom, József császár. Madách Imre: A „nagy mű" árnyékában. (Drámák 4.) A kötet sajtó alá rendezői Bárdos József és Bene Kálmán. MIT, Szeged, 2012, MK 77.
V. Madách Imre: Az ember tragédiája. Átdolgozott kiadás. (Drámák 5.) A kötet sajtó alá rendezője Bene Kálmán. MIT, Szeged, 2014, MK 84. [A jelen kötet.]

Életrajzok

Andor2007 Andor Csaba: *A siker éve: 1861*. Bp., 2007, MK 54.
Balogh1932 Balogh Károly: *Madách Imre otthona.* Athenaeum, Bp., 1932
Balogh1934 Balogh Károly: *Madách, az ember és a költő.* Vajna és tsa, Bp., 1934
Balogh1996 Balogh Károly: *Gyermekkorom emlékei*. Bp., 1996, MK 6.
Becker2004 Becker Hugó: *Madách Imre életrajza.* Bp., 2004, MK 34.
Rado-Andor2006 Radó György–Andor Csaba: *Madách Imre életrajzi krónika* (2. jav. és bőv. kiadás). Bp., 2006, MK 45.
Rakodczay1901 Rakodczay Pál: *Madách Imre élete és költészete*. Pozsony, 1901

Bibliográfiák

Bene2014 Bene Kálmán: *A Digitális Madách Archívum teljes anyagának tartalomjegyzéke 2014. október 5-ig*. MIT, Szeged, 2014
Blasko2010 Blaskó Gábor: *Madách Imre: Az ET magyar nyelvű kiadásai.* Bp., 2010, MK 67.
Bodi1993 Bódi Györgyné: *A legújabb Madách-irodalom (1973–1992)* Salgótarján, Balassi B. Megyei Könyvtár Kiadása, 1993
Bodi2004 Bódi Györgyné: *A legújabb Madách-irodalom (1993–2003).* Bp.–Salgótarján, 2004, MK 32.
Enyedi2008 Enyedi Sándor: *A Tragédia a színpadon*. Bp., 2008, MK 60.
Kozocsa2012 Kozocsa Sándor összeállítása: *Madách Imre: Az ember tragédiája. Műbibliográfia 1861–1975*. Bp., 2012, MK 75.
Praznovszky1995 Praznovszky Mihály: *A fordítások jegyzéke.* Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 1995
Podmaniczky2011 Podmaniczky Katalin: *La réception de la Tragédie de l'homme d'Imre Madách dans le monde germanophone*

(1862–2003). Német-francia nyelvű monográfia, központban a Tragédia német recepciójával. (kb. 750 tétel) MK 73.

Szücsi1915 Szücsi József: *Madách Imre könyvtára*. in: Magyar Könyvszemle, 1915. 5–28.

Monográfiák, értelmezések

Alexander1909 Alexander Bernát: *A mű magyarázata.* [Tragédia-elemzés.] in: Madách Imre: Az ember tragédiája. Jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadta A. B. Athenaeum, Bp., 1909. 194–254.

Andor1998 Andor Csaba: *Madách-interpretáció*. MIT, Bp., 1998, MK 9.

Bardos2001 Bárdos József: *Szabadon bűn és erény közt.* Az ember tragédiája értelmezési kísérlete. MIT, Bp., 2001, MK 24.

Barta1942 Barta János: *Madách Imre.* Franklin Társulat, Bp., 1942

Horvath1999 Horváth Károly: *Madách Imre*. Mikszáth Kiadó, Horpács, 1999

Kerenyi2006 Kerényi Ferenc: *Madách Imre (1823–1864)*. Kaligramm, Pozsony, 2006

Lotze1981 Lotze, Dieter P.: *Imre Madách.* Twayne Publisher, a division of G. K. Hall & Co., Boston, 1981

Mate2004 Máté Zsuzsanna: *Madách Imre, a poeta philosophus*. Magyar Filozófiatört. Könyvtár, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004

Mate2013 Máté Zsuzsanna: *A bölcselet átlényegülése esztétikummá – középpontban Madách Imre Az ember tragédiája c. művével*. MIT, Szeged, 2013, MK 81.

Mezei1977 Mezei József: *Madách. Az élet értelme.* Monográfia. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1977

Palagyi1900 Palágyi Menyhért: *Madách Imre élete és költészete.* Athenaeum, Bp., 1900

Rado-Andor2014 Radó György–Andor Csaba: *Az ember tragédiája a világ nyelvein*. MIT, Bp., 2014, MK 83.

Riedl1933 Riedl Frigyes: *Madách.* Magyar irod. ritkaságok sorozat. Szerk. Vajthó László. Egyetemi Nyomda, Bp., 1933

Soter1969 Sőtér István: *Álom a történelemről.* Madách I. és Az ember tragédiája. Akadémiai Kiadó, Bp., 1969

S.Varga1997 S. Varga Pál: *Két világ közt választhatni.* Világkép és több szólamúság Az ember tragédiájában. Irodalomtört. füzetek 141. Argumentum Kiadó, Bp., 1997

Szasz1881 Szász Károly: *Az ember tragédiájáról*. Gross testvérek kiadása, Győr, 1881

Voinovich1914 Voinovich Géza: *Madách Imre és Az ember tragédiája*. Franklin Társulat, Bp., 1914

Tanulmányok

[Válogatás a DMA-ban összegyűjtött mintegy 1500 tanulmányból és egyéb Madách Imréhez kapcsolódó írásból. Az 50 írás nagy része a Tragédia-filológiához kapcsolódik.]

Andor Csaba: *Formai következetesség és következetlenség Az ember tragédiájában*. MK 20.

Arany János: *Üdvözlő szó* (nyomtatott szöveg + kézirat). in: *Az éjféli Madách. Magyar írók Madáchról.* Összeállította: Praznovszky Mihály. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Bp., 1994

Baránszky Jób László: *Az ember tragédiája szerkezetei.* ItK 1974. 3. szám 358–371.

Bárdos József: *Az elszalasztott lehetőség.* Az ET kritikai kiadásáról MK 48.

Bárdos József: Ex leone leonem. MK 48.

Bárdos József: *Hét kérdés Madáchról és Az ET-ról.* It 1989. 469–483.

Bárdos József: *Lucifer*. Az ET feltételezett első változatáról MK 30.

Barta János: *Az ET értelmezéséhez*. In: Barta J.: A pálya végén, Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1987. 278–313.

Barta János: *Történetfilozófiai kérdések Az ember tragédiájában.* ItK 1965. 1. sz. 1–10.

Barta János Madách történelemszemléletéről szóló előadásának megvitatása (TÖBBEN) ItK 1965. 3. sz. 337–347.

Bécsy Tamás: *Az ET műfajáról.* It 1973. 312–337.

Bene Kálmán: *A Tragédia pontos és hiteles szövegéért.* MK 8.

Bene Kálmán: *A Tragédia útja – a siker stációi*. E-könyv, a Szegedi Szabadtéri Játékok kiadása, 2011

Bene Kálmán: *Az ember tragédiája felépítése.* MK 20.

Bene Kálmán: *Az ember tragédiája szókincse*. In: *Tanári példaképeink voltak. Hommage à Grezsa Ferenc és Kiss Ferenc.* Antológia Kiadó, Lakitelek, 2003

Bene Kálmán: *Szász Károly keze nyoma a Tragédián – a Tragédia hatása Szász Károlyra.* MK 16.

Bene Kálmán: *Változtatási javaslatok a Madách Imre válogatott művei c. kötet kritikai igényű kiadásának szövegén (1989).* in: *A* Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XVIII. 1992–1993. Mikszáth Kiadó, Salgótarján, 1993

Cserjés Katalin: *Ádám és az Ördöge (– álom az Ördögről –)*. MK 82.

Eisemann György: *Létértelmező motívumok az ET-ban.* It 1992. 1–26.

Erdélyi János: Az ember tragédiája. In: Erdélyi János válogatott művei. Bp., Szépirodalmi, 1961

Fried István: *A Madách-kutatás hétköznapi ünnepei.* In: Forrás, 2007. febr.

Horváth Károly: *Az ember tragédiája fakszimile kiadásáról.* Tamulmány-melléklet a kiadáshoz. Akadémiai Kiadó, Bp., 1973
Horváth Károly: *Az ET szereplőinek és motívumainak bibliai és világirodalmi előzményeiről.* MK 1.
Kerényi Ferenc: *Az ember tragédiája műhelyében.* Élet és Tudomány, 2002. 51–52. sz. 1616–1619.
Kerényi Ferenc válogatása: *Egy remekmű értelmezési lehetőségeiből.* In: Madách I. Az ember tragédiája. Matúra Klasszikusok, IKON kiadó, 1992
Kerényi Ferenc: *Előszó.* In: Madách Imre: Az ember tragédiája. Krit. kiad. Sajtó alá rend. és szerk., a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta: K. F. Argumentum, 2005
Kerényi Ferenc: *Szemközt Madách szövegével. Egy sajtó alá rendezés műhelynaplójából.* Palócföld, 2004, könyvheti különszám
Kerényi Ferenc: *Válasz Bene Kálmán változtatási javaslataira.* In: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve XVIII. 1992–1993. Mikszáth Kiadó, Salgótarján 1993
Kerényi Ferenc: *Védtelen klasszikusok (Striker S. rekonstrukciójáról).* in: BUKSZ, 1998. 1. sz.
Kozocsa Sándor: *Madách Imre javításai „Az ember tragédiája" első kiadásához.* MKSz 1968. 366–373.
Krizsán László: *Jámbor Pál és „Az ET" végleges szövegének kialakulása.* MK 11.
Máté Zsuzsanna: *A Tragédia mint filozófia.* MK 71.
Németh G. Béla: *Két korszak határán (Madách évfordulójára).* It 1973. 849–882.
Podmaniczky Katalin: *Az ET fogadtatása a német nyelvterületen (1862–2003).* MK 66.
Pollák Miksa: *Madách Imre és a Biblia.* MK 65.
Radó György: *Mikor mit hagytak ki Az ET-ból.* in: Jelenkor, 1965/2. 189–190.
S. Varga Pál: *A Tragédia kompozíciójáról.* ItK 1986. 132–147.
S. Varga Pál: *Textológiák között.* Holmi, 2006. március
Sík Sándor: *Az ember tragédiájának értelme.* (sajtó alá r. Bene K.) MK27
Striker Sándor: *Levédett klasszikusok – avagy kákán is csomó (+ Kerényi Ferenc (Nem) válasz-a).* in: BUKSZ, 1998. 2. sz.
Striker Sándor: *Stílus és gondolat. A szövegváltoztatások hatása a Tragédiára.* Színháztudományi Szemle 32. 67–74.
Szabó József: *Szövegtörténeti és textológiai megjegyzések Az ember tragédiájához.* In: Madách Imre ma. (1823—1973). Szerk. Mezei József. Tankönyvkiadó, Bp., 1976. 131–137.
Szabó József: *Utószó.* In: Madách I.: Az ember tragédiája Bálint Endre rajzaival. Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1972. 307–322.
Szathmáry István: *A Tragédia szövegmódosításai és a korabeli irodalmi nyelv.* It 1974. 653–662.

Tolnai Vilmos ET-kiadásának előszava (1924, 2. kiad.)
Tóth-Czifra Júlia: Az ET kritikai kiadásáról. MK 66.
Vajda János: *Irodalmi újdonságok*. (Sajtó alá r. Bene K.) MK 2.
Varga Emőke: *Szellemi szemek.* A fogalmi és a látványi megértés a Tragédiában. MK 48.
Varga Magdolna: *A harmadik évezred Tragédiája avagy mi kell (vagy mi nem kell) nekünk a 19. századból?* A tanulmány melléklettel. www.madach.hu Madách-tanulmányok rovat
Waldapfel József: Madách Imre. It 1952. 28–44.

TARTALOM

Bevezetés. *(Szövegközlési elveink)* 5

Madách Imre: Az ember tragédiája. Drámai költemény 15
ELSŐ SZÍN 17
MÁSODIK SZÍN 23
HARMADIK SZÍN 32
NEGYEDIK SZÍN 41
ÖTÖDIK SZÍN 53
HATODIK SZÍN 68
HETEDIK SZÍN 82
NYOLCADIK SZÍN 105
KILENCEDIK SZÍN 116
TIZEDIK SZÍN 128
TIZENEGYEDIK SZÍN 135
TIZENKETTEDDIK SZÍN 164
TIZENHARMADIK SZÍN 185
TIZENNEGYEDIK SZÍN 191
TIZENÖTÖDIK SZÍN 199

KOMMENTÁROK 207
Szövegváltozatok (1999. évi kiadás) 209
Első szín 211
Második szín 216
Harmadik szín 224
Negyedik szín 230
Ötödik szín 240
Hatodik szín 248
Hetedik szín 258
Nyolcadik szín 270
Kilencedik szín 276
Tizedik szín 282
Tizenegyedik szín 286

Tizenkettedik szín 300
Tizenharmadik szín 309
Tizennegyedik szín 312
Tizenötödik szín 316

ÚJ SZÖVEGVÁLTOZATOK 323

Az 1999. évi kiadás szövegváltozatainak kiegészítései 325

I. A Madách Imre által előkészített 3. kiadás (1869)
(A kiadás jelenlegi főszövegünktől *eltérő* sorai, szavai) 328

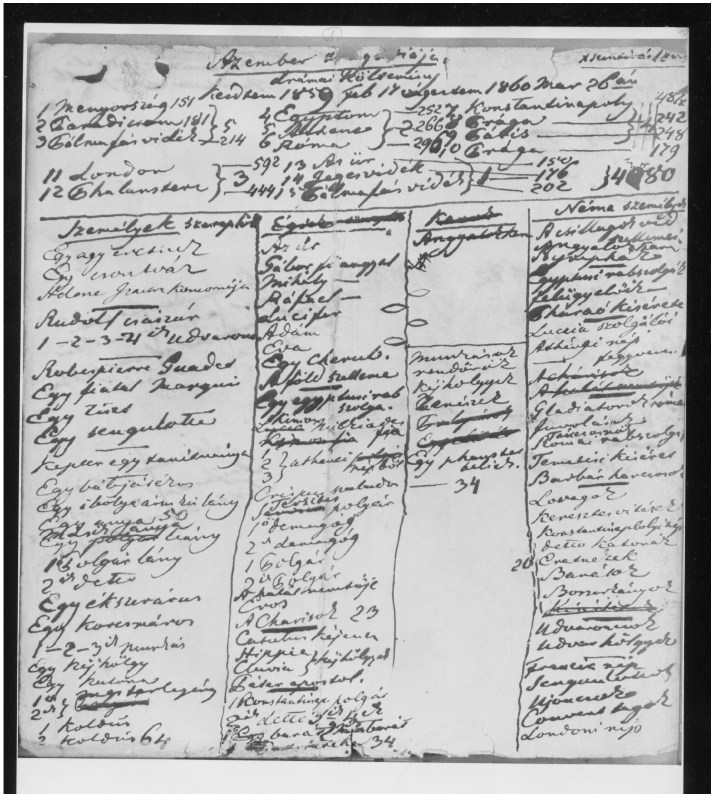
II. Striker Sándor kiadása (1996). (Az ember tragédiája
„érintetlen" változatának kiadásunktól *eltérő* sorai, szavai.) .. 349

III. Kerényi Ferenc „szinoptikus" kritikai kiadása (2005)
(A 2005-ben kiadott „megállapított szöveg" jelen,
2014. évi kiadásunktól *eltérő* sorai, szavai) 367

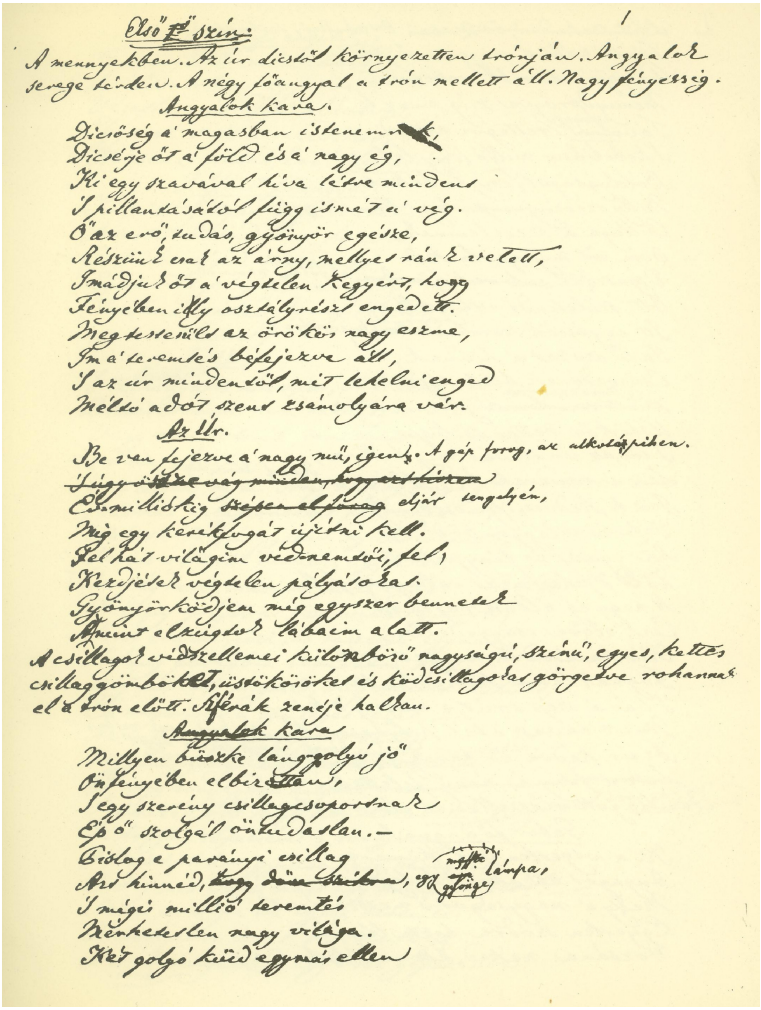
IV. A Madách Könyvtár előző kiadása (1999)
(Az ember tragédiája 1999-es főszövegének
2014. évi kiadásunktól *eltérő* sorai, szavai) 411

Ajánló bibliográfia 423

A kiadás illusztrációi

Madách vázlatlapja (rektó)

Első szín.

A mennyekben. Az úr dicsőül környezetten trónján. Angyalok serege körben. A négy főangyal a trón mellett áll. Nagy fényesség.

Angyalok kara.

Dicsőség a' magasban istenemnek,
Dicsérje őt a' föld és a' nagy ég,
Ki egy szavával hívta létbe mindent
S pillantásától függ ismét a' vég.
Ő az erő, tudás, gyönyör egésze,
Részünk csak az a' rány, mellyet ránk vetett,
Imádjuk őt a' végtelen kegyéért, hogy
Tényében ily osztálynézőt engedett.
Megtestesülő az örökös nagy eszme,
Im a' teremtés bájejével áll,
S az úr mindenkor, mit tekelni enged
Méltó adót szent számolyára vár.

Az Úr.

Be van fejezve a' nagy mű, igenis. A gép forog, az alkotáspihen.
Így ~~volt~~ ~~vár minden, hogy arthissza~~
Csak millióig ~~szépen elforog~~ elmúl tengelyén,
Még egy kerékfogát újjáról kell.
Sel hát világim vezénendői fel,
Kezdjétek végtelen pályátokat.
Gyönyörködjem még egyszer bennetek
Mennt elkúgtok lábaim alatt.

A csillagok vidrellenesei különböző nagyságú, színű, egyes, kettős csillagzömbökből, üstökösöket és kódos világokat, görgetve rohannak el a trón előtt. Sűrűk zenéje hallan.

Angyalok kara

Milyen bűvölte láng-golyó jő
Önfényében elbírálan,
Egy szerény csillagcsoportnak
Első szolgáló önkénteslan.—
Csillag e parányi csillag
Mért kínnéd, ~~hogy dönt sírásra~~, egy napi lámpa,
Ily gyönyörű
Ki mégis millió teremtés
Kimerhetetlen nagy világa.
Két golyó küzd egymás ellen

Madách kézirata: az első szín eleje

ELSŐ SZÍN.

(A mennyekben. AZ ÚR dicstől környezetten trónján. ANGYALOK SEREGE térden. A NÉGY FŐANGYAL a trón mellett áll. Nagy fényesség.)

ANGYALOK KARA.

Dicsőség a magasban istenemnek,
Dicsérje őt a föld és a nagy ég,
Ki egy szavával híva létre mindent
S pillantásától függ ismét a vég.
Ő az erő, tudás, gyönyör egésze,
Részünk csak az árny, mellyet ránk vetett,
Imádjuk őt a végtelen kegyért, hogy
Fényében íly osztályrészt engedett.
Megtestesült az örökös nagy eszme,
Im a teremtés befejezve áll,
S az Úr mindentől, mit lehelni enged,
Méltó adót szent zsámolyára vár.

AZ ÚR.

Be van fejezve a nagy mű, igen.
A gép forog, az alkotó pihen.
Év-milliókig eljár tengelyén,
Mig egy kerékfogát ujítni kell.

Első kiadás: az első szín eleje

ELSŐ SZÍN.

(A mennyekben. AZ ÚR dicstől környezetten trónján. ANGYALOK SEREGE térden. A NÉGY FŐANGYAL a trón mellett áll. Nagy fényesség.)

ANGYALOK KARA.

Dicsőség a magasban istenünknek,
Dicsérje őt a föld és a nagy ég,
Ki egy szavával híva létre mindent
S pillantásától függ ismét a vég.
Ő az erő, tudás, gyönyör egésze,
Részünk csak az árny, mellyet ránk vetett,
Imádjuk őt a végtelen kegyért, hogy
Fényében íly osztályrészt engedett.
Megtestesült az örökös nagy eszme,
Im a teremtés befejezve már,
S az Úr mindentől, mit lehelni enged,
Méltó adót szent zsámolyára vár.

AZ ÚR.

Be van befejezve a nagy mű, igen.
A gép forog, az alkotó pihen.
Év-milliókig eljár tengelyén,
Mig egy kerékfogát ujítni kell.

Második kiadás: az első szín eleje

ELSŐ SZÍN.

(A mennyekben. AZ ÚR dicstől környezetten trónján. ANGYALOK SEREGE térden. A NÉGY FŐANGYAL a trón mellett áll. Nagy fényesség.)

ANGYALOK KARA.

Dicsőség a magasban istenünknek,
Dicsérje őt a föld és a nagy ég,
Ki egy szavával híva létre mindent
S pillantásától függ ismét a vég.
Ő az erő, tudás, gyönyör egésze,
Részünk csak az árny, mellyet ránk vetett,
Imádjuk őt a végtelen kegyért, hogy
Fényében ily osztályrészt engedett.
Megtestesült az örökös nagy eszme,
Im a teremtés befejezve már,
S az Úr mindentől, mit lehelni enged,
Méltó adót szent zsámolyára vár.

AZ ÚR.

Be van befejezve a nagy mü, igen.
A gép forog, az alkotó pihen.

Harmadik kiadás: az első szín eleje

ELSŐ SZÍN.

(A mennyekben. Az ÚR dicstől környezetten trónján. ANGYALOK SEREGE térden. A NÉGY FŐANGYAL a trón mellett áll. Nagy fényesség.)

ANGYALOK KARA.

Dicsőség a magasban istenünknek,
Dicsérje őt a föld és a nagy ég,
Ki egy szavával híva létre mindent
S pillantásától függ ismét a vég.
Ő az erő, tudás, gyönyör egésze,
Részünk csak az árny, mellyet ránk vetett,
Imádjuk őt a végtelen kegyért, hogy
Fényében íly osztályrészt engedett.
Megtestesült az örökös nagy eszme,
Im a teremtés befejezve már,
S az Úr mindentől, mit lehelni enged,
Méltó adót szent zsámolyára vár.

A színek a *K.*-ban előbb római számmal voltak jelezve; utóbb az I—VII. szín, a kiadásokban pedig végig szóval.

1. *K.* és *I.*: *istenemnek; A.:* Ez *em* nagyon személyes, erőlteti a hangot: s a mérték miatt látszik betoldva lenni. — *Sz.:* iste*nem*nek helyett jobb volna: istenünknek; mert az angyalok *kara* énekli.
6. *A.:* „Részünk csak az *árny*" s alább: *„Fényében* íly osztály részt . . ." Ellenmondásnak látszik, hacsak úgy nem vesszük hogy az *árny* része a *fénynek*. Lehet talán így is.
7. *A.:* ez a *hogy* kivált [fontos végen] lyrában, sorvégen rosz. Nem lehetne segítni rajta?
8. *K.:* Fényében *íly*.
10. *I.:* befejezve *áll; Sz.:* jobb volna: — *már* a rímért.

Az első kritikai szövegkiadás második, javított és bővített kiadása (1924)

A mennyekben. Az Úr dicstől környezetten trónján. Angyalok serege térden. A négy főangyal a trón mellett áll. Nagy fényesség

ANGYALOK KARA

Dicsőség a magasban Istenünknek,
Dicsérje őt a föld és a nagy ég,
Ki egy szavával híva létre mindent,
S pillantásától függ ismét a vég.
Ő az erő, tudás, gyönyör egésze,
Részünk csak az árny, melyet ránk vetett,
Imádjuk őt a végtelen kegyért, hogy
Fényében íly osztályrészt engedett.
Megtestesült az örökös nagy eszme,
Im a teremtés befejezve már,
S az Úr mindentől, mit lehelni enged
Méltó adót szent zsámolyára vár.

AZ ÚR

Be van fejezve a nagy mű, igen.
A gép forog, az alkotó pihen.
Év-milliókig eljár tengelyén,
Míg egy kerékfogát ujítni kell.

Az 1972-es kiadás (Szabó József szöveggondozása)

ELSŐ SZÍN

(A mennyekben. Az ÚR *dicstől környezetten trónján.* ANGYALOK SEREGE *térden. A* NÉGY FŐANGYAL *a trón mellett áll. Nagy fényesség.)*

ANGYALOK KARA

Dicsőség a magasban Istenünknek,
Dicsérje őt a föld és a nagy ég,
Ki egy szavával híva létre mindent,
S pillantásától függ ismét a vég.
Ő az erő, tudás, gyönyör egésze,
Részünk csak az árny, mellyet ránk vetett,
Imádjuk őt a végtelen kegyért, hogy
Fényében illy osztályrészt engedett.
Megtestesült az örökös nagy eszme,
Im, a teremtés befejezve már,
S az Úr mindentől, mit lehelni enged,
Méltó adót szent zsámolyára vár.

AZ ÚR

Be van fejezve a nagy mű, igen.
A gép forog, az alkotó pihen.
Évmilliókig eljár tengelyén,
Mig egy kerékfogát ujítni kell.
Fel hát, világim véd-nemtői, fel,
Kezdjétek végtelen pályátokat.
Gyönyörködjem még egyszer bennetek,
Amint elzúgtok lábaim alatt.

(A CSILLAGOK VÉDSZELLEMEI *különböző nagyságú, színű, egyes, kettes csillaggömböket, üstökösöket és ködcsillagokat görgetve rohannak el a trón előtt. Szférák zenéje halkan.)*

Az 1989-es kiadás (Kerényi Ferenc szöveggondozása)

ELSŐ SZÍN

(A mennyekben. Az ÚR dicstől környezetten trónján. ANGYALOK SEREGE térden. A NÉGY FŐANGYAL a trón mellett áll. Nagy fényesség.)

ANGYALOK KARA

Dicsőség a magasban istenemnek,
Dicsérje őt a föld és a nagy ég,
Ki egy szavával híva létre mindent,
S pillantásától függ ismét a vég.
Ő az erő, tudás, gyönyör egésze,
Részünk csak az árny, mellyet ránk vetett,
Imádjuk őt a végtelen kegyért, hogy
Fényében íly osztályrészt engedett.
Megtestesült az örökös nagy eszme,
Im a teremtés befejezve áll,
S az Úr mindentől, mit lehelni enged,
Méltó adót szent zsámolyára vár.

AZ ÚR

Be van fejezve a nagy mű, igen.
S úgy összevág minden, hogy azt hiszem,
Év-milliókig szépen elforog
Mig egy kerékfogát ujítni kell.
Fel hát, világim véd-nemtői, fel,
Kezdjétek végtelen pályátokat.
Gyönyörködjem még egyszer bennetek
A mint elzúgtok lábaim alatt.

Az 1996-os kiadás (Striker Sándor szöveggondozása)

ELSŐ SZÍN

(A mennyekben. Az Úr dicstől környezetten trónján. Angyalok serege térden. A négy főangyal a trón mellett áll. Nagy fényesség.)

ANGYALOK KARA

Dicsőség a magasban Istenünknek,
Dicsérje őt a föld és a nagy ég,
Ki egy szavával híva létre mindent,
S pillantásától függ ismét a vég.
Ő az erő, tudás, gyönyör egésze,
Részünk csak az árny, mellyet ránk vetett,
Imádjuk őt a végtelen kegyért, hogy
Fényében illy osztályrészt engedett.
Megtestesült az örökös nagy eszme,
Im, a teremtés befejezve már,
S az Úr mindentől, mit lehelni enged,
Méltó adót szent zsámolyára vár.

AZ ÚR

Be van fejezve a nagy mű, igen.
A gép forog, az alkotó pihen.
Évmilliókig eljár tengelyén,
Mig egy kerékfogát ujítni kell.
Fel hát, világim véd-nemtői, fel,
Kezdjétek végtelen pályátokat.
Gyönyörködjem még egyszer bennetek,
Amint elzúgtok lábaim alatt.

(A csillagok védszellemei különböző nagyságú, színű, egyes, kettes csillaggömböket, üstökösöket és ködcsillagokat görgetve rohannak el a trón előtt. Szférák zenéje halkan.)

ANGYALOK KARA

Milyen büszke láng-golyó jő
Önfényében elbizottan,

Az 1999-es MIT-kiadás (Bene Kálmán szöveggondozása)

ELSŐ SZÍN.

(A mennyekben. Az ÚR dicstől környezetten trónján. ANGYALOK SEREGE térden. A NÉGY FŐANGYAL a trón mellett áll. Nagy fényesség.)

ANGYALOK KARA.

Dicsőség a magasban istenünknek,
Dicsérje őt a föld és a nagy ég,
Ki egy szavával híva létre mindent
S pillantásától függ ismét a vég.
Ő az erő, tudás, gyönyör egésze,
Részünk csak az árny, mellyet ránk vetett,
Imádjuk őt a végtelen kegyért, hogy
Fényében íly osztályrészt engedett.
Megtestesült az örökös nagy eszme,
Im a teremtés befejezve már,
S az Úr mindentől, mit lehelni enged,
Méltó adót szent zsámolyára vár.

AZ ÚR.

Be van fejezve a nagy mű, igen.
A gép forog, az alkotó pihen.
Év-milliókig eljár tengelyén,
Mig egy kerékfogát ujítni kell.

A 2005-ös kritikai kiadás (Kerényi Ferenc szöveggondozása)